

ШАРЖ ЮЛДУЗИ

1
2013

Амиер Навоӣ

Хусни ортар юзда зулфин анбарафишон айлагач,
Шамъ равшанроқ бўлур торин паришон айлагач.

Юзни гуллардин безабму бизни қурбон айладиң?
Ё юзунгга тегди қонлар бизни қурбон айлагач?

Тийг ила пайконларинг етти кўнгул бўлгоч хароб,
Сув қўюб, тухм экинг, ул кишварни вайрон айлагач.

Қон эмаским ёпти гулгун ҳулла жаннат хозини,
Ишқ мақтули шаҳид айларда урён айлагач.

Ошкор айлаб юзин кўзумни ҳайрон айлади,
Ёишурун олди кўнгул кўзумни ҳайрон айлагач.

Жонда қўйгоч нақди ишқин қилди кўнглумни ҳалок,
Ўлтурур маҳрамни султон ганж пинҳон айлагач.

Эй Навоӣ, ишқ агар кўнглумни мажруҳ этмади,
Бас, недурким қон келур оғзингдин афгон айлагач.

SHARQ YULDUZI

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

Эк
192

Адабий-бадий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

J

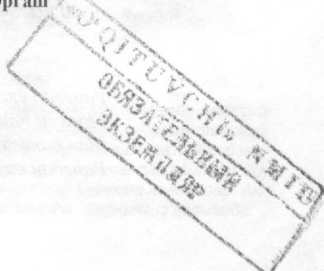
Alisher Navoiy
nomidagi
O'zbekiston MK

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Мухаммад Али
Бобур Алимов
Эркин Вохидов
Кенесбой Каримов
Наим Каримов
Тўра Мирзаев
Иқбол Мирзо
Минхожиддин Мирзо
Фулом Мирзо

Сувон Нажбиддинов
Абдувахоб Нурматов
Бахамдулло Нурабуллаев
Абдулла Орипов
Тўра Саидов
Сирождин Сайид
Энахон Сиддикова
Йўлдош Солижонов
Хайридин Султонов
Рустам Қосимов

Бош муҳаррир — Улутбек Ҳамдам
Бош муҳаррир ўринбосари — Икром Отамурод
Масъул котиб — Саъдулло Қуронов
Наср бўлими мудир — Орзиқул Эргаш

УШБУ СОНДА:

Шеърят

Абдулла ШЕР

Атрофимиз ~ ложувард олам

Шеърлар

*Икки қайиқ чайқалар тинмай,
Атрофимиз – ложувард олам.
Умримизни, сира ачинмай,
Дарё билан кўрамиз баҳам.*

Драматургия

Хуршид ДАВРОН

АЛҒУЛ

УЛУҒБЕК: Сиз нечун сукутдасиз, нега келганингиздан буён огиз очмайсиз, амир Бобо Хусайн? Нега сиз жимсиз, нега қиличингизни мадҳ этмайсиз?

БОБО ҲУСАЙН: Мен қиличим зарбасини яхши биламан, шаҳриёр!

УЛУҒБЕК: Сўйлангиз, сиздек марди майдон гапирмаса, ким гапирсун?!

БОБО ҲУСАЙН: Амирлар қилични айтурлар, аммо юракни, идрокни унутиб айтурлар.

УЛУҒБЕК: Қилич ва юрак... Қилич ва идрок! Қизиқ?! Сўйланг, амир, сўйланг...

Наср

Зулфия ҚУРОЛБОЙ қизи

КАСАЛ ҚУШ

Ҳикоя

Аммо мен барибир кутавераман. Эҳтимол, ўзимнинг бепарво-
лигим ва ношудлигим туфайли шу тахлит жазо олаётгандирман,
кейин изтироблардан – касалликдан эмас – фориғ бўларман. Соғлом
одамлар орасида яшаб оғир дардга чалиндим, аммо энди дардманд-
лар билан яшаб соғаярман, тозарарман...

Шеърят

Шаҳноза НАЗАРХОН

Рухида ғалтиган мусиқа

Достон

*Ранглар ёлгон экан, ранглар галати –
Мавҳум тасаввуру мавҳум акслар.
Мен рангсизман ва ё У руҳим тоти,
Рангдан сизиб чиқар авровчи саслар.*

Йиллар, воқеалар, тақдирлар

Умарали НОРМАТОВ

ҚОДИРИЙНИНГ СЎНГГИ ИЛТИЖОСИ

Бу беқиёс жасур сиймонинг орадан ўн икки йил ўтиб, рақиблари қаршисида: "Мен тайёрман. Бўйругингни беравер!" дея кўксини ўққа тутиб бериши, кишида заррача шубҳа тугдирмайдиган, аксинча, адиб табиатига хос айни ҳақиқатни яна бир қарра тасдиқлайди.

Диллардан дилларга

Рамиз РАВШАН

23 ёшимда мени севганлар...

Шеърлар

Сўзлар юрагимдан қўлимга етди,
бироз саргайди ва сўлди, на илож?!
Бироз жасурлиги, шўхлиги йитди,
гина қилмасинлар, йўл-да, на илож?!

Адабиётшунослик

Илҳом ҒАНИЕВ,
Нодира АҒОҚОВА

ИҚРОР ВА ИСЁН

Истеъдодли ёзувчи Эркин Аъзам услубида Шарқу Фарб синтези ўзига хос тарзда, бадиий матннинг ички қаватларида туради.

Наср

Ҳамроҳон МУСУРМОНОВА

СИРЛАР САЛТАНАТИГА САЁҲАТ

(Хаёлий саргузашт қиссадан боблар)

– Сизлар оддий йиғитлар ёки ўйлаб топилган қаҳрамонлар эмассиз, – деди Донишмандлар устози фикримни ўқиб тургандек, кўзимга тикилиб. – MNSSда сەҳрғарлик ишлатилмайди. Бу ердаги ҳар бир вазифа табиий қучқудратга таянган ҳолда инсон онги ва тафаккури орқали бажарилади. Шу боис, энг аввало, ўз имкониятларингизни англашга ҳаракат қилинглар. Ақл ва тафаккур билан иш кўрмас экансиз, бошқалардан фарқингиз қолмайди.

МУНДАРИЖА

ИФТИХОР

Иброҳим Азиз. Ватан озодлиги – менинг озодлигим.5

ШЕЪРИЯТ

Абдулла Шер. Атрофимиз – локувард олам. Шеърлар.13
 Мирпўлат Мирзо. Тонг нурлари уйнар қорлар устида. Шеърлар.38
 Гулбаҳор Саид Ғани. Қушларимга бўлақол манзил. Шеърлар.41
 Эшқобил Вали. Эртас сўйлар буюк мозий. Шеърлар.52
 Дилдора Яхё. Умрим – ҳечкимайтмаган қушиқ. Шеърлар.55

ДОСТОН

Шахноза Назархон. Рухимда чалинган мусиқа. Достон.87
 Улуғбек Ҳамдам. Янгиладанаётган бадиий тафаккур меваси.87

НАСР

Ҳамроҳон Мусурмонова. Сирлар салтанатига саёҳат. Қиссадан боблар.18
 Зулфия Қуролбой қизи. Касал куш. Ҳикоя.101

ИЖОД ЛАБОРАТОРИЯСИ

Марҳабо Қўчқорова. "Ўзим ўз қалбимнинг бўлсам Колумби".44

ДРАМАТУРГИЯ

Хуршид Даврон. Алғул. Пьеса.58

ДИЛЛАРДАН ДИЛЛАРГА

Рамиз Равшан. 23 ёшимда мени севганлар. Шеърлар.112
 Абдулкарим Баҳридин. Шоир ҳақида сўз.112

ЖАРАЁН

Янги авлод овози. Сўхбат.
 Ҳамидулла Болтабоев, Шухрат Ризаев, Назар Эшонкул... 117

БИР ДАРАХТ НОВАЛАРИ

Набийра Торешова. Ўзлик – қалбларда нурдир. Шеърлар.139

ЙИЛЛАР, ВОҚЕАЛАР, ТАҚДИРЛАР

Умарали Норматов. Қодирининг сўнги илтижоси.142

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Наргиза Одинаева. Нигоҳимда гуллар туйғуларисиз. Шеърлар.145
 Усмон Азим. Қувончхат.145

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Жаббор Халил. Халоскор. Эртас.149

ЁШЛАР ДАФТАРИДАН

Йўлимиз ёритар қўкдаги ҳилол. Мушоира.151

МЕЪРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ

Ҳафиза Асланова. Гадийнинг форсий ғазали.154

ҒАЗАЛ БЎСТОНИ

Икромжон Аспий. Муҳаббатим муқаддас. Ғазаллар.158

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Дилрабо Қувватова. Ўзбек поэмачилигида модернистик изланишлар.161
 Илҳом Ғаниев, Нодира Афоқова. Иқдор ва исён.166
 Зокиржон Мамажонов. Ифода усулларида ўхшатиш санъати.170

ГУЛҚАЙЧИ

Восит Аҳмад. Янги бой. Ҳажвия.173

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2013

1-сон

Муассис:
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳрият фикри деб қабул қилинамасин.

Таҳриятта юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

* Обунага монелик кўрсатилса,
 Тошкент – 100000,
 «Амир Темур» тор кўчаси, 2. Республика
 «Матбуот тарқатувчи» акциядорлик компаниясига мурожаат қилинсин.
 Обуна индекси — 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
 «Ўзбекистон» кўчаси, 16-а уй.
 Телефонлар:
 227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
 www.sharqyulduzi.uz
 E-mail. sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди

10.10.2012 йил.

Қоғоз бичими 70х108 ¹/₁₆.

Офсет босма усулида тип.

№ 1-қоғозга босилди.

Босма тобоғи 11.

Шартли босма тобоғи 15,4.

Нашриёт ҳисоб тобоғи 17,2.

Алади 3090 нуска.

Буюртма № 31-13

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 0562–рақам билан рўйхатга олинган.
 «Ўқитувчи» НМИУ босмахонасида chop этилди.

Қорхона манчили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
 Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта chop этилади.

Саҳифаловчи ва дизайнер:

Акбарали Мамаасоиев

Мусаххиллар:

Дилфуза Маҳмудова,

Ранно Ҳакимжоновна

Copyright © «Шарқ юлдузи»

Ифтихор

ВАТАН ОЗОДЛИГИ - МЕНИНГ ОЗОДЛИГИМ

XXI аср! Мустақиллигимизнинг йиғирма икки йиллиги! Мана, йиғирма икки йилдирки, мустақилликнинг кўз очаётган ҳаётбахш чашмаларидан баҳра олган Ватан озодлиги дарахти бўйи чўзаётир. Бу маънавий чашмалар – тикланган қадриятларимиз, обод қилинган қадамжоларимиз, аждодларимизнинг шонли тарихи.

Ҳаммамиз ҳам мактабда тарих дарсликларидан Тумарис, Широқ, Спитамен ҳақида ўқиганмиз, ўқитувчимиз дунёнинг буюк тарихчилари – Геродот, Гай Плини, Клитарх, Страбон, Арриан, Плутарх китобларида бизнинг аждодларимиз номлари борлигини айтиб берганда, ҳайратга тушганмиз, фахрланганмиз. Дарҳақиқат, уларнинг номлари зикр этилган китобларнинг ўзи жилд-жилд, улар ҳақидаги ривоят афсоналар ҳам беҳисоб экан.

Бизни ўша даврнинг қатига олиб киришга, қаҳрамонларимиз нафаси, юрак уришлари, ўй-хаёллари, қувончу изтиробларини ҳис қилишимизга, минглаб йиллар олдин оддий ва мағрур ҳаёт кечирган аждодларимиз орасида яшаб кўришимизга, қиличу найзалар садоси остида улар билан ёнма-ён от елдиришимизга, тунлари саҳродаги гулханлар атрофида улар билан бирга юлдузларга термилиб улғувор ва мунгли қўшиқлар куйлашимизга, ёғийга уларнинг нафратли нигоҳлари билан қарашимизга, тоғу тошларимизни, дарёю саҳроларимизни, дунёни уларнинг кўзлари билан кўришимизга сабаб бўладиган, бир сўз билан айтганда, қалбимизда Ватанга муҳаббат оловини ёқишга қодир бўлган бадиий асарларимиз ҳам кўп экан...

Аждодларимизнинг озодлик учун олиб борган қурашларини, улар яшаб ўтган даврни ўз қалбида ва тасаввурида қайта кашф этган адибларимиздан бири – Явдат Илёмовнинг “Сўғдиёна” тарихий романини ҳар гал интиқиш билан қўлга оламан.

Китоб номининг ўзиёқ қалбга яқин, уни ўқишимиз билан қон-қонимизга сингиб кетган, тилларимизга, дил-

Иброҳим АЗИЗ

1990 йилда туғилган.
2007 йилда “Келажак овози” танловининг гoliби бўлган.
“Муҳаббат гулхани” номли публицистик мақолалар китоби нашр этилган. Айни вақтда, Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультети магистранти.

ларимизга ўйиб битилган “Ватан!” деган улуғвор бир ҳаяжоннинг акс-садосини эшитгандай бўламиз. Илк жумлаларидан бошлаб, сизни ўз оламига олиб кириб кетадиган бу асар, жуда оддий, табиий, қизиқарли, халқ қиссалари руҳида ёзилган. Қийналиб, тушунишга зуриқиб ўтирмайсиз. Тўлқинига тушиб, сузиб кетаверасиз ва бу тўлқин сизни гоҳ осмон қадар юксакларга кўтариб чиқади, гоҳ изтироб ва алам гулханлари ёқилган тарих соҳилларидан олиб ўтади.

Асарнинг муқаддимаси шундай жумлалар билан бошланади: “Бу кампир бутун Катан аҳлига маълум эди. Юнон хотинларининг фикрича, бу ерга у қайсидир Шарқ мамлакатидан келиб қолган... Аммо, кўпинча, тиланчи кампирни нон ўрнига таёқ билан сийлашарди. Болалар унинг орқасидан мева қолдиқларини отишар эди. Итлар бусиз ҳам илма-тешик бўлиб кетган катак яктаги этакларини узиб оларди... У буюк одамнинг хотини бўлганман, деб таъкидларди. Лекин ҳеч ким бунга ишонмасди. Кампир эса тўғри гапираётган эди”.

Бирдан юрагингизга чўғ сачрайди. Кампир... Ким у?.. Қандай қилиб?.. Қаердан?.. Бу саволларга тезроқ жавоб топгингиз, бу ғалат сирнинг тагига тезроқ етгингиз келади. Чўғ бора-бора, ёна-ёна катта алангага айланади. Ёзувчи асарнинг энг сўнгги саҳифаларигача бу сирни ошкор этмайди.

Искандарнинг ниқоби

Ер юзид адамзод яралганидан бери кимдир фатҳ этади, кимдир озодликка интилади, кимдир зулм қилади, кимдир қуллик занжирларини парчалаш учун курашади. Аммо тарихий бир ҳақиқат мавжуд – қайси олам фотиҳи бўлмасин, ҳар доим юртимиз остонасига қўшин тортиб келганда, албатта, қаршиликка учраган, маҳв бўлган. Она тупроқнинг мард фарзандлари кўксини қалқон қилиб жангга кирган, жонини фидо қилган. Босқинчилар ўз нафслари, бойлик учун, дунёга ҳокимлик қилиш учун қон тўкканлар, биз эса, озодлик учун қон тўкканмиз.

Милоддан аввалги VII-VI асрлардаёқ, юртимиз ҳудудид а энг қадимги давлатлар пайдо бўла бошлагани ва сўғдийлар, бактрияликлар, хоразмликлар, сак ва массагет элатлари ҳаёт кечирганлари тарихдан маълум. Эрамиздан олдинги 530 йилда дунёнинг йирик мамлакатларини босиб олган Эрон шоҳи Кайхусрав (Кир II) энди Ўрта Осиёга юриш қилади. Қудратидан кибрланган подшоҳ қандайдир Осиёни назар-писанд қилмайди. Шунда Тўмарис қўлига қилич олиб майдонга чиқади, ёвнинг сон-саног и йўқ шафқатсиз қўшинларига қарши аёвсиз жанг қилади. Ва қонхўр подшоҳнинг бошини кесиб, қон тўлдирилган мешга солади. Явдат Илёсовнинг “Олачиפור ажал” асарига ана шу тарих воқеа қилиб олинган...

Сўнг орадан саккиз йил ўтиб тахтга Доро ўтиради. У ҳам ота-боболари бошлаб берган аънанани давом эттириб, аждодларимиз бўлмиш саклар устига черик тортади. Ва Широқ исмли оддий бир чўпон уларнинг йўлига тўғон бўлади.

Хуллас, Широқнинг тадбири билан қуш учса қаноти, одам юрса оёғи кудядиган саҳроларда адашиб қолган ёғий чўпонни ўлдириб, кечаю кундуз саргардонликда кезиб, охири йўл топиб, қутулиб кетишади. Доро, барибир, тавбасига таянмайди, яна қонли юришларини давом эттиради. Унинг даврида форслар бунёд этган улкан империянинг қудратига-қудрат қўшилади. Пушкнинг “Балиқчи ва балиқ ҳақидаги” эртагидаги ўхшаб, Дорони қўл остидаги мулклари, бойликлари қаноатлантирмай қўяди ва у юнонлар мамлакатига кўз олайтиради. Афсуски, у Македонияда, кейинчалик дунёнинг катта бир

қисмини забт этувчи баҳодир туғилиб, вояга етганини ва унинг исми Искандар эканлигини билмасди.

Алалоқибат, ўша эртақдагидай, Искандар Дорони боридан ҳам жудо қилади – аскарларини битта қўймай қиради. Доронинг ўзи эса шармандаларча жанг майдонини ташлаб қочади. “Сўғдиёна”нинг “Гавгамели жанги” бўлимида шулар ҳақида ҳикоя қилинади.

Ҳали ташналигини тўйиб қондиrolмаган одамдай Искандар Дорони тутиб ўлдирмагунча тинчмайди. Катта қўшини билан унинг ортидан йўлга тушади. Аммо Дорони Бақтрия ва Сўғдиёна ҳокими Бесс ўлдиргани ҳақидаги хабарни эшитиб, ғазаби қайнайди, уни ўз қўллари билан ўлдиrolмаганидан афсус чекади. Искандар биринчи марта Спитамен номини ҳам хабар келтирган македонлар оғзидан эшитади: “Бу Спитамен ҳам айтишларича, сал телбароқ эмиш. Титилиб кетган қоплон терисини кийиб юрадиган, ҳеч кимдан тап тортмайдиган дарбадар ва аскиябоз эмиш... Яна айтишларича, у номи муқаддас саналган қадимги сўғд подшоси Сиёвуш авлодидан эмиш... Сиёвуш номини қуёш худоси билан боғлашади, шунинг учун Спитаменнинг сочи ҳам сеникидай (Лаг “сеникидай малла” демоқчи бўлди-ю, журъат қилолмади) тилларанг эмиш...” Бу ғаройиб маълумотлар Искандарни бироз ҳайратга солади: “Ҳм... Ҳа, бу қизик экан... Бўпти, яхши. Унинг номини эсингдан чиқарма. Балки менга керак бўлар”. Худди Искандарнинг юрагидан бир нарса ўтгандай бўлади. Сиз буни ҳис қиласиз. Эртасига Искандар Эрон давлати ҳукмдори деб эълон қилинади. Бироқ зафарли юришлардан илҳомланган Мақдуний Доро қўшинини енгил билан чеклангиси келмайди. “Интилсанг, ғалабадан ғалаба туғилади”, деган ҳикмат бор. Нурафшон уфққа тикилиб, унинг ортидаги Шарқнинг яширин хазиналари – мўъжизакор шаҳарлару мамлакатларини эгаллаш орзусида кўзлари ёниб турган Искандарнинг қиёфаси беихтиёр кўз олдингизда гавдаланади. Шу ўринда бир савол. Ҳўш, нима учун? Нима учун яна буюк Искандар ўз юришларини давом эттиражак? Бойлик учунми? Наҳот, қўлга киритилган шунча тиллоу зарлар кам бўлса? Агар у бойлик учун йўлга отланганда, аллақачон кайф-сафога берилиб кетган бўларди. Лекин унинг юрагида бошқача олов ёниб турарди – жаҳонга ҳукмрон бўлиш орзуси! Ёзувчи ёзади: “Бутун инсоният тасаввурини ҳайратга солиш, ўзидан асрларга хотира қолдириш, ҳатто минг йил, ўн минг йилдан кейин, токи, одам зоти яшар экан, македониялик Искандар ҳақида гапирсинлар, ёзсинлар, ўқисинлар ва баҳслашинлар – мана буюк одамга муносиб орзу”.

Бу орзулар рўёби учун ақл, куч ва эҳтиёткорлик керак эди. Шунинг учун ҳам Искандар баҳона излаб топади. Доро ўлди, аммо у билан бирга орта чекинган форслар Бақтрияга, Сўғдиёнага қочган. Искандар Зулқарнайн Осиёни форс подшолари зулмидан озод қилаётган дўст ниқобини кияди.

Спитамен Бақтрияда. Искандарнинг форсларга қарши янги “юриши” ҳақида эшитган ва бундан хурсанд. Умуман, асарни бошлаганингиздан бери, кўпроқ Искандар ҳақида ўқийсиз. Гўё Искандар асар бош қахрамонидай. Лекин Спитаменнинг кекса дўсти Вахшунварта олдиға келиши воқеасидан бошлаб Спитамен образи “фаоллашади”, энди кўпроқ у ҳақида ўқий бошлайсиз ва у аста-секин роман марказидаги ўрнини эгаллайди. Спитамен қалбидан кечаётган кечинмалар, фикрлар ва унинг авлод-аждоди ҳақидаги афсонани ҳам илк бор, айнан Вахшунварта билан бўлган суҳбатда ўз тилидан тинглайсиз – ўқийсиз. Суҳбатда Искандарнинг “янги ниқоби” ҳақида сўз боради, шунда Спитамен: “Бесс эсингдан чиқдими? Искандар мана нима учун келмоқда. Форс қўшинининг қолган-қутганини қириб ташлайди-да, кейин қайтиб кетади”,

дейди. Дорони енгган Искандарга нисбатан Спитамен илиқ фикрда эди. Гўё Искандар Сўғдиёнани ҳам форслардан тозалайди ва Спитамен ўз юртининг ҳукмдорига айланади.

Биз Спитаменни ватанпарвар қаҳрамонимиз сифатида севганимиз учун романда унинг Ватанга бўлган муҳаббатини кутиб, излаб, истаб ўқиймиз. Ва бу муҳаббатга биринчи марта яна дўсти билан қилган суҳбатларида дуч келамиз: "Мен ўзим ўз юртимга ҳукмдор бўлишни истайман. Мен ўзим далаларимда ўстирадиган ғалланинг нонини егим келади. Мен ўзим қўйларимнинг гўштини емоқ истайман". Бирдан кўзингизга, тасаввурингизга чизилган Спитаменни ҳақиқий Инсон сифатида ҳам қайтадан кашф қила бошлайсиз. Машхур нотик Цицероннинг куйидаги гаплари худди Спитамен ҳақида айтилгандай: "Бизга ота-оналар, болалар, яқин хеш-ақраболар қимматлидирлар, лекин муҳаббат бобидаги барча тасаввурларимиз биргина "Ватан" отли сўзда мужассамлашгандир". Ёзувчи диалоглар, суҳбатларни шундай маҳорат билан тузиб чиққанки, ҳар бир жумлага, ҳар бир сўзга ана шу буюк муҳаббат сингдириб юборилган. Китобни мутолаа қилишингиз давомида, бу муҳаббат қудрати гоҳо баҳор елидай хушбўйларини таратиб, гоҳо момақалдиروقдай гулдураб, чақмоқдай ўт сочиб ифода этилади.

Искандар билан юзма-юз

...Бу ёқдан Искандар келяпти, у ёқда форс Бесс ўзини шоҳ Артахшатра Тўртинчи деб эълон қилиб, бошига олтин тож кийди. Спитаменни яна иккиланиш қийнайди – Искандарми ёки Бесс? Шундай кунларнинг бирида бир сўғд Спитаменга Искандар юборган мактубни олиб келади. Хат, мен форслардан аламинини оляпман, фақат Бессни тутиб жазолашим керак, наҳот, сен ҳам форс тарафида бўлсанг, менга ёрдам бер ва кейин Сўғдиёна сеники бўлиб қолади, деган мазмунда эди. Навтака ҳокимининг оддий бир куёви, оддий бир Спитаменнинг катта-катта мамлакатларни забт этиб келаётган жаҳонгирдан бундай хат олиши, умуман, хаёлига келмаганди. Бироқ, барибир, эҳтиёткорликни йўқотмайди. Атрофдагиларни маслаҳатга чақиради. Балки оломон бақир-чақир қилиб кўчага чиқмаганда эди, Спитамен Искандар таклифига кўнмаган бўларди ҳам. Оломон молларини талаётган, аёлларию болаларини ўғирлаб кетаётган, ваҳшийликлари ҳаддан ошиб бораётган форслар устидан шикоят қилади. Натижада, бутун Навтака оёққа туриб, аламини олишга киришади. Охир-оқибат мактубда сўралганидай, ғазабланган Спитамен Бессни юнонлар чангалига топширади.

Атрофдагиларидан тузуқроқ маслаҳат эшитмагач, Спитамен Сўғдиёнага келиб қолган юнонлар яшайдиган кичик шаҳарчага – дўсти Паллант ёнига келади. Шоиртабиат Паллант Искандар келиши ҳақида Спитамен биринчи марта қандай ўйга борган бўлса, шундай фикр билдиради, бутун вужуди билан хайрихоҳлигини айтади ва Спитамен билан бирга ширин орзулар қанотида парвоз қилишади. "Сен руҳимни кўтардинг", дейди Спитамен. Энди Спитамен Искандар тўғрисида аниқ бир тўхтамга келганди. Мароқандда Спитаменни Искандар билан учрашув кутмоқда эди.

"Мароқанд – Сўғдиёнанинг қадимий пойтахти бўлган. Уни афсонавий Сивушининг отаси Кайковус подшо курдирган дейишади..." Деярли, китобнинг ҳар бир саҳифасида бундай тарихий маълумотларга дуч келасиз. Ёзувчи "Сўғдиёна" романида Плутархнинг "Искандар Мақидунли" китобидаги кўпгина қизиқарли маълумотларни келтиради. Шунингдек, Искандар ҳақида сўз кетганда, Клитархнинг солномаларидан парчалар берилади.

Бунн қарангки, биз ўқиган тарих китобларининг бирортасида Спитамен билан Искандарнинг учрашгани ҳақида ёзилмаган. “Сўғдийна”да эса бу икки баҳодирнинг юзма-юз келиш саҳнаси асарнинг энг ҳаяжонли нуқталаридан бирига айланган. Барча жангу жадал тасвирлари бир тараф – Спитамен билан Искандарнинг юзма-юз келиши саҳнаси бир тараф...

Меҳмонларни кутиб олиш учун Мароқанддан ташқарига, Бухоро йўлига чиқиб турган сон-саноксиз оломон. Ниҳоят, кутилган лаҳзалар бошланади. Ҳамманинг кўзи фақатгина икки одамда, яъни Искандар ва Спитаменда. “У ҳам, бу ҳам жойидан қимирламади. У ҳам, бу ҳам биринчи бўлиб саломлашишни истамаётганга ўхшарди. Улар от устида индамай ўтиришар, Искандар Спитаменга баджаҳллик билан амирона тикилар, Спитамен эса Искандарга бамайлихотир, лекин бироз масҳараомуз қараб турарди... Сукунат тоқат қилиб бўлмас даражада чўзила бошлади. Атрофда турганларнинг юзларидаги табассум сўнди. Майдон узра хавф-хатар кўз илғамас қанотларини ёзди. Бунн ҳаммадан бурун Искандар ҳис қилди”. Искандар тўқнаш келган Спитамен эмас эди, йўқ-йўқ. Искандар Шарқ билан юзма-юз келди, ҳа, биринчи марта Шарқ билан! Йирик-йирик империялару қудратли салтанатларни забт этиб келаётган, қаршисида не-не ҳукмдорлар тиз чўккан, этагини ўпган жаҳонгир, бутун дунёни зир титратиб турган жаҳонгир, энди умрида илк бора Шарқ билан, Осиё билан учрашди... Ва қаршисида турган саҳройи бир сўғднинг нигоҳлари унинг бутун вужудини, онгу шуурини ларзага солди. “– Спитаменни Диогенга ўхшаб кетади деб ишонтирган эди. Аммо униси қадаҳсиз ҳам кунн ўтишига амин бўлгач, уни уриб синдирган бўлса, буниси ҳаммадан олдин менинг бошимни пачақлайди...” Ҳа, Спитамен Искандар ўйлаганчалик бефаросат эмас экан. Аксинча, у – Қоплон бўлиб чиқди. Доим устига ташлаб олиб юрадиган қоплон териси унинг чексиз моҳирлигини, зийраклигини, ўз ўрнида айёрлигини ҳам кўрсатиб турарди. Бу Қоплоннинг – “Спитаменнинг қараши македонликка уни – Искандарни ейишни қаеридан бошласам экан, деб шайланиб, юмшоқ жойини синчиклаб кузатаётган йиртқични эслатарди...”

Сабр косаси тўлган, юрагида аллақандай даҳшатли қутқу, ғулғула пайдо бўлган Искандар Спитаменга қарши қатъий уруш эълон қилади. Аммо Искандар битта ножўя қадам қўйилган лаҳзада, “македон ёки юнон пичоғидан ақалли битта сўғд хўрози ўлган заҳоти” уруш бошланишини, македонияликлар бошига гул ўрнига тошлар ёғилишини жуда яхши тушунади, англайди. Шунинг учун ҳам энди унга биринчи навбатда, шаҳардан четроқда, янги босқинчиликларни амалга ошириш учун хавфсизроқ ва қулай жой керак эди.

Ниқоб йиртилди

Учрашувдан сўнг кўп ўтмай, Искандар Киресхатага йўл олади. Агар жанг бошланса, Яксарт (Сирдарё) ортидаги скифларни сўғд томонга ўтказмаслик керак, бундан ташқари, сўғдларда қурол учун зарур бўлган темир кам, темир кони эса Киресхата яқинида. Бу шаҳарнинг, умуман, ҳар тарафлама қулай ҳудудда жойлашгани юнонларга қўл келади.

Ҳазаб отига минган Искандар очикдан-очик босқинчилик йўлига ўтади. Спитаменнинг дўсти Паллантни ўлдиришади. Мароқандда ҳунармандлардан бож талаб қилишади, эвазига қандайдир бир сопол синиқларини бериб лақиллатишади. Бу ҳам камлик қилгандай, юнонлар уларни тутиб калтаклашади.

Искандар кийган ниқоб йиртилади. Спитаменнинг кўзи энди очилади. Куч – бирликда! Кўмак бериши мумкин бўлган ҳамма кучларни йиғиш керак. Авваламбор, у қайнотаси Оробанинг олдига келади. Лекин Ороба Спитамен ўйлаган одам бўлиб чиқмайди. “Менга деса, Сўғдиёна тепасида тоғлик бир кўзли девлар турмайдими, фақат улар менинг ҳ-ҳаётимга ш-шафқат қилса-ю, мол-мулкимни ярмини ў-ўзимда қ-қолдирса, бас!” Спитамен бундай разилликни ақлига сиғдирилмайди. Эҳ, Ороба!.. Унга ўхшаганлар кимнинг қўйни тинч, иссиқ бўлса, ўзини ўша ёққа уради. Кеча форсларга сотилганди, бугун юнонларга сотилади, эртага яна бошқа бировга. Ороба Ватан деган тушунчани онгига умуман сиғдирилмайди, ўзига таниш бўлган жойда яшади нима-ю, бегона ерларда яшади нима? Энг асосийси – у тирик, нафас оляпти. Унинг ҳаётида ҳеч қандай мақсад ҳам йўқ, эътиқод ҳам; ёлғиз сиғинадиган нарсаси – пул.

Орадан анча вақт ўтади. Юрт остонасига кириб келган Искандарни халоскор, деб ишонган Спитамен алданганини кечроқ англайди. Искандар оғзида “халоскорлик” деган гулни тишлаб олган – илон бўлиб чиқади. Бу баҳайбат илон билан олишмоқ учун ён-атрофдаги қўшнилариغا чопар юбориб кўмак ўтинади. Бироқ ҳамма қўшнилари бош тортади. Ўз қайнотаси берган оғир зарбадан кўнгли чўккан Спитамен чопарлар келтирган хабардан баттар ғам-андухга ботади. Ичкиликка ружу қўяди. Уни бу ғафлат ботқоқидан Варахран билан Баро қутқаради. Улар Искандар билан курашиш учун халқ бор, дейдилар. Халқ йиғилади, денгизга айланади ва уч юз мингга яқин душманни қиличдан ўтказишади.

Эътиқоди синмас Спитаменнинг Мароқанд деворлари яқинидаги жангда юнонлар устидан қозонган ғалабаси ишончига-ишонч, кучига-куч қўшади. У бу ғалабадан сўнг Искандар қўшинига яна тўқнаш келади. Бу гал Политимет (Зарафшон) бўйида. Спитамен жангчиларининг сони Искандарникидан бир неча баробар кам бўлгани учун ҳийла ишлатишга мажбур бўлади. Сўғд жангчилари ортага чекинар, пистирма қўяр, яна чиқиб хужум қилар эди. Искандар Спитамен аскарлари тўқайзорда яшириниб турганидан хабар топгач, чакалакзорга ўт қўйиб юборади. Олов ичидан чиқиб келаётган дарғазаб сақлар, сўғдлар Искандар аскарларига қақшатқич зарба беради. Тасаввур қилиб кўринг-а?!.. Ҳам даҳшатли, ҳам ҳаяжонли манзара...

Дарвоқе, юнонларнинг икки минг аскарини йўқ қилган Спитаменнинг бу сафар ҳам зафар кучгани Искандарга ҳақоратдай таъсир қилади. Қаҳри қайнаб, кўзларига ҳеч нарсга кўринмай қолади.

– Вайрон қилинг!

– Ўт қўйинг!

– Зўрланг!

– Ўлдиринг!”

Искандарнинг буйруғи шундай эди. Спитамен қолган жангчилари билан чекка кишлоқларга қочиб кетади.

Руҳий покланиш ва сўнгги кунлар

Искандар Бақтрияни, Мароқандни, Сўғдиёнани эгаллаб олган. Ҳамма жойда унинг одамлари. Спитаменни эса Вахшунвартага ўхшаган “дўст”лари ҳам ташлаб кетган, бир сиқимгина аскари билан қолган. Нима қилиш мумкин, ахир? Бу ўйлар Спитамен руҳиятини эгавлаб ташлайди. Яна мусаллас ичиш-ликка берилади. Шунда яна Баро ва Варахран уни бу тушкунлик, умидсиз-

лик тузоғидан қутқаради. Спитаменни Таноаксар исмли, кўзлари кўр кекса бир донишманд олдиға олиб келишади. Икки юз ёшни қоралаган Таноаксар мамлакат буюк фалокатга учраганда ва халққа донишманд кексанинг маслаҳати керак бўлгандагина тилга кираар экан.

НБТ Донишманд билан суҳбат Спитаменнинг шу пайтгача нима учун, ким учун яшаб келганини очиб беради. Донишманднинг саволига жавоб бераркан, Спитамен Мароқандни эслайди. У боши берк кўчага кириб қолганда, халқни оёққа турғизганди. Нега? Ўшанда у – куч халқ томонидалигини кўра олган эди. Демак, ақл уни шундай қадам қўйишга ундаган. “Унинг юраги эса халққа эмас, Сиёвуш авлодига ачиган эди”. Ўзини йўқотиб қўйган Спитамен ҳақиқатни тан олади. “Одамнинг ўз манфаати йўлидаги курашда топган шуҳрати эмас, эл манфаати учун курашда топган шуҳрати абадий қолади”; “Сенинг номинг келажак авлодлар учун йўлчи юлдуз бўлиб хизмат қилади... Буюк ишлар бир зумда амалга ошиб кетмайди. Хужум қил! Кураш! Лозим бўлганда, ортга чекин. Аммо нима учун курашаётганингни унутма”. Спитамен донишманднинг ушбу айтган сўзларини юрагига умрбод нақш этади. Суҳбатдан сўнг Спитамен тонгга қадар ухлаб қолади, туш кўради. Тонготарда Спитамен бутунлай ўзгариб уйғонади. “Сен, кўзи ожиз одам, менинг кўзимни очдинг. Энди улар абадий юмилгунча курашаверман”, дейди у. Ҳа, Спитамен худди тасаввуфдагидай руҳий покланишдан ўтган эди. Донишманд, найзангни учига боғлаб қўй, деб Широқнинг сочидан бир ўрим инъом этади. Энди сиз Спитамен қиёфасида Тўмарис, Широқ, Жалололдин руҳиятини ҳис қиласиз.

СНБ Покланишдан сўнг Спитаменда қоплондай шижоат пайдо бўлади. У жангчилари билан бирга юнонлар эгаллаган қалъаларни талайди, юнон аскарларининг кўпини қиличдан ўтказиши. Хуллас, юнонларни ер тишлатишга жидду жаҳд билан аҳд қилади. Бироқ массагетлар йўлбошчисининг ўғли Дейока, масхарабоз никобидаги македон Тигран бу орзулар осмонида қора булут бўлади. Ҳаммаси Искандарнинг хос навқари – Тиграннинг Спитамен қўшин йиғаетган қишлоққа кириб келишию кулгили гаплари, хатти-ҳаракатлари билан аскарлар меҳрини қозонишидан бошланади. Ҳеч ким унинг айғоқчи эканини, махсус топшириқ билан юборилганини ҳаёлига келтирмайди, шубҳаланмайди ҳам. Бундан фойдаланган Тигран аста-секин ўз мақсадини амалга оширишга киришади. Дейока Тиграннинг режаларини рўёбга чиқарувчи “восита”га айланади. Қармоқ – тайёр бойлик. Яна қанақа бойлик денг, Спитамен белига қистириб юрадиган халтачадаги қимматбаҳо тошлар!.. Шундай қилиб, Дейока Спитамен ишончини шунчалик қозониб оладики, қўшиннинг бир қисмини бошқариш Дейока зиммасига юкланади. Бу Тигранга айнан асқотади. Дейока навбатдаги жанг пайтида қўшиннинг чап қанотини бўш қолдириб, Баро қўл остида жанг қилаётган сўғ ва бактрийлар юки ортилган араваларни талашга киришиб кетади. Қўшин чекинади, анчагина йўқотишлар бўлади. Жангдан кейинги ҳордиқ пайтларида Тиграннинг уйдирмалари, ёлғонлари таъсирида аскарлар бирин-кетин тарқаб кета бошлайди. Охири Спитаменнинг ўзидан бошқа ҳеч ким қолмайди ва у душман ичига бир ўзи кириб боради.

Спитамен ҳамма нарсасидан жудо бўлгач, қалбининг таскини, ҳаётининг умид чироғи бўлган муҳаббатини излаб, юнонлар чодирига кириб келади. “Заро!” Эркалаб, шивирлаганча Спитамен қизга талпинади. Заро эса... “У эрига қаҳр билан ўқрайди. Агар кўзлар камон ўқидай ярадор қила олганда эди, Спитамен турган жойида ҳалок бўлган бўларди”, дейди ёзувчи. Оний сукутдан сўнг қиз: “Ўлимнинг берсин! деб вишиллади” ва ғазаб билан чодирдан чиқиб кетади.

Зиммасига Спитаменни ўлдириш топширилган Тиграннинг Зарога раҳми келади: “У сенинг эринг... ўзинг ёнига бор, айтгинки, Искандарга ўз ихтиёри билан таслим бўлсин...” Заро чодирга кириб, эридан таслим бўлишини сўрайди. Ҳазабдан титраб кетган Спитамен хотинини “Йўқол!” деб ҳайдаб юборади. Шунда ёзувчи: “Бир-бирига мутлақо ўхшамаган икки кишини боғлаб турган, кўзга зўрға ташланадиган нимжон ришта қайта уланмайдиган бўлиб ўзилиб кетди”, дейди. Бироқ ёзувчи ўзи билмай, янглишади. Спитамен ҳатто сўнгги нафасигача муҳаббатига талпиниб яшайди. Тиграннинг қўлида жон бераётган Спитамен: “Заро!!!” деб қичқиради. Сўнг, яна, яна... Қичқариқ учинчи марта нолага айланади. Ва у жон беради.

Спитамен Зарони излаб келмаган тақдирда ҳам, кузатиб келаётган айгоқчилар уни, барибир, ўлдиришарди. У одамларини, халқини хотиржам, эркин кўрмоқ истади, Ватанини озод кўрмоқ истади. Чиндан-да, муқаддас истак, муқаддас фикр. “Спитамен” номи “муқаддас фикр” деган маънони англатишида ҳам рамзий маъно бор.

Ватанга муҳаббат

Тарих. У дарахтга ўхшайди. Дарахт фаслларга ўзининг янги-янги сирларини, гўзаллигини ошкор қилиб боравергани янглиғ, тарихнинг ҳам замонга қараб янги-янги ва қутилмаган қирралари юз кўрсатаверади.

Инсон эрки. Дунёда бундан-да тотли, бундан-да муқаддас сўз бормикан? Инсон туғилганидан бери эркинликка интилиб яшайди. Бешикка беланган болани озгина ечиб қўйинг-чи, қандай қувониб яйрайди, нигоҳлари ҳам бирдан ўзгаради, қўлларини ёзиб қиқирлай бошлайди. Лекин қайтадан яна беласангиз, қафасга тушган қушдай тўлғанади, қичқиради, йиғлайди – исён қилади.

Одам ўзи қачон эркин бўлади? Ватан эркин бўлганда, Ватан озод бўлганда. Демак, инсон эркига интилиш – бу Ватаннинг озодлигига интилиш билан баробар. Инсон эрки, юрт озодлиги учун кураш бундан 2,5 минг йил муқаддам эмас, балки қадимул айёмда бир қабила иккинчи қабилага ҳужум қилганда, унинг яшаб турган ғорини эгаллаб олганда бошлангандир. Явдат Илёсов қаламидан тўкилган фалсафа ана шу буюк интилишни улуғлайди. Ёзувчи бизга Ватанга муҳаббат туйғусини ўргатмайди, балки ўзимизга сездирмай уни синғдиришга, қалбларимизда тарбиялашга ундайди!

Шеърят

Атрофимиз ~ лоғсувард олам

* * *

Ниманидир доимо кутиб,
Қаергадир доим шошамиз.
Кимни эслаб, кимни унутиб,
Йиллар деган говдан ошамиз.

Умр ўтар, шундай сезилмай:
Гоҳо Шарққа, гоҳ Ғарбга чотиб.
Йўқотганни бир тилда май
Тубидан гоҳ оламиз топиб.

Жуфтимизга боқамиз комрон,
Атроф баҳор, иқбол ёр бизга.
Ва тун бўйи юлдузли осмон
Қўниб яшар тўшагимизга.

Сўнг кўрпани тортқилару тонг,
Уйғотади яланғоч ҳаёт:
Яна чорлар бизни бефарқ тонг –
Турмуш деган қадим сирсирот.

* * *

Менсиз бўшаб қолмайди, шаксиз,
Мен билан тўлмаган бу олам.
Лекин мен одамман, мен одам,
Мен яшай олмайман эртаксиз.

Эртакнамо ҳаёлларимда
Бошимга қўндириб Ҳумони –
Билсам ҳам – ҳаммаси яримта,
Бут қилиб юрман дунёни.

Ёш булбулдек ҳис этиб ўзни,
Тунларни қўшиққа кўмаман.
Гоҳида юмганча мен кўзни,
Ботинда ёғдуга чўмаман.

Абдулла ШЕР

1943 йилда туғилган.
Тошкент Давлат
университетининг
журналистика
факультетида таҳсил
олган.

Ижодкорнинг
биринчи “Қўклам
табассуми” дан
бошлаб, “Гул йиллар,
булбул йиллар” гача
ўн бешга яқин
шеърый тўпламлари,
“Асрларнинг
асраганлари” номли
насрий китоби ҳамда
“Ахлоқиқунослик”,
“Эстетика” қўлланма
ва дарсликлари нашр
этилган.

Менсиз бўшаб қолмайди, шаксиз,
Мен билан тўлмаган бу олам.
Лекин мен одамман, мен одам,
Мен яшай олмайман эртаксиз.

* * *

Икки қайиқ чайқалар тинмай,
Атрофимиз – ложувард олам.
Умримизни, сира ачинмай,
Дарё билан кўрамиз баҳам.

Дарё гўзал, дарё мовийдир,
Ранг бағишлар умидимизга.
Қадим ўзан кекса ровийдир –
Ривоятлар сўйлайди бизга.

Лекин мавжлар ўжардан-ўжар,
Бўй бермайди бизларга, асло.
Икки вужуд бўлиб чайқалар
Омонат бахт қайиқлар аро.

Чайқалади бир ширин гусса,
Чайқалади ҳатто титроқлар.
Ёрти қолар лабларда бўса,
Олиб кетар бизни қирғоқлар.

Дарё гўё қисматдаги йўл,
Бизни бошлар энди йироққа.
У ерларда энди ҳижрон мўл,
Биз яшаймиз тўйиб фироққа.

Энди сира учрашмаймиз, биз,
Икки қирғоқ риштани узар.
Ва чайқалган қайиқларимиз
Энди фақат тушларда сузар.

* * *

Мен кўнларга ачиндим,
Менга ачинган борми?
Мен сўз бўлиб сочилдим,
Мендек сочилган борми?

Саволарим кўндир, мен,
Кимга берай уларни?
Балки ўзим чўндирман –
Шарафлайман гулларни.

* * *

*Синфдош дўстим Мухтор
Қўчқоров хотирасига*

*Марҳумликка ўрганолмаздан
Тушларимга кирасан, дўстим.
Ўйчангина, шовқин солмасдан
Бирга-бирга юрасан, дўстим.*

*Бақатерак остида гоҳо
Майсазорда ётиб чалқанча,
Ўй сурамиз: иккимиз даҳо,
Биз яшаймиз доврўқ солганча.*

*Очилади икки юракнинг
Ҳеч ким билмас сирлар дафтари.
Қўллаб бизни бақатеракнинг
Қарсақ чалар кумуш кафтлари.*

*Гоҳ ётамиз – дурдек тиш билан
Чирт-чирт узиб ўт поясини.
Гоҳ тинглаймиз қизиқиш билан
Шамолларнинг ҳикоясини.*

*Гоҳ ойдинда суҳбат қурамиз,
Сувга қараб қулоқбошида.
Гоҳ ўлтириб ҳаёл сурамиз
Тегирмоннинг эски тошида.*

*Аганаймиз курашиб гоҳо
Майсаларнинг ҳидига тўйиб.
Яқинлашиб келади, аммо,
Йилдан-йилга ўлим от қўйиб.*

*Мингаштираб у сени ногоҳ,
Қувончимни олиб кетасан.
Ўйгонаман ҳар гал тортиб оҳ:
Сен тушимда қолиб кетасан.*

Қўшни киз хақида баллада

*Кели туяр қўшни қиз
Ҳовлига бериб чирой.
Юрагимда тошган ҳис
Тилимга чиқар: “Вой, вой!”*

Нозик белга ярашиб,
Қўш ўрими чўлганар.
Нимчадан жой талашиб,
Икки кўкрак тўлганар.

Қошига берар гурур
Тонгда қўйган ўсмаси:
(Эҳ, келисон қурмагур
Мунча кўзни тўсмаса?)

Нураган пахса девор
Ўртамизда пардадир.
Ҳар бир зарбда маъно бор,
Эҳтимол, бу зардадир.

Бўса билмаган дудоқ
Ҳар зарбда ним очилар.
Сўрашга қўймас титроқ:
“Қачон борсин совчилар?” –

Нима қилай, тортинчоқ
Хаёлпараст боламан.
Қандай бўлмасин, бироқ,
Шу қизни мен оламан!..

Лекин бир кун у ногоҳ,
Қанот қоқди қуш бўлиб.
Энди келади гоҳ-гоҳ
Тунда ширин туш бўлиб.

Энди ўша гулдек вақт
Хаёлимни тарк этмас:
Қочиб кетди мендан бахт,
Тутай десам, қўл етмас!..

Дераза

Шаҳримдаги бир деразада
То тонггача ўчмайди чироқ.
Унда нотинч ўйлардан зада
Ўйқу билмас тўлмаган қучоқ.

То тонггача кўзимни, ҳайҳот,
Қамаштирар ўша дераза.
Ўз кўчамда ўзимни бот-бот
Адаштирар ўша дераза.

Пардасига унинг осилиб
 Яшайман дер бу ўжар хаёл...
 Қилма мени, қилма бенашиб,
 Бир дераза нур бўлган аёл!

Совқотган одам ҳақида баллада

Ташиқарида қиш кезар мағрур,
 Изгиринда кукунланар қор.
 Деразадан тушиб турган нур
 Бамисоли бир қучоқ баҳор.

Йўл четидан совқотган одам
 Тикилади келиб ҳаваси:
 Ичкарида иссиқ, ёш олам –
 Эр-хотиннинг бахтли давраси.

Тикилару бир муддат сўнгра,
 Бирдан тиз чўкарди у қорга.
 Ва боладек ўқиниб, ҳўнграб
 Кўз ёшини тўкарди қорга.

Дераза-чи, сочганича нур
 Кўз-кўз қилар оила тафтин.
 Ёлғиз одам эса беҳузур
 Юзга босар иккала кафтин.

Сўнг, довдираб кетар у беҳол
 Дала бўйлаб, унутиб йўлни.
 Тортқилайди бешафқат шамол
 Ҳўл юзларни беркитган қўлни.

Тўртлик

Гул бўлиб силкинар, миллар бу кеча,
 Гатирмас лаблару тиллар бу кеча.
 Энг ширин сўзларни айтар шу сабаб,
 Бармоқлар тилида қўллар бу кеча.

Наср

**Ҳамроҳон
МУСУРМОҶОВА**

1971 йилда туғилган.
1994 йил Тошкент
Давлат университети-
нинг журналисти-
ка факультетини
туғатган. “Ҳаққа
етказ” номли шеър-
лар, “Арбағининг
лолалари” номли
ҳикоялар тўпламлари
нашр этилган. “Оила
ва жамият” газета-
сининг бош муҳаррир
ўринбосари вазифа-
сида ишлайди.

СИРЛАР САЛТАНАТИГА САЁҲАТ

(Ҳаёлий саргузашт қиссадан боблар)

УЧ ЎРТОҚ АФСОНАСИ

MNSS (Маълум ва номаълум сирлар салтанати) да яшаётганимизга ҳам икки ҳафтадан ошди. Бу ернинг ўзига хос хусусиятларига кўникиб боряпмиз. Ҳар куни олти соат ўқув-машғулоти хонасида донишмандлардан сабоқ оламиз. Билиб турибман, дўстим, афтингиз буришиб: “Эзилиб ўлаётган экансизлар-да, а?” деб ўйладингиз. Жуда унчаликмас... Бу ерга келганимиздан сираям хафамасмиз. Мақтаняпти, деманг-у, MNSSда ташкил этилган, оламлараро машҳур ўқув даргоҳи – Олий Табиат Академиясида таҳсил олаётганимиздан фахрланаман. Қадрдоним, яна нотўғри ўйлаяпсиз, сизни алдаётганим йўқ. Айни ҳақиқатни гапиряпман. “Ие, ҳаёлимдан ўтаётганларни қандай илғаб оляпти?” деган ҳаёлга бордингиз, тўғрими? Ахир

ҚИССА ҲАҚИДА СЎЗ

Ҳамроҳон Мусурмоновани қатор ҳикоялари орқали жуда яхши биламиз. Иқтидорли қаламкаш. Қўлимизда унинг “Сирлар салтанатига саёҳат” деб номланган янги қиссаси. Бу асар ўсмирлар учун мўлжаллаб ёзилган. Шодивой, Рустам, Сарвар – уч ўртоқ табиатдаги экологик бузилишларга қарши курашга бел боғлашади. Бунинг учун кўпроқ билим олишга интилишади. Дам олиш кунларининг бирида улар гаройиботга дуч келишади. Аллақандай кучлар, мўъжизалар ёрдамида ўзга бир ҳаёлий мамлакатга бориб қолишади. Ва шу ерда уларнинг гаройибдан гаройиб, қизиқарли, таъсирчан саёҳати бошланади. Қуюн уларни олиб бориб ташлаган жой – Олий

бизга бу ерда телепатиядан сабоқ беришади. Тўғри, аълочи талабаларданман, деб мақтанолмайман, аммо гоҳида суҳбатдошимнинг айрим фикрларини уқиб оляпман. MNSSдаги ўқитиш услуби бизнинг мактабдагидан бутунлай фарқ қилади. Биз оз муддатда кўплаб тилларни ўрганиб олдик. Энг қизиғи, кўпинча бизга ўз тилимизда мурожаат этишади. Донишмандлар устози “оламлараро мутаносибликка ҳисса қўшган кўплаб буюк алломаларнинг тили бу”, дея ўзбек тилимизни қадрлайди. Шунақа пайтда юрагим гурурдан тўлиб тошадди. Бу ерда ўқув-машғулоти хонаси ҳам бошқача. Синфхонамиздагига ўхшаш парталар, стол-стуллар йўқ. “Худди фантастик кинолардагидек бўлса керак-да”, дейсизми? Янглишдингиз, дўстим. Ундай эмас. Ярим айлана шаклида юмшоқ ўриндиқлар қўйилган. Хонанинг шифтига шаффоф ойна ўрнатилган. Деворлари эса ўнқир-чўнқир шаклда бўлиб, у ерда жуда антиқа гуллар, майсалар ўсиб ётибди. Ичкарига киришингиз билан димоғингизга ёқимли ифор урилади. Умуман олганда, бу салтанатнинг ўзига хос хусусиятларидан бири атрофдан антиқа гулларнинг ҳиди таралиб туришида экан. Машғулоти хонасининг бир тарафи оддий девордек кўринса-да, аслида, бу ерда катта экран мавжуд. MNSS донишмандлари экранни фикр орқали бошқаришади. Энг қизиғи, биз бу ерда ёзиб-чиғиб ўтирмаймиз. Ҳамма билимлар оғзаки ўқитилади. Дикқатингизни жамлаб уларни хотирангизда сақлаб қолмасангиз, кейинги дарсни асло ўзлаштиролмайсиз. Шу боис мустақил машғулотларимиз асосан мияни чархлаш, хотирани мустаҳкамлашга қаратилган.

Яна бир гапни айтсам, ҳайрон қоласиз, бизни кутиб олган Гунафша донишмандликка етишмаган бўлса-да, устозлик мақомини олган бўлиб, биздан йигирма ёш катта экан. Аммо кўринишидан ўн беш ёшли қиз деб ўйлайсиз.

Бир куни ўзимиз билмаган ҳолда унинг жаҳлини чиқариб қўйдик. Гунафша табиат сирларини яхшироқ англашимиз учун – физика, кимё, биология, география фанларидан бошланғич таълим олишимиз кераклигини айтганида бу гап Рустам билан Сарварга ёқмади.

– Мактабдаги оддий фанларни ўргансак, телепортацияни қачон ўзлаштирамиз? – деди Рустам бесабрлик билан афтини буриштириб.

– Телекинетиканичи?... – бетоқатланиб савол берди Сарвар.

– Қадрдонларим, агар табиат қонунларини пухта билмас экансиз, телепортацияни ҳам, телекинетика, телепатия, умуман олганда, табиий сирларнинг

Табиат Академияси, деб аталади. Бу ерда деярли барча уч ўртоқни танишади. Чунки болаларни ўйлантираётган, изтиробга солаётган муаммолар уларга ҳам бегона эмас. Шодивой, Рустам ва Сарвар Академияга ўқишга қабул қилинади. Шу ерда улар оламлараро муомала муносабатини ўрганишади. Қора Қуюн каби салбий персонажлар билан курашишади. Муаллиф асарда, асосан, экологик муаммоларга, уларнинг келиб чиқиши сабаблари ва уларни бартараф этишининг назарий йўл-йўриқларига кенг тўхталади. “Сирлар салтанатига саяҳат”нинг матни раво, тили ширдор. Қийналмай, мириқиб ўқиш мумкин. Ҳамроҳон бу асарида болалар дунёсининг, уларнинг қизиқиши ва интилишларини теран англашини кўрсата олган. Гарчанд тасвирланаётган воқеалар ҳаёлий асосларга қурилган бўлса-да, биз уларга ишонамиз, қаҳрамонлар билан ҳамдард-ҳамнафас бўламиз, ифода этилаётган жараёнда ҳаяжонланамиз. Ўсмирларга хос севги кечинмалари ҳам анча жонли, нозик ифодаланган.

Луқмон Бўрихон, ёзувчи.

бирортасини ҳам ўзлаштиролмайсиз. Шундай экан, ёш болага ўхшаб хархаша қилаверманглар, — деди Гунафша бизга норози қиёфада кўз ташлаб.

— Унақаси кетмайди, демак, бизни лақиллатаётган экансизлар-да, асли мақсадингиз нима ўзи? Ота-онамизнинг олдидан ўғирлаб келдингиз, индамадик, энди ёш болани алдагандек муомала қиласизми? Анави фанларни мактабда ҳам бинойидек ўрганаётувдик. Масалан, физикадан Лобар опа жуда яхши тушунтириб беради, — дея тумтайиб олди Рустам.

Гунафшанинг кўзида ғалати чўғ милтиллагандек бўлди. У бир муддат экрандан кўз узмай турди-да, кейин қошини чимириб, ўриндиқларга кўз ташлади. Шу пайт десангиз, хонадаги ўриндиқлар ўз-ўзидан ҳаракатга тушиб кетса бўладими. Аввалига аста-секин, кейин шиддат билан ўрин алмаштираётган ўриндиқларни кўриб анқайиб қолди.

— Нима бўляпти? — деди Сарвар мени туртиб.

“Билмайман”, деб елка қисдим.

Рустам эса кўзини ола-кула қилиб, ер остидан менга қараб шивирлади:

— Бунақа пайтда калима қайтариш керакмиди, оғайни?

— Менимча, ҳамма гап бу ёқда, — дея Гунафшага ишора қилдим мен.

— Унга нима бўлган? — деди Рустам.

Гунафшанинг юзи жиддийлашган, кўзидаги кулги қаёққадир ғойиб бўлганди. У товушини кўтармай, қатъий оҳангда шундай деди:

— Асабийлашяпман. Савол беравериб миямнинг қатигини чиқаришингизни аввалдан билгандим. Аммо, барибир, сизларни машғулотларга тайёрлашни ўз зиммамга олдим. Бу йил номзодларимиз кўп эди-я, аммо Донишмандлар усто-зи айнан сизларни танлади. Нега? Нега ахир?! Сизлар эплашингиз мумкин бўлган нарсани бошқалар ҳам бинойидек уддаларди-ку!

Гунафша гапираркан, ўриндиқлар янаям тезроқ ҳаракатлана бошлади. Хонада қаттиқ шамол тургандек эди гўё. Девордаги гулларнинг япроқлари ҳам ваҳимали тебранар, юрагимизни кўрқув қоплаганди. Нимадир қилиш керак. Аммо нима қилишни билмасдик. Ундан узр сўрасак-чи? Уриниб кўриш керак деган ўйда: “Бизни кечиринг, Гунафша. Илтимос...” деб унга хаёлан мурожаат этдим.

Биласизми, шу пайт қандай ҳодиса рўй берди? Ўриндиқлар ҳаракатланишдан тўхтади. Гунафшанинг юзида яна аввалгидек хотиржамлик ва муло-йим табассум пайдо бўлди. Менга мамнун қиёфада қараб қўйди.

— Бугун сизларга телепатия, яъни бошқалар билан фикран суҳбатлашиш маданиятининг бошланғич сабоқлари берилади. Марҳамат қилиб манави хо-нага қиринглар, — деб бизни кўшни хонага етаклади у.

Фикримни англагани учунми ёки бошқа бир сабаб бўлди, ишқилиб, кўнглимда Гунафшага нисбатан яқинликни ҳис этиб, унинг ортидан юрдим. Ҳалидан бери оғзи очилиб турган Сарвар билан Рустам ҳам бизга эргашди.

Ичкарида тўртта йигит ва икки қиз ўтиришарди. Гунафша уларга юзланиб бизни таништирди:

— Марҳамат, танишинглар. Булар уч ўртоқ — Рустам, Сарвар ҳамда Шоди-мирзо.

Малла сочини силлиқ қилиб тараган қиз бизга қизиқсиниб қараб олгач, кўзларини пирпиратиб:

— Уч ўртоқ афсонаси шулар ҳақида айтилганми? — деб сўради.

Лаби дўрдоқ қора танли йигит Гунафшага юзланди:

— Уч ўртоқ афсонаси? Нега биз бу ҳақда эшитмаганмиз?

Гунафша уларнинг саволига жавоб бермай:

– Йигитлар, қани, дўстларингиз билан саломлашинг, – деди.
 Ўтирганлар ўрнидан туришди.
 – Салом, менинг исмим Дэвид, – деди ҳалиги қора танли йигит.
 – Мен Алисаман, – жилмайди малла сочли қиз.
 – Тумораман, – деди қизлардан яна бири.

Навбати билан Жонатан, Глеб ҳамда Альберт билан ҳам танишиб олганимиздан сўнг Гунафша бизни ўтиришга таклиф этди.

– Азизларим, барчангиз бу йил MNSSнинг Олий Табиат Академиясига қабул қилиндингиз. Сизлар билан қиладиган ишларимиз кўп. Машғулотларга жиддий ёндашинг. Умид қиламанки, ишончимизни оқлайсизлар.

– Уч ўртоқ афсонаси ҳақида бизга ҳам айтиб берсангиз, – деб илтимос қилди Дэвид.

Гунафша ўйчан бир қиёфада гап бошлади:

– Аслида, бу афсонадан кўра кўпроқ башоратга ўхшайди. Кекса донишмандларимизнинг айтишларича, ер куррасида тараққиёт юксалгани сайин одамлар кам ҳаракатланиш йўлларини қидира бошлашади. Натижада табиийликка путур етади. Одамлар эса сунъийликка ружу қўядилар. Сунъий ашёлар туфайли Ер курраси улкан чиқиндилар майдонига айланади ва оламлараро табиий мутаносиблик бўзилади. Муаммо ва зиддиятлар юзага келади. Ўша вақтда Донишмандлар Кенгаши Сирлар салтанатининг доимий анъаналарига зид ҳолда ер куррасининг битта шахрида вояга етган учта ўртоқни бу ерга ўқишга таклиф этадилар. Улар Олий Табиат Академиясида бирга таҳсил олган сафдошлари билан ҳамкорликда оламлар ўртасидаги зиддиятларнинг олдини олишда жонбозлик кўрсатишади. Ҳозир Ер курраси чидаб бўлмас даражада чиқиндилар майдонига айланиб бормоқда, бу оламлардаги мутаносибликка салбий таъсир этяпти. Зудлик билан бу нохушликнинг олдини олишимиз керак. Акс ҳолда, табиат аянчли инқирозга юз буради. Донишмандлар кенгаши мана шу уч ўртоққа умид кўзини тиккан, – Гунафша чуқур тин олиб, бизга бир муддат тикилиб турди-да: – Шунақа гаплар, қадрдонларим, сизларга ишоняпмиз, – деди.

Тўғриси айтсам, бу гапларни эшитиб, юрагим шиг этиб кетди. Нега, дейсизми? Ахир сизга ҳам биров тўсатдан: “Оламлараро зиддиятларни бар-тараф этишинга тўғри келади, оғайни”, десин-чи, қандай аҳволга тушаркансиз? Очигини айтсам, уйда акам билан бўладиган низоларимизни эплаб бир ёқли қилолмайман-у, оламлараро зиддиятларга йўл бўлсин, нима дедингиз, дўстим. Агар бу ҳақда ойим эшитиб қолса борми, ваҳимадан қон босими ошиб кетиши турган гап.

Гунафша бизни хонада қолдириб чиқиб кетгач, юзлари кулчадек юмалоқ, кўзлари тин қора, кўнғирранг сочини икки тарафга силлиқ қилиб тараган қиз кириб келди. Унинг исми Субҳидам экан. У бизга телепатиядан сабоқ бераркан.

– Мана шунга тикилиб, фикрингизни жамлашни ўрганинг, – деб қўлимизга бир дондан япроқ тутқазди у. – Унинг битта нуқтасидан кўзингизни узманг, бошқа ҳар қандай ўй-фикрларни миангиздан қувиб чиқаринг. Агар удалай олмасангиз, соатлаб япроққа тикилиб ўтирасиз.

Бошқаларни билмадим-у, аммо мен ўша куни фикримни жамлайолмасам керак деб ўйлагандим. Хаёлимдан уч ўртоқ афсонаси кетмасди. Устига-устак, уйда, мактабда ўрнимни эгаллаб олган анави нусха – виртуал бойваччанинг нима ишлар қиляётганини билгим келарди. Охири шу истак устун келди. Фикримни жамлаб, хаёлан уйимга бордим. Виртуал бойвачча йўқ эди.

Уни қидириб, мактабга жўнадим. Бир маҳал қарасам, вой тавба, у қизларнинг ўртасида гап сотиб ўтирибди. Ҳамма унга маҳлиё! Оббо, виртуалбой-ей, буни қандай уддалади экан-а? Ҳатто Дилнозаям унга термилиб қолибди. Негадир ич-ичимдан ғазабим тошиб кетди. “Ҳозир шармандангни чиқараман, қани, бир айланиб қўйсинлар-чи”, дедим-у, бутун кучимни кўзимга жамлаб, виртуал бой-ваччага таъсир ўтказа бошладим. Ана, у айланаяпти, қизлар ҳайрон, “қани, яна-ям тезроқ айлансинлар-чи, қани... қани...”

Шу пайт:

– Жуда соз, бугунга етарли, – деган овоз фикримни тўзғитиб юборди.

Ҳушимни йиғиб қарасам, аллақачон кўлимдан чиқиб кетган япроқ ҳавода муаллақ турганича чирпирак бўлиб айланаётган, гуруҳимиздагилар менга қараб анқайиб қолишганди.

Япроқ ерга туша бошлади. Шунда унга фикран буйруқ бериб, ҳавода муаллақ тутиб қолдим ва бирдан мактабдаги шумликларим эсимга тушиб денг, бир шўхлик қилгим келди. Япроқни устоз Субҳидам тарафга йўналтирдим. Япроқ бир текисда ҳаракатланиб устознинг олдига бориб тўхтади. “Марҳамат, – деб ўйладим, – гулдаста ўрнида қабул этинг”. Шундай дедиму, ўлай агар, чўчиб кетдим. Ахир бу сиз билан биз билган оддий мактаб эмас-да, дўстим. У ерда устозга ичингизда истаган гапингизни айтишингиз мумкин, фақат уни ташингизга чиқармай бош эгиб, “мўминтой” бўлиб турсангиз бўлди. Бу ерни эса Олий Табиат Академияси деб қўйишибди. Устозлар хаёлингиздан милт этиб ўтган фикрни ҳам илғаб олишади. Сизга аввал айтмаган бўлсам-да, мен мактабда устозларга хаёлан мурожаат этиш бўйича мутахассис бўлиб кетгандим. Эҳҳе, информатика устозимиз Шухрат акани нималар деб ташламасдим ичимда, Карим акани-чи... Хуллас, менга паст баҳо қўйганларнинг бирортаси хаёлий “зарбаларимдан” бебаҳра қолишмасди.

Япроқ Субҳидам устознинг рўпарасида муаллақ турибди. Устоз эса хаёлимдан нима ўтганини билади. Аччиқланса борми, ўйлаб ўтирмай, мени MNSSдан бадарға қилишлари мумкин. Мен эса буни асло истамайман. Сирлар салтанатининг махфий жосуси бўлиш кимга ҳам ёқмайди дейсиз?

Қўрқанимдан ичимда титроқ тураётган пайт Субҳидам майин жилмайди. Гарчи, унинг оғзи қимирламаган бўлсаям, “рахмат” деганини англадим. Ўлай агар, устоз менга хаёлан раҳмат айтди ва кўлини оҳиста юқорига кўтариб, япроқни кафтига қўндирди.

– Донишмандлар кенгаши сизларни бу ёққа чақиришга қарор қилганда, тўғриси айтсам, кўпчилигимиз норози бўлгандик, аммо бугун Шодимирзо унинг янглишмаганини исботлади, – деди Субҳидам бизга юзланиб. Сўнг менга яқин келиб, кўзларимга тикилиб: “Қадрдоним, энди сенга телепатиянинг бошланғич сабоқлари шартмас, марҳамат қилиб онгни бошқариш машғулотиغا қатнашсанг бўлади”, деди хаёлан. “Ўртоқларим-чи?” – дедим мен. Субҳидам кўзини пирпиратиб, бош чайқади: “Улар ҳали тайёрмас.”

– Унда мен ҳам бошқа машғулотларга қатнашмайман, – деб юбордим овоз чиқариб.

Болалар биз томонга ўгирилишиб, менга ажабланиб қарашди.

– Бўлмаса, улар билан тажрибангни ўртоқлаш, агар эртагача бирор натижага эришолсанг, балки онгни бошқариш машғулотиغا улар ҳам сен билан биргаликда боришар, – жилмайди Субҳидам.

Хуллас, ўша куни алламаҳалгача Сарвар билан Рустамга фикрни жамлашни ўргатдим. Охири улар ҳам буни уддалашди.

СЕВИШГАНЛАРГА ХАЛАЛ БЕРМАНГ

Бир пайт Рустам ерга тикилиб, ўтириб қолди.

– Эй, томинг кетганми, ахир айтганларимни қилсанг-чи, – дедим жаҳлим чиқиб.

Аmmo у жимгина ерга қараб ўтираверди. Ҳафсалам пир бўлиб, қўл силтадим. Шу пайт кутилмаган воқеа содир бўлди. Хона бурчидаги пулт ўз-ўзидан юқорига кўтарилиб, девордаги экранга тўғриланди ва экран ишга тушди. Мен бу ишни Сарвар қилапти, деб ўйладим.

Экранда Рустамнинг у ёқдаги ксеронусхаси, яъни виртуал бойваччаси намоён бўлди. Унга қараб туриб, кулгидан аранг ўзимни босиб олдим. Нега десангиз, рингда бокс мусобақаси бўлаётган, Рустамнинг ксеронусхасини эса пастақкина йигитча бошлаб дўппослаётганди. Мен ҳамон ерга тикилиб ўтирган Рустамга зимдан назар ташладим. Унинг қўллари мушт бўлиб тугилди, юзи қизариб, бўйин томирлари бўртиб чиқди. Шунда экрандаги виртуал нуханинг кўзида ўт қақнаб, рақибини аямай дўппослай кетса бўладими. Тўғридан ва ёнбошдан берилган зарбалардан кейин рақиб шўрлик ўзини ўнглолмай қолди. Виртуал нуханинг охириги зарбаси уни ерга қулатди. Рустам эса ҳамон қизариб-бўзариб хаёлан жангни бошқараётган эди. Мундоқ қарасам, унинг нухаси рақибнинг устига бостириб боряпти. “Бас қил, – дедим Рустамга хаёлан мурожаат этиб, – ксерокопиянг билан биргалашиб бечорани ўлдириб қўясанлар ҳозир. Шундоғам ғалаба сизларники”. Шу маҳал анави йигит базўр ўрнидан туриб яна жангга ҳозирлана бошлади. Рустам ҳалиям аламидан чиқмаган экан, ксеронусхасининг қўли билан рақибининг тумшугига яна битта мушт йўллади, йигит ноқдаун ҳолига тушди. Шундан кейингина дўстим енгил нафас олиб, ксеронусхаси билан хаёлий алоқани узди.

– Зўрсан-у, оғайни, – дедим унинг елкасига қўл ташлаб.

– Ҳа, энди бошқача бўлолмасам нима қилай? – деб жилмайди Рустам.

– Ўзим даҳшат жанг бўлдимми?

– Бу бола ҳар доим мендан калтак еб юрарди. Яхшиям, ксерокопиямни вақтида йўқлабман. Бўлмаса, шунча йил қийналиб топган обрўйимни бир тийин қилиб юборар экан.

Сарвар ҳалиям кўзини юмганча, сузилиб жилмайиб ўтирарди. Унинг ўйларини ҳам билгим келди. Рустамга кўз қисиб, Сарварнинг хаёлига уланмоқчи эканимни ишора қилдим-да, аста кўзимни юмиб, унинг ёнига ўтирдим-у, бирдан ярқ этиб кўзимни очдим. Шу десангиз, Сарвар MNSSнинг энг гўзал хиёбонларидан бирида Алисага ошиқона термилиб ўтирарди. Ҳа, ишонаверинг, дўстим, бизнинг Сарвар севиб қолганга ўхшайди. Сарвар Алисанинг қулоғига роса лағмон иляпти. “Эй, султонлар султони, у ёқдаям бир эмас, тўртта севгилингиз борлиги эсингиздан чиқмасин”, деб шивирладим Сарварнинг қулоғига. У менга эътибор бермай, Алисага тикилиб ўтираверди. Бирор йўлини топиб, Сарварни Алисадан узоқлаштиришим керак эди. Дўстим хаёл суриб ўтираверса, фикрни жамлаш машғулоти нима бўлади? Мана шу бемаъни ўйларни деб донишмандлар бизни бу ердан қувиб юборишса, ваъда қилинаётган шон-шухратдан мосуво бўлаимизми? Бу ёқда биз ҳақимизда “Уч ўртоқ афсонаси”ни тўқиб қўйишган бўлишса.

Шундай ўйлар билан хиёбонда хаёлан айланиб юриб Туморага дуч келдим. У тепалиқдаги майсазорда булоққа термилиб ўтирарди. Қарашлари ғамгин. “Унга нима бўлдийкан?” дея хаёлига уландим. Оғир бетоб бўлиб қолган

онаси ҳақида ўйлаб ўтирган экан. “Манави дарё уйимиз ёнига оқиб келгунча иккита шаҳарни кесиб ўтади. Одамлар эса ҳамма чиқиндиларини шу дарёга ташлайдилар. Энди унинг суви ҳаёт манбаи эмас, хасталик тарқатувчи бактериялар йиғиндисига айланиб бўлган. Ҳамқишлоқларимнинг ўн фоизи ҳар йили юқумли касалликлардан вафот этишади. Ёш болаларнинг кўпчилиги яримжон”. Тумора оғир хўрсинди. “Наҳотки сизларда ичимлик суви бўлмаса?” деб сўрадим. “Йўқ... — қизнинг кўзида ёш айланди. — Шу сабаб болалигимдан табиатни асрашни орзу қилганман, табиатни асровчи фариштага айланиб қолсайдим, деган истак билан яшардим. MNSSнинг махфий жосуси бўлиб олсам, сувга чиқинди ташлаётган шаҳарликларнинг, дарёларни заҳарлаётган завод эгаларининг шунақа таъзирини бераманки...” Туморанинг кўзларида ўт чақнагандек бўлди. Аммо шу пайт ҳаёлий суҳбатимиз бўлинди. Мени Гунафша чақираётганди.

Кўзимни очганимда, Сарвар ҳамон ёқимли ҳаёллар гирдобидида ўтирарди. Уни бир туртиб ўзига келтириб қўйишим мумкин эди-ю, аммо Гунафша бунга йўл қўймади. “Уни ўз ҳолига қўй”, дегандек ишора қилди-да, Рустам иккимизни ташқарига имлаб чақирди. Биз унинг ортидан эргашиб, узун йўлакка ўрнатилган лифтга чиқдик ва жуда узоқ йўл юрдик. Қаёққа, қайси йўл билан кетаётганимизни илғаб бўлмасди. Гоҳ юқорига чиқар, гоҳ пастга тушар, кейин эса тўғрига қараб борардик. Худди катта бир дарахтнинг томирлари ичида айланиб юрганга ўхшардик. Келганимизга бир ойдан ошган бўлса-да, биз қайси хонага ёки қайси бинога қандай йўл билан бораётганимизни билмасдик. Чунки хоналар ва биноларни фақат лифтларгина ўзаро боғлаб турарди.

Нихоят, эшик очилиб, олдимизда кенг, ёруғ зал пайдо бўлди. Бу ердаги турли ҳажмдаги экранлар эътиборимни тортди. Залнинг тўрида баланд қилиб ўрнатилган ўриндиқда кўринишидан ёш эканини ҳам, кексалигини ҳам билиб бўлмайдиган бир киши ўтирарди.

— Муҳтарам Донишмандлар устози, мана, икки дўст ҳузурингизда, — деди Гунафша бизга ишора қилиб.

— Учинчиси нега келмади?

— Биласизми, у... — Гунафша хижолат бўлгандек ерга тикилди. — Яхшиси, муҳаббат боғига бир назар ташланг, устоз.

Донишмандлар устози бир нафас кўзини юмди-ю, кейин сирли жилмайди.

— Майли, ҳалақит берманглар, бу ёшдаги муҳаббат тоза, табиий ҳиссиётлардан туғилади. — Сўнг бизга юзланиб, ёнига ишора қилди: — Қани, сизлар яқинроқ келинглрар-чи.

Тўғриси айтсам, анқайиб қолдим. Бунақасини кутмагандим. Агар бизнинг мактабда бирор йигит билан қиз холироқ жойда гаплашиб қолса, ўқувчиларнинг ҳаммаси, мени кечирасиз-у, ҳатто мактаб директори ҳам нима гап эканига қизиқиб, бирор тирқишдан мўралайди. Уларнинг орасида муҳаббат изҳори содир бўлса борми, ўша куни нафақат ўша икки ўқувчи, балки уларнинг синфдошлари, ота-онаси ҳам оёққа турғазилади, тўғрими? Бу ерда эса “ҳалақит берманглар” эмиш.

Шундай ўйлар қуршовида Донишмандлар устозига яқинлашдим. Унинг рўпарасидаги экранларда жуда ғалати тасвирлар бор эди. Биринчи экраннинг тепасига “Тошлар салтанати”, иккинчисига “Шамоллар салтанати”, учинчисига “Оловлар уммони” деб ёзиб қўйилганини илғадим-у, “Донишмандлар устозининг хонаси MNSSнинг ҳақиқий сирлари сақланадиган жой бўлса керак”, деган хулосага келдим.

БУ ШУНЧАКИ ҲАҚИҚАТ ЭМАС ЭКАН

Донишмандлар устози Рустам иккимизнинг бӯй-бастимизга бир кур кӯз ташлаб олгач, аста гап бошлади:

— Сизлардан умидимиз катта. Бу ерда нима мақсадда таълим олаётганингизни яхши биласиз. Ҳар бир машғулота жиддий ёндашишингизни истайман. MNSS оламлараро табиийликни асрашга хизмат қилади. Агар табиий мутаносибликка путур етса, нафақат ер курраси ёки қуёш тизими, балки бошқа галактикалар ва атрофимизда мавжуд бўлган, аммо сизу бизнинг кӯзимизга кӯринмайдиган оламларнинг ҳаммаси катта талофат кӯради.

— Бу масалада сизларга қандай ёрдам берамиз? — деб юбордим сабрим чидамай. Чунки бир ойдан бери фақат шу саволга жавоб излаётгандим. Сеҳргар бўлганимизда, Гарри Поттерга ўхшаб бир-иккита дуо ўқиб, ҳамма масалани ҳал қилиб ташлардик. Ёки Жеймс Бондниқидек супер-техник қуролларга эга бўлсак ҳам майли эди. Жуда бўлмаса, жарроҳлик йўли билан бизни Терминалторга ёки "Матрица"даги Неога айлантариб қўйишса экан, MNSSдагиларнинг истакларини сўзсиз бажо келтирсак. Лекин биз бор-йўғи мактабда тўполон қилиб, ишқал чиқариб юрган ўқувчилар бўлсак. Қўлимиздан нимаям келарди, тўғрими, дўстим?

— Сизлар оддий йигитлар ёки ўйлаб топилган қаҳрамонлар эмассиз, — деди Донишмандлар устози фикримни ўқиб тургандек, кӯзимга тикилиб. — MNSSда сеҳргарлик ишлатилмайди. Бу ердаги ҳар бир вазифа табиий куч-қудратга таянган ҳолда инсон онги ва тафаккури орқали бажарилади. Шу боис, энг аввало, ўз имкониятларингизни англашга ҳаракат қилинлар. Ақл ва тафаккур билан иш кўрмас экансиз, бошқалардан фарқингиз қолмайди.

— Наҳотки, бизни бошқалардан ақллироқ деб ўйласангиз? — деб савол берди Рустам.

— Аслида-ку, ҳаммага онг ва тафаккур берилган, лекин одамларнинг кўпчилиги уни тарбиялашни, бошқаришни билмайди. Аниқроғи, ялқовлиги тўфайли ўз онгини англашга интилмайди, шу боис аксарият одамлар табиий кўникмалар асосидагина умр ўтказишади. Мен сизларга айтсам, риёзат чекмай туриб ўз онгини англаш мумкин эмас. Тарихда номи қолган инсонларнинг барчаси одам ва олам имкониятларини бошқалардан кўпроқ англаб етганлардир.

Донишмандлар устозининг гапини эшита туриб Рустам билан бир-икки марта кӯз уриштириб олдим. Тўғриси айтсам, иккаламиз ҳам, MNSSдагилар махфий жосуслар тайёрлаш учун бошқа бировнинг ўрнига адашиб бизни бу ерга олиб келган бўлишса керак, деган фикрда эдик. Айтсам ишонмайсиз, ҳатто гуруҳимиздаги йигитлар Дэвид, Жонатан, Глеб ва Альбертлар ҳам биздан кўра ақллироқ туюларди менга. "Охириям аҳмоқлигингни тан олдингми?" деб қуляпсиз-а, дўстим. Майли, кулаверинг, лекин мен бор гапни айтяпман. Айниқса, Дэвид математик ҳисоб-китобни шунақа қўйилмақом қилиб бажарадики, энг машҳур олимлар тилиб келганда ҳам, унинг ақлига тан беришарди. Жонатанни эса салкам файласуф дейиш мумкин. Глеб астрологияни, Альберт табиий қонуниятларни сув қилиб ичиб юборган. Бу йигитлар MNSSга келгунча ер юзидаги энг машҳур мактабда ўқишган экан. Биз эса уларнинг олдида оддийгина тўпори йигитлармиз. Улар билан бизнинг битта ўхшашлик томонимиз бор, ҳаммамиз болалигимиздан бошлаб ич-ичимиздан табиий кучларга эга бўлишни истаганмиз.

— Сизларга маслаҳатим, "менинг имкониятларим бошқаларникидан юқори" деган таъкидни онгингизга синдириб олинг, акс ҳолда, ҳеч нимага эришолмайсиз, — деб жилмайди Донишмандлар устози. — Кейин эса, ҳар қандай шароитда ўзингизни хотиржам тутиб, жилмайиб туришни ўрганинг.

“Бу маслаҳатми ёки сабоқми?” деб ўйладим ичимда. Биздан сал нарида турган Гунафша тарафдан овоз келгандек бўлди: “Донишмандлар устозининг ҳар бир сўзи сабоқдир”. Гунафшага ўгирилганимда, у қимир этмай турарди. Демак, мен бошқаларнинг фикрини қабул қиляпман. Ишонарлигим, дўстим, мен ўзим билмаган ҳолда телепатияни тобора яхшироқ ўзлаштириб олаётганга ўхшайман. Қойилмисиз?

– Телепортацияни ҳам фақат ўз онгимизни бошқариш орқали ўзлаштирарканмизда-а? – деди Рустам жуда мураккаб вазифа олдида иложсиз қолган одамдек бўшашиб.

– Йўқ, бунинг учун онгни бошқаришнинг ўзи камлик қилади. Табиий қонунларни, айниқса, ҳар бир оламнинг вақт ўлчамини аниқ билишингиз керак.

“Эҳ-ҳе, – деб ўйладим, – бунақада биздан бирор нарса умид қилмай қўя қолсинлар, мухтарам устоз! Масалан, мен мактабда физикадан бир амаллаб “уч”га тортардим. Қандайдир вақт ўлчамлари, тезликлар ва бошқа бош қотирар масалаларни эшитганимда уйқум келарди. Сиз орзу қилаётгандек “супер айғоқчи” бўлиш учун камида Эйнштейннинг калласи, Алпомишнинг қудрати керак бўлади. Бизни эса бу ёққа адашиб келтиргансизлар”. Шундай ўйладим-у, яна тилимни тишладим. Нега дейсизми? Ахир сизга бу ерда ҳатто ўй-хаёлларингизиям билиб олишади, деб айтувдим-ку. Нафасим ичимга тушиб, секин донишмандлар устозига қарадим, унинг бир туки ҳам қилт этмай, жилмайиб турибди. Тавба, буларнинг жаҳли чиққанини ҳам, сени жазоламоқчи бўлаётганини ҳам билолмайсан. Нуқул тиржайиб туришади. Ўзимизнинг мактабда бўлганда-ку, устозларнинг юз-кўзига қараб, “об-ҳаво” қайси томонга ўзгараётганини аниқлаб олиш қийин бўлмасди. Устознинг кўзида аччиқланиш аломатлари сезилдими, дарров ҳимояланиш учун бирор баҳона қидира бошлайсан. Икки-учта ёлғонга авра-астар бичиб ташласанг, бўлди, олам гулистон. Бу ерда унақамас. Кулиб туриб кўнглингдан ўтаётганини билиб олишади, қани, шундаям алдаб кўр-чи.

– Сизлар билан ер кўррасининг манзараларини томоша қилмоқчи эдим, – деди Донишмандлар устози менинг ўй-хаёлларимдан мутлақо беҳабардек.

Шундагина устоз бизни бу ёққа нега чақирганини илғагандек бўлдим. Эҳтимол, у имкониятларимизни яна бир бор синовдан ўтказмоқчидир? Ёнимга қарасам, Рустамнинг кўзлари ола-кула бўла бошлаган экан. “Ҳа, бирор ёмон нарсани ўйлаб қўйдингми?” дедим унга хаёлан. “Э-э, нимасини айтасан, анави супер билимдонга: “Бизни бу ёққа келтириб адашдингиз, оғайни”, деворишимга сал қопти”, деб елкасини учуриб, илжайиб қўйди Рустам. Беихтиёр “пиқ” этиб кулиб юбордим. “Қойилман сенга, ўзиям боппабсан, супер билимдон-а, бунақаси менинг хаёлимга келмагани”. Бу гапдан кейин ўртоғимнинг елкасига туртиб қўйиш учун Рустам тарафга бир қадам сурилдим-у, лекин тиржайган башарам ўз-ўзидан буришиб кетди. Нега десангиз, Донишмандлар устози менга тикилиб турар, юзида табассум бўлса-да, кўзининг туб-тубида: “Ҳаддингдан ошма!” деган таъкид бор эди.

– Қани, бу ёққа ўтиринглар-чи, – деди у хотиржамлик билан.

Биз унинг ёнидаги ўриндиқларга жойлашдик. Экранда атрофи тоғлар билан қуршалган гўзал водий намоён бўлди. Баҳор фасли. Тоғ ёнбағридан бошлаб бутун водий гул-чечаклар билан безанган. Бир тарафда далаларни сиёҳранг гуллар қамраб олган бўлса, бошқа ёқда қип-қизил лолақизғалдоқлар очилиб ётибди. Яна бир тарафда сариқ ва оқ чечаклар тебранади. Қирлар ёнбағрида очилган бойчечакларнинг ҳисоби йўқ. Экранга қараб туриб, тавба, олам гулга бурканганми, деб ўйлайсиз. Табиат бир ёнга қип-қизил, бир ёнга зангори, яна бир томонга сиёҳранг ва сап-сарик гилам тўшаганга ўхшайди.

– Бу тасвирлар юз йил йил аввал олинганди, – деди устоз чуқур хўрсиниб.
– Мана энди водийнинг бугунги қиёфасини томоша қилинглар.

Экрандаги тасвирлар ўзгарди, айнан ўша тоғлар, ўша водий, баҳор фасли. Тоғ ёнбағрида яккам-дукам лолазорлар кўзга ташланади. Далаларнинг чеккаларида битта-ярымта лолақизғалдоқ ёки бўтакўз кўринмаса, бошқа гулларга кўзингиз тушмайди. Тоғ ёнбағрини қоплаган ёввойи наъматаклар ҳам бармоқ билан санарли. Ҳамма ёқ ўйдим-чуқур қилиб ковлаб ташланган. Бетон уйлар ёки уларнинг қолдиқлари кўзга ташланади. Тошлоқ текисликнинг узоқ-узоқларигача майдонда ахлат уюмлари сочилиб ётибди. Бу ерларнинг кўриниши шунчалик аянчлики, кўрган одамнинг кўнглига беихтёр ғашлик чўқади. Мен бунчалик катта ахлатхона бўлиши мумкинлигини ҳаёлимга ҳам келтирмагандим.

– Шунча ахлатни қаердан олиб келишган, – деб сўрадим.

– Водий яқинида катта шаҳар бор, маиший чиқиндиларни ҳар куни ўнлаб, юзлаб машиналар мана шу ерга олиб келиб ташлайди.

– Бу ер шаҳарнинг ахлатхонаси эканда, а? – деди Рустам.

– Ҳа, – дея бош ирғади Донишмандлар устози экрандан кўз узмай.

Биз яна экранга тикилдик. Тасвирлар ўзгарди, кўз олдимизда чексиз уммон пайдо бўлди. Мовий ранг сувнинг тиниқлигини кўриб, юрагингиз ҳаприкиб кетади. Сув юзида тумшугини кўкка чўзган дельфинлар кўринади. Катта-катта каскадлар, китлар тўдаси осмонга сув пуркайди. Кўкда чағалайлар чарх уриб учмоқда. Уммоннинг у ер-бу ерида ям-яшил ороллар кўзга ташланади. Уларга қараб, ер юзининг жаннатини шу ердამикан, деган ҳаёлга борасиз. Кўп ўтмай, тасвирлар яна алмашди. Уммоннинг суви негадир қоп-қора мой билан қоришиб кетган. Қирғоқда балиқлар ўлиб ётибди. Сувда на китлар бор ва на дельфинлар. Чағалайлар уммоннинг ачинарли аҳолига мотам тутаётгандек, ғамгин қўшиқ куйлайди. Бу манзарани кўрган одамнинг эти жимирлаб кетади.

Кейин экранда ер юзидаги улкан шаҳарларни, уларнинг осмонўпар биноларию тартиб билан экилган дарахтлари, гулларини томоша қилдик. Шаҳарлардан чиқадиган чиқиндилар ва ям-яшил далаларни кулранг ва кўримсиз ҳолатга келтирган ахлатхоналарни кўрдик.

Негадир кўнглим бузилди. Донишмандлар устози экранни ўчириб, бизга юзланганда ҳам ўзимга келолмагандим.

– Ер юзи инсониятнинг бахтиёр яшаши учун яратилган бебаҳо бир маскан. Унда ором олмоқ, еб-ичмоқ, кийинмоқ ва безанмоқ учун ҳамма нарса муҳайё қилинган. Қушлар сайроғи кўнгилларга завқ беради. Табиат гўзалликлари кўзни қувнатади. Мукамал ҳикмат билан яратилган бу дунёда ҳаёт ва мамот, ёшлик ва кексалик, яшаш ва ўлим ҳақ. Ҳаётнинг бу қонуни – ҳар бир жонзот, у инсонми, ҳайвонми, ўсимлик ёки бактериями, ҳуллас, тирик жон борки, барчасига бирдек тааллуқли. Улар бир-бирининг яшашига ва ҳатто қазо қилиб тупроққа айланишигача ёрдам бериш учун яратилган. Аммо инсоният табиатнинг бу мутаносиблигини бузаяпти. Натижада, Олам ичра барча оламларда кундан кунга ташвишли ўзгаришлар юз берапти. Одамзод эса бунга парво қилмай шиддат билан сунъийликка интиляпти. Бу ишларнинг охири фожеага айланишини билиб туриб ҳам ўзини тўхтатолмаяпти. Олам ичра оламларнинг табиий мутаносиблигини сақлаб туриш бизнинг зиммамиздаги вазифа. Ҳар қадамда битта муаммо кўндаланг бўлади. Уларни аста-секин бартараф этишимизга тўғри келади, – деди Донишмандлар устози.

Рустам билан кўз уриштириб олдим-да:

– Бизнинг кўлимиздан нимаям келарди, – дея елка қисдим.

– Кўп нарса келади. Қалбингиздаги истаклар шунчалик буюкки, буни ҳали ўзингиз англаб етмагасиз. Бир эслаб кўринг-а, Сарвар бувисидан айрилганда дилингиз изтиробга тўлиб тошмаганимиди?

— Шундай бўлудди. Аммо биз барибир оддийгина болалармиз-да...

— Сарварнинг бувиси табиатнинг бир зарраси эди. Унинг кўз ўнгида нафақат сахронинг олтин кўли — Орол қуриб борган, балки оролбўйидаги минг-минглаб жониворлар ҳалок бўлган. Агар одамлар барча оламларда яшовчи жониворларнинг товушини эшитганда эди, оролбўйи нолакор куйлар масканига айланганини ўша вақтлардаёқ англаб етишарди. У ерни 500 турдаги қушлар, 200 хил сут эмизувчилар, 100 хил балиқ турлари, қанчадан қанча ҳашоротлар, судралиб юрувчилар макон этганди. 1200 хил гул ва чечаклар, фақат Ўрта Осиёёғина на ҳос 560 турдаги тўқай ўсимликлари бор эди.

Чин маънода табиатнинг олтин хазинаси бўлган Оролда яна қанчадан қанча одамзот англай олмайдиган оламлар вакиллари яшарди. У ердаги сув париларининг, ботқоқ ҳурларининг аянчли аҳволини одам болалари ҳеч қачон англаб етолмайдилар. Бундай ҳалокатлар дунёнинг ҳамма мамлакатларида мавжуд. Озон туйнугининг катталлашиб бораётгани сабабли Олам ичидаги барча оламлар изтиробдан тўлғоняпти. Кислотали ёмғирлар эса нафақат одамларнинг, балки бутун тирик мавжудотларнинг ҳаётига хавф солмоқда. Қани энди, менга айтинглари-чи, наҳотки, оламларнинг инқирозига жим қараб туролсангиз. Ёрдам беришни истамасангиз? Ахир, бу сизнинг кўлингиздан келади-ку.

Рустам иккаламиз анқайиб қолгандик. Менинг юрагим шувиллаб кетди. Чунки, бу энди шунчаки суперқаҳрамонлик ўйинига ўхшамаётган, Донишмандлар устози бизни катта курашга чорлаётганди.

САРВАР ТУЗОҚҚА ТУШДИ

Тўғриси айтсам, MNSSдагилар бизга бунчалик ишонч билдиришади, деб ўйламагандим. “Сунъийликка интилаётган инсониятга қарши курашасизлар”миш. Жаранглашини қаранг! Осон эканда-а? Булар бизни ким деб ўйлашяпти ўзи? Бир қарасанг, бу ердагиларнинг ҳаммаси жуда ақлликдек кўринади, аммо яна бир қарра айтаманки, бу сафар уларнинг адашгани рост. Биздан бунақа қаҳрамонлар чиқиши мумкин эмас.

Менимча, супер ақлликлар ҳам баъзан адашишса керак. Бўлмаса, MNSSдагилар шундай ҳал қилувчи курашга келиб-келиб бизни танлашармиди?

Шитоб билан сунъийлик сари интилаётганларга қарши туриш қутуриб оқаётган дарёга битта чўп билан тўсиқ қўяман, дейишга ўхшамайдими? Донишмандлар устозининг гапини эшитиб, нега довдираб қолганимни энди тусунгандирсиз. Шу жойда яна бир гапни яширмай айтишим керакки, кимсан, Донишмандлар устозидан бунақа таклифни эшитиш ҳар кимгаям насиб этавермайди. Гарчи, бу ёққа бизни адашиб келтиришган бўлсаям, бу ишончдан юрагим ғурурга тўлди.

Шулар ҳақида ўйлаб каллам ғовлаб турган пайт, Рустам менга кўз қирини ташлади: “Ошна, обрў борида бу ердан суриб қолиш керак. Бўлмаса, шарманда бўлишимиз аниқ”, деди у хаёлан. “Мен ҳам шу ҳақда ўйлаётувдим”, дедим. Рустам икки қўлини шимининг чўнтагига солиб, елкасини учирди: “Яхшиси, устозга оддий йигитлар эканимизни айтаямиз. Адашишганини англаб, уйимизга қайтарворишади”. Дўстим иккимиз бу ҳақда гапириш учун эндигина оғиз жуфтлагандик, Донишмандлар устози ўрнидан туриб, бизга яқинлашди.

— Қадрдонларим, биргина ер куррасимас, чексиз коинотдаги оламларнинг барчаси ва уларда яшаётган мавжудотлар ёрдамнингизга муҳтож. Жумладан, ота-онангиз ва келажақда туғиладиган фарзандларингиз ҳам, — деди у кўзимизга тикилиб.

— Наҳотки?! — дедим ҳайратимни яширолмай. Кимдир сунъийликка интилаётган бўлса, бунинг бизга нима алоқаси бор?

— Оддийгина бир мисол айтаман, бугунги кунда ер куррасидаги одамларнинг деярли тўқсон фоизи сунъий моддалар билан тўйинтирилган озуқаларни тамадди қилишяпти. Масалан, кўпчилик резина сақич чайнайди. Афсус билан тан олишимиз керакки, бу ҳам аслида, сунъий матоҳ. Қани, айтинглар-чи, резина чайнаш одамзодга нима беради?!

— Тишларни мустаҳкамлайди, овқат ҳазмини яхшилаиди, — дедим. — Ахир уни телевизорда шундай реклама қилишади-ку.

— Сунъий толалардан тикилган кийимлар-чи? Тананинг эркин нафас олишига тўсқинлик қилса-да, аммо дўконларда уларнинг бозори чаққон.

— Улар чидамли, устига-устак, табиий толадан тикилган кийимлардан анча арзон, — деб билағонлик қилдим ва ойимнинг гапи эсимга тушиб, қўшиб қўйдим: — Кир бўлса, ювганда дарров доғи кетади, дазмоллаб ўтириш ҳам шартмас.

— Одамларнинг сунъийликка интилаётганига бош сабаб нима эканини биласизларми? — деди Донишмандлар устози гапимга эътибор бермай. — Улар оммавий равишда ялқовлик касалига дучор бўлишяпти ва шу боис табиатдан узоқлашиб, соя-салқин иншоотлардан чиқмай, ўзларига сунъий кийимлар, ҳатто сунъий егуликлар ўйлаб топишяпти. Бу фожа, ахир!

Шу пайт мени беихтиёр эсноқ тутди. Гапнинг очиғи, Донишмандлар устозининг ҳадеб "сунъийлайвериши" жонимга текканди. Ҳатто бошим ғувиллаб кетди. Ҳалидан бери хонадаги гулларни суғораётган Гунафша аҳволимни сезгандек, менга ўғирлиди: "Шодивой, нима гап?". "Чарчадим, негадир бошим ғувиллаяпти", деб ростини айтдим-қўйдим. Кутилмаганда Донишмандлар устози маърузасини тўхтатиб, бизга меҳр билан кўз ташлади:

— Яхши, бугунча етарли, бориб дам олинглар.

Рустам иккаламиз бир-биримизга ялт этиб қарадик. Айни пайтда, бир хил фикр кўнглимиздан ўтганди: "Қара-я, дарсдан чарчасанг ёки зериксанг, бориб дам ол, дейишаркан. Зўрми?" Бизнинг мактабда-чи, тўқсон тўққиз марта эснасанг ҳам, баъзида дарсни тушунмай миянг ғовлаб кетсаям, биров эътибор бермайди. Мабодо, оғзинг очилган пайт сенга устозининг кўзи тушса борми, "Юм оғзингни, пашша кириб кетади, нима бало, тунда бола боққанмисан?!" деб дакки беришади. Аслида-ку, устозларнинг шундай қойиб турганиям яхши. Бўлмаса, кечаси алламаҳалгача жангари фильмларни кўриб ёки компьютер ўйнаб чарчаган ўқувчиларнинг ярми дарсда ухлаб қолган бўларди.

Кечирасиз, яна гапдан чалғиб кетдим, хуллас, Донишмандлар устозининг олдидан чиққанимиздан кейин Гунафша бизни хонамизга кузатиб қўйди:

— Энди жиддий синовлар даври бошланяпти. Бугун дам оласизлар, эртага сизларни MNSS тарихи билан таништираман, — деди у.

Хонага кирганимизда Сарварнинг аҳволини кўриб, чўчиб тушдик. Тавба, буни қаранг, энди у осмонга тикилиб, лаб-лунжини йиғиштиролмай, тиржайиб ётибди. Аммо кўзи ҳалиям юмук.

— Нима бало, Алиса билан бирга еттинчи осмонда учиб юрибдими бу? — дедим Рустамга қараб.

— Кел, яхшиси, Сарварнинг ксерокопиясини қидирамиз. У ёқдаям роса қизлар билан даврон суриб юргандир мирсуюқ ошиқ, — деб менга кўзини қисди Рустам.

— Шошма, олдин манави ошику беқарорнинг руҳиятидан хабар олайлик, яна Алиса бунинг томини қийшайтириб кетган бўлмасин, — деб кўрсаткич бармоғим билан пешонамнинг бир чеккасига нуқиб ишора қилдим.

– Тўғри айтасан, ғалатироқ бўп қопти. Бу ердан тўғри жиннихонага жўнатмайлик, тагин, – деб фикримни маъқуллади Рустам.

Иккимиз бир вақтда Сарварнинг хаёли билан боғландик. Энди унинг ёнида Алиса йўқ эди. Бир ўзи муҳаббат хиёбонида осмонга тикилиб ўтирибди. Онда-сонда жиннига ўхшаб тиржаяди. Рустамга юзландим:

– Аҳволи чатоқ. Энди нима қиламиз?

Рустам Сарварнинг елкасига қўл ташлади. У кўзларини сузиб, лабини чўччайтирди:

– Алиса, намунча мени куттирдинг? Ахир сени бирпас кўрмасам, соғинчдан бўғилиб ўлай деяпман.

Рустам Сарварнинг қулоғига шивирлади:

– Оғайни, тузукмисан?

Мен ҳам унинг ёнига ўтирдим. Сарвар шошиб кўзини очиб:

– Нега хира пашшадек ёпишиб олдиларинг, тинч кўясиэларми, йўқми?! – деб бақириб берса бўладими.

– Сендан хавотирланяпмиз, ошна, кўринишинг сал чатоқроқ... – дедим башарамни буриштириб.

Сарвар бирдан тутатиб кетди.

– Мени ўз ҳолимга қўйинглар! Йўқолинглар!

– Иситманг борми? Сенга нима бўлди, оғайни? – деб Сарварнинг пешонасига қўлимни теккизмоқчи бўлгандим, унинг кўзлари чақчайди:

– Йўқол, дедим сенларга! Йўқолинглар!!!

Тўғриси айтсам, Сарварни кимдир алмаштириб қўйганга ўхшарди. Унга ачиниб қараб турганимни кўрган Рустам:

– Юр, менимча, бунинг томи кетган. Сал ёлғиз қолса, ўзига кеп қолар, – деб ўрнидан турди.

Барибир кўнглим тинчимади. Хаёлан Муҳаббат боғига бордим. Тепаликка етганимда қулоғимга кимнингдир пичирлагани эшитилди. Аввал эътибор бермадим, кейин бирдан сергак тортдим. “Ўзиям, бу ердагиларни бошлаб лақиллатдик. Маҳоратингга беш кетаман-да, Нозанин, ҳатто Донишмандлар устози билан Гунафшайм сени Алиса деб ўйлашди. “Севишганларга ҳалал берманглар”миш. Анави анқов Сарварнинг эса юраги алғов-далғов бўп кетди. Энди уч ўртоқнинг биттаси тузоғимизда. Нима десак, айтганимизни қилади. Агар улар чиндан ҳам Донишмандлар устози кутгандек, туғма қобилиятли бўлишса, ўзимизга оғдириб олишимиз керак”, дерди эркак кишининг товуши. “Бунга менинг шубҳам бор, – деди қиз. – Улар шунақа лапашанг, шунақа анқовки, Гунафша энағалик қилмаса, ҳатто MNSSнинг бош қасридаям эплаб йўлини топиб юришолмайди.” Эркак унинг гапини бўлди: “Донишмандлар устози шу пайтгача сираям янглишмаган. Фақат йигитларнинг онгига тезроқ таъсир кўрсатишимиз керак. Улар ҳали кўп нарсани билишмайди. Биттасининг ожиз томонини топдик. Энди наригиларини қўлга оламиз”.

Гап биз ҳақимизда бораётганди. Шу пайт ёнгинамда Рустамнинг турганини илғадим. У кўрсаткич бармоғини лабига босди: “Тсс...”. Негадир унинг қилигидан кулгим келди ва икки қўлим билан бошимни яшириб: “Ортиқча нарсаси йўлама”, деб ишора қилдим. Ахир бу ерда овоз чиқаришмас, фикрлар катта аҳамиятга эга-ку. Шундан сўнг биз суҳбатдошларни кузатишга қарор қилдик. Тепалик ортида қирқ ёшлардаги киши билан қош-кўзлари қоп-қора, сочлари узун қиз бир-бирига тикилиб ўтиришарди. “Агар манави йигитларни қўлга олиб, донишмандлар устозини маҳв этсак, ОТА (Олий Табиат Академияси, демоқчи) сеники бўлади, Нозанин”, деди ҳалиги одам. “MNSS эса сизники, устоз”, жилмайди қиз. “Эҳ, қандай улкан ишлар кутяпти бизни!” қўлларини бир-бирига

ишқалади эркак. Шундан сўнг уларнинг иккиси ҳам бирданига кўздан ғойиб бўлишди. Афтидан, телепортацияни ишга солишганди.

Бу одамларнинг нияти бузуққа ўхшайди. Донишмандлар устози, MNSS ва ОТАнинг тақдири хавф остида. Дўстимиз Сарвар уларнинг тузоғига илингани эса ҳаммасидан ошиб тушди. Айтдим-а, нега у ҳе йўқ, бе йўқ бизга ўшқиряпти, деб. Демак, Алиса қиёфасига кирган Нозанин унинг онгини заҳарлаётган экан-да.

“НИҚОБЛАР ТАНТАНАСИ”ДАГИ ЎҒИРЛИК

Шу кунларда сизлар янги йилни кутиб олиш тараддудиде юрган бўлсангиз керак. Биз ҳалиям Сарварнинг ташвиши билан оворамиз. Унинг эс-ҳуши Алисада. Қизнинг бундан хабари йўқ. Нозанин дўстимни боплаб лақиллатиб кетди.

Рустам билан келишиб, бу гапдан Алисани хабардор қилиш керак, деган фикрга келдик. Қизларнинг хонасига кирганимизда, Алиса билан Тумора хонани қор парчалари, турли ўйинчоқлар билан безатишаётган экан.

– Нима қиляпсизлар? – дедим ҳайрон бўлиб.

– Янги йилга тайёргарлик кўряпмиз, – деб ишини давом эттирди Алиса. – Келганингиз яхши бўлди, манави қор парчаларини шифтга осиш керак. Ёрдам берасизларми?

Ишга киришдик. Алиса қор парчаларини ясашга уста экан, кумуш ранг ялтироқ қоғоздан бир-бирига ўхшамаган, шунақа чиройли шакллар ясагандики, маҳоратига қойил қолмай иложингиз йўқ эди. Сал бўлмаса, бу ерга нима учун келганимиз ёдимиздан кўтарилай, дебди.

– Олдингизга ёрдам сўраб келгандик, – дедим қизларга.

– Сизларнинг хонангизниям бежаб берайликми? – жилмайди Алиса.

– Йўқ. Аслида-ку, биз эмас, Сарвар ёрдамга муҳтож. Қандайдир Нозанин деган қиз сенинг қиёфанга кириб, бошини айлантирган. Ҳозир у “Алиса, сенсиз ҳаёт йўқ менга”, деб оҳ-воҳ қилиб ётибди.

– Севиб қолганими? – деди Тумора.

– Ҳа. Лекин уни алдашяпти.

– Унга бор гапни айтишимиз керак, – деб қўлидаги қор парчасини четга сурди Алиса.

Тумора кескин бош чайқади:

– Шошманглар, яхшиси, анави одамларнинг кимлигини аниқлашимиз керак. Гуруҳдаги йигитларниям ёрдамга чақирмасак бўлмайди.

Кўп ўтмай, хонага Альберт, Дэвид, Глеб ва Жонатан кириб келишди. Уларга ҳам вазиятни тушунтирдик. Девид одатдагидек қатъийлик билан ўз фикрини айтди:

– Уларнинг кимлигини билиш учун ОТА (Олий Табиат Академияси)нинг архивига киришимиз керак. Аммо ҳозир бунинг иложи йўқ, чунки тизимдаги ахборотлар хазинасида қизгин иш кетяпти.

– Қанақа иш? – деб сўрадим ҳайрон бўлиб.

– Ер куррасидаги ишбилармонлар эски йил сарҳисоби ва янги йил режалари билан банд. ОТА ахборот марказидагилар ҳеч нарсани кўздан қочирмай кузатишяпти. Агар архивга кирсак сезиб қолишади.

Бирдан хаёлимга ажойиб фикр келди. Агар виртуал бойваччаларимиз билан ўрин алмашсак, ёмон ниятли кимсалар бизнинг ўрнимизга уларни ўғирлаб кетишлари мумкин-ку. Ҳеч бўлмаса, вақтдан ютардик.

Секин Рустамнинг қўлоғига пичирладим:

– Юр, бир жойга бориб келамиз.

– Қаёққа? – деб йўлимизни тўсди Глеб.

– Донишмандлар устозининг олдиға боришимиз керак.

– Уни худа-беҳудаға безовта қилишнинг нима кераги бор?

Мен хаёлан Гунафшани чақира бошладим. Донишмандлар устозининг хонасига фақат у бизни олиб бориши мумкин эди.

Донишмандлар устози дераза оша уфққа тикилиб ўйланиб турарди. Эшикдан киришимиз билан ортига ўгирилмай:

– Келинлар, сизларни кутаётувдим, – деди.

Хайратимни яширолмадим:

– Йўғ-э.

– Янги йил арафасида ниқоблар тантанасини уюштирамиз. Бу байрам сизларга, албатта, маъқул бўлади.

– Устоз, – дедим унга яқинлашиб. – Биз Муҳаббат хиёбонида шубҳали кишиларнинг суҳбатини эшитиб қолдик. Бизни ўғирлаб кетишмоқчи.

– Уларнинг кимлигини яхши биламан, – деди у. – Яна бош кўтаришяпти.

– Улар ким ўзи?

– Бир пайтлар MNSSнинг ОТАсида талаба бўлишган. Сизлар кўрган киши Олий Табиат Академиясининг раҳбарлигига ҳам кўтарилган. Аммо сеҳр-жодудан фойдалангани учун бу ердан бадарға қилинган.

Сеҳру жодулар ҳақида кўп эшитгандим.

– Сеҳр-жоду мавжудми, устоз? – деб сўрадим.

– Ҳа, аслида у ҳам бир илм. Лекин у билан шуғулланиш таъқиқланган. Негаки, одамзод ҳали унинг асл моҳиятини англаб етмаган. Шу сабаб сеҳру жодудан ҳар ким ўз манфаати йўлида фойдаланишни истайди. Бу эса бутун бошли авлодлар руҳиятига катта талофат келтиради. Одамлар сеҳрга қизиқишдан аввал ўз онги ва имкониятларидан, табиат инъомларидан унумли фойдаланишни чуқурроқ ўрганганларида эди, олам тараққиёти бутунлай бошқача бўларди. Тўғри йўл аслида шу эди. Аммо одамзод адашишга мойил. Улар орасида тафаккур йўлини топганлар “Адашганлар”дан бўлиб қолмаслик учун ҳаётдаги ҳар бир ўзгаришдан ҳикмат излашади. Шу тариқа тўғри йўлдан боришга интилишади.

Донишмандлар устози оғир тин олди. У бизни бутунлай унутгандек, ўйчан бир аҳволда, бир нуқтага тикилиб қолганди.

– Сизларни ўғирлашни режалаштираётган одам ҳам аслида салоҳиятли эди. Табиат ва олам тараққиётига катта ҳисса қўшиши мумкин эди. Аммо унинг қалбидаги ҳасад ва разолат эзгу йўларидан устун келди. Ҳа, у адашди, – деди Донишмандлар устози чуқур хўрсиниб.

– Уларнинг ниятини пучга чиқариш учун бизда бир режа бор эди, – дедим шошқалоқлик билан.

Донишмандлар устози менга синчков тикилди:

– Хўш-хўш?

– Менимча, улар бизни ниқоблар тантанасида ўғирлашни режалаштираётган бўлишса керак. Агар хўп десангиз, у ёқдаги нусхаларимиз билан ўрин алмашиб турардик. Кийимларига кузатув камералари ўрнатамиз.

– Ажойиб ғоя!!! Жуда соз!!! – деди устоз кутилмаганда кўтаринки кайфият билан. – Қойил, азаматлар!

Мени Донишмандлар устозининг оддийгина таклифимиздан шунчалик хурсанд бўлиб кетгани ҳайрон қолдирди. Бу ернинг ўзига хос жиҳатларидан бири ҳам шу эдики, ҳар бир фикрга юксак даржада эътибор билан қарашарди.

Донишмандлар устози бирдан ўйга толди.

— MNSSнинг қоидалари бўйича сизларни уч ойгача уйингизга юбормаслигимиз керак эди. Аммо начора, бу сафар таваккал қилишимга тўғри келади. Ўйлайманки, ишончимни оқлайсизлар ва бу ерда бўлганингизни ҳеч кимга айтмайсизлар.

— Ҳў бўлади, — дедик биз.

— Ҳозир тантаналар залини бориб кўрамиз, қандай ажойиб кечадан воз кечаётганингизни билишингиз керак, — деди устоз.

Ҳали тантаналар залига кирмагандик. Ичкарига қадам қўйишимиз билан анқайиб қолдик. Залнинг қуббасимон шифтида минглаб жажоки юлдузлар ёғду сочяпти. Гўё осмон остида тургандек ҳис этасиз ўзингизни. Юлдузлардан таралаётган шуъла кўзингизни қамаштиради. Деворларда эса турли чечаклар, гуллар очилиб ётар, майин бир ифор димоққа уриларди. Залнинг ёруғлиги ва кенглиги кўнглингизни завққа тўлдиради. Энг қизиғи, жуда майин ва ёқимли шабада юзингизни сийпалаб ўтади. Ўзингизни худди тоғ этагида, хушҳаво масканда тургандек ҳис этасиз.

— Зўр-ку, — дедим Рустамга қараб қўярканман, юлдузларга ишора қилиб.

— Биласизларми, бу юлдузчалар қуёш нури ва шамол қувватини тўғридан-тўғри қабул қилиб, энергияга айлантиради. Юлдузчалар орасига жойлаштирилган махсус мослама хона ҳароратини меъёрлаштириб туради, — деди устоз.

— Иситиш ва ёритишнинг янги усули экан-да, — дедим қойил қолганимни яширмай. — Буни ер куррасига тадбиқ этиш керак.

— Лекин MNSSнинг Олий маслаҳат кенгаши ҳозирча бунга рухсат бермаяпти.

— Нега?

— Одамлар онги ҳали қуёш ва шамол қувватини бирлаштириб энергия ҳосил қилиш даражасида юксалгани йўқ. Улар бу энергиядан фойдаланишга ҳали тайёرمас.

Назаримда устоз замондан ортда қолгандек бўлиб туюлди.

— Бизда қуёш батареялари билан ишлаш аллақачон йўлга қўйилган.

— Бу энергия эса бутунлай бошқача йўл билан олинади, — дея бош чайқади устоз. — Умуман олганда бу ерда ҳамма нарса бошқача. Ҳа, азизларим, MNSSда вақт тушунчаси нисбий. Ҳар бир оламни ўзининг вақт ўлчамига қараб назорат қиламиз. Буни тушуниб етишингиз учун сизларга ҳали йиллар керак бўлади. Талабаларимизнинг асосий қисми одам болалари бўлгани учун ҳар йили уларнинг вақт ўлчови асосида байрам уюштирамиз. Бу тантанада сизларнинг ҳам иштирок этишингизни истагандим. Аммо вазият бу тарзда ўзгарган экан, бугундан бошлаб сизларга махфий таътил бераман. Буни ҳеч ким сезмаслиги керак. Уйингизга бориб, ота-онангиз билан янги йилни кутинглар. Тунги 24.00да у ёқдаги нусхаларингиз билан ўрин алмашасизлар. Бу ҳақда гуруҳингиздаги йигит-қизлар ва ҳатто Субҳидам ҳам билмаслиги керак.

Ўша куни ярим тунда Донишмандлар устози хонамизда пайдо бўлди ва бизга телепортация сирини очди. Буни қаранг, шамол оламининг вақт ўлчовини ҳисоблаб топиб, генимиздаги ҳали одамларга маълум бўлмаган сирли имкониётни ишга солсак, кўз очиб юмгунча бутун олам билан бирлашиб кетарканмиз. Ҳа, дўстим, биз ўша куни ҳатто ракетадан ҳам тезроқ ҳаракатланиш формуласини ўзлаштирдик. Рустам Донишмандлар устозининг ҳар бир сўзини диққат билан эшитиб, формулани ёдлаб олди.

— Биринчи галда виртуал нусхаларингизни бу ёққа чақириб олишимиз керак, — деди устоз.

У кўзларини юмиб бир зум жим қолди ва қўли билан аллақандай ҳаракатлар қилгани, рўпарамизда тунги пижамадаги нусхаларимиз пайдо бўлишди.

Шундан сўнг Донишмандлар устози билан хайрлашиб телепортация ҳолатига тайёрландик. Рустам формулани ишга солди. Кўз очиб юмгунча ўз уйимизга қайтдик.

Ўзимни уйдаги тўшагимда кўриб, бирам суюниб кетдим. Дарҳол сакраб ўрнимдан туриб, ҳовлига чиқдим. Димоғимга намиққан ҳаво ҳамда қуриган райҳон иси урилди. Ойим ҳар йили ёзда райҳонларни қуришиб, қишга олиб қўяди. Юрагим тўлқинланиб кетди. Уйингдан узоқда бўлсанг, ҳовлидаги тош ҳам кўзингга азиз кўринаркан. Ишком тагидаги сўрига ўтириб атрофни томоша қилдим. Декабрнинг сўнгги кунлари эмасми, танамдан совуқ ўтди. Қунишиб яна бироз ўтирганимдан сўнг, секин уйга кирдим. Ойимни жуда соғингандим, югуриб бориб кучоқлаб олгим келди-ю, яна чўчитиб юбормайин, деб тишимни-тишимга босиб ўз жойимга чўзилдим. Эрталаб чидолмай, елкаларидан маҳкам кучиб, юзларидан ўпиб олдим.

– Сизни яхши кўраман, ойижон, – дедим тўлқинланиб.

– Шодивой, тинчликми, болам? – ҳайрон бўлди ойим. – Нима бало, кечаси Қорбобо келиб сени алмаштириб кетдим, дейман.

“Ҳа, ойижон, шундай бўлди”, деворишимга оз қолди.

Рустам билан хаёлан боғланиб, MNSSдаги воқеаларни Сарварларникидан кузатишга келишиб олдим. Сарварларникига борсам, у ҳалиям хаёл суриб ётибди. Агар чалғитмасак, Нозанин унинг хаёли билан боғланиб, ҳийламиндан хабардор бўлиши мумкин. Сарварни туртиб ўрнимдан турғаздим-да, ҳамма гапни айтиб бердим. У аввалига ишонмади. Аммо Донишмандлар устози берган экран орқали MNSSдаги воқеаларни кузатишни бошлаганимиздан сўнг Сарвар бошини чангаллаб қолди.

Бу пайтда MNSSда ниқоблар тантанаси бошланганди. Барча талаба ва устозлар тантаналар залига йиғилишган, ҳамманинг юзида ниқоб, бизнинг виртуал бойваччалар ҳам ниқоб тақиб олишган. Бури ниқобида юрган Сарварнинг ёнига бир пайт тулки ниқобли Нозанин яқинлашди:

– Юр, Сарвар, Муҳаббат хиёбонига борамиз.

Улар ҳеч кимга сездирмай чиқиб кетишди. Бизнинг виртуал нусхаларимизга ҳам оқуш ва лайлак ниқобидаги икки қиз яқинлашиб, Муҳаббат боғига тақлиб этди. Улар ҳам ташқарига юришди. Шу пайт қора ниқоб таққан уч киши нусхаларимиз атрофини ўраб олди-да, бирданига ҳаммалари кўздан ғойиб бўлишди.

Ичкарида эса байрам тантаналари авжига чиққанди. Биз ўз мактабимизга отландик. Бу ерда ҳам янги йилга аталган байрам тадбири бўлаётган экан. Синфдошларимиз бизни алмашиб қолганимизни сезишмадиям. Улар билан роса ўйинга тушдик. Ўйинга чалғиб кетиб, Донишмандлар устозининг хушёр бўлиб тургин, телепатия орқали фақат сен билан боғлана оламан, деган ўғитини эсимдан чиқариб қўйибман. Бир пайт Рустам арчанинг орқасига ўтиб мени имлаётганини сезиб қолдим. Унга яқинлашдим. “Қара, дарров нусхаларимизни юборишибди”, деди у шивирлаб. Чиндан ҳам эшик олдида Сарвар, мен ва Рустам турардик. Шу пайт хаёлимда кимдир мени чақираётгандек туюлди. Атрофга алангладим. “Шодивой, фавқулудда ҳодиса юз берди. Тезда MNSSга қайтинглар. Бизга жудаям кераксизлар”, деган фикр миямга урилди. Бу Гунафша эди. Ўртоқларимга тезроқ кетишимиз кераклигини айтдим.

– Янги йил байрами ҳам расво бўлди. Ойим тайёрлаган нориндан маза қилиб ейман, деб ўйловдим, – деди Сарвар.

Рустамга яқинлашиб, ўзимизни телепортацияга тайёрлай бошладик. Тўғриси айтсам, устоз формулани ўргатаётганда, менинг хаёлим бошқа ёқда бўлгани учун телепортациядан фойдаланишни билмасдим. Рустам диққат би-

лан эшитиб олганди. Ахир у телепортацияга жуда қизиқади-ку. Аммо негадир шу тобда у ҳам жим турарди.

– Тезроқ қимирланглар, иккитадан бўп қолганимизни биров сезса, ваҳима кўтарилади, – дедим ўртоқларимга.

Худди шу пайт даврада қизлар билан ўйинга тушаётган Дилноз биз тарафга қараб қўлини силкитди. Негадир юрагим гурсиллаб ура бошлади. Чунки MNSSда юрган пайтимиз Дилнознинг бўйи чўзилиб, ранги тиниқлашиб, кўзларида ажойиб чўғ пайдо бўлганди. Уни кўришим билан ич-ичимдан титроқ туриб, ҳаяжонланиб кетгандим. Авваллари у менга сира аҳамият бермасди. Ҳозир бўлса куйга ҳамоҳанг бошини силкитиб, мени рақсга таклиф этяпти. Ахир, шундай фурсат келишини саккиз йилдан бери орзу қилардим-а. Беихтиёр Дилноз тарафга юрдим.

– Шодивой, қайт орқанга, – деди Рустам.

Бир муддат иккиланиб туриб қолдим. Орқага қайтай десам, Дилноз ҳалиям мени рақсга чақиряпти. Унинг олдига борай десам, бу ёқда MNSSдагилар бизни кутиб туришибди. “Яна бироз кутишса, дунёга ўт тушмас, Дилнознинг олдига бораман-у, кўзларига озгина термилиб, у билан хаёлан хайрлашаман”, деган қарорга келдим.

– Эй, томи кетган, ҳозир қовун туширасан, – деб енгимдан тортди Сарвар. Уни силтаб ташладим:

– Сен аралашмай тур.

Шу пайт анави сурбет нусхам – виртуал бойвачча Дилнознинг ёнида пайдо бўлиб, уялмай-нетмай қизнинг қўлидан ушлаб, ўзига қаратиб олса бўладими? Ёмон жаҳлм чикиб кетди. Уша ёққа отилдим. “Ҳозир унга кўрсатиб қўяман, индамаган сайин ҳаддидан ошишини қаранглар буни! Уйимни эгалладинг, ойижонимнинг эркатойига айландинг, мактабдаги ўрнимни олдинг, бўлди-да энди. Тинчгина юравермайсанми? Нима қиласан севган қизимнинг бошини айлантеришга уриниб?” Шу тобда виртуал бойваччанинг башарасини бежаб қўйишни истардим. Синфдошимиз Зухра мени кўрди-ю, тахтадек қотиб қолди.

– Қ-қ-ар-ранглар, Шодивой и-к-ки-та бўп қопти, – кўзларини ола-кула қилиб, атрофидаги қизларга аланглади у. Рустамнинг нусхаси билан ўйинга тушаётган Шоҳиста биз тарафга ўгирилиб, Рустамни кўриб қолди ва:

– А-а-а! Рустам ҳам иккита экан! – деб бақириб юборди.

Бирпасда тўполон, шовқин-сурон бошланиб кетди. Синфдошларимдан айримлари нусхаларимизнинг кийимларидан ушлаб кўришар, нима бўлаётганини тушуниш учун дам биз тарафга, дам Зухралар тарафга ўгирилишар, энг қизиғи, уларнинг ҳеч бири ёнимизга яқинлашишга журъат этишолмасди.

Ур тўполон, сур тўполонда формула Рустамнинг эсига туша қолмасди. Ана энди томошани кўраверинг. Нусхаларимиз нима қилишни билишмайди. Рустам хаёлига келган лотинча ҳарфларни бириктириб, ўзича формула яратишга зўр бериб уриниб ётибди.

Мен эса фикримни жамлашга ҳаракат қиляпман. Гунафша билан фикран боғлана олсам эди. Ниҳоят уддаладим! Шовқин-суроннинг менга алоқаси йўқдек кўнглимга ажиб сокинлик инди. Фикрим тиниқлашди ва кўз олдимда Гунафшанинг сиймоси намоён бўлди. “Бизга зудлик билан ёрдам керак. Ёрдамга муҳтожмиз. Формулани унутдик...”, дедим унга. Гунафша формулани ҳарфма ҳарф айта бошлади. Мен уни шивирлаб такрорларканман, бирдан Рустамнинг юзи ёришди. Формула унинг эсига тушганди.

– Шошманглар, – дедим дўстларимга юзланиб. – Бу ерни тинчитиб кетишимиз керак.

Виртуал нусхаларимизга фикран буйруқ бериб ёнимизга чақирдим. Тад-бирга йиғилганларнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди.

– Ростдан ҳам улар иккитадан экан, – деган гаплар қулоққа чалинди.

– Биз сизларга фокус кўрсатувдик, ҳаммаси ҳазил эди, – дедим баралла то-вушда. Аслида, биз биттаданмиз. Ахир одам иккита бўлиб қолиши мумкинмаску...

Шундай дейишим билан Рустам телепортация формуласини ишга тушир-ди. Кўздан ғойиб бўлди. Байрамга йиғилганлар эса бир-бирларига қараб елка қисиб қолаверишди. Аниқ биламанки, қизлар “сенларнинг ҳазилинг қурсин, юрагимизни ёрдинглар”, деб виртуал нусхаларимизни роса дўппослаган бўлишса керак.

Донишмандлар устози бизни бетоқат бўлиб кутаётган экан.

– Тезда ишга киришамиз, – деди у.

– Устоз, савол берсам майлими? – деб Донишмандлар устозининг гапини бўлдим.

– Нима дейсан?

– Айтинг-чи, биз уйдалигимизда нусхаларимизни анави нияти бузуқ ки-шилар ўғирлаб кетишганди. Лекин ҳозиргина у ёқда ҳам нусхаларимиз пайдо бўлди, буни қандай уддаладинглар.

– Фавқулодда ҳолатлар содир бўлганда бир одамнинг икки-учтадан нусха-сидан фойдаланамиз.

Буни қаранглار-а, осон экан-да, а? Бир кун келиб учаламизнинг нусхала-римиздан бутун бошли лашкар тузишмаса эди бу MNSSдагилар.

– Бошқа иложимиз йўқ эди, сизлар бизга бу ерда кўпроқ кераксизлар. Уй-ингизга юборилган нусхаларингиз кундалик фаолиятингизга қараб программа-лаштирилган. Ўғирланган нусхаларингиз ҳам ўша программа бўйича ишлайди. Энди уларни масофадан туриб фикран бошқаришингиз ва керак пайтда улар-нинг ўрнини эгаллашингиз керак. Акс ҳолда, бу ҳийламизни жуда тез билиб олишади.

– Биз ўша ёвуз ниятли кимсаларнинг кимлигини билишимиз керак, – де-дим жиддийлик билан.

Донишмандлар устози маъқул, дегандек бош ирғаб, бизни ўз хонасидаги экранлар ёнига тақлиф этди ва ўтиришимиз учун жой кўрсатди.

– Сизларга унинг кимлигини айтгандим. Ҳатто сеҳр-жодудан фойдала-нишидан ҳам хабарингиз бор. У тез-тез исмини ҳам, ташқи кўринишини ҳам ўзгартириб туради. Ўзи билан танишган одамларда яхши таассурот қолдириш учун ҳар доим жилмайиб юради. Лекин кўзларига синчиклаб қараган одам унинг нигоҳидаги ёвузликни илғайди. Биз унга Қора Қуюн деб ном берганмиз. Негаки, ер юзининг истаган жойига қуюндек бостириб боради ва ўзидан ҳамиша нохуш ўз қолдиради. Унинг нияти қандайлигини билиш жуда мушкул. Бир пайт-лар MNSSда таҳсил олгани ва ҳатто ОТАни бошқарганини ҳисобга оладиган бўлсак, қаршингизда жуда кучли ва маккор рақиб турибди. Сизларга ҳозир Қора Қуюннинг аввалги кирдикорлари ёзилган видеотасмани кўрсатаман, агар кўрқсангиз, менга рост гапни айтинглар, курашни кечиктирамиз. Аммо бир кун келиб, барибир, у билан тўқнашишингизга тўғри келади. Чунки барча умиди-миз сизлардан, – деди Донишмандлар устози.

Видеотасмани кўриб бўлгач, ўзимизни бирдан улғайиб қолгандек ҳис эт-дик. Ер юзидаги катта-катта ҳалокатларга сабабчи бўлган, одамлар онгига билинтирмай таъсир эта оладиган, уларнинг инсоний ожизликларидан уста-лик билан фойдаланиб, урушларни келтириб чиқарган ва бундан ўз манфаати йўлида фойдаланган Қора Қуюн билан курашиш бизнинг чекимизга тушаётган эди. Яширмайман, кўнглимизда қўрқув ҳам йўқ эмасди.

- Сизларни бунчалик тез курашга соламиз, деб ўйламовдик, – деди Гунафша. – Лекин ўзингиз кўриб турибсизлар, бошқа иложимиз йўқ.
- Нима қилишимиз кераклигини айтинг, вақтни ўтказмай, ишга киришамиз, – дедим Донишмандлар устозига қараб.
- Аввало, ўғирлаб кетилган нусхаларингиз билан хаёлан боғланишингиз керак. Шунда Қора Қуюн уларни қаерда сақлаётганини, нима қилмоқчи эканини билиб оламиз.

Тутқундаги виртуал нусхаларимиз билан фикран боғланишни менга юклашди. Аввалига уринишларим зое кетди. Пешонамдан совуқ тер чиқиб, кўнглим беҳузур бўлди. Кўз олдимда майда оқ зарралардан бошқа ҳеч нарсаяйқ эди. Дўстларим нафасини ичига ютиб, менга тикилиб ўтиришарди. Ҳеч бир натижага эришолмадим. Ҳатто бу иш менинг кўлимдан келмас экан деб тушкунликка ҳам тушдим. Шунда Донишмандлар устози кўзларимга тикилган кўйи меҳрибонлик билан:

– Шодимирзо сен буниди уддалайсан. Ўз имкониятларингга ишон. Фақат ўзингга ишон, – деди.

Кейин яна ва яна фикримни жамлашга уриндим. Ниҳоят, кўз олдимда замонавий услубда қурилган осмонўпар бино пайдо бўлди. Нусхам айнан шундай эканига шубҳам йўқ эди. У билан хаёлан боғланганимдан кейин манзаралар янада тиниқлашди. Бинонинг йигирма биринчи қаватидан қорамтир нур чиқаётганини илғадим ва хаёлан ўша тарафга учиб кетдим. Янглишмабман. Катта ва серхашам хонадаги оромкурсида оёқларини чалиштириб ўтирган Қора Қуюн рўпарасида турган катта ойнаванд қутиларга совуқ нигоҳини тикканди. Яхшилаб қарасам, қутиларга бизнинг нусхаларимизни жойлаб қўйишибди.

Шу пайт эшикдан Нозанин кириб келди.

– Энди бу йигитчаларни спорт залга олиб боришлар. Улар ер кулларидаги жамики жанг санъати сирларини ўзлаштиришлари керак. Агар Донишмандлар устози танлаган бу йигитчалар чиндан ҳам буюк салоҳият эгаси бўлса, уни ўзи танлаган талабалари ёрдамида енгамиз ва барча оламлар бошқарувига таъсир эта оладиган MNSSни қўлга киритаман, – деди Қора Қуюн Нозанинга.

Кўз олдимдан ўтаётган воқеаларни овоз чиқариб айтарканман, кимдир елкамга қўлини қўйди. Аста кўзимни очдим.

– Шодимирзо, нусхаларингиз залга кириши билан сизларни у ёққа юборамиз, уришиш сирларини сизлар ўзлаштирасиз. Аммо машғулот тугаши билан тезда бу ёққа қайтишингиз керак, – деди Донишмандлар устози.

– Биз Қора Қуюндан жанг санъатини ўрганамизми?

– Ҳа. Унинг ўзи шунини хоҳлаяпти. Майли у истаганча бўла қолсин. Сизларга омад тилайман. Ишонаманки, бизга панд бериб қўймайсиз.

Гунафша бизни тинчлантириш учун:

– Кийимларингизда камералар жойлаштирилган. Ҳар бир ҳаракатингиз назоратимизда бўлади, – деди. – Аммо бир нарсани билиб қўйинлар, фавқуллодда ҳолатларда энг охириги қарорни фақат ўзингиз чиқарасиз.

Орадан икки дақиқа ҳам ўтмай, биз Қора Қуюн қароргоҳидаги спорт залида пайдо бўлдик. Биз бу ерда ҳақиқий курашга тайёргарлик кўраимиз. Энг қизиғи, бизни ўз рақибларимиз жангга тайёрлайди...

Шеърят

**Мирнўлат
МИРЗО**

1949 йилда туғилган.
Тошкент Давлат
университетида
таҳсил олган.
Шоирнинг “Тонг
жилваси”, “Ишқ
фасли”, “Атиргул
ва юлдузлар”,
“Яхши кунлар”,
“Сунбула”, “Онажон”,
“Сайланма” каби
қатор тўпламлари чоп
этилган.
У жаҳоннинг уч юздан
ортиқ шоирлари
ижодидан намуналар
таржима қилган.
Унинг таржимасидаги
Г. Лессингнинг
“Донниманд Натан”,
В. Шекспирнинг “Ёз
туни гаройиботлари”
драмалари Миллий
театримиз саҳнасида
муваффақият билан
кўйилган.

Тонг нурлари ўйнар қорлар устида

Қор тиниб бир замон, ажиб тонг пайти
Ложувард фусунга йўзилди фалак.
Бамисли шоирнинг серташибеҳ байти –
Ярқирар тарновда олмос сумалак.

Борлиқ қумуш билан хилланмиш гўё,
Кийимидир юпун боғ биллурдан либос.
Дафъатан кўнглимда берди акс-садо,
Олис болалигим солган жаранггос.

Ойнадек яхмалак, қиш қаҳри чандон,
Онамиз юзида хавотир-ғамлар.
Бизлар-чи, бепарво, фақат хуш-хандон...
Энди бир эртақдир, қайтмас у дамлар.

Инжа замзамани кузатдим мен, тек,
Аёзли чилланинг ажиб ҳуснида.
Кўнглимдаги олис хотиралардек
Тонг нурлари ўйнар қорлар устида.

Олис ёшлик завқи ёдимдан ўчмас:
Қорларнинг устига ёзар нуқра қор.
Борлиқ оқликларга чўммишдир бесас,
Фусунга йўзилар оқишом бетакрор.

Ер, само, туйғулар – бир-биридан оқ,
Бизнинг маҳримизда бир дунё – ажиб.
Сендек Лайло қиз-ла бирга сайр қилмоқ
Мен – бир бўз йиғитга этганди насиб.

Нуқралар парвона янглиғ олмай тин
Урилар ёноғинг гоҳи латлингга.

Мен ҳам қор учқуни бўлиб қолсайдим,
Қўнардим бесўроқ киприкларингга.

Фараҳли лаҳзалар заррин тахтида
Мен дориломонлик тилардим фақат.
Сен қордан тўқилган рўйжо остида
Жилвалар қилардинг, кулардинг фақат.

Бу нечук жозиба, нечук нашида,
Тавсифлай олурми шоирнинг байти?
Мен умримнинг турфа пучмоқларида
Сендаги ҳусни кўрмадим қайтиб.

Кўклам олча гули сарин энкиндан
Тузгиганда ҳар ён бамисоли қор,
Кўриб атиргулни – оққа кўмилган,
Сенинг рухсорингни эсладим кўп бор.

Инсон хотираси неники асрар,
Бари унут бўлар бир кун – эрта-кеч.
Лек, менинг ёдимдан ўчмас, бир пайтлар
Сен-ла қор қўйнида кезган оним ҳеч.

* * *

Чўқар ерга оқиом зулмати,
Кенгликларда бўралайди қор.
Элтар дилни унинг шиддати,
Замзамаси ажиб таскинвор.

Юраги қон, гуноҳкор замин
Самоларга тоғинар бу пайт.
Олиб гўё мангуликка тин,
Оқликларга ётинар бу пайт.

Юпанч талаб менинг ҳам руҳим
Нимагадир интиқ ва илҳақ.
Ҳеч кимсага: “Хайр!” демай жим,
Зулмат ичра синггинг келар нақ.

Ичга ютиб ҳасратим, оҳим,
Сукунатнинг қаърига кетсам.
Сассиз маъво ичра улоқиб,
Дунё сирин тагига етсам.

Эшитсам, бас, фақат қорларнинг
Шивирлашин, ажиб говурин.
Тўхтамасам, кетаверсам мен,
Шояд боссам юрак ҳовурим.

Хаёлимнинг чексиз ҳудудин
Чулғаб олар бир идрок тиниқ.
Титраганча вужуд-вужудим,
Босиб келар селдек ҳўрсиниқ.

Қанча андуҳ тортсам, бўлар кам,
Тушмади не ғамлар бошимга?!
Фаришталар билан сирлашсам,
Боқиб ерда қолган лошимга...

Бу тун аёз кучли бўлар, ҳойнаҳой,
Йўлларда шамиширдек ялтирар музлар.
Қунишиб, термилар кўкда юпун ой,
Пинжида дилдирар шўрлик юлдузлар...

Қорбўрон

Қиш айёми, лекин офтоб чарақлар,
Қалин қордан эгилганди дарахтлар.

Ташқаридан эшитилар шўх сурон,
Қий-чув авжда, авжда эди қорбўрон.

Эс-ҳушимни олиб учди хаёллар –
Узоқларда қолиб кетган висоллар.

Ёдга тушди сен-ла кечган пайтларим,
Менга атаб айтган ўтли байтларинг.

Қайдан чорлай энди сени, айт, жоним,
Сенсиз ўтар кундузларим, оқшомим?

Деразадан ташқарига боқдим, мен,
Сени эслаб, муз юрагим ёқдим, мен.

Айт, ҳижронга оташ қалбинг кўндими,
Севгимизни ёки қорлар кўндими?

Боз-бозчада янграр бирам шўх сурон,
Ёшлигимни эсга солдинг, қорбўрон...

Қушларимна бўлақол манзил

Бир-бирини қувлар ям-яшил кунлар,
Балки мени кутиб олгани шошиб.
Кетгиси келади довондан ошиб
Тошкентнинг йўлига чиққан тераклар.

Согинчдан сарзайган олма дарахти,
Мени согинганмиш шафтолилар ҳам.
Она ер меҳрини, қўёш тафтини
Эмиб олганини кўргани баҳам.

Ариқнинг четига бағрини бериб,
Ўзулиб қолибди салла ошқовоқ.
Анжирнинг юраги согинчдан эриб
Ўткилар. Ҳузури кўради чорбоғ.

Юзимни кўришига муштоқу муҳтож,
Нини уриб чиққандир жўҳорилар ҳам.
Агар ҳеч кўрмаса юзларимда ғам,
Бошига потукдан кияр эмиш тож.

Қадам қўйдим: боғи, дала – тузи-да,
Озод шамолларга чулғаниб ёди,
Чайқалади бугун бахт денгизида
Яшил кема мисол гул таққан водий.

Бир-бирини қувлар ям-яшил кунлар,
Чапаклар чалади осмондан ошиб –
Тонгда мени кутиб олгани шошиб
Тошкентнинг йўлига чиққан тераклар.

Гулбаҳор
САИД ҒАНИ

1969 йилда туғилган.
Филология фанлари
номзоди. Қўқон
Давлат педагогика
институтини
тугатган. Ҳозир шу
институтда фаолият
олиб боради.
Шоиранинг “Ёввойи
ушшоқ”, “Барибир
бахтлиман”,
“Қўшиғимни
кутмоқда дунё”
номли шеърӣй
тўпламлари нашр
қилинган.
Қўқон шаҳридаги
“Нихол” адабий
тўғараги раҳбари.

* * *

Осмонимда жисизганақ қуёш.
Ўнгиб борар кунларнинг туси.
Сарғаяди ташиналик билан
Кун санаган тунроқнинг юзи.

Юзланаман сенсиз кунларга,
Тобистонни ҳазон сўроқлар.
Куз шаклига киради аста
Нафасимдан қуйган япроқлар...

* * *

Дафтарим очарман фаромуш,
Қатида қуриган қизғалдоқ.
Дафтарим саҳфаси сарғаймиш,
Бағрини қўйдирган қуюқ доғ.

Мен сени эсладим, ҳаяжсон
Қушаган қалбимга нур сингар.
Ҳад қўйиб боролмам сен томон,
Ҳизиклар тортганман юзингга.

Йилларнинг тақвими тўзгизган,
Қизғалдоқ умрича йўқ ишонч.
Йўқолган ҳисларим изидан
Тўзгидим... тақвимдек бенишон.

* * *

Диққинафас хонага сизар
Юзлаб орзу, дунё ташвиши.
Кимдир бемор, кимдир пулталаб,
Булар билан менинг йўқ ишим.

Елкамга юк қилиб чарчадим,
Ҳижронларнинг зил-замбил тошин.
Ҳамма нарса сиққан хонага
Сигмаяпти ёлғиз бардошим.

Бир лаҳза кел!
Келгил, севгим!
Кўзларимда дилгир илинжим.
Мен дунёга сигмаятман-у
Лаҳзаларга сизар севинчим.

* * *

Эшикларин очади кўнгил,
Зулфинлари занглаб синади.
Жилмаяди фаришта кўнгил,
Бахтли, асли, унинг тийнати.

Енгилдимми, шунчалар енгил
Қирқта сирым сеники бўлди?
Сокинликда яшаган кўнгил
Муҳаббатга кўникиб бўлди.

Мен қирқ бора ўзимдан кетдим,
Қирқта сирым бағрида гуноҳ.
Ҳузурингда титрайди жоним,
Сен – дилимнинг сиридан огоҳ.

Ҳар нафасим бағрида ҳасрат:
“Худо, менинг дилимни асра!”
Қирқ биринчи сирымдир жоним,
Қирқ биринчи сирым – имоним!

* * *

Тошдек ботар оғриқ тилимга
Бахт тилашдан чарчаган тилак.
Бўм-бўш қолган уядек ғариб
Ором қушин йўқотган юрак.

Кўзёшимнинг денгизи тўфон,
Сув юзига урилгай қанот.
Чақмоқ урар, энди кўринмас,
Оғир тортган парвозга нажот.

Остонамда – жоним, муҳаббат!
Руҳиямни пойлар таназул –
Қушларимга очил бағрингни,
Қушларимга бўлақол манзил...

Фаргона

Ижод лабораторияси

**Мархабо
ҚЎЧҚОРОВА**

1976 йилда туғилган.
2005 йилда “Ҳозирги
ўзбек адабиётида эссе
жанри” мавзuida ном-
зодлик диссертацияси-
ни ҳимоя қилган. “Ба-
дий сўз ва руҳият ман-
заралари” номли илмий
монография муаллифи.
Бир неча йилдан бери
“Ҳозирги ўзбек насрида
бадий шартлилик”
номли докторлик
диссертацияси устида
иш олиб бормоқда.

«ЎЗИМ ЎЗ ҚАЛБИМНИНГ БЎЛСАМ КОЛУМБИ»

Ҳозирги ўзбек шеъриятининг забардаст вакилла-
ридан бири – Омон Матжон. Унинг илк шеърий тўплами
“Очиқ деразалар” (1970) номи билан нашр этилган.
Шундан буён қирқ йиллик ижодий тажриба ва меҳнат
фаолиятига эга бўлган шоирнинг “Қарвон қўнғирғи”
(1973), “Қуёш соати” (1974), “Драматик достонлар”
(1975), “Ёнаётган дарахт” (1977), “Ярадор чақмоқ” (1979),
“Ҳаққуш қичқириғи” (1979), “Сени яхши кўраман” (1983),
“Дарахтлар ва гиёҳлар китоби” (1984), “Гаплашадиган
вақтлар” (1986), “Минг бир ёғду” (1989), “Ўртамизда
биргина олма” (1990), “Одамнинг сояси қуёшга тушиди”
(1991), “Қуш йўли” (1993), “Иймон ёғдуси” (1995), “Дийдор
азиз” (2011), “Халоскор рух” (2012) каби йигирмага яқин
шеърий, насрий, драматик китоблари чоп қилинди.

Омон Матжон 1943 йил 14 февралда Хоразм ви-
лоятининг Гурлан туманида туғилди. Унинг отаси
– Матжон Жуманиёзов (1905-1976) шу туманда почта
бўлимининг бошлиғи лавозимида ишлар эди. Онаси –
Хотира Эрматованинг (1916-1946) умри жуда қисқа экан,
ўттиз ёшга тўлганида тўрт фарзандини чирқиллатиб,
боқий дунёга рихлат қилади. Ёш Омон онаси вафот
эганида уч яшар гўдак бўлган. Шу боис, Омон ака
туққан онаси – Хотира опани тугал эспай олмаслиги
табiiй ҳол бўлиб, уни тарбиялаб-ўстирган ўғай онаси
– Ўрозбика опа номларини жуда ҳурмат ва эҳтиром би-
лан тилга оладилар. Омон аканинг вояга етишида унинг
иккита опаси – Гулсара ва Ойимжонларнинг ҳам хизмат-
лари катта бўлганлигини тусмол қиламиз. Минг та-
ассуфлар бўлсинким, Хотира опанинг умри қисқалиги,
қизлари қисматига ҳам битилган экан. Бу қисмат
қизларига она мерос қолган эканми? Ёки бошқа бир са-
бабми? Билмадик... Омон аканинг эспашича, катта опа-
си – Гулсара жуда хушрўй, келишган қиз бўлиб, унинг на-
фис, ғоят билимдонлиги, одоби ёш Омон қалбини ўзига
ром этади. Опасининг мактаб топшириқларини биргина
она тили ва адабиётдан берилган иншо ва машқларни
зўр иштиёқ билан бажаришини кўриб, укаси – Омон ҳам
унга эргашиб, олти ёшида қишлоқдаги Оржаникидзе но-
мидаги ўрта мактабга: “Мен ҳам мактабда ўқийман”,
дея ўжарлик қилиб боради ва биринчи синфга ўқишга

қабул қилинади. Айниқса, опасининг ҳуснихати жуда ғўзал, саводли, тоза ёзилганлигини Омон ака қувонч ва илиқ хотиралар билан эслади. Опаси – Гулсара боши қаттиқ шамоллаб, шу дард билан гуллаган ўн олти ёшида оламдан қўз юмади. Омон аканинг хотирлашича, қизининг бевақт ўлими отаси – Матжон Жуманиёзовни чуқур қайғуга ботиради, бир кунда сочлари оқариб кетади.

Омон аканинг иккинчи опаси – Ойимжон эса турмушга чиқиб, йигирма олти ёшида бевақт вафот этади. Омон Матжон ота ва онаси бир Зариф аканинг ҳам алоҳида феъли, қизиқишлари ва характери ҳақида гапирдилар. Зариф ака туғма санъат шайдоси бўлсалар-да, тарих фани бўйича мутахассис бўлиб етишади. Зариф ака Самарқанд Давлат университетини тугаллаб, ўша ерда қўним топиб, буғун ҳам ўша ерда оиласи билан умр кечирмоқда.

Матжон Жуманиёзовнинг иккинчи турмуш аёлидан туғилган фарзандлари – Собир, Ҳамро, Қадам акалар бузун ҳам Гурлан туманида ҳаёт кечиришмоқда.

Ёш Омон қалбида адабиётга, сўз санъатига меҳру муҳаббатнинг уйғонишида икки опаси ҳамда акасининг ҳам таъсири бўлди, десак янглишмаймиз. Албатта, шоир шахсиятининг шаклланишида, унинг бадиий тафаккури, поэтик нигоҳининг камол топишида жуда кўп омиллар, оилавий муҳит билан биргаликда, устозлар меҳнати, шахсий мутолаа (газета-журналлар, бадиий адабиёт мутолааси) ҳам катта аҳамиятга молик. Унинг шоир Ҳамид Олимжоннинг бувисига ўхшаган эртақчи бувиси, сўзга чечан энаси йўқ эди. Лекин қишлоқда халқ мутолааси, парихон мулалар, оқишомлар уюштирилган шеърхонлик ва достончилик анъаналари ёш Омон қалбини нурлантириб, йўналиш бергани аниқ. Бу соҳир кечалар ва яқинлари, оиласи ҳақида шоир шундай ҳикоя қилади:

“Менинг катта бобом Хоразмда – Ферузшоҳ замонида – саройда девонбеги бўлганлар. Иси – Эрмуҳаммад бобо (Ғал Омон Матжонни туққан онаси – Хотира опанинг отаси ҳақида кетаяпти. Таъкид бизники – М.Қ.) бўлган. Бу тарихий маълумотларни турли мавқели идоралардан истаб, ўрганиб кўрганман. Аммо булар 1917 йил бутун шўро мамлакатидagi “эврилишлар” оловида ёндирилган, тупроққа қўмилган. Амударёга ташлаб, оқизиб юборилган. Бу замон воқеалари ҳақидаги нолаларим “Икки дарё оралиғида” шеъримда бироз акс этган...

...Болалик майли ўзи дунёнинг турли информатив оқимларига ошuftа этади. Эсимда, қишлоғимизда қоллар, халфа кампирлар, қўпинча, туркман шоирлари – Муланафас, Махтумқули шеърларини жуда кўп ўқишарди. Бизнинг уйимизда ҳам бу шоирлар шеърятти катта қизиқиш ва меҳр билан ўқиларди. Яна шундай кексалар бор эдики, улар кечқурунлари йиғилишиб, ашулалар айтишарди. Аёллар эса кечалари мойчироқ ёруғида кўрак чувишиб, эртақлар айтишарди, халқ кўшиқларини куйлашарди. Мен, мактаб ёшига кирмаган бола, бу сеҳрли куй, кўшиқ, эртақларнинг барисини ухлამасдан, қизиқиш билан, қандайдир ҳайрат билан тинглардим. Балки болаликдаги мана шу қизиқиш ва ҳайрат менинг қалбимда шеърятга бўлган улкан муҳаббат ҳиссининг илк куртақларини уйғотгандир”.

Ёш Омон мактабда ўқувчилар томонидан тайёрланадиган деворий газета ишларига бош-қош бўлади. Газета саҳифасини расмлар, шеърлар билан тўлдирганини Омон ака суҳбатларида таъкидладилар. Ўша йилларда Янгибозорда “Коммунизм учун” район газетаси нашр этиларди. Омон аканинг ўқувчилик йилларида ёзилган “Балиқ билан чирик тўр” номли илк шеъри шу газетада чоп қилинади. Мазкур шеърнинг яратилиши ҳақида шоир болалик хотираларини эринмасдан гапириб бердилар. Айтишларича, Омон ака дўстлари билан Амударёдан оқиб келадиган уй олдида ўтадиган ёпдан (сув йўли, каналдан кичикроқ сув йўли Хоразмда ёп дейилади. – М.Қ.) ёз кунлари балиқ тутишади. Дарё сувидан ичиб, чанқоғини босишади. Ёп ва шу ердаги балиқ ови ҳақидаги болалик кунлари натижасида “Балиқ билан чирик тўр” шеъри ёзилади.

Шеърда тўрға илган балиқ ва чириган тўр мулоқот қилади. Бу услуб ёш Омоннинг болаларча бадиий тафаккури, фантазиясини акс эттирган бўлса,

айни пайтда, ўзи англаб-англамаган ҳолда мажозий, фалсафий шеър намунасини яратганлигига гувоҳ бўласиз. Чирик тўр – чириган тузум рамзи бўлса, тўрага илинган балиқ – собиқ шўро одами. Чирик тўр балиқни тезроқ овчига етказмоқчи бўлади. Аммо уддабурон, қўрқмас балиқ чириган тўрни доғда қолдириб, озодликка интилади. Бу ишнинг уддасидан чиқади ҳам. Шеър хулосаси чуқур оптимизм ва гуманизм гоялари билан сугорилган. Умуман, шеърда ёш шоирнинг ижтимоий муносабатлар, эзгулик ва ёвузлик, тутқунлик ва эркинлик ўртасидаги абадий зиддиятлар ҳақидаги таъсирли ҳукм-хулосаси тимсолли образларда ўз аксини топган.

Келинг, яхшичи булар ҳақида шоирнинг ўзларидан эшитайлик:

“Биринчи шеърим эсимда, унинг номи “Балиқ ва чирик тўр” эди:

Балиқ билан чирик тўр
Жанжал қилди жуда зўр.
Чирик тўр дер: Балиқвой,
Ишинг чатоқ, ҳолинг вой...
Сени ўраб оламан
Ва халтамга соламан.
Овчига етказаман,
Қуниггни битказаман.

Бу шеърнинг бошланиш қисми, холос, у ёғи эсимда қолмаган. Бу шеър Янгибозор райони газетасида чоп этилган. Ўша йиллари Янгибозорда машҳур журналист ва шоир Дўстжон Матжон ишларди. У менга шеър ёзиш санъати ҳақида маслаҳатлар ҳам берган. Биз бу инсон билан кўп учрашганмиз. У болалар шоири ҳам эди”.

Омон Матжон ота касбини эгаллаш учун мактабни тугатгач, дастлаб, Тошкент Алоқа институтига ҳужжатларини топширади. Бир ҳужжат туфайли бу олийгоҳ талабаси бўлиш шарафига муяссар бўла олмайди. Сўнгра шу институт қошидаги Алоқа билим юртига ўқишга киради. Бир йиллик таҳсилдан сўнг Гурланга қайтиб келиб, томма-том юриб, кимнингдир телефон симларини, яна кимнингдир радиосини, хуллас, нимаики техника жиҳозлари бўлса, уларни тузатиб-бузиб, устачилик билан шуғулланади. Гурланда монтерлик вазифасини сидқидилдан бажаради. Радио-техникага, газета-журналга ихлос унга ота мерос эди. Шу боис, радиотехник Анвар образи Омон Матжоннинг “Таплашадиган вақтлар” шеърини қиссасига бежиз олиб кирилмаган. Китобга, техникага, кашфиётга, билим олишга ўч Анвар Омон Матжонга ўхшаб кетади. Аммо Омон Матжонга ҳаёт бошқачароқ кашфиётчиликни инъом этди. Яъни, у техник кашфиётчи эмас, бадиий сўз кашфиётчиси бўлиб етишди. Мазкур қиссадаги кўпгина воқеалар, образларнинг ҳаётий асослари бор.

Шоир ўзининг таълим ва таҳсил йиллари, фаолияти ҳақида шундай ҳикоя қилади:

“Мен 1961 йилда акам – Зарифнинг маслаҳати билан Самарқанд Давлат университети филология факультетининг француз тили бўлимига ўқишга кирдим. Аммо иккинчи курсга ўтган йилим армия хизматига чақирилганман. Талабанинг ҳам ҳарбий хизматга чақирилиши тарихий-ижтимоий ҳодиса: чунки, 1941-45 йилларда Иккинчи жаҳон уруши йилларида, ниҳоятда кўп одамлар, айниқса,

эркаклар қурбон бўлиб кетишган. Отамнинг елкасида урушдан олдинроқ авто-авария туфайли содир бўлган жароҳат бор эди, шундан уни фронтга олишмаган.

Шундай қилиб, мен, 1962 йилда хизматга кетдим ва ўша пайтда, Германиянинг Дрезден, Майсен шаҳарларида уч йил ҳарбий хизмат бурчимни ўтадим. Ҳарбий қисмимизда жуда катта кутубхона бор эди. Мен ўйладим: уч йил – минг кун... Ҳар кунни сал бўш қолсам, китоб ўқийман. Кўп ўқиш болалиқдаги ички қизиқишимга руҳий қувват берди. Шеърлар ёзабошладим. У пайтларда, аспирантларга ҳарбий хизмат муддати икки йил эди. Ленинободлик Исоқул Тўрақулов деган ҳарбий хизматчи-дўстим шеъримдан бир-икки дастасини Тошкентга олиб кетди. У шеърларимни ўша пайтда, “Шарқ юлдузи”да ишлаётган устоз Шухратга бериб кетибди. Устоз эҳтиромли эътибори билан, бирга ишлашаётган Ҳусниддин Шариповга оқ йўл ёздириб, 1965 йилнинг 6 сон (июнь)ида “Солдат ўйлари” сарлавҳаси билан шеърларимни эълон этишган. Отам битта журнални ҳарбий қисмга жўнатганлар. Мен журнални олдим. Шундай қилиб, мен ҳарбий хизматдан шоир Омон Матжон бўлиб қайтиб келдим. Хизматдан қайтишда ҳарбий кийимда “Шарқ юлдузи” журналы редакциясига кириб, устоз Шухрат билан учрашдим... Устоз мени қучоқлаб: “А-ай, солдат гонорар олдингми?” дедилар... Мен Хоразмга – уйга – Боголонга эртасига ярим кечаси етиб бордим... Мен устоз Шухратнинг нурли эҳтиромларини кўп туйганман...

1965 йилда хизматдан қайтиб келиб, дорилфунунда ўқишни давом эттирдим. Лекин мен энди француз филологиясида ўқишни хоҳламадим. Ҳарбий хизматда юрган пайтимда қарорим ўзгарди. Ўқишимни ўзбек филология факультетига алмаштирдим. Университетда менга дарс берган Воҳид Абдуллаев, Улуғ Турсунов, Нуриддин Шукуров, Қўнғуров қаби азиз зотлар – устозларим бўлганидан фахрланаман.

1969 йилда таҳсилни тугатгач, устозларим мени шаҳри азим Тошкентга жўнатишди, бу ерда Навоий кўчасида жойлашган Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ишлашга имкон, йўл-йўриқ беришди.

Бу нашриёт у пайтлар бутун республикада танилган нашр даргоҳи эди. “Навоий – 30”. Деярли, барча йирик босмахоналар, газета-журналларга ҳам меҳрли мураббийлар маскани бўлиб, ўша йиллари, Шухрат, Саид Аҳмад, Саида Зуннунова, Кибриё Қаҳҳорова, Рамз Бобожон, Мирзакалон Исмоилов, Мавлон Икром, Ҳамид Фулом сингари кўплаб ижодкорларни кўриш бахтига муяссар бўлганман.

1969 йилнинг охиридан бошлаб то 1986 йилгача мазкур даргоҳда ишлаган давримда мен учун яна янги нашр академияси эшик очгандай бўлди. Бу ерда, нафақат, улуғ устоз Ҳамид Фулом билан ёрқин иш фаолиятимиз, улуғ ижодкор акаларимиз билан танишув, балки бутун вилоятлар, Марказий Осиёдаги кўплаб ижодкор шоирлар, таржимонлар билан танишув, хизмат жараёни ҳам бўлди...

Омон Матжоннинг биринчи шеърий тўплами “Очиқ деразалар”(1970) нашр этилгач, адабий танқидчилик, жамоатчилик унга илқ муносабат билдирди. Маълумки, шоир уруш йилларида туғилди, мурғак болалик йиллари уруш ва урушдан кейинги қийин ижтимоий-тарихий даврга туғри келди. Шу боис, кўп қийинчиликлар, замона қаттиқлиқларини бошидан кечирган ёш шоир илк шеърий китобини “Очиқ деразалар” деб номлади. Сарлавҳага чиқарилган шеър матнига эътибор қаратсак, Омон Матжоннинг ижодий кредоси, бадиий-эстетик аъмоли бор бўйи баста билан кўз олдимизда намоён бўлади. Шоир ўз деразасини, дераза ортидан ёғду, соя, кулги эшитилиб турадиган фаровон, осойишта оила, руҳий хотиржам уй, Ватанни орзу қилади. Ёш шоир ўз йўлини излайди, бедор руҳий тўлғанишларини шеърга солади. Мазкур тўпلامга кирган “Очиқ деразалар”, “Шеърят”, “Бошқалардек севишдик биз ҳам”, “Фирюза”, “Шар”, “Дўстларим”, “Бўғдой” қаби ўнлаб шеърларида ёш шоирнинг олам ва одам муносабатларига лиро-романтик, фалсафий, патетик, ҳиссий тафаккури ўз муҳрини босган.

Ижодкор шеърдан шеърга, фикрдан фикрга, образдан образга томон ўсиш ва ўзгаришда давом этди. У бадиий ижодда тиним билмай меҳнат қилди.

Китобларининг сарлавҳа – номлари ҳақида шоир шундай дейди:

“Китобларимнинг номлари кўнглимда, ҳали асарим чиқмай, кўп олдин зоҳир бўлиб юрар эди. Ҳозир ҳам...”

“Карвон кўнғирогги”. Тасаввур қилинг, қадим Хоразм замини, овул-эли. Бу қадимий карвон йўллари диёри...

Хоразмнинг барча шаҳар, кент, овул-қишлоқларининг, ҳар бирининг номи жуда қадим пур маъно. Битта Боғолонни олинг, Бўзқалъа, Чўболончи, Дўсимбий, Мискин бобо... Амударёнинг “орқа” – шимоли “Қирқ қиз”, “Тупроққалъа”, “Эллиққалъа”...

Мен Навоийнинг асарларини ўқиб-ўрганишларим натижасида, хусусан, унинг “Хамса”сидан таъсирланиб, “Минг бир ёғду” асаримни яратдим”.

Омон Матжон Ватанимиз тарихи, маданияти, урф-одатлари, фольклорини, ўзга халқлар тарихини чуқур биладиган, бир сўз билан айтганда, катта билим ва тафаккур эгаси. Бу қирралар унинг шеъриятида ёрқин кўринади. Яна Омон Матжон шеърларидаги руҳ шундан иборатки, у кўп дунё кўрган, кўп инсонлар билан танишган, уларнинг ҳаёти, дарду изтиробини чуқур ҳис этган ижодкор сифатида кўз олдимизда намён бўлади. Адабиётшунос Умарали Норматов уни “Омон – жаҳонгашта шоир”, деб таърифлаган эди. Омон Матжон шеърларида халқоналик, аллегорик образлилик, ижтимоийлик, насрга хос эпик тасвири шеърини йўлда ифодалаш, фалсафийлик, ҳақиқатпарастлик, давр фожиаларини, инсон дардини дадил айтиш жиҳатлари ёрқин намён бўлади. Шу маънода унинг юксак маҳорат, баланд бадиий дид натижаси ўлароқ, “Гаплашадиган вақтлар” шеърини қиссаси, “Паҳлавон Маҳмуд”, “Хоразмийнинг тўрт савҳати ва саккиз шиорати”, “Тўғон”, “Ҳаққуш қичқирғи” каби драматик, фалсафий, тарихий достонлари, сўнги йилларда эса “Нажмиддин Кубро” трагедияси, “Тўрабекахоним” насрий қиссаси яратилди.

Омон Матжон лирик, лиро-эпик, драматик турнинг турли жанрларида баракали ижод қилди. Шу билан бирга, моҳир таржимон сифатида ҳам уни яхши биламиз. Жумладан, турли миллат шоирлари – Шиллер, Бодлер, Евгений Евтушенко, Расул Ҳамзаатов, Юстинас Марциякивичюс, Шандор Петтефи, Берди Кербобоев, Сухроб Тоҳир, Ибройим Юсуповлар ижодидан таржималар қилди.

Зеро, бадиий таржима ҳам алоҳида санъат ҳисобланади. Таржимон билан ўзга миллат ижодкори руҳияти орасида қандайдир уйғунлик, руҳий яқинлик бўлиши лозим, дейишда таржима назарияси билан шугулланувчи олимларимиз. Ўзининг таржимонлик фаолияти хусусида шоир шундай дейди:

“Таржималарга келсак, мен жуда уста таржимон эмасман. Муайян вақт учун, ижодий жараён руҳига бир “Хорманг!” тарзида кучим етганча Шиллер, Бодлер ва бошқа шоирлардан озгина таржималар қилдим. Евгений Евтушенко билан жуда яқин ижодий ҳамкорлигимиз бор. У менинг шеърларимни рус тилига таржима қилди. Ҳатто хонадонимизда бир неча бор меҳмон ҳам бўлган. Жуда яхши эслайман, у билан биринчи маротаба Тошкентда учрашганимизда шундай деган эди: “Мен минглаб юлдузларни кашф этган буюк мунажжим Мирзо Улуғбек туғилган она заминни, унинг одамларини бир кўрсам эди, – деб орзу қилардим. – Улуғбек, Беруний, Ибн Сино, Ал Хоразмий каби буюклар туғилган юрт одамлари қандай экан? Улар қандай тилда гаплашар экан? Улар қандай миллат экан? – деб қизиқар эдим. Ниҳоят, мен шундай қўтлуг заминни кўриш бахтига муяссар бўлдим!” деган эди. Евгений Евтушенко, асли сибирлик, музлар, қорлар қоплаган бир юртдан...

Таржимонлик иши ҳақиқатданам машаққатли касб, таржимон билан ўзга ижодкор ўртасида, албатта, руҳий боғлиқлик бўлиши шарт. Шу маънода мен таржима қилган шоирларнинг руҳини бир қадар топа олиш керак, деб ўйлайман. Балки шунинг учундир, улар ўзбек бадиий таржима адабиётида ўз ўрнини топа билди. Хусусан, Евгений Евтушенконинг Ўзбекистондаги энг ишончли таржимони мен бўлиб қолдим. У менга шундай ваколат берди: “Фақат Омон Матжон менинг шеърларимни таржима қилсин!” Евгений Евтушенко бир келганида, унинг истаги билан Ўзбекистоннинг гузал шаҳарларини биргаликда айланиб чиқдик.

Яна бир гап. Еттинчи-саккизинчи синфларда ўқиб юрган пайтларимда, менда бир орзу пайдо бўлган эди: “Қани қирқ ёшимгача ҳеч курса ярим дунёни кўриб келсам...” Пирлар ёр бўлди. Шу ниятим амалга ошди. Мен Франция, Америка, Германия, Чехославакия, Туркия, Мўғулистон мамлакатларига, Россиянинг Москва, Свердловск каби шаҳарларига саёҳат қилдим. Французларда шундай гап бор экан: “Уч марта Парижни кўрмаган шоир – шоир эмас!”

Эҳтимолки, хорижий мамлакатларга қилган сафарларим ҳам бадиий таржимага туртки бергандир...

Омон Матжон шеърӣ, драматик достонларида тарихӣ шахслар ҳаётига кўп мурожаат этди. Масалан, Ал Хоразмӣ, Беруний, Маъмун, Нажмиддин Кубро, Паҳлавон Маҳмуд, Хожа Аҳмад Яссавӣ, Дравархоним (Тўрабекахоним) каби тарихӣ образлар қатор драматик достон, трагедия ва қиссаларида акс эттирилган. Тарихӣ асар яратишда ўзига хос бадиий шартлилик талаблари мавжуд. Ижодкор тарихӣ фактни айнан кўчириб эмас, унга бадиий тўқима образлар қўшиб, воқеликни ҳаёлан тўлиқ тасаввур этиб, тарихӣ воқеликни бадиий ҳақиқатга айлантиришда бир қанча мезонларга таяниши лозим. Масалан, ўтмишни тасвирлаш учун, табиий равишда, ўша давр лексикасини асарда қўллаш, тарихӣ миллий колоритни асарнинг руҳига сингдириб юбориши лозим бўлади. Қолаверса, тарихӣ асар фонида замонавий кун тартибдаги муҳим ижтимоӣ, маънавий-ахлоқӣ, фалсафӣ ғояларга ҳам жиддий эътибор берилиши лозим.

Омон Матжоннинг “Дийдор азиз” номли янги китобига иккита тарихӣ асар киритилган. Улардан бири Кубровия тариқатининг асосчиси Нажмиддин Куброга бағишланган. Трагедияда Нажмиддин Кубро тимсолида иродаси кучли шахсни кўрамиз. Қолаверса, бу валийтарош, мутасаввиф тимсолида ватанпарвар, миллатпарвар, инсонпарвар шахс образи мужассамлаштирилган. Ижодкор тез-тез тилга олганидек, Нажмиддин Кубро шартли заминий инъомлари, заминий орзу-истаклардан анча юқорига кўтарилган олган зот.

“Нажмиддин Кубро” трагедиясида жиддий танқид этилган маънавий, ижтимоӣ муаммолардан бири ўша давр муҳитидаги хиёнаткорлик, сотқинликдир. Ички низолар, адоват-кин, кўра олмаслик, катта истеъдодларни тан олмаслик, қандай бўлмасин, уларни мағлуб қилиш учун бутун бошли миллатни маҳв этишга муваффақ бўлган худкашлар образи кўрсатиб берилган. Мазкур трагедиядаги иллатлар, бундан салкам йигирма-ўттиз йиллар олдин ярилган “Беруний”, “Ал Хоразмӣ”, “Паҳлавон Маҳмуд” драматик достонларида ҳам ишонарли очиб берилган эди. Демак, Омон Матжон шахс табиатида хос хиёнаткорлик, сотқинлик, ҳасадгўйлик каби иллатларни қизил ип мисоли кўпгина асарларида давомий ўрганади, аёвсиз танқид қилади.

“Нажмиддин Кубро” трагедиясининг яратилиши, ижодий жараён лаҳзалари ҳақида сўраганимизда, Омон Матжон шундай жавоб беради:

“Менинг бу асарни ёзиш ҳақидаги ижодий режам йигирма йил олдин миямда бор эди. “Дийдор азиз” китобимга янги икки асаримни киритдим. Иккиси ҳам тарихӣ мавзуда. Ўрта мактабда ўқиб юрган кезларимизда тарих ўқитувчимиз биз – ўқувчиларни Хивага зиёратга олиб борди. Шунда муаллимимиз Дўсиммат ака Нажмиддин Кубро билан Тўрабекахоним ҳақидаги тарихӣ ҳикоятларни гапириб берган. Шу ҳикоятлар менга кучли таъсир қилган эди ўша пайтда. Қолаверса, Хоразм тарихини ўрганган рус олими Толстовнинг китобларига суяндим. Умуман, мен, асосан, ижодимда X-XIII асрлар Хоразм тарихини, шу даврдаги энг машҳур, қахрамон деб аташга лойиқ шахслар ҳақида ёздим”.

Омон Матжон шеърӣятининг асос ўзгичи Хоразм нафаси, Хоразм одалари, Хоразм тарихи, Хоразмнинг қадимий минг йиллик урф-одатлари, Хоразм характери, табиати, иклими бир сўз билан айтганда, Хоразм миллий колорити ташкил этади. Шоир асарларидан Хоразм оҳанглари уфуриб туради. “Сиз Хоразм заминидан тугилганингиздан, гурланлик эканингиздан фахр ҳиссини ту-

ясизми? Гурланликлар қайсар, ўжар одамлар бўлади. Сизнинг табиатингизда ҳам шундай хислатлар борми?" деб сўраганимизда, Омон Матжон шундай жавоб қилди:

"Хоразмда менга энг катта раҳбар ҳам, боғчага кетаётган болакай ҳам бари руҳ гўзаллиги, эҳтироми, деб биламан! Ижод ҳам гоҳида шахмат уйинини эслатайдими? Менда унча ҳам шахматчиликка салоҳият йўқ. Баъзан бир пиёдаанинг юриши кифоя! Шоҳнинг ҳимояси эса асосий гоё!

Мен, албатта, буюклар туғилган она замин Хоразмда туғилганимдан фахрланаман! Унинг ҳар бир қарич ери, одамлари, янтоғи, чўли, суви – ҳаммаси мен учун бирдек қадрли!

Биласизми, мен, "Ҳаққуш қичқириғи" достонимга "Гурланликлар" ҳақида бир афсонани киритган эдим. Умуман, Гурлан ва гурланликларнинг пайдо бўлиши ҳақида турли тахминлар, халқ афсоналари, чўпчаклар юради халқ орасида. Шулардан биттаси кўр ва ланг одам ҳақидаги афсона. Шу афсонанинг моҳиятидан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, гурланликлар уддабурон, ишнинг кўзини биладиган, оғир шароитдан, халқ таъбири билан айтганда, "тегирмондан бутун чиқадиган" қавм деб ўйлайман. Менда ўша ота-боболаримнинг характер, фазилатлари бор, албатта..."

Омон Матжон ҳаёти ва ижодининг асосий қисми шўро замонида кечган бўлса-да, унинг асарларида ўзбек халқининг дарди, изтироби, экологик, ижтимоий, маънавий-ахлоқий муаммолари айtilган. Масалан, биргина "Гаплашадиган вақтлар" шеърини қиссаси бунга мисол. Шоир ҳаёти ва ижодини тадқиқ этган Ж.Жумабоева мазкур қиссани "қўп тармоқли асар", У.Норматов эса "мураккаб асар", деб белгилашган. Унда ўша пайтларда айтилиши қийин бўлмаган жуда жиддий муаммолар кўтариб чиқилган.

Жоиз бўлса, "Гаплашадиган вақтлар" шеърини қиссаси қат-қат муаммолар, қат-қат фалсафа, қат-қат маънолар мавжуд серқирра асар. "Битта акса урса, ўттизта протокол тузилади", деган жумла билан собиқ шўро давридаги даҳшатли қоғозбозлик, расмиятчилик устидан шоир қаҳқаҳа уриб кулади, ўтли қалам кучи билан мавжуд ижтимоий иллатни аёвсизларча танқид этади. Қиссада англашмича, биографик деталлар билан бир қаторда, тарихий воқелик, тарихий шахслар ҳаёти яширин бир тарзда берилган. Мазкур ўринларга бироз аниқлик киритиб беришини шоирдан сўрадик. "Тўрт дарвеш образини яратилган мақсадингиз нима эди? Нима учун дарвешларга исм қўймагансиз?"

"Тўғри англабсиз, қиссада тўрт дарвеш образи бор. Уларга мен атайлаб исм қўймаганман. Чунки, мен дастлаб Аҳмад Яссавий образини яратмоқчи бўлганман шу қиссамда. Лекин бу пиримизнинг номлари ҳам, асарларини ўқиш ҳам, уни тарғиб этиш ҳам қатъиян ман этилган давр эди. Биласиз, Аҳмад Яссавий бобомиз олтимиш уч ёшга тўлганларида "Пайғамбаримиздан ортиқ умр кўришни ўзларига эп кўрмай, ер остига кириб кетганлар! "Гаплашадиган вақтлар" қиссамдаги сирли дарвеш, аслида, бу – Аҳмад Яссавий эди.

"Ҳаққуш қичқириғи", "Гаплашадиган вақтлар", "Карвон кўнғироғи" сингари китобларим бугун ҳам дунёнинг турли информ нашрларида фойдаланилаёпти. Мен бу жиҳатдан жуда бахтли ижодкорман!"

Омон Матжон Тошкентда иш фаолиятини бошлаган даврида, Навоий – 30 кўчасида, бўлажак рафиқаси Мақсуда Тоҳирова билан танишиб қолади. У ўша пайтларда ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети ўзбек филологияси факультетининг кечки бўлимида таҳсил олар, шу билан бирга, нашриётда корректор лавозимида ишлар эди. Уларнинг дунёқарашлари, гаплашадиган гаплари, интилишлари, ҳаётга муносабатлари мос тушади. Шундай қилиб, икки ёш турмуш қуришга аҳду паймон қилишади.

1970 йилда Омон Матжон билан Мақсуда опаларнинг никоҳ тўйлари бўлиб ўтади. Мана улар қирқ уч йилдан бери бирга умргузаронлик қилишмоқда. Тўрт фарзанднинг ота-онаси. Матжоновлар сулоласи давом этмоқда. Фарзандлари –

Райҳона, Диёр, Элёр, Назиҳа. Уларнинг касблари – иқтисодчи, техник, шарқшунос (япон тили мутахассиси), психолог.

Омон Матжон билан суҳбатлашиш учун хонадонларига қадам ранжида қилар эканман, ҳар сафар унинг ижодий лабораторияси билан яқиндан танишиш имкониятига эга бўлдим. Унинг ҳаётда, ижодда кўрган-кечирганлари, болалик ва навқирон ёшлик хотиралари билан танишдим. Энг сўнгги маротаба борганимда, адабий жараён учун муҳим бўлган янги бир гап айтиб қолдилар. Шоир шахсий архивида “Ибн Сино” ҳақидаги тайёр сценарий ёзиб тугалланганлигини, аммо уни шу пайтгача ҳеч қаерда нашр этмаганлигини гапирди. Бир пайтлар шоира Зулфия ҳаёти ва ижоди ҳақида “Садоқат” номли либретто ҳам ёзганлигини қайд этди.

Бугун Омон Матжон фарзандлар, неваралар ва қизгин ижодий меҳнат қўида яшамоқда. 1968 йилда яратган “Шеърят” шеърида шоир шундай деган эди:

Шеърят – ҳамманинг ўзи, ўзлиги!
Шеърят ўзинг-ку, қалбдан-қалбларга
Эзгуликнинг беқиёс ганжин

Ишонч қоғозисиз элтиб берувчи!..

...Мен ҳам шошиляпман сенга, шеърят!

Сен сари кетгучи улкан кемадан

Фақат юklarимга жой топсам, майли.

Шеърят!

Шу ишонч тинчитмас такрор,

Сирли кашфлар сари судрар солимни.

Сенга содиқлигим байроғи шулки,

Ҳар гал,

Ҳар шеъримда,

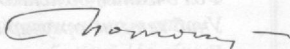
Ҳар тепганда қалб –

Ўзим ўз қалбимнинг бўлсам Колумби.

Ҳа, атоқли шоир Омон Матжон ўз қалбининг кашфиётчиси – Колумби бўлди!

Омон ака, сизни илк бор ўзбек халқига танитган “Шарқ юлдузи” журнали таҳририяти ва мухлисларингизга тилакларингизни изҳор этсангиз.

“Юқорида айтганимдек, менинг илк шеърларим 1965 йил июнь ойида “Солдат ўйлари” сарлавҳаси билан “Шарқ юлдузи” журналида нашр этилган. Ўша пайтларда устоз Шухрат, Хусниддин Шариповлар кўп эътибор билан қарашган. Бугун ҳам ушбу жонажон журналимиз ижодкорларига, ўқувчиларига юксак руҳоният тилайман!

Эҳтиром ила
Омон МАТЖОН”.

Шеърят

Эшқобил ВАЛИ

1965 йилда туғилган. СамДУ рус филологияси факультетини ва аспирантурасини битирган. Унинг “Пахса қишлоғим”, “Минг иккинчи кеча”, “Сукунат мулки” шеърый китоблари, “Француз адабиёти тарихи (Ўрта асрлар ва Уйғониш даври)” ўқув қўлланмаси ва бошқа қатор ўқув-илмий асарлари, мақолалари нашр этилган.

Эртак сўйлар буюк мозий

Яшай билсам кучогингда қадрга монанд,
Чин қадрга рутба йўқдир, бундан-да баланд,
Олий бахтим, гурурим – мен сенга фарзанд,
Қонима-қон, қутлуг макон – Самарқанд бу!

Қўллаб турар тотинганини пок руҳлари,
Бунда унут юпунликнинг андуҳлари,
Эртак сўйлар буюк мозий қолдиқлари,
Садқани эсон, қутлуг макон – Самарқанд бу!

Минорида гиёҳ ўсар ўзбекона,
Соясида юлдуз санар, шоҳ шоҳона,
Бунга омад излаб келар, дўст, бегона,
Риштан эсон, қутлуг макон – Самарқанд бу!

Кетолмайман, бошқа бирор-бир маконга,
Жой бўлмас-ку, қўш муҳаббат битта эсонга,
Алишмайман шон-шуҳратни Самарқандга,
Жонима-эсон, қутлуг макон – Самарқанд бу!

Фол очганим болаликда бекор-бекор,
Учиб кетган орзуларим турнақатор,
Етказмасми дилгинанга зарра озор,
Эй, бахтли бахтсизим, бормисан омон?!

Сўнмас экан муҳаббатнинг чирогини ҳеч,
Кўнгил порлаб қолар экан эртами-кеч,
Хотирамда сўнмас бўлган танҳо севинч,
Эй, бахтли бахтсизим, бормисан шодон?!

Ялтироқ сарполарнинг жозибаси кўп,
Бахт аталган кўшкнинг шоҳсупаси кўп,
Энди кўнгилларнинг соҳибаси кўп,
Эй, бахтли бахтсизим, соғиндим ёмон?!

Кибор орзуларнинг содда ҳаммоли,
Сенсиз ҳар кунимнинг ортар малоли,
Сен – висол, мен – айрилиқ, жуфти ҳалоли,
Эй, бахтли бахтсизим, қўласин осмон!..

* * *

Биз ҳавода муаллақ вақтмиз:
Гоҳ эртароқ, гоҳида кечмиз.
Ўтмиш экиб кетган дарахтмиз:
Гоҳ мевали, гоҳида ҳечмиз.

...Март тугмасин ечар ялтизининг,
Кўк уммонга чўқади тақрон.
Уйқулари учар кўнгизининг,
Ўз ҳолига табиат ҳайрон.

Айланади вақт – тегирмон,
Симсимланиб ёнади излар.
Вақт тандири узатади нон –
Дийдадаги тош қотган ҳисдан.

* * *

Мен ишқ деб йиқилдим, туриб кетаман,
Сен тан олмасанг-да, юриб кетаман.
Боши берк кўчаннинг чангинни ютиб,
Кишимихўр отимни буриб кетаман.

Алпомиш атайман, энди ўзимни,
Бойчибор бўлади кишимихўр отим.
Танҳо кезиб юргум, бийдай Чамбилни,
Балки учратарман Қоражон зотин.

Ачинмайман, асло, ачинма сен ҳам,
Жавобсиз муҳаббат – бўлмагур бир гап.
Ҳали тугилмаган Барчиной дилбар,
Ҳали ўлпон сўраш бўлмаган одат...

Бу қишлоқнинг кўчалари тор экан...

* * *

Сукут-ла боқаман, теварак-ёнга:
 Кимлардир – мугамбир, кимлардир – сўзбоз.
 Кўксимда бир нарса олар аланга:

Оз-оз,

оз-оз,

оз-оз.

Кимларга шиондим, алдади мени,
 Кимларга меҳр бердим, қилди хиёнат.
 Хўрсиниб эслайман, энди ҳар куни,
 Қалбимнинг қатърига чўкиб диёнат.

Хомталаш туйғулар залворли, оғир,
 Малолюлик келтирар ёнимда сўзбоз.
 Кўксимда бир нарса симллаб оғрир:

Оз-оз,

оз-оз,

оз-оз...

* * *

Ўн беш кунлик ойдин кунгурак
 Лабларинга тўқмиш табассум.
 Регистонда сайр этган малак,
 Мен ҳуснингдан дол қолдим бир зум.

Тиллакори деворида нақш,
 Қарогимга битилган ашъор.
 Бунча сўлим, бунча оромбахш,
 Изларингдан таралган ифтор?

На мулким бор, на етар ҳукмим,
 Тўхтатгали сени муваққат.
 Юрагимда лиқ тўла шиқим
 Регистонга ва... сенга фақат!

Ой рашик қилган бу мовий гумбаз,
 Бибиҳоним тўқиган палак.
 Шер қувлаган, ҳув, ўшал оху,
 Сен учрагач, йўқолган юрак!

Самарқанд

Умрим – ҳеч ким айтмаган кўшиқ

Умрим

Қуларим – қайғунинг қариндошлари,
Ўкинчлар ўнади этакларини.
Юзимни куйдирадир соғинч ёшлари,
Сўйлай...
Ўттиз иккиннинг эртақларини.

Ҳафталар – аламга туғишган сингил,
Кўзларини сабрқушлар ер.
Қувончни яшириб қўяди кўнгил,
Тўкилиб қолади этагимдан шеър.

Ойларим – оймома кўзидаги ёш,
Самода кезади – дарбадар.
Сен, барибир, кетдинг, бағритош,
Сенга кетгим келар нақадар...

Йўлларим – кўчамдан оқиб ўтган сой,
Йўлингга қадалган кўзларим оғир.
Ўн олтидан буён, шунча йил ва ой,
Сени қутиш, нақадар оғир?!

Умрим – ҳеч ким айтмаган кўшиқ,
Оҳанги оламини йиғлатар – маҳзун.
Сенга элтар йўлда очилмас тўсиқ,
Ҳижроннинг сочлари йўлимдай узун...

Умрим – ҳеч ким айтмаган кўшиқ...

Дилдора ЯХЁ

1979 йилда туғилган.
Наманган Давлат
университети
филология
факультетини
тамамлаган.
Матбуотда
шеърлари, “Қора
“Нексия” сирин”,
“Қонли гул”,
“Талваса” каби
детектив қиссалари
эълон қилинган.

Нима қилай?

Бошимда кезади беҳад коинот,
Поёнимда юракдай титраётир ер.
Ўнгимнинг сўзига кирмадим азал,
Сўлимдаги лаъин иймонимни ер.

Айролиқлар аро юраман дайдиб,
Кўзгулар чил синар қараб аксимга.
Фалак бунча торлик қилади ё раб,
Бағримга сизмаган куюк кўксимга?

Кўксимга тошлардай осилар юрак,
Юракка юк бўлган, шу ғамбода дил.
Дилимда бир сўзки, залворлари тоғ,
Тоғ – харсанг тигидан тилинади тил.

Бу сўзни ҳеч маҳал айтмагум,
Забонимни кесиб ташлагум, мана.
Қара, хунларим томчиси тош бўлиб,
Юракка осилиб қолаяпти яна.

Нима қилай?
Бу сўзни ҳеч маҳал айтмагум...

Энди

Энди адоликдан тийилар жоним,
Энтикиб бораёпман сен томон.
Энди сокинликка кўнар ҳар оним,
Энди обрўйимнинг обрўси осмон.

Энди минг йил асраган дардимни
Шартта оёғингга тўкиб ташлайман.
Энди ўт тафтингга қилолмай бардош
Чимматим чокини сўкиб ташлайман.

Энди баланд кўнглим айвонасини
Тарк этган қалдирғоч қайтади.
Энди қорлари беминнат қишларим
Илиқ баҳоримга видо айтади.

Энди нигоҳингга талош бўлгим бор,
Энди анлагим бор дунё завқини.
Энди бир кунгина яшаб ўлгим бор,
Минг йил ўтган умрим ҳаққини...

Ёнингга

Тоқатим тугади, тугади сабр,
Чарчадим ёнингга энтикавериб.
Садпора жонимга қилдим-ку жабр,
Ишқингнинг пойига гул тикавериб.

Шу тоғлар бердими бардошларини,
Аямай, кулимни совурдим кўкка.
Баҳорлари ёлғиз, сарсона умрим
Пойимда йиғлайди, тушганча чўкка.

Ахир, ҳақ сен учун айлади мени,
Қалбимга назр осмайсанми ё?
Тоғлардай баланд кўксингга мени
Бир даста гул янғиз босмайсанми ё?

Мана... чўққиларда қарибди қорлар,
Согинчиги тўзитди, алҳол, тўзимни.
Афтода бағрингни тўлдирмоқ учун
Олиб кетаялман кўкка ўзимни...

Наманган

Драматургия

Хуришид ДАВРОН

1952 йилда туғилган.
Ўзбекистон
халқ шоири.
Ўзбекистон Миллий
университетининг
журналистика
факультетини
тугатган.
"Тумариснинг кўзлари",
"Болаликнинг овози",
"Қаҳну", "Самарқанд
хаёли", "Соҳибқирон
набираси", "Баҳордан
бир кун олдин" каби
ундан ортиқ шеър
ва насрий китоблари
нашр этилган.
Ўзбекистон
телерадиокомпаниясида
хизмат қилади.

АЛҒУЛ

(Мирзо Улуғбек)

ИККИ ПАРДАЛИ ФОЖИА**ИШТИРОКЧИЛАР:**

Мирзо Улуғбек – Мовароуннаҳр подшоҳи,
54-55 ёшларда.
Абдуллатиф Мирзо – Мирзо Улуғбекнинг тўнғич ўғли,
Балх вилояти ҳокими, 25 ёшларда.
Абдуллазиз Мирзо – Мирзо Улуғбекнинг кенжа ўғли,
валиаҳд, 20 ёшларда.
Али Қушчи – Мирзо Улуғбекнинг суюкли шогирди,
машҳур олим, 36 ёшларда.
Хожа Низомиддин – девонбеги, 45-50 ёшларда.
Хожа Бурҳониддин – шайхулислом, 45 ёшларда.
Шамсиддин Муҳаммад Мискин – қозикалон, 60 ёшларда.
Шоҳ Вали Баҳодир – амир, 45 ёшларда.
Бобо Ҳусайн Туркистоний – амир, 45 ёшларда.
Мироншоҳ қавчин – амир, Самарқанд доруғаси,
50 ёшларда.
Султоншоҳ барлос – амир, 50 ёшларда.
Она – амир Вафодорнинг онаси, Улуғбекнинг энагаси
Тўйжон – хонанда аёл, 24-25 ёшларда.

Талабалар, шаҳарликлар, мулозимлар.

ПЬЕСАДАГИ ВОҚЕАЛАР 1449 ЙИЛНИНГ КУЗИДА,
БИР КУН ДАВОМИДА БЎЛИБ ЎТАДИ.

БИРИНЧИ ПАРДА**БИРИНЧИ КЎРИНИШ**

Қадимий Самарқанднинг Чорсу майдони. Бозор яқинлиги
сезилади. Ғала-ғовур дам пасайиб, дам кучайиб эшитилади.
Баъзан яқиндан ўтиб кетган от тувқлари овози келади.
Майдондан ўтиб турган йўловчиларнинг айримлари бир
ерда тўхтаб, гаплашиб қоладилар.

БИРИНЧИ ШАҲАРЛИК: Подшоҳимиз кўп азиз вақтларини
юлдуз санашга беҳуда сарф қилмоқдалар. Сиз таъриф қилган
ўша расадга қамалиб олиб, аллақандай... зижму дерлар, бир
балони тузмак ила муттасил машғулдурлар. Мамлакатда не
булаётганидан эса мутлақ беҳабарлар. Бу ишнинг оқибати,
билмадим, не бўлгусидур.

ИККИНЧИ ШАҲАРЛИК: Оқибатини кўриб турибмиз. Сўнгги бир-икки йилда неча қарра таҳликада қолдик.

УЧИНЧИ ШАҲАРЛИК: Султонимиз фалакиёт сирларини тафаккурлари ила тадқиқ қилурлар, сайёралар йўлини ҳисоблаб билурлар.

ИККИНЧИ ШАҲАРЛИК: Э қўйинг, ўша юлдузларни... Ўша Мирриху Уторуднинг сизу бизга иши йўқ! Йўлчига йўл кўрсатган Зухро ҳам ташвишимизда йўлбошчи бўлолмас, мадад бермас, юпанч беролмас.

БИРИНЧИ ШАҲАРЛИК: Мен султонимиз тадбирли, оқил, улусга меҳрибон зот эканлиқларини инкор этолмайман. Аммо мен учун замин, ойу юлдуз ҳаракати эмас, тегирмон тошининг ҳаракати муҳимроқдур.

УЧИНЧИ ШАҲАРЛИК: Рост сўйладингиз, сўнгги йилларда мамлакат қайта-қайта горада қолди. Аммо подшоҳимиз ҳар сафар жидду жаҳд ила ёғийни салтанатдан соқит қилмишлар...

БИРИНЧИ ШАҲАРЛИК: Ҳар сафар мамлакат олдингидан кўра кучлироқ талофатга учрамаяптими? Айтинг, тақсир?!

ИККИНЧИ ШАҲАРЛИК: Подшоҳимиз эса осмондан тушмайдилар! Ҳозир уламою умаронинг кўпчилиги подшоҳга зид, аларнинг ғазаб ва интиқом тиглари ўткирлашган. Яқин орада қонли ғавғолар бўлишини сезиб турибман.

УЧИНЧИ ШАҲАРЛИК: Тақсир, гумонингиз беҳуда. Қирқ йил ҳукмфармолик қилдилар, бу ёғига ҳам эгам паноҳида сақлагай, иншооллоҳ...

Шовқин-сурон кучаяди. Одамларнинг ҳаракатида ташвиш аломатлари зоҳир бўлади. Суҳбатлашиб турган шаҳарликлардан бири югуриб ўтаётган танишини тўхтатади.

ХУШИД ДАВРОН, АЛҒУЛ, ДРАМА

ИККИНЧИ ШАҲАРЛИК: Ҳа, мулла Мирғиёс, бунча ҳовлиқасиз, тинчликми?

ТЎРТИНЧИ ШАҲАРЛИК: Шаҳзода Абдуллатиф подшоҳга қарши исён бошламиш!

УЧИНЧИ ШАҲАРЛИК: Ё алҳазар!

БИРИНЧИ ШАҲАРЛИК: Ана айтмадимми? Ўғилнинг отага қарши исён бошлагани мен сўйлаган ғавғолар ибтидоси эмасми?

ИККИНЧИ ШАҲАРЛИК: Ё Раббим, энди нима бўлади?

БИРИНЧИ ШАҲАРЛИК: Бу ёғи нима бўлишини айтайми? Қоп кўтариб бозорга югурмоқ лозим.

УЧИНЧИ ШАҲАРЛИК: Ҳозир қопни гапирасизми?

БИРИНЧИ ШАҲАРЛИК: Олти фарзандингиз бор, тақсир. Агар ҳозироқ қоп кўтариб бозорга чопмасангиз, эртага ўзингиз қопга тушгайсиз.

Суҳбатдошлар тўрт томонга шошилиб тарқаладилар. Ёлғиз қолган биринчи шаҳарлик бир лаҳза ўйга чўмиб туради-да, ўз-ўзига гапирганча шошиб чиқиб кетади.

БИРИНЧИ ШАҲАРЛИК: Авомга ою юлдуз ҳаракати эмас, тегирмон тошининг ҳаракати муҳимроқдур, десам ишонишмайди...

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Милодий 1449 йилнинг кузи. Шоҳруҳ вафотидан кейинги талотумлар оқибатида бошланган ҳокимият учун кураш авжига чиққан. Шаҳзода Абдуллатиф мирзо отаси – Мовароуннаҳр ҳукмдори Мирзо Улуғбекка қарши бош кўтарган пайт.

Самарқанд яқинидаги Кўҳак тепалиқлари. Тепалиқлар оралаб оқадиган Оби Раҳмат ариғи ёқасидаги баландликда нақшинкор расад биноси кўзга ташланади. Бинога анча шикаст етган.

Расад этагидаги бог ва Чилсутун кўши. Субҳи азон. Ҳали атроф қоронги.

Олис-олислардан азон чорлови элас-элас эшитилади. Жимжитликда хавотир ва ваҳима яширин.

Бог ўртасидаги шийпонда Мирзо Улуғбек билан Али Қушчи бомдод намозини адо этишмоқда. Ниҳоят, улар ўринларидан турадилар.

АЛИ ҚУШЧИ: Ассалому алайкум, устоз.

УЛУҒБЕК: Ваалайкум ассалом.

Али Қушчи жойнамозларни олиб тахлайди ва четга қўяди. У бу иш билан андармон пайтда Мирзо Улуғбек ўйга ботганча осмонга тикилади.

УЛУҒБЕК: Бу дунёда инсон тафаккурини мудом равнақ топишига сабаб бўладиган икки нарса бор: бу юлдуз тўла фалаку (*қўли билан чап кўксига ишора қилиб*) мана бу ердаги юрак... Фалакдаги собиту сайёралар асрорини билмак нечоғлиқ машаққатли бўлса, юракни билмак, уни англамак ҳам шунчалик имконсиздур... Нечун қувонганда ҳам, қайғу чекканда ҳам бирдек безовталанади? Нега ўткинчи ҳою ҳавасларга эрмак бўлади? Нега алданади?.. Нега алдайди, Али?..

АЛИ ҚУШЧИ:

Ягона бирликка эгадур олам,
Бу бирлик, шубҳасиз, юракдадур жам.
Фалак сирларини кашф эта билиб,
Юрак асрорини билолмас одам.

УЛУҒБЕК: Ҳаққаст шундай! Мен фалакнинг кўп жумбоқларини англаб етдим, лекин мана бу ердаги (*У яна чап кўксини муштлайди*) бир парча гўштни англаёлмадим!.. Нега ўғлим менга хиёнат қилди?! Ул ҳам юрагидан беҳабарму, Али?

АЛИ ҚУШЧИ: Қисматга илож йўқ, устоз... Қисмат беомондур!

УЛУҒБЕК: Қисмат ҳам фалакдай беомонму? Қисмат беомонлиги фалак ниҳоясизлиги каби даҳшатлидур. Йўқ, бу ҳадсизлик мени даҳшатга солмайди, унинг сирини билолмаслигим кўрқитади, холос...

Мен кимман?.. Қандай яшашим керак?..

(Сукут чўқади.)

УЛУҒБЕК: Хув, анави юлдуз Байтул Жавзодур... Худди ғазабга минган Абдуллатиф кўзларига ўхшайдур!

АЛИ ҚУШЧИ: Шомликлар ани Иблис кўзи демишлар.

УЛУҒБЕК: Ҳаққаст, Али!.. Беруний ҳазратларининг китобларида ўқиганим бор... Иблиснинг кўзи! Бағоят тўғри ўхшатиш.

(Яна ўртага сукут чўқади.)

УЛУҒБЕК: Иблиснинг кўзлари чақнаб турган мана шундай субҳи азонда "Сеғоҳ"ни тинглагим келади. Тўйжон хониш қилган "Сеғоҳ"га қулоқ тутиб ўтирган кезларим юрагимни кафтимга олиб томоша қилгандек бўламан.

"Сеғоҳ" аламинга, сирқираб оғриган жонимга ўхшайдур! Алғул юлдузини билурсан, Али.

АЛИ ҚУШЧИ: Филҳақиқат, Алғул ғалатидур. Уч кун ёниб, сўнгра сўнади-да, яна пайдо бўлуб, аввалгидек порлаб тураверади.

УЛУҒБЕК: Кўксимдаги изтироб ана шу Алғулга ўхшайдур, Али!.. У гоҳ сўниб қолгандек бўлади, сўнгра яна жонимда оғриқ қўзғайди... Кун келиб Алғулнинг мубҳам сири аён бўлгусидур... Аммо... аммо бу изтироб, бу оғриқ сиридан беҳабар ўтишдан қўрқаман.

(Яна жимлик.)

УЛУҒБЕК: Али, жанозам ўқиладиган пайт, мабодо бошимда бўлсанг, айт, “Сегоҳ”ни чалсинлар...

АЛИ ҚУШЧИ: Қазойи қадар ҳақида гапирманг, қиблагоҳ. Ҳали, Аллоҳга шукурким, кўп яшайсиз.

УЛУҒБЕК: Юрагимда мотам бор, Али! Бошимга келган ҳар балони кўтармоққа розимен. Лекин туққон болам бошимга тиг била келатурганига қандоқ чидай? Айт, жигарим, айт, нима қилай?!

АЛИ ҚУШЧИ: Булар ўткинчидур! Иншооллоҳ, яхши кунлар келгай.

УЛУҒБЕК: Шул мудҳиш воқеа сабабидан кўнглимга ваҳима тушди-ю, умрим барқ янглиқ ўтганини англадим. Қолган ишларни битирмакни Аллоҳ насиб этармикин?

АЛИ ҚУШЧИ: Бизга ваъда этган ишларни битирмай қайга борурсиз. Биз этагингизни қўйиб юбормасмиз, устоз!

(Сукут.)

УЛУҒБЕК: Ҳушёр бўл, Али, бугун тунда ғалат ҳодиса бўлур: бир буржда етти сайёра давра қуради. Оқибатда кучли шамол кўтарилгай, дарахтларни илдизи билан кўпориб учургай, эски биноларни вайрон қилгай... Аммо барибир юрагимда ғалаён қилаётган бўрончалик бўлмас. Бу ғалаён вужудимни бўшлиқ аро, замин билан фалак ўртасида, тожу тахт ҳаваси-ю, илм иштиёқи, оталиғу подшоҳлик ўртасида учуриб юрар... На ерга кулаб парчин-парчин бўлгайман, на юлдузлар кўксимга ханжар бўлиб ботгайлар...

(Девонбеги – Хожа Низомиддин киради.)

ДЕВОНБЕГИ: Ҳақ таолодин султоним ҳимматларини буюк, қудратларини зиёда қилишини тилайман!

УЛУҒБЕК: Тақсир, тағин Абдуллатиф мирзога мактуб жўнатмак тараддудиди келдингизму? Минбаъд бу гапни айтманг...

ДЕВОНБЕГИ: Мактуб жўнатмак маслаҳатидан қайтганим йўқ, онҳазрат. Аммо, ҳозир ҳузурингизга бошқа мақсадда келдим. Амрингизга биноан салтанатда, унинг ҳудудидан ташқарида юзага келгон вазиятни мулоҳаза этдим, хуфиялар еткарган хабарларни тартибга солдим.

УЛУҒБЕК: Ҳўш?!

ДЕВОНБЕГИ: Дашти Қипчоқда аҳвол нотинч. Абулхайрхон Мовароуннаҳрда рўй бераётган ҳар бир ҳодисани зийраклик ила кузатмоқда. Мўлжали, мабодо мирзо била уруш бошласангиз, фурсатдан фойдаланиб яна яғмо қилмоқ. Яна хон била баъзи амирларингиз орасида хуфия алоқалар борлиги хусусинда гумонлар мавжуддир.

УЛУҒБЕК: Ҳушёр бўлингиз, ғафлатда қолиб пушаймон бўлмайлик!

ДЕВОНБЕГИ: Ҳиротда ҳам нотинчлик. Абулқосим мирзо иниси Султон Муҳаммад мирзо била падарингиздан қолган мулкни деб жангу жадални ҳануз тўхтатмаганлар. Яна маълум бўлдики, Абдуллатиф мирзо бир муддат аввал Абулқосим мирзога яшин нома йўллаб, ани сизга қарши гиж-гижлашга уринган...

УЛУҒБЕК: Оқпадар!..

ДЕВОНБЕГИ: Султон Абусайид мирзо ҳам гимирлаб қолди, анинг хатти-ҳаракатларида итоатингиздан чиқишга уринишлар зоҳир бўлмоқдадур.

УЛУҒБЕК: Абусайидни қўйинг, шаҳзода хусусида яна қандай хабар бор?

ДЕВОНБЕГИ: Мирзо Жайхунни кечиб, Термизни ишғол қилгани хабарини айтган эдим, ҳозир ҳам илдамлик ила йўл босишдан тўхтамайдур.

УЛУҒБЕК: Сарҳаддаги қўшунларни кучайтиринг, Кеш била Китобдаги амирлар ҳушёр бўлсунлар!

ДЕВОНБЕГИ: Подшоҳ ҳазратларига яна бир нохуш хабарни етказиш қўлингизнинг зиммасига тушди.

УЛУҒБЕК: Сўзланг!

ДЕВОНБЕГИ: Бугун тунда амирларингизнинг бир нечаси доруссалтанани яширин тарк этиб, шаҳзода томонга йўл олмишлар.

АЛИ ҚУШЧИ: Мунофиқлар!

(Мирзо Улуғбек девонбеги яна ниманидир айтолмай тараддудланаётганини сезиб, баттар безовталанади.)

УЛУҒБЕК: Яна...

ДЕВОНБЕГИ: Дашти Қипчоқ йўлида навкарларимиз Абулхайрхон даргоҳига қочиб бораётган бир кишини қўлга олмишлар.

УЛУҒБЕК: Абулхайрхон даргоҳига?! Кимни?!

(Девонбеги бироз тараддудланади.)

УЛУҒБЕК: Кимни дедим?!

ДЕВОНБЕГИ: Амир Вафодорни!

УЛУҒБЕК: Вафодорни?!

ДЕВОНБЕГИ: Ҳа, аълоҳазрат.

УЛУҒБЕК: Қаерда у?

ДЕВОНБЕГИ: Кўксаройда, амир Мироншоҳ навкарлари қўлида!

УЛУҒБЕК: Оҳ, Абдуллатиф, Абдуллатиф, сенинг хато йўлга кирганинг бошқаларни ҳам ўз қомига тортмоқда. Ўртадаги ихтилофдан ҳар бадният кимса борки, фурсатни ғанимат билиб, фойдаланишга уринмоқда. Аммо, ёнингдаги – сен ишонган кишилар мунофиқлик қилсалар даҳшат экан! Ахир бир кўкрақдан мен била баробар сут эмган кўкалдошим хиёнат йўлига ўтган экан, бошқалар нима қилсинлар?! Мен била баробар бибим Сароймулхоним даргоҳида тарбияланган, волидаси – суюкли энагам ҳар икки мизни оқ ювиб, оқ тараган бўлса-ю, мана оқибати... Соч-соқолига оқ тушганда шу ишни қиладими?! Сарҳадларда баҳодирлик қилаётган ўғиллари-ю, набираларидан уялмади-ми?..

Хожа Низомиддин, шайхулиспом билан қозикалон жаноблари келдиларми?

ДЕВОНБЕГИ: Улар амрингизга мунтазирлар, аълоҳазрат.

УЛУҒБЕК: Ҳузуримга чорланг!

Девонбеги чиқиб шайхулиспом хожа Бурҳониддин билан қозикалон Шамсиддин Муҳаммад Мускинни бошлаб киради. Улуғбек уларни эҳтиром билан кутиб олади.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Подшоҳи замон, дини исломнинг кўмакчиси, оламни забт этган Соҳибқирон Амир Темур Кўрагоннинг кўз нури Султон Улуғбек Кўрагон давлатларига Аллоҳ таолодан равнақ тилаймиз!

ҚОЗИКАЛОН: Иншооллоҳу таоло!

УЛУҒБЕК: Пойқадамингиз бош устига.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Силқиган кўларингиздан бу кечани ҳам уйқусиз, беҳаловат ўтқарганингизни кўриб турибмен.

УЛУҒБЕК: Мавлоно Бурҳониддин, сиз бир кечани айтасиз. Бутун умрни шундай фароғатсиз ўтказдик-ку. Мудом таҳлика, мудом жанг жадал, мудом бемеҳрилик!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Худо хоҳласа, барчаси ўнглангай. Ойнинг ўн беши қоронғи, ўн беши ёруғ, дейдилар.

УЛУҒБЕК: Пешонамизга ёлғиз қаро битиклар, қаро сўзлар ёзилганга ўхшайдур, ҳазратим.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Пешонадан шикоят қилмоқ ислом подшосига ярашмагай.

ҚОЗИКАЛОН: Худойим сизга қувват берсун.

УЛУҒБЕК: Сиз менга қувват тилайсиз, мен эрсам ҳаловат истаймен, ҳаловат...

ШАЙХУЛИСЛОМ: Бизни чорлаган экансиз, шунга келдик.

УЛУҒБЕК: Ҳар нечук сўз бўлса, иддаосиз ўртага ташлаб, ақл ва инсоф билан ҳал этмоқ учун сизни чорлаган эдим.

Сўйлангиз, гумроҳ фарзандимиз фитнасини даф этмоқ учун не чора буюрсак экан?
ҚОЗИКАЛОН: Ўз падарига тиғ кўтарган зурриёт, иншооллох, Ҳақ таолонинг қаҳрига йўлиқур, давлатпаноҳ!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Мулки Мовароуннаҳр тақдири, салтанат рўзғори сизнинг илкин-гиздадур. Сизнинг муборак хотирингиз бу ҳодисалар хусусида не фикр баён этса, биз андин бош тортмағаймиз.

УЛУҒБЕК: Аммо мен сизнинг муборак хотирингизда не фикрлар бордур, билмоқчиман... Сўйлангиз.

ДЕВОНБЕГИ: Жанобларига маълум бўлсунки, биз султонимизни неча кундан буён шаҳзодага мактуб жўнатмакка даъват қилурмиз. Аммо аълоҳазратлари бунга асло кўнмаслар... Вақт эса зиқ, ҳар сония олтинга тенг.

УЛУҒБЕК: Йўл йўқотган фарзандимга нима деб мактуб битаман! Қаҳри таҳдид қилайми, ялинайму?.. Ё олдин унга мактуб битмаган эдикму?!

ҚОЗИКАЛОН: Ўз қиблагўҳининг иродаси фарзанд учун фарзи айндуру. Анинг иродасига бош эгмаган фарзанд устидан ҳукм чиқармоқ падар учун ҳам фарз, ҳам қарздур, давлатпаноҳ!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Энг аввало жазони ўйлаш эмас, бу фалокат олдини олмоқ керак, токим унинг даҳшатли чангаки давлатингизни қақшатмасун! Эп-улусга озор бермасун!

УЛУҒБЕК: Қандай қилиб? Ақлли кенгаш беринг!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Ақлли кенгаш шулким, Хожа Низомиддин айтқонларидек, Абдуллатиф мирзони ақлга, инсофу виждонга чақирасиз, унинг кўнглида меҳру оқибат уйғотишга ҳаракат қиласиз.

УЛУҒБЕК: Демак, сиз ҳам мактуб битмакка даъват этасиз?!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Оре, олампаноҳ!

УЛУҒБЕК: Демак, юришга ҳожат йўқ?

ШАЙХУЛИСЛОМ: Асло!

УЛУҒБЕК: Аммо ноқобил фарзанд яхши тилақларимизни қабул этмаса-чи? Унда нима қилгаймиз?

ДЕВОНБЕГИ: Меҳру оқибатингизни рад этса, унда идрок этмоқдин ожиз фарзанд бўйнига таёқ урмоқ отанинг вазифасидур.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Аммо асло қилич урмоқ эмас!

УЛУҒБЕК: Унда сиз шаҳзодага мактуб битмак чорасини кўрингиз.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Бу савоб ишни барпо қилмоқ учун камина ҳар қандай машаққатдан юз ўғирмасман.

(Қозикалон сукутда.)

УЛУҒБЕК: Қозикалон жаноблари, нечун сиз сукутдасиз?!

ҚОЗИКАЛОН: Иш мактуб билан тузатмоқ ҳаддидан ошибтур, деб кўрқаман. Шаҳзода бамисоли камондан узилган ўқдур, ани тўхтатмоққа қогоз эмас, қалқон лозимдур...

УЛУҒБЕК: Давом этингиз...

ҚОЗИКАЛОН: Маълумингизки, мен ҳарб кишиси эмасман, аммо ҳар икки тарафнинг кучини, ҳар ёқдаги шароитни узоқ мулоҳаза этдим. Тараддудга асло ҳожат йўқ. Ҳаялламай зафар байроқларини кўтаришингиз лозим!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Асло бундай қилманг, аълоҳазрат... Мавлоно Муҳаммад Мискин, илмпеша подшоҳимиз...

ҚОЗИКАЛОН: Илмпеша подшоҳимиз тожу тахтни илм кучи била эмас, қилич била олганлар, уни яна қилич била пойидор қилишга ҳаракат қилмоқлари даркор!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Бу ерда қиличнинг ҳожати йўқдур!

ҚОЗИКАЛОН: Аммо салтанат тамалини қулатмоққа кўтарилган қўлларни кесмоқ зарур!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Бутун олам тиглари ҳаракатга келган чоғдаям, агар Аллоҳ таоло хоҳламаса, биронта томир ҳам қирқилмағай!

ҚОЗИКАЛОН: Ҳазрати пайғамбаримиз ўрнатган шариат чароғисиз бирор киши ўз ақлига нажот кўчасини топар деб ўйламанг. Худди шунингдек, агар султоннинг ҳайбати ўз мулкини ҳимоя қилмаса, бу салтанатда ҳеч кимса тинчлик-хотиржамлик билмағай.

УЛУҒБЕК: Чора... чора айтингиз.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Ўғлингиз гуноҳини адлу авф суви била ювмоқ, даволамоқ зарурдур. Бўлғуси муомалада қиличга эмас, адолат кучига суянмоқ мирзони гумроҳликдан қайтарар деб инонурман!

ҚОЗИКАЛОН: Қуръони Карим «Уруш очганларга қарши уруш очмоққа ижозат этилур, негаким улар йўлдан озганлардур» деб буюрар. Ягона чораси: ё жанг қилмоқ, ё мирзони дунёдан олиб ташламоқдур!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Астағфуруллоҳ!

АЛИ ҚУШЧИ: Аллоҳ таоло бундай кунни ҳеч бандасининг бошига солмасун!

УЛУҒБЕК: Худойим олдида не гуноҳ қилган эканман?!

ҚОЗИКАЛОН: Тождор бўлмоқни тилаган бош ўлумдан кўркмайди, деган нақл бор. Фарзандингиз ўз ўлимини бўйнига олган бўлмаса, бундай куфр ишга – ўз туққон падарига тиг кўтаришга жазм этармиди? Йўқ, олампаҳо, ягона чораси: ё жанг қилмоқ, ё шахзодани дунёдан олиб ташламоқ!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Икки дафъа айтган бўлсангиз-да, ҳануз кулоқларимга ишонмасман. Қозикалон жаноблари, наҳотки, сизнинг оғзингиздан чиқди бу гап?!

ҚОЗИКАЛОН: Балки сиз бошқа чорасини айтурсиз!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Мен чорасини айтдим.

ҚОЗИКАЛОН: Сиз айтган тадбир била иш барибир битмайди. Салтанат тақдири ҳал қилинар экан, на гуноҳ иш бору, на муқаддаслик бор, на бегоналик бору на ота-бонналик бор. Ҳазрати Расулulloҳнинг «Ла арҳама байн-ул мулки», яъниким «Подшоҳлар олдида ҳеч кимнинг қавми-қариндошлиги йўқдур», деган муборак ҳикматларини унутдингизму, тақсир?! Шундай экан, мен учинчи дафъа тақдорлашдан ҳам қайтмасман: ягона чораси, ё жанг қилмоқ, ё Абдуллатиф мирзони дунёдан олиб ташламоқ!

ДЕВОНБЕГИ: Ишни мактуб била битирмоқ ҳадди ўтган бўлса, аълоҳазрат жанг қилишни истамасалар, ўйлашимча, сўнгги чорадан... албатта, ҳеч иложи қолмагандан кейин фойдаланмоқ лозимдур.

УЛУҒБЕК: Бу қандай сўнгги чора экан?

ДЕВОНБЕГИ: Давлатпаноҳ, муборак дилингизни хира қиладиган бўлса-да, айтаман. Қабул қилиш, ё рад этиш ихтиёрингизда...

УЛУҒБЕК: Хўш?!

ДЕВОНБЕГИ: Шахзодани исталган онда саранжом қилмоқ учун унинг орқасига соя эргаштириб қўйган эдик.

УЛУҒБЕК: Нега менинг хабарим йўқ, Хожа Низомиддин?!

ДЕВОНБЕГИ: Сиз бунга асло изн бермас эдингиз, аълоҳазрат, аммо салтанат амалини ўйлаб, шахзода қингир йўлга кираётганини сезган маҳалдаёқ шу чорани қўллаган эдик.

УЛУҒБЕК: Ҳаддан ошибсиз, Хожа Низомиддин!.. Хуфия вазифа кимга топширилган?!

ДЕВОНБЕГИ: Шахзода ёнидаги хос навкарлардан бирига.

УЛУҒБЕК: Агар ул нобакор заррача хатога йўл қўйса, ўз имконидан ортиқ иш тутса, сиз жавоб бергайсиз!

ДЕВОНБЕГИ: Мен анга кафилмен!

УЛУҒБЕК: Бошингиз била кафилсиз! Шахзода бошидан бир мўй сабабсиз тўкилгудай бўлса, сизнинг қонингиз тўкилгай!..

ҚОЗИКАЛОН: Давлатпаноҳ, ақл била иш кўрадиган бўлсак, биз айтқан чорадан бўлак ўзга чора йўқтур!

УЛУҒБЕК: Ҳа, ақл инсонлар йўлини ёритган чароғдур. Аммо баъзан чароғ нур сочгани билан овлоқ бурчаклар қоронғи бўлиб қолаберади. Ёруғлик қанчалик урунмасин, сояни янчиб ташлашдан ожиздур. Инсоннинг ақли ҳам шундай: ёрқинроқ нур сочгани сайин шубҳалар сояси ҳам шунча қуюқлашади. Фақат қалбдан таралган, ишонч, меҳру оқибат сочган зиёгина бу шубҳаларни тарқата олади.

ҚОЗИКАЛОН: Сиз раҳму шафқат тимсолисиз, давлатпаноҳ. Бироқ... Бироқ сиз шахзодага ҳозир фарзандга эмас, салтанат душманига қарагандай қарамогингиз, шунга яраша иш тутмогингиз лозим.

УЛУҒБЕК: Оҳ, не савдо бу! Ахир у менинг фарзандим-ку, Хожа Низомиддин! Нега мени фарзандимни маҳв этмоққа даъват этасиз. Ахир мен ҳам инсонман!

ҚОЗИКАЛОН: Биз ҳаммамиз инсонмиз, аммо сиз энг аввало салтанату улуснинг тақдирига масъул подшоҳсиз!

УЛУҒБЕК: Майли, биздан жабру зулмингизни аямангиз. Адлу адолат йўлига жонимни фидо қилмоққа ҳамиша тайёрман, аммо мен энг аввало инсонман, ундан сўнг подшоҳ!

Мен сизни ақл ва инсоф билан кенгаш бермоққа чорлаган эдим, асло бундай қийноқ учун эмас!

(Сукут.)

Аллоҳу акбар, агар юлдузлар каромати яқин ўртада рўй бермаса, агар шаҳид кетмасам, фарзандимга тожу тахтни ўз қўлим била топширгайман. Агар изн берса, мадрасада мударрислик қилгайман ёхуд расадда машғул бўлгайман... Изн бермаса, эғнимга эски палос илгайман, дарвиш бўлуб узлатга чекингайман, бу дунё азобларидан халос бўлгайман!

ДЕВОНБЕГИ: Ҳазаб вақтида айтилган сўзнинг оқибати афсусу надомат бўлгай, онҳазрат!

УЛУҒБЕК: Бутун умрим афсус-надомат эмасму, Хожа Низомиддин?! Йўқ, энди мен соҳиби тахт эмас, соҳиби дил бўлмоқни истайман! Аросатда қолган жонимни қутқаргайман! Энди бизга бир бурда нон, бир қумғон совуқ сув бўлса, кифоя. Бу тожу тахт, бу дабадаба, бу фитна-ю, макр – барчаси ҳирс бандаларига бўюрсун!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Давлатпаноҳ...

УЛУҒБЕК: Йўқ, мавлоно Бурҳониддин, йўқ... Мен англадим, мактуб битмак даркор эмас! Агар мактуб битган тақдиримда ҳам, тожу тахт деб эмас, расадда ё мадрасада бир хужрани деб ялингайман!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Хиёнаткорлар ўз чоҳларига ўзлари тушгайлар, давлатпаноҳ. Иншооллоҳ, тез кунларда салтанат таҳлика-ю, офатлардан қутқарилур. Фақат сиз бардам бўлинг!

(Сукут.)

УЛУҒБЕК: Али, расадни зийнатлаган уста бобо тирикму?

АЛИ ҚУШЧИ: Бобо Қамбар оламдан ўтганларига уч йил бўлубтур, ўғиллари уста Абдулғаффор барҳаёт.

УЛУҒБЕК: Одам юборинг, ҳузуримизга чорланг! Расадни таъмир этмоқ учун нимаки зарур бўлса, айтсун, шошилинч иш бошласун!

АЛИ ҚУШЧИ: Бош устига, устоз, бугуноқ одам юборурман.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Ҳозир расадни ўйлайдургон замонму, аълоҳазрат?!

УЛУҒБЕК: Фурсат ғанимат!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Ҳаққаст рост, аълоҳазрат, фурсат ғаниматдур! Ёнғин олди олинмаса, бутун юрт зарар топгай. Сиз ёлғиз ўғлингизни ғаламислик йўлига кирган деб ўйлайсизму? Йўқ, аълоҳазрат, асло бундай эмас!..

УЛУҒБЕК: Нега тўхтадингиз, давом этингиз...

ШАЙХУЛИСЛОМ: Сизнинг ғанимларингиз гимирлаб қолдилар. Айрим мунофиқлар турли-туман ерларда гап сотиб, сизга ғоят ваҳм гуноҳлар тақмоқдалар.

УЛУҒБЕК: Биз қандай гуноҳлар қилган эканмиз?

ҚОЗИКАЛОН: Агар ижозат берсалар, айтамен. Илло, мен бу хусусда сиз, аълоҳазратларига айтмоқни қасд қилган эдим.

УЛУҒБЕК: Айтинг, Муҳаммад Мискин жаноблари, айтинг.

ҚОЗИКАЛОН: Давлатпаноҳ, айтаман бу сўзларни айтмоқ менинг бурчимдур. Яширмайман, ўша гапни тарқатаётганлар атрофингизда, ҳам мадрасаларда сабоқ бератургон мударрислар динимизга раҳна солувчи, мусулмонларнинг эътиқодига шубҳа туғдирувчи илмларни тарқатмоқдалар, қани дину диёнат, демоқдалар!

АЛИ ҚУШЧИ: Иғво бу, иғво!

УЛУҒБЕК: Бас, Али, бас!.. Қозикалон жаноблари, ёлғиз алар шундай демоқдаларму ёки ўзингиз ҳам шу хулосадамисиз?!

ҚОЗИКАЛОН: Аларнинг гапларида озму кўпму ҳақиқат бордур.

УЛУҒБЕК: Афлотун, Арасту, Ибн Сино, Беруний каби донишманду ҳукамолар фикрларини талқин этиш дини исломияга шаккоклик деб билинса, мадрасаларда илм номига нима қолур?

АЛИ ҚУШЧИ: Илмпарварлиги билан шуҳрат чиқарган бир подшоҳ пойтахтида бу қадар жаҳолат!

ҚОЗИКАЛОН: Тийилинг, мавлоно, ҳали сизга гапиришга изн берилганича йўқ! Қолаберса, ўша гапларнинг чиқишига сиз ҳам сабабчидурсиз!

УЛУҒБЕК: Бу ҳолатга тоқат қилиб бўлмайди! Илмнинг, ҳикматнинг ҳақиқий дурларини жоҳиллар муфсид фикрлар деймишлар! Мен илми диния билан бир қаторда мантиқ, ҳикмат, илми ҳайъат, риёзиёт каби инсон заковатининг муборак неъматларига толиблар кўнгилларини тафсия этмоқни истадим, холос!

ҚОЗИКАЛОН: Инсон кўнглини ёлғиз Худонинг китоби тафсия этажак!

УЛУҒБЕК: Ҳақ гапни айтдингиз! Инсон кўнглини соф этган ўша китоб-да: «Албатта, Аллоҳдан олим бандаларигина кўрқадилар!» ояти битилмаганими? Йимон илми инсон заковати йўлини тўсмайди. Инсон закоси, у туфайли юзага чиққан илму тараққиёт Аллоҳ таоло яратган оламдаги мўъжизаларни кашф этади!

ҚОЗИКАЛОН: Камина адаб доирасидан ортиқ гапирган бўлсам, узр... Аммо айтмоқчиманки, ислом давлатида, динимизнинг истиноди бўлган сиздек подшоҳ замонида мажусийлару бутпарастлар томонидан ёзилгон китоблар ўқитилаётганига изн бермаслик керак!

УЛУҒБЕК: Ахир Пайғамбари ислом: «Гарчи Хитойда бўлса ҳам илм олишга интилинглар!» деганларини унутдингизму? Ё бу ҳадиси муборакни ҳам рад этасизму?! Жаҳолатнинг тимсоли бўлмиш айрим кимсалар ҳар қандай илмни муфсид дерлар...

Мен ноқобил фарзандим исёнидан кўпроқ жаҳолат исёнидан кўрқамен. Жоҳиллар ўз заҳарларини оби ҳаёт деб кўрсатадилар, халқни чалғитадилар, миллатни чоғга судрайдилар. Аммо илм ҳам, ҳақиқат каби лоямутдур.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Замон, давлатпаноҳ, ҳамма иллат замонда!

УЛУҒБЕК: Йўқ, айб замонда эмас! Ҳамма иллат жаҳолатда! Инсоният пайдо бўлиبتиким, инсон юраги учун икки куч: маърифат билан жаҳолат жанг қилади.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Бу тўхматларни тарқатаётганлар шатранж тахтасидаги пиёдалардур. Орқада қудратли доналар бордирким, қазои-қадар сингари беомондурлар!

УЛУҒБЕК: О, Иблис кўзлари!

ҚОЗИКАЛОН: Давлатпаноҳ, падарингиз хоқони сайид Шохруҳ Султон бағоят шариатпарвар, тақводор подшоҳ эдилар. Салтанатдаги барча ишлар ҳаддан ошмаган эди. Сиз эса дарвозаларни катта очиб қўйдингиз.

УЛУҒБЕК: Очган бўлсак, адолат, илму урфон эшикларини очдик, жаҳолат тамбаларини олиб ташладик.

Дини исломия илмни улуғлайди, олимнинг қадрини кўтаради, илмни Аллоҳни танимак йўли деб билади. «Мавтул олими – мавтул олами», – олимнинг ўлими оламнинг ўлиמידур! Бу исломнинг буюк ҳикмати эмасму?! Илмни, олимни бундан ортиқ қадрлаш борму, рўйи очунда?! Мусулмон учун бундан олий, бундан шарафлироқ вазифа йўқтур. Инсон закоси енгилмасдур!

ҚОЗИКАЛОН: Аммо сиз енгилиб ўтирибсиз!

УЛУҒБЕК: Мен ҳали енгилганим йўқ!

ҚОЗИКАЛОН: Аммо бундай кайфият билан ғолиб бўлполмассиз!

УЛУҒБЕК: Агар ўғлим мени мағлуб этса, подшоҳни, отасини енгган бўлади, минбаъд илмни эмас!

ҚОЗИКАЛОН: Аммо сизнинг мағлубиятингиз барибир илмнинг мағлубиятидур. Ахир, ул қандай илмки, соҳибига кўмак беролмаса, қудрат беролмаса. Сиз зиж тузиб, минг ўн саккиз юлдуз ҳолатини мутаммаккин этдингиз. Аммо ҳозир сизга улар эмас, минг ўн саккиз навкар фойдалироқ, ёлғиз улар кўмак бера олгай!

УЛУҒБЕК: Ҳақ гапни айтдингиз! Ҳозир менга на юлдузлар, на китоблар ёрдам бера олади. Аммо барибир оламда адолат, маърифат, ҳақиқат қарор топгусидур! Аллоҳ инсонни улуг қилиб яратмиш, бунга мисол: малоикларнинг унга таъзим қилганлари. Аммо бугун ҳам жоҳиллар бамисли Иблис янглиғ инсон олдида, унинг тафаккури олдида бош эгишни истамаслар! Улар ёлғиз Иблис кўзларидан таралган совуқ шуълани тан олурлар!

ҚОЗИКАЛОН: Давлатпаноҳ, бу ерда туриб айтилган сўзлар давлатингиз мустаҳкам бўлсун деган ниятда айтилди. Ани қабул қилиш ҳам, рад этиш ҳам ҳумоюн ҳақдингизга ҳавола!

УЛУҒБЕК: Мавлоно Муҳаммад Мискин, агар бизнинг ҳаддимизда бўлса, билингиз: теримни шилиб олсалар розиман, аммо ҳақиқатни, илми бадном этмоққа рози эмасман!

ҚОЗИКАЛОН: Бу гапларни айтишдан мурод салтанатни сизга олим деб эмас, подшоҳ деб бериб қўйилганини унутмасликни эслатмоқдур, аёлоҳазрат.

УЛУҒБЕК: О Худойим, елкамдаги бу юк қачон енгиллашаркин? Қачон?!

Қўкалтошим... амир Вафодор менга хиёнат қилмиш... Ўтган тунда Абулхайрхон ҳузурига қочиб бораётганида сарҳадда турган навкарлар томонидан қўлга олинмиш... Хожа Низомиддин!..

ДЕВОНБЕГИ: Ҳозир Кўксарой зиндонидадур. Ўз айбини очиқ бўйнига олибдур.

ҚОЗИКАЛОН: Вафосизлиқ қадар қабих бадномлик йўқтур!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Тангри бир – аҳду паймон бир! Аҳдга вафосизлиқ қилганни жазосиз қолдирманг.

ҚОЗИКАЛОН: Туз ҳақини унутганини Аллоҳнинг ўзи ҳам жазосиз қолдирмағай...

УЛУҒБЕК: Жазо ҳам, ҳукм ҳам сизлардан... Агар у бахтиқарога нажот йўли бўлса, ўша йўлини; агар нажот чораси ёлғиз жазо бўлса, ўша чорани ҳам айтингиз.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Сиз ўзунгиз кўкалтошингиз била сўзлашдингизму?

УЛУҒБЕК: Йўқ, мен унга юзма-юз бўлмоқни истамаймен. Кўз-кўзга тушганда уни аяйман деб кўрқамен. Шул сабабдан ҳукмни ҳам сиз айтингиз. Сизнинг ҳукмингиз адолатли бўлгай!

ҚОЗИКАЛОН: Исёнчининг ҳам, хиёнатчининг ҳам жазоси ҳамиша ўлим бўлган. Шариати Мустафонинг талаби шу!

УЛУҒБЕК: Демак ҳукмингиз: ўлим!

ҚОЗИКАЛОН: Ўлим!

УЛУҒБЕК: Хожа Низомиддин, сиз айтинг!

ДЕВОНБЕГИ: Соҳибқирон бобонгиз: «Ёлғиз хиёнатнигина кечирманг!» деганларини унутманг, давлатпаноҳ.

УЛУҒБЕК: Шайхулислом жаноблари, сиз нима дейсиз?

ШАЙХУЛИСЛОМ: Мен ҳам бобонгиз ҳикматини айтурмен. Улуг соҳибқирон айтганларки: «Бирор кишига нисбатан қанчалик қаҳрланма, юрагингда уни авф этмоқ истаги бўлмаса – сен подшоҳ эмас, оддий жаллодсан, холос. Ўлдириш ё жазолаш эмас, подшоҳларнинг касби авф этмоқдур».

УЛУҒБЕК: Нақадар доно сўзлар!

ҚОЗИКАЛОН (*Шайхулисломга*): Бу ҳикматни қай мақсадда айтганингизни англадим, тақсир. Аммо Абдуллатиф мирзо исёни-ю, амир Вафодор кирган вафосизлик йўлининг олдини олиш учун авф лозимму? Амир Вафодорни қатл этмак била шахзодани инсофга чақиришни уйлайлик! Ҳамманинг кўз ўнгида осиб ўлдириш керак, токим ҳар бадният кўруб даҳшатга тушсун!

УЛУҒБЕК: Ўғлимниму ёки амир Вафодорниму?

ҚОЗИКАЛОН: Давлатингиз қонун-қоидалари олдида шоху гадо баробардур, аёлоҳазрат!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Маълумингизким, Иброҳим саллоллоҳу алайҳи Аллоҳ йўлида фарзанди бўлмиш Исмоил алайҳиссаломни қурбон қилмоқчи бўлганларида Аллоҳ тало унинг тигини қайтарган.

ҚОЗИКАЛОН: Тақсир, бу ишни Худо йўлида эмас, салтанатнинг барқарорлиги учун қилмоқ жоиздур. Агар шундай бўлмаса, салтанат ҳам, раият ҳам офат чанғалида қолгусидур.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Ҳар нарса Аллоҳга маълум, ҳар нарса Аллоҳ таоло илкида!

ҚОЗИКАЛОН: Ҳал қилишни Аллоҳнинг ўзи сизу бизга топширган ишлар ҳам бор!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Ҳаққаст рост, тақсир. Аммо сиз айтганингиз бўлмайди. Ислому подшоҳига ўғил ўлдирган, кўкалтош ўлдирган деган доғ тушади.

ҚОЗИКАЛОН: Давлатпаноҳ, шундай йўриғи топмоқ керакким, салтанатингиз парчаланмасун, фарзандингиз исён йўлидан чекинсун! Аммо амир Вафодорни барибир жазосиз қолдириб бўлмайди.

УЛУҒБЕК: Нима қилай?... Айтинг!

ҚОЗИКАЛОН: Ўлимга топширинг!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Тафтиш қилмоқ керак!

ДЕВОНБЕГИ: Ўлим!

УЛУҒБЕК: Ўлим?! Ҳа, ўлим!.. Мен бу ҳукми тасдиқ этаман ва минбаъд ўзгартирмасман! Агар ўзгартирсам, подшоҳлик оғочига ўзум болта урган бўламан, яна бир қарра ўз ожизлигимни тан олган бўламан!..

Менга бундай қарама, Али. Сен мени амир Вафодорни ўлимга буюрди, деб ўйладингму? Йўқ, Али, мен хиёнатни ўлумга буюрдим, хиёнат йўлига кирган нодон фарзандимни инсофга чақирмоқ учун шундай қилдим!

АЛИ ҚУШЧИ: Аммо сиз ҳамаша «Мен золим эмас, олим подшоҳ бўлмоқни тилай-мен!» дер эдингиз-ку, устоз?!

УЛУҒБЕК: Аммо тахт олимники эмас, золимники экан, Али! Мен енгилдим, Али, енгилдим. Золимлик олимники мағлуб этди. Ўлимни нажот деб билганим учун мағлуб бўлдим, Али!

Сен менга бундай қарама... Мунглиғ кўзларингни ердан уз, мендан-да уз, осмону фалакка тикил, Али... Юлдузларга тикил. Бўлмаса сенинг юрагинг ҳам худди меникидек тош қотади, шунда сен ҳам ўлимни нажот деб ўйлайсан. Йўқ, кет бу ердан, кет, Али... Мунглиғ кўзларингни олиб кет...

(Али Қушчи чиқиб кета бошлайди.)

УЛУҒБЕК: Йўқ, тўхта... Тўхта, Али, мени ёлғиз қолдирма! Ҳазрат Саъдий «Ё подшоҳлик қил ёки одамлик» деганида ҳақ экан, жигарим! Ҳақ экан!

(Ташқарида шовқин кўтарилади.)

УЛУҒБЕК: Нима гап? Нима шовқин?

(Девонбеги ташқарига чиқади.)

УЛУҒБЕК: Наҳот биздан мерос бўлиб авлодларга ёлғиз адоват қолгай?! Наҳот подшоҳлар ҳаётининг туб мағзи – тожу тахт ҳирси, зиндон, кишан, фитна, қувгин, қатағон бўлса?! Наҳот соҳибқирон бобом яқсарҳад этган мамлакат биздан кейин яна парча-парча бўлгай?!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Мамлакатни баҳодур ўғлонлар тўккан қонлар бирлаштиргай!

ҚОЗИКАЛОН: Мамлакатни аёвсиз тўкилган хиёнаткорлар, қўрқоқлар, фитначилар қони, шу туфайли юзага чиққан даҳшату қўрқув бирлаштиргай, шунда уни на ўт, на сув буза олади!

УЛУҒБЕК: Мамлакатни адолат, ёлғиз адолатгина бирлаштиргай!

(Девонбеги қайтиб киради.)

УЛУҒБЕК: Нима гап, Хожа Низомиддин?

ДЕВОНБЕГИ: Амирлар келдилар. Авзойилари бузуқ, кайфиятлари совуқ... Амир Вафодорнинг волидаси ҳам ҳузурингизга кирмоқ тилайди.

УЛУҒБЕК: Шўрлик энагам!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Энагангиз хиёнаткор фарзандига имдод талаб келган экан, ҳукм айтилди! Амирлар раёни билинг, уларнинг арзини тингланг.

УЛУҒБЕК: Шўрпешонага нима дейман?!

ҚОЗИКАЛОН: Хиёнати учун ўлумга буюрулди, дейсиз, давлатпаноҳ, хиёнати учун!

ДЕВОНБЕГИ: Амирлар келсунларму?

УЛУҒБЕК: Йўқ, энагамни олиб киригиз... Мени ёлғиз қолдирингиз...

(Ҳамма чиқиб кетади. Амир Вафодорнинг онаси киради.)

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

МИРЗО УЛУҒБЕК ВА ОНА

УЛУҒБЕК: Пойқадамингиз бош устига, она...

ОНА: Аллоҳ сизни паноҳида асрасун, подшоҳим!

УЛУҒБЕК: Подшоҳим демангиз, болангизман. Омон бормусиз, она?

ОНА: Юрт тинчму, шоҳ ўғлим?

УЛУҒБЕК: Тинч, она, тинч... Фақат...

ОНА: Юрт тинч – оналар тинч, шоҳ ўғлим... Ишончим сиздан, ёлғиз умидим сиздан... У дунёю бу дунё сиздан розиман...

УЛУҒБЕК: Ахир, сиз ҳали... Нега бу яқин орада саройга келмадингиз?

ОНА: Подшоҳ болам, мен энди саройга зинҳор қадам босмайман. Балки бу сўнгги келишимдур...

УЛУҒБЕК: Ё биздан кўнглингиз қолдимиз?

ОНА: Сиздан эмас, ҳокимият деб атрофингизда туну кун заҳар сочган илонлардан кўнглимни олдириб қўйдим. Сизни тез-тез кўргим келади, аммо безовта қилишга ҳаддим сиғмайди.

УЛУҒБЕК: Қадамингиз ҳамиша бошимиз устига, она!

ОНА: Подшоҳ ўғлим, бобонгиз хизмати қилган не-не баҳодурлар, бибингиз даргоҳини тўлдирган не-не оқилалар оламдан ўтдилар. Улардан ёлғиз мен қолдим... Ёшим саксонга етганда, умримнинг энг тахир даври бошлангай деб ўйламаган эдим...

УЛУҒБЕК: Нечун, она, нечун?

ОНА: Шунча йил умр кўрганим аввал худойимдан, сониян сизнинг фарзандлик меҳрингиздандур. Лекин энди бошингизга тушган фалокатни эшитиб қон йиғлайман. Ахир, болам, ота-бола хусуматида ғолиб тараф бўлгайму? Қайси томон енгилса, қайси томон ғолиб келса ҳам бахтсизлик келтирмайму?

УЛУҒБЕК: Ахир, бу ноқобил ўғил муомалага кўнмаса, нима қилай?

ОНА: Ноқобил ўғил... Ноқобил ўғил ҳақида гапириб бағримни куйдирманг, улар ҳақида кейин айтамен... Ҳозир мен сиз ҳақингизда гаплашишга келдим, болам.

УЛУҒБЕК: Мен ҳақимда?.. Мен ҳақимда ҳамма гапни биласиз-ку, она!

ОНА: Биламан, подшоҳ болам, биламан. Чап елкангизда қаро хол борлигини биламан. Ўнг қошингизда билинар-билинемас чандиқ изи – қилчбозликдан нишона борлигини биламан... Ақл-идрокингиз эл-улусга нима берганини билишни истаймен!.. Бибингиз билан сизни мудом золим подшоҳ эмас, олим подшоҳ бўлишингизни ният қилар эдик... Бибингиз ниятларини кўролмай, оламдан ўтиб кетдилар, шукур, мен кўрдим... Аммо, шоҳ ўғлим, кўнглиминг бир четида сизнинг камолингиздан фахрланиш ҳисси бўлса, бир четида...

УЛУҒБЕК: Гапиринг, она, гапиринг... Бир четида нима?

ОНА: Бир четида мана шу камолот йўлида сиз берган, бераётган, беришга мажбур бўлган қурбонликлар ҳақлигига шубҳам бор!

УЛУҒБЕК: Шубҳа?! Нега, она?.. Сиз қандай қурбонликлар ҳақида гапирасиз?

ОНА: Осмонни кузатаман деб ерда бўлаётган кўп нарсалардан беҳабар қолмадингизму, болам?.. Яна билмоқчиман, оналар юраги изтиробдан инграйди-ю,

нега ҳокимият ҳирсидан маст фарзандлар юрагида раҳму шафқатдан асар йўқ? Айтингиз, подшоҳ болам, нега сизга хиёнат қиладилар – подшоҳ бўлганингиз туфайли-му ёхуд олим бўлганингиз учун?

УЛУҒБЕК: Улар менга эмас, инсонийликка хиёнат қиладилар. Улар жаҳолат билан чиқишолмаганим, ваҳшийликни рад қилганим учун, инсонга ато этилган илоҳий ақл туҳфалари ила эл-улусни баҳраманд қилмоқчи бўлганим учун хиёнат қиладилар.

ОНА: Бундай тубан ғаразга тожу тахт сабаб эмасми, болам?

УЛУҒБЕК: Ҳа, она, ҳаққаст рост!

ОНА: Шундай экан, тожу тахт деб ўзингизни қурбон қилишингиз равому?

УЛУҒБЕК: Оҳ, онажон, бу тожу тахт юки елкамни қанчалик эзаётганини билсангиз эди! Уни хоину жоҳилларга топширсам, балки ўзумни қутқарурман... Аммо эл-улус, бутун мамлакат жаҳолат домига тушишидан қўрқаман. Бостириб кирган ёғийни ҳайдаб чиқармоқ учун йиллар керакдур, аммо жаҳолатни енгмоқ учун неча замонлар лозим бўлади. Тахтда ўтирибманким, тиним билмай ғараз билан, жаҳолат билан, зулму адоват билан олишаман, жанг қиламан! Аммо даҳшати бу эмас... Энг даҳшати зулмга қарши зулм қилмоқдур!

ОНА: Мен ҳам шундай қилдим, болам, мен ҳам...

УЛУҒБЕК: Сиз нима қилдингизки, зулм бўлса... Сиз меҳрдан йўғрилгансиз...

ОНА: Оҳ, болам...

УЛУҒБЕК: Йилларким, мана шу меҳру оқибат, муҳаббат паноҳида ором олмоқ бўламану баҳраманд бўлолмайман... Муҳаббат ҳам, садоқат ҳам қон билан бўялган, отанинг ҳам, фарзанднинг ҳам юрагига ана шу шафқатсизлик чангали ботган...

ОНА: Онанинг ҳам...

УЛУҒБЕК: Йўқ, онажон, йўқ, она юраги ҳамиша беғубор, ҳамиша шафику меҳрибон... Мен нима қилишимни билмай қолдим, онажон... Бундай рўйисиёҳликларни кўришдан жангу жадалда иззатона ўлим топсам яхши эмасмиди?

ОНА: Ундай деманг, болам, ундай деманг! Сиз аввал менинг ёшимга етинг... Кейин ўлимни ўйлайсиз...

УЛУҒБЕК: Бу ўткунчи дунёга ҳеч ким устун бўлолмаган. Дорулбақо чорламоқда мени, она!

ОНА: Ниятни яхши қилинг, шоҳ ўғлим!.. Илоҳим, ота-бола икковингиз ҳам кетим-да қолингиз, доғларингизни кўргулик қилмасун... Менинг доғим ўзумга етарли... Менинг доғим юрагимнинг ич-ичида. Фарзанд доғи сизни эмас, мени ўлдурсин. Ҳаммасини ўзимга олдим, болам, ўзимга олдим...

УЛУҒБЕК: Сўзларингиз ғалати, она, англамоқ мушкул...

ОНА: Англамаганингиз, яхши, болам, англамаганингиз... Балки мендан нафратланарсиз, мендан юз ўгурарсиз...

УЛУҒБЕК: Нечун ундай дейсиз? Сиз менга қилган яхшиликлар учун нафратланайму? Сизга доим фарзанддек оқибат кўрсатиш ниятидаман...

ОНА: Менга қилган иноятларингиз бир фарзанд оқибатидан устун. Берган оқ су-тимдан мингдан-минг розиман. Аммо ўғлим...

УЛУҒБЕК: Вафодор...

ОНА: Вафодор... мен ундан жудо бўлдим.

УЛУҒБЕК: Вафодор ҳали зиндонда... Унинг жазоси ўлим деб топилди... Аммо мен... берган оқ сутингиз ҳурмати...

ОНА: Йўқ, болам, йўқ!.. Берган оқ сутимни хиёнатга алмашманг. У қаро этган су-тимни ўртага солманг...

УЛУҒБЕК: Ҳали тафтиш қилурман... Айби бўлмаса, исбот келтирса, озод қилурман...

ОНА: У озод бўлди...

УЛУҒБЕК: Ким озод бўлди? Ким, она?

ОНА: У озод бўлди... Ўғлим озод бўлди...

(Она йиғлаб ерга чўқади. Худди шу палла Девонбеги ҳовлиқиб киради.)

ДЕВОНБЕГИ: Давлатпаноҳ, мудҳиш хабар!
 УЛУҒБЕК: Тагин нима бўлди?
 ДЕВОНБЕГИ: Амир Вафодор...
 ОНА: Оҳ, болам!...
 УЛУҒБЕК: Амир Вафодорга нима бўлди?
 ДЕВОНБЕГИ: Худо раҳмат қилсин!
 УЛУҒБЕК: Вафодор...
 ДЕВОНБЕГИ: Уни заҳарлабдилар...
 УЛУҒБЕК: Ким? Қачон? Ким бу ишга журъат этди! Шошилинч тафтиш бошланг!
 Соқчиларни қийноққа солиб эрса-да, бу ишни ким қилганини аниқланг!

(Девонбеги онага тикилади, нима дейишни билмай тараддудда қолади.)

УЛУҒБЕК: Нега турибсиз? Амиримни эшитмадингизму? Боринг, ер тагидан бўлса ҳам қотилни топиб бу ерга келтиринг!

ОНА: Шошманг, подшоҳим... шошманг, болам... Соқчиларни қийноққа солишга шошилманг! Вафодорни... боламини... мен ўзим... ўзим...

(Улуғбек унга ажабланиб қарайди...)

УЛУҒБЕК: Нима?... Нима дедингиз, онажон?!

ОНА: Вафодорни... мен ўзим ўлдирдим. Мана шу қўлларим билан унга овқат пийирдим, мана шу қўлларим билан заҳар солдим.

УЛУҒБЕК: Ё Аллоҳи Карим, бу қандай ёзугинг бўлди?!

ОНА: Ёлғиз тилаб олган ўғлим... Бағримдан кучган болам... Бу азобга даво борму, болам?... Бибингизга қай юз билан рўпара бўлгайман?! Наҳотки зулмининг жазоси фақат зулм бўлса?!

УЛУҒБЕК: Нечун?... Нечун бундай қилдингиз, она?

ОНА: Нима қилай эдим, болам? Оғаси бўлмиш сизга, юртига, туз-намак берган хонадонга хиёнат қилган, ота-бобоси тупроғини ёғийга сотмоқчи бўлган фарзанд жонини тилаб ялинай эдимۇ?

УЛУҒБЕК: Бу ишни қилманг эди, она!

ОНА: Биламан, болам, биламан, ҳатто илонлар ҳам болаларини ўлумдан қутқармоқ учун оёқлар остига судралиб борадилар. Ҳатто йиртқич бўри ҳам ўз боласига ўлим тиламайди. Аммо мен... мен... мен...

УЛУҒБЕК: Бу қандоқ ҳол, қандоқ аҳвол бўлди, онажон?

ОНА: Набираларим салтанат сарҳадларида жонфидойилик қилиб турибдилар. Улар оталари қилмишини билмасинлар, бетлари қаро бўлиб турмасинлар деб шундай қилдим! Болам шарманда бўлмасун, жаллод кўлида ўлимдан қўрқиб талвасага тушмасун, ҳеч бўлмаса ўлумини қўрқмай кутиб олсун деб шундай қилдим, болам! Ахир, ҳаёт ёлғиз нафас олишдан иборатму, шармандалиқдан ўлум афзал эмасму?! Аммо мен қилган ишни сиз қилманг... Ўғлингизни авф этинг... авф этинг... Оҳ, бағримдан кучган болам!

ИККИНЧИ ПАРДА

ТҮРТИНЧИ КҮРИНИШ

Биринчи кўринишдаги манзара. Саҳнада шахзода Абдуллазиз пайдо бўлади, кўзлари безовта чақнайди, руҳи паришон.

АБДУЛЛАЗИЗ: Қаерга бормайин, ҳамма: «Подшоҳ бўласанми? Подшоҳ бўласанми?» деб шивирлаётгандай... Ёлғиз қолсам ҳам кимдир «Сен подшоҳ бўласанми?» деб айтгандай бўлади. Қулоғимга тинмай шу сўзни айтади. Ҳадеб шу гапнинг ўзи такрор бўлгани бўлган:

Йўқ, мен валиаҳд бўлишни ҳам истамайман, подшоҳ ҳам... Қўрқаман... Абдуллатиф барибир теримга самон тикади. Соғ қўймайди...

(Улуғбек киради, бир муддат ўғлининг ҳолатини кузатади.)

УЛУҒБЕК: Абдуллазиз! Неларни пичирлайсан? Нечун рангингда ранг йўқ?
АБДУЛЛАЗИЗ: Падари бузрук!

(Абдуллазиз югуриб келиб, тиз чўкиб отасининг этагини ўпади. Улуғбек уни кўтариб, кўзларига тикилади.)

УЛУҒБЕК: Нечун бунча титрайсан? Нечун юрагимга даҳшат соласан?

АБДУЛЛАЗИЗ: Падари бузрук, мен валиаҳдликни минбаъд истамайман!
Абдуллатиф валиаҳд бўла қолсун! У барибир мени ўлдиради! У сизни ҳам соғ қўймайди...

(Улуғбек жаҳл билан Абдуллазизни ўзидан итаради.)

УЛУҒБЕК: Не дединг, бадбахт?! Ақлинг маҳзунлигини билардим... Аммо бунчалик ожизлигингни билмаган эканман!

АБДУЛЛАЗИЗ: Отажон, тавалло қиламан, Абдуллатиф валиаҳд бўлсун!.. Шундай қилмасангиз, у барибир пайт пойлаб...

УЛУҒБЕК: У сенга оға бўлади-ку, падаркусур!

АБДУЛЛАЗИЗ: Валиаҳд деб тан олинганини эшитса, балки йўлидан қайтар, падари бузрук?!

УЛУҒБЕК: Эвоҳ, пешонам шунчалар қарому?!.

АБДУЛЛАЗИЗ: Ҳар сафар Ҳиротдан Самарқандга келганда, мендан кўз узмай, бигиз қилиб санчгани-санчган эди. Валиаҳд бўлганимдан кейин эса кўзларига бигиз ханжарга айланди. Бу ханжар туну кун қонимни тилайди.

УЛУҒБЕК: Ўзунгни тут, шаҳзодаи валиаҳд!

АБДУЛЛАЗИЗ: Мен ундан қўрқаман, падари бузрук!

УЛУҒБЕК: Беш ўғлонимдан иккинги қолдингиз. Аммо нетайким, бирингиз хиёнаткор, бирингиз қўрқоқ! Бир-бирингизга суяниб иш кўрасиз деган умидим бор эди!

АБДУЛЛАЗИЗ: Мени валиаҳдликдан халос этинг, отажон! Мендан раҳму шафқатингизни аяманг... У мени ўлдиради!..

УЛУҒБЕК: Адашган эканман! Заифлигинг туфайли эркалай-эркалай сени шу ҳолга солган мен ўзум! Абдуллатиф мендан узоқда ўсди... Меҳру эътиборни ўзгалардан олди ва ўзи ҳам ўшаларники бўлиб қолди. Буни англадим сени... қанчалик мурувват қилсам, шунчалик меники бўласан деб ёнимдан жилдирмадим. Аммо, нетайким, бу сафар ҳам адашибман!

АБДУЛЛАЗИЗ: Мен сизни жонимдан ортиқ яхши кўраман, отажон!

УЛУҒБЕК: Агар шундай бўлса, ўзингни тут! Менинг ёнимда тур, шижоатли бўл!

АБДУЛЛАЗИЗ: Аммо Абдуллатиф...

УЛУҒБЕК: Абдуллатиф ҳам инсофга келар, ўғлим.

(Девонбеги киради.)

ДЕВОНБЕГИ: Шайхулислом билан қозикалон сизга мунтазир. Келсинларму?

УЛУҒБЕК: Чорланг.

(Девонбеги чиқади.)

УЛУҒБЕК: (Абдуллазизга) Ҳариблигингни кўрмасунлар. Бор, уларнинг кўзига кўринма...

(Абдуллазиз шошиб чиқади. Девонбеги Шайхулислом, Қозикалон, Али Қушчини бошлаб киради.)

БЕШИНЧИ КҮРИНИШ

Улуғбек, Шайхулисом, Қозикалон, Девонбеги, Али Қушчи

ШАЙХУЛИСОМ: Шундай қалтис вазиятда бир қари хотун билан бебаҳо вақтингиз ҳайф кетмадим, аълоҳазрат?

УЛУҒБЕК: Сиз қари хотун деганингиз бибим Сароймулқоним била мени тарбия қилган, оқ сут берган энагам бўлади. Мен унинг идроки, унинг жасорати қаршисида ожизлигимни сездим, сўзларидан ҳикмат ўқдим.

ҚОЗИКАЛОН: Аммо сизнинг бу тадбирингиз амирларни ранжитганга ўхшайди. Аларни эмас, хиёнаткор амир Вафодорни туққан хотинни тинглаганингиз амирларга оғир ботди, аълоҳазрат!

УЛУҒБЕК: Дини исломия пайғамбари: «Аввал онангга жавоб қил» деганлар. Шу сабабдан мен даставвал онага жавоб қилдим, қозикалон жаноблари! Сиз айтмоқчи, бу қари хотин энг аввало Онадур. Ёлғиз хиёнаткор ўғлига эмас, менга ҳам онадур! Яна англадимки, у жасоратга ҳам онадур! Сиз айтган ўша дийдиёлар, унинг кўзларидан оққан аччиқ кўзёшлар шул Ватан дийдиёси, шул Ватан кўзёшларидур... Кўксидаги оғриқлар шул Ватан изтиробларидур, унинг тилидан кўчган лаънатлар шул Ватан қарғишларидур, дуолари эса шу юрт дуоларидур! Амир Вафодор менга хиёнат қилдими, йўқ, энг аввал мана шу онага хиёнат қилди! Шу сабабдан ҳам уни шу она жазолади!

ДЕВОНБЕГИ: Аммо... аммо амирлар бағоят ранжидилар, биз керак бўлмай қолдикму, дедилар!

УЛУҒБЕК: Яна нима дедилар?

ДЕВОНБЕГИ: Улар кенгашу машварат қилишнинг вақти ўтди, энди ишнинг натижаси ёлғиз қилич билан бўлмай, деб сиёсат қилмоқдалар.

УЛУҒБЕК: Соҳибқирон бобомизнинг «Давлат ишларининг тўққуз улуши кенгашу тадбир, қолган бир улуши эса қилич билан бажо келтирилмай» деган ҳикматларини унутдиларму?

ҚОЗИКАЛОН: Давлатпаноҳ, аммо ҳозир давлат ишининг тўққуз улуши хавф остида, қолган бир улуши ҳам қилич ҳимоясига муҳтождур!

(Орага сукунат чўқади. Ниҳоят Улуғбек «чорланг» дегандек Девонбегига ишора қилади. Девонбеги чиқиб, амирлар: Бобо Ҳусайн Туркистоний, Султоншоҳ Барлос, Шоҳ Вали, Мироншоҳ қавчинларни бошлаб киради.)

ОЛТИНЧИ КҮРИНИШ

Улуғбек, Девонбеги, Шайхулисом, Қозикалон, Али Қушчи, Амир Бобо Ҳусайн Туркистоний, Султоншоҳ Барлос, Амир Шоҳ Вали, Амир Мироншоҳ Қавчин

ШОҲ ВАЛИ: Яратган эгамдан Искандари замон бўлмиш султонимиз Улуғбек Кўрагон ҳазратларига иноятлар, давлатларига омонлик тилаймиз!

УЛУҒБЕК: Амир Шоҳ Вали, муддаога утингиз...

ШОҲ ВАЛИ: Биз, бизнинг ота-боболаримиз улуғ жаддингиз соҳибқирон Амир Темур Кўрагон ҳазратга, ул беқиёс зот авлодларига, шул қаторда сизга, энг аввало сизга садоқат била хизмат қилганлар, хизмат қиляпмиз. Салтанат истиноди ҳам...

УЛУҒБЕК: Мақсад, амир шоҳ Вали, мақсад?!

ШОҲ ВАЛИ: Бош устига, олампаноҳ!.. Эъзозу икромнинг, сийлашларнинг ҳам чеки бор. Мирзо Абдуллатиф ҳаддидан ошди, кўнгли тахт тусаб қолди, фикри бузуқлиққа юз тутди. Сиз эса унга панду насиҳат, мактуб йўллашдан бошқа чорани кўрмайсиз... Иккиланасиз!

СУЛТОНШОҲ: Иккиланиш бўлажак мағлубиятдур, подшоҳим!

МИРОНШОҲ: Туққон отага қўл кўтарган фарзанд фарзандми, аълоҳазрат? Андоқ фарзанд бахридан ўтган яхши, борида-йўғи дуруст!

ШОҲ ВАЛИ: Фикри бузуқ шаҳзода шиддат била бостириб келмоқдадур. Қўлида қиличи яланғоч. Қилич кўтарган одам эса баҳона қидирмайди. Ё ўлдирсалар, ё банди этсалар тўхтайдилар, холос...

ҚОЗИКАЛОН: Мирзо Абдуллатиф эҳтиёткорликни билмайдиган, серзарда, дағал йигит, ор-номуси ҳам ўзига яраша. Ўйламай-нетмай иш тутади. Неча марта ани Балхдан ихрож этмак лозимлигини гоҳ ишора, гоҳ очик, яширмай фаҳмингизга еткурган эдик. Тингламадингиз! Ҳатто рақибларингиз била яширин тил бириктира бошлаганини билиб ҳам, кўрмаганга олдингиз!

ШОҲ ВАЛИ: Энди шунча гапдан кейин ҳам бизнинг қўл қовуштириб ўлтирганимиз тўғри келмас, подшоҳим!

МИРОНШОҲ: Сизнинг тараддудингизни ожизлик аломати деб билган айрим амирлар Самарқандни хуфий тарқ этиб, шаҳзода ҳузурига кетмоқдалар.

УЛУҒБЕК: Нима қил дейсиз?

ШОҲ ВАЛИ: Гумроҳ шаҳзода тўхтатмоқ, адабини бермоқ керак!

УЛУҒБЕК: Хожа Низомиддин, сиз айтинг...

ДЕВОНБЕГИ: Мактубни кеча жўнатмоқ зарур эди. Энди...

ҚОЗИКАЛОН: Яна мактуб! Панду насиҳатнинг вақти ўтди, давлатпаноҳ!

СУЛТОНШОҲ БАҲЛОС: Қутурган шер каби босиб келаётган шаҳзодага сўз кор қиларига инонурмисиз!

УЛУҒБЕК: Агар адолат била иш тутсак кор қилгай!

МИРОНШОҲ: Қутурган дарёни банд билан, қутурган туяни каманд билан, қутурган душманни жанг билан тўхтатарлар, адолат билан на дарёни, на душманни, ҳатто на туяни тўхтатиб бўлади. Ўғлингизни ҳам ёлғиз қилич тўхтатиши мумкин!

ШОҲ ВАЛИ: Ҳузурингизга давлатингиз омонлиги деб келдик, подшоҳим! Оқпадар шаҳзода...

УЛУҒБЕК: Мен ҳали ўғлимни оқ қилганимча йўқ...

ШОҲ ВАЛИ: Абдуллатиф мирзо сизни тожу тахтдан соқит қилиб, ўзи подшоҳ бўлмоқчи! Ота тирик экан, қачон ўғил подшоҳ бўлган? Биз бунга асло йўл қўймасмиз! Биз сизнинг садоқатли амирларингизмиз. Шундоқму?!

МИРОНШОҲ: Ҳа, тақсир, шундоқ! Биз бу ерга сизни деб келдик, подшоҳим!

УЛУҒБЕК: Мени деб келган бўлсангиз билиб қўйингиз: мен фарзандим қонини тўкишни истамасман! Яхшиси тожу тахтдан воз кечаман!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Подшоҳим, аччиққа эрк берманг.

ҚОЗИКАЛОН: Асло бундоқ сўйламанг аълоҳазрат!

УЛУҒБЕК: Минбаъд менга бу ҳақда гапирманг! Агар сиз...

(Улуғбек амирларга яқинлашиб, уларга қаттиқ тикилади.)

Агар сиз ўғлим билан жанг қилишни истасангиз, борингиз, жанг қилингиз! Аммо мени фарзандимга тиғ кўтаришга мажбур қилмангиз!..

Йўқ, яхшиси, борингиз, қочқин мунофиқлар ордидан шаҳзода олдига борингиз, биргаликда бошимга келингиз! Ахир сизни билмайманми? Мана сиз, амир Шоҳ Вали, Султон Улуғбек подшоҳлиққа ярамайдур, ё подшоҳлик қилсун, ё юлдуз санасун, деб сухандонлик қилганингиз ёлғонму?! Ёхуд сиз, амир Султоншоҳ, ўз фарзандларини эпполмаган киши қандоқ подшоҳлик қилсун, деб айтганларингиз-чи?!

СУЛТОНШОҲ: Астафуруллоҳ! Подшоҳимизга равшан бўлсунки, бундоқ мажзум сўзлар бизга тамоман ётдур. Сизнинг ҳам ҳукм-фармолиқда, ҳам илм бобида яқтоли-гингиз ҳамиша бошимиз устида бўлган!

ШОҲ ВАЛИ: Сизга бундай иғвони еткурган кимсаларнинг нияти содиқ қўлингизга туҳмат қилмоқдан ўзга нарса эмас!

УЛУҒБЕК: Сизга мен эмас, мулк талашадиган, қиличини қўнига солмайдиган подшоҳ керак! Мақсадингиз жангу жадал баҳона давлат орттириш, ҳамёнингизни қап-пайтириш!

ШОҲ ВАЛИ: Онҳазрат, асоссиз надоматлар қилманг!

СУЛТОНШОҲ: Аллоҳга минг қатла шукурким, қиличимиз зўри билан давлатингизни сақладик, хазинангизни тўлдирдик!

ШОҲ ВАЛИ: Сиз, подшоҳим, хазинани расад харжига, мадраса-ю, толибларга сарфлайсиз. Салтанат асоси бўлмиш кўшинни унутасиз! Оқибатда мудом талофотдасиз!

СУЛТОНШОҲ: Абулхайрхон яғмоси туфайли мамлакатингиз вайрон, хазинангиз чўғи паст. Бу ёқда номард фарзанд исёни... Шунга қарамай, расад таъмирини ўйлайсиз, Қоҳира-ю Бағдоддан, Ҳинду Хитойдан қимматбаҳо анжомлар, китоблар харид қилиш билан оворасиз!

(Улуғбек ялт этиб, Али Қушчиға қарайди.)

УЛУҒБЕК: Али, уста Абдулғаффорни даъват этдингизми?

АЛИ ҚУШЧИ: Уста Абдулғаффор зарур нарсалар рўйхатини тузмақдалар. Сониян амрингизга биноан котиблар ҳам босқин пайтида ўт кетган китобларни жадал таъмир этмоқдалар...

СУЛТОНШОҲ: Яна китоб?!. Китоб битмак, китоб ўқимак кишини ожиз қиладур, кўнглини юмшатадур. Тоғу тахт, салтанат эса абадул-абад куч кимда бўлса, ўшанга мусалламдур. Жаҳонгир бобонгиз «Куч адолатда!» деб айтганларининг ҳикмати ҳам шул эмасму?

УЛУҒБЕК: Шон-шавкатли бобомнинг айтганлари куч эмас, адолат ҳақидадур. Ҳар қандай куч адолатсиздур, ҳар қандай адолат қудратлидур – мана бобом ўғитининг асл ҳикмати!

Яна шуни билингким, амир Султоншоҳ, одамлар учун энг фахрли иш китоб битмак, китоб ўқимакдур. Илло, қалам ёдгорлиги ўлмасдур, абадийдур! Биз ҳам, сиз ҳам кун келиб бир ҳовуч тупроққа айланамиз, лекин китоблар абадиян одамларга ҳаётни ўргатувчи мураббий бўлиб қолажақлар!

ҚОСИКАЛОН: Мураббий дейсиз... аммо, сиз неча минг жилд китоб ўқиган подшоҳнинг устига энг доно ҳукамолар сабоғини олган, китобхон шахзоданинг бостириб келаётганига нима дейсиз? Ё унинг мураббийси китоб эмасму? Китоб, албатта! Аммо, бошқа китоб – мана шу замон китоби! Мана шу замон анинг мураббийсидур!

ШОҲ ВАЛИ: Давлатпаноҳ, дунёнинг жилов кучининг қўлидадур. Осмондаги юлдузларни ўрнидан қўзғатиб бўлмаганидек, бу низом ҳам ўзгармасдур! Жонингизни қурбон қилган тақдирдаям, бу дунё, бу давр қонунларини ўзгартиролмайсиз!

УЛУҒБЕК: Мен буни англаб етганман, амир Шоҳ Вали. Азал-абад куч кимда бўлса, ким инсон қонини дарё-дарё оқизса, бошқаларни қўл қилса, хўрласа – ўшани мақтайдилар. Жангу жадалларни шижоат деб биладилар, ота ўғилни, бобо неварани ўлдиради, одам-одамни хўрлайди, тиз чўктиради, банди этади – мозийдан то ҳанузгача тирикликнинг мазмуни, ҳаётнинг лаззати мана шунда деган ҳикматлар тўқилади.

ШОҲ ВАЛИ: Аслида ҳам шундоқ эмасму, давлатпаноҳ? Буларнинг барчасини қоралаб, лаънат тамғасини босишга уриниш, ҳамма жойда хайру барака, ҳамма ишда адолат бўлишини истамоқдан манфаат борму? Ахир, бу инсон ваҳший махлуқот эканлигини, уруш эса унинг ҳаёт тарзи эканини унутган кишиларнинг касби эмасму?

УЛУҒБЕК: Демак, сизнингча ҳақиқий куч-қудрат зўравонликдами? Лекин дунёда бошқа куч ҳам бор: бу яхшилик, бу адолат куч-қудрати! Бунга эришиш қийинроқ, мураккаброқ! Эзгулик учун, адолат учун урушдан кўра кўпроқ матонат ҳамда саъи-ҳаракат лозим.

Мен куч-қудратни, адолатни илмда кўраман. Ҳа, амир жаноблари, илм ҳам адолатдур. У ўз адолати била сўқир кўзларга зиё бағишлайди, жоҳил диллардан зулматни қувади, хастага даво, адашганга нажот беради.

СУЛТОНШОҲ: Сиз илму урфонда яғонасиз, шуҳратингиз етти иқлимни тутган. Аммо шу илмингиз, ўзингиз айтган куч-қудратли, адолатли илмингиз шахзода қўшуни йўлини тўса оладиму?

УЛУҒБЕК: Менинг иллим, боболаримиз илми инсониятни фалокат йўлига бошлаган жаҳолат, қон ва истибод йўлини тўсади!

СУЛТОНШОҲ: Онҳазрат, бу гапларни англамоқ бизларга бағоят мушкул!

УЛУҒБЕК: Сизнинг ақлингиз фақат қилич кўтармоққа етадими, амир Султоншоҳ!

СУЛТОНШОҲ: Етти отам ҳаққи, бу надоматни кутмаган эдим, давлатпаноҳ! Агар қилич кўтарган бўлсам, давлатингиз шавкати учун қилдим. Ақлим шунга етибдими, Аллоҳга шукурлар бўлсун! Айтмоқчи эмас эдим, аммо айтишга мажбурман: давлатингиз равнақи мана шу қилич зарбига боғлиқ!

ШОҲ ВАЛИ: Унутманг, подшоҳим, тарих ҳам аввал тиг билан, кейин эса қалам билан ёзилади. Қиличларимиз соясида китоблар битдингиз, зиж туздингиз, расад тикладингиз. Нафақат сиз, саф тортсалар, бир қўшун бўлғуси ҳукамоларингиз, толибларингиз, қолаверса салтанатда бир хас борким, барчаси мана шу қиличлар паноҳидадур!

(Улуғбек бутун суҳбат давомида сукут сақлаган Амир Бобо Хусайн Туркистонийга қарайди.)

УЛУҒБЕК: Сиз нечун сукутдасиз, нега келганингиздан буён оғиз очмайсиз, амир Бобо Хусайн? Нега сиз жимсиз, нега қиличингизни мадҳ этмайсиз?

БОБО ХУСАЙН: Мен қиличим зарбасини яхши биламан, шахриёр!

УЛУҒБЕК: Сўйлангиз, сиздек марди майдон гапирмаса, ким гапирсун?!

БОБО ХУСАЙН: Амирлар қилични айтурлар, аммо юракни, идрокни унутиб айтурлар.

УЛУҒБЕК: Қилич ва юрак... Қилич ва идрок! Қизиқ?! Сўйланг, амир, сўйланг...

БОБО ХУСАЙН: Ҳа, шахриёр, салтанатнинг хору хаси шу қиличлар паноҳида, ҳа, тарих аввал қилич билан, кейин қалам билан ёзилган, ҳа, мадрасалар ҳам, расад ҳам шу қиличлар қудрати туфайли бунёд бўлган. Аммо салтанат ёлғиз қиличлар зўрлиги била эмас, ақлу заковат била баракот топажак! Қилични ҳам яратган шу заковат, шу тафаккур. Аммо у қилични ўзини ҳимоя қилиш учун яратгандур!

Яна шу нарса маълум бўлсунким, қиличим юрагим амрига тобе бўлганидек, мен ҳам сизнинг идрокингизга бош эгурман. Мен Султон Улуғбек Кўрагон давлатигина эмас, унинг тафаккури ҳам ҳимояга муҳтожлигини яхши биламан!

ШОҲ ВАЛИ: Мақсаддан чалғидик, подшоҳим. Икки йўлдан бирини танламоғингиз шарт! Ё қўл қовуштириб, қисматингизни ўғлингиз ихтиёрига топширмоқ. Ёинким қилич бирлан шаҳзода йўлини тўсгайсиз. Шу йўлни тутсангиз, биз сизга садоқат билан хизмат қилгаймиз, амрингиздан зинҳор бош тортмагаймиз, нимаики буюрсангиз, «Бош устига!» дейишдан нарига ўтмагаймиз.

УЛУҒБЕК: Ё бош эгиб, чангу ғуборга қоришиб ётмоқ, ё ғазабланган иблис кўзли илон янғлиғ аёвсиз ниш урмоқ – тақдиримда кўрингани шуми? Иккисидан бирини танлашим керакми?

ШОҲ ВАЛИ: Ҳа, олампаноҳ!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Подшоҳимизнинг истаги қаергача етса, биз ҳам ўша ергача борурмиз.

УЛУҒБЕК: Қулоқ солингиз. Барчамизга даҳшат солаётган бу хавфдан мен асло четда қолмоқчи эмасман. Ҳа, мен подшоҳман. Аммо мен ўша бадбахтга отаман...

ҚОЗИКАЛОН: Салтанат ишида кўнгли бўшлик ярамайди, олампаноҳ?!

УЛУҒБЕК: Наҳотки мактуб жўнатмак билан иш битмаса? Қаламнинг ишини қилич қилолмас, дейдилар.

ҚОЗИКАЛОН: Ҳа, давлатпаноҳ, қилич кесмаганини қалам кесади. Аммо энди кеч, шаҳзода дарёни кечиб ўтди.

(Улуғбек Девонбегига қарайди. Девонбеги ҳам «энди кеч» дегандек бош чайқайди.)

УЛУҒБЕК: Наҳотки, кеч... Наҳотки?!.

ШОҲ ВАЛИ: Лочиннинг учарга мадори қолмаса, чумчуққа масхара бўлгай. Давлатпаноҳ, ҳаддидан ошган шаҳзодага куч-қудратингизни кўрсатиб қўйинг. Ҳали қиличингиз ўткир.

УЛУҒБЕК: Қиличим ўткир бўлса-да, ўз сопини кесолмагай, амир!

МИРОНШОҲ: Аммо бир қинга икки қилич сиғмас, аълоҳазрат!

ШОҲ ВАЛИ: Ярани силаб-сийпамаслар. Тиг била кесиб ташлайдилар. Шундай қилмасалар, у бутун вужудни заҳарлаши мумкин. Шаҳзодага сўз кор қилмас, тиг кифоя!

СУЛТОНШОҲ: Халқнинг «Шамол куни чақирма, зое кетар овозинг» деган ҳикмати бордур. Эндиги панду насиҳат зое кетган овозингиз бўлмай!

УЛУҒБЕК: Ахир, бутун умрим шамол ичида кечди-ку, амир Султоншоҳ! Шамол тўхтайдиган кун борму ўзи бу замонда?! Сиз ҳам шу фикрдамисиз, амир Бобо Ҳусайн?!

БОБО ҲУСАЙН: Мен ҳам жанг қилмоқ фикридаман, аммо ёлғиз Абдуллатиф мирзо адабини бермоқ мақсадида эмас, бундоқ исёнларга йўл қўймаслик, Ватанни қаро кунлардан асраш мақсадида!

УЛУҒБЕК: Бутун тарих олдида, бутун эл-улус олдида, дўсту душманга масхара бўлб, шармандалигу тавқи лаънатни бўйинга олиб, ота-бола тожу тахтни деб майдонда ёқа бўйишамизму? Хусумат, адовату таъма деб бу муборак заминни қонга бўйимизму?

ШОҲ ВАЛИ: Хийла ноҳақ қон тўкилур, аммо илож йўқ!

БОБО ҲУСАЙН: Беҳуда қон тўкмақдин гуноҳи азим йўқ! Аммо жанг қилиб исён йўлини тўсмасак, кўр остида милтираб турган бошқа бузғунликлари эртага ёнғинга айланур!

УЛУҒБЕК: Хийла ноҳақ қон тўкилур дейсиз, амир Шоҳ Вали?! Сиз учун бу мардоналик, қаҳрамонлик, аммо мен учун юзсизликдур. Вақт ғанимат деб бутун ёмонликларни намоеън этишга ошиқмангиз! Адолат учун ҳали муддат бор! Ўғлимнинг қиличи бўйинмага урилгунча муҳлат бор!

ШОҲ ВАЛИ: Хийла қон тўкилур деганимни маломат қилманг, олампаноҳ! Ахир, дунёнинг ўзи қатли ом майдони-ку?! Ҳар бир дақиқада ўнлаб, юзлаб, минглаб одамзот абади-ян кўз юмиб туришини наҳотки билмасангиз?! Бунинг учун ким айбдор? Арсаи офоқнинг ҳар бир сиқим тупроғи қотиллик қонини шимган, салтанат, подшоҳлик борким, девори қон... инсон қони билан қорилган! Бу оқсоч дунё қисмат дафтарига ўз ҳикояларини қон билан узлуксиз ёзиб туради. Бутун олам бўйлаб югурган қон дарёлари сиқилган анор сувлари янглиг томчи-томчи бўлиб ҳаёт косасига тўхтовсиз қуюлиб туради.

УЛУҒБЕК: О, амир Шоҳ Вали, сўзларингиз бутун фикру хаёлларни, бутун атрофни қонга бўяйди! Инсон ўз қонига ботгани сайин, иблиснинг даҳшатли қаҳқаҳаси, истеҳзоли кулгуси шунчалик ортар, шунчалик авжига минар!..

Ўғлимни қайтар менга, қайтар, иблис кўзи!

Нега дарёдан ўтдинг, Абдуллатиф, нега ўтдинг?

МИРОНШОҲ: Йўлини ҳеч ким тўсолмайдигандай вазоҳат ясаб келмоқда!

ШОҲ ВАЛИ: Довул ҳайдаган булутлар каби ҳирс, адоват ҳайдаган одамни ҳам тўхтатиб бўлармикан?!

ҚОЗИКАЛОН: Ўғлингизнинг қиличи яланғоч!..

УЛУҒБЕК: Ўғлим эмас, жаҳолат... Жаҳолат устимга бостириб келмоқда! Ўғлимнинг эмас, жаҳолатнинг қиличи яланғоч!..

Дарёнинг бу томонига ўтишга ҳақнинг йўқ эди, нега ўтдинг? Нега?!.

Қаердасан, Абдуллатиф? Қўлоғингнинг бир чеккаси билан бўлса ҳам бу бепоён кеча қучоғидаги илтижоларимни эшитаётган бўлсанг, менга садо бер, «Ота, мен шу ердман!» деб айт!

(Улуғбекдан бошқа ҳаммани қоронғилик ютади ва саҳнада Абдуллатиф Мирзо пайдо бўлади.)

ЕТТИНЧИ КЎРИНИШ

Улуғбек, Абдуллатиф Мирзо

АБДУЛЛАТИФ: Мен шу ердман, падари бузрук!

УЛУҒБЕК: Нима қилиб кўйдинг, нодон фарзанд?

АБДУЛЛАТИФ: Мен дарёни кечиб ўтдим, қилагаҳ!

УЛУҒБЕК: Ортингда қолган кўҳна дарё каби ўртамизда адоват тўфони! Худди шу дарёдек кучга тўлгансен, беасовсан, худди шу дарё каби йўлингни тўсишларини ис-тамассан.

АБДУЛЛАТИФ: Қайдан бу адоват, ота? Нечун бу беомонлик? Нечун бу алам, бу укубат, ота?

УЛУҒБЕК: Мен билмасмен, ўғлим.

АБДУЛЛАТИФ: Билмаймен, деманг, падали бузрук, биласиз, яхши биласиз! Сиз бу йўлга олдинроқ киргансиз, мен энди қўл урган ишларга сиз олдинроқ жазм этгансиз!

УЛУҒБЕК: Мен падаримга тиг кўтармаганмен, Абдуллатиф!

АБДУЛЛАТИФ: Сиз эмасми Мирзо Абубакрни қатл эттирган, Бойқаро мирзога оғу ичирган, Амирак Аҳмад мирзони бадарга этган?

УЛУҒБЕК: Мен бу ишларни қилган бўлсам, салтанат омонлиги, эл-улуснинг тинчлиги учун қилдим. Шундай қилмаганимда, улар бошлаган ғавғолар юртни хонавайрон, салтанатни пароканда қилган бўларди.

АБДУЛЛАТИФ: Сиз эмасму расаду мадраса панасида хаёл сурган, оқибатда бобомдан қолган мулкни яғмога ташлаб, ёғий олдига тушиб қочган, аммо мағлубият сабабини ўзидан эмас, мудом ўзгалардан қидирган, бошқаларни хиёнатда айблаётган, айтинг, падали бузрук?!

УЛУҒБЕК: Мен қимга хиёнат қилдим, вафосизлик қилдим, Абдуллатиф?! Сўзларинг аёвсиз, ғазабинг қазои-қадардай қатъий ва чексиз!.. Сен жуда гурурлисан, ўғлим!

АБДУЛЛАТИФ: Ахир, мен сизнинг ўғлингизман, қиблагоҳ! Сиз менга илми фалак, риёзиётни, ғазал, куй битмакни ўргатдингиз. Гурурни ҳам сиздан ўрганганман, хиёнатда айблашни ҳам фақат сиздан ўргандим!

УЛУҒБЕК: Мен сенга отанг бошига қилич кўтариб бор, деб ўргатмагандим-ку! Бу одат қайси тузукда бор, ўғлим?!

АБДУЛЛАТИФ: Лекин қайси тузукда бировнинг ғалабасини бошқага бермоқ бор?! Тарноб жангида жонбозлик қилган ким? Мен эмасму, падали бузрук?! Аммо ғолиблик нишони қимга берилди? Суюкли ўғлингиз – қўрқоқ Абдуллазизга!

УЛУҒБЕК: Абдуллазиз ўз жигаринг. Мен дунёдан кетар бўлсам, унга ота ўрнида ота бўларсан.

АБДУЛЛАТИФ: Сизнинг хоҳиш-иродангиз ота-боболар низомидан зўрроқмики, шарманда Абдуллазизни валиаҳд атайсиз?! Қайси тузукда ёзилган, ака тирик экан, уқанинг валиаҳд бўлури?!

УЛУҒБЕК: Шунинг учун туққан отангни жарга итарасанми, ўғлим?

АБДУЛЛАТИФ: Сизни жарга итарган мен эмас, ўша малъун ўғлингиз! Валиаҳд бўлдим деб ҳирса берилди, амирларингиз ҳарамини булғади. Қўлида қилич эмас, жом тутмоқни одат қилди. Йигит ёлини ҳарб майдонида эмас, маишат тўшақларида сарф этди. Номингизни қаро этган, шаънингизни ерга урган ўшал муртад эмасму, падали бузрук?! Йўқ, мен Амир Темур хонадони шаънини булғашларига ҳеч қимга йўл бермасмен!

УЛУҒБЕК: Жисми заиф, ақли маҳзун инингга раҳм-шафқатингни дариг тутма, ўғлим!

АБДУЛЛАТИФ: Сиз ҳали унга шу сабабдан мурувват қилдингизми? Шу сабабдан уни валиаҳд этдингизми?

УЛУҒБЕК: Ҳа, ўғлим, ҳа! Бу қарорга келган чоғимда Абдуллазиз оғир хаста эди. Ўйладимки, шундай қилсам, ҳаётга ишончи ортар, заифлашган вужуди мунсариф бўлмай. Табиблар муолажати билан эмас, менинг шу аҳдим била маҳзун юраги қувватли бўлмай...

АБДУЛЛАТИФ: Қимга хиёнат қилдим, дейсиз! Ахир бу хиёнат эмасми?! Салтанатни заиф, маҳзун кишига бермоқ салтанатни ҳам заифу маҳзун қилмоқ эмасми, падали бузрук?!

УЛУҒБЕК: Сенинг соҳиби илм бўлганингга ишониб, фаросатинг бу нарсаларга етса керак деб ўйлаган эдим. Инчунин, сен машаққатларни кўп чеккансан, зиндону қуввинлар азобини тортгансан... Ақлинг пишган деб ўйладим. Оғанини эту тирноқ бўлиб кетасизлар деган умидим бор эди...

АБДУЛЛАТИФ: Ёлғиз шуларни ўйдингизму? Йўқ, асло... асло... Сиз валиаҳдликка мени эмас, Абдуллазизни кўрмоқни хоҳлаган, бу мақсадда менинг ҳақимда турли бўҳтонларни тинмай қулоингизга қуйган бадниятлар гапига учдингиз! Улар Абдуллатиф қизиққан, Абдуллатиф ўйламай иш тутайди, Абдуллатиф ундай, Абдуллатиф бундай деб айтавериби, охир-оқибатда мени ёмонотлик қилдилар. Орага ғараз солдилар. Мен

жангу жадал кечган пайтимда Абдуллазиз Боғи биҳиштда канизаклар билан маишат қилганини кўриб, кўрмаганга олдилар. Чунки, улар валиаҳд шаҳзоданинг заифлиги, маишатга ўчилиги – келажақда уларга кенг имкониятлар беражагини яхши англардилар.

УЛУҒБЕК: Инингни қилмишларини кўриб, кўрмаганга олган ўша кимсалар ҳозир сенинг ёнингда-ку, ўғлим!

АБДУЛЛАТИФ: Ҳа, улар менинг ёнимда. Эрта-индин амирларингизнинг ҳаммаси менинг ёнимда бўлади! Нима учун, биласизми, падари бузрук?.. (Улуғбек жим) Сиз подшоҳсиз, аммо ўзингизни ҳимоя қилишга мажбурсиз – бу эса заифлигингиз белгисидур!

УЛУҒБЕК: Адолат мен томонда, ўғлим, мен томонда!

АБДУЛЛАТИФ: Шунинг учун ҳам енгиласиз, падари бузрук! Сабаби, мен томонда куч-қудрат дағдағаси! Менинг қўлимда куч-қудрат қиличи, сизнинг илкингида адолат қалқони! Амирлар ҳеч қачон адолатни ҳимоя қилмаганлар, улар куч-қудрат тимсоли – салтанатни ҳифз этганлар. Куч мен томонда, демак адолат ҳам мен томонда деб ўйлайди, улар.

УЛУҒБЕК: Сен-чи, сен нима деб ўйлайсан?

АБДУЛЛАТИФ: Мен ўйламайман, мен ҳужум қиламан. Мен дарёдан кечиб ўтдим – мана шу менинг ўйлаганим, мана шу сўроғингизга жавобим!

УЛУҒБЕК: Шармандалиқдан кўрқмайсанми, Абдуллатиф?

АБДУЛЛАТИФ: Бу замонда мағлублар шармандадур, ғолиблар эмас.

УЛУҒБЕК: Шаҳзода, унутма: кимки бир нарсга ортиқча ҳирс қўйса, у ўша нарсадан ҳалок бўлажак! Яна ёдингда бўлсинким, ким ғолиб бўлади, ким йўқ – буни ёлғиз Холиқи олам билади!

АБДУЛЛАТИФ: Ҳа, Парвардигори олам барини билади.

УЛУҒБЕК: Ўлимдан шунчалик кўрқмайсанми, шаҳзода?

АБДУЛЛАТИФ: Йўқ, падари бузрук, кўрқмайман!

УЛУҒБЕК: Ҳаёт ўткинчи, ўлум эса муқаррар. Ўлимга тик боқмоқлик – ё нодонлик, ё донишмандликдур, аммо ёлғиз иззатли ўлимгина саодатдур.

АБДУЛЛАТИФ: Сиз-чи, сиз, падари бузрук, ўлимдан кўрқмайсизми? Кўрқасиз! Одам ўлдиришдан ҳам кўрқасиз. Йўқ, йўқ, сиз... сиз ўз ўлжасини камон билан овлашни суйган сайёдага ўхшасиз. Ўқ узасизу ўлжангизнинг ўлим талвасасини кўришни истамасиз!

УЛУҒБЕК: Бас, Абдуллатиф, бас!.. Мен ҳамиша агар бирор инсон ҳаёти ноҳақ қурбон бўлишини билсам, жонимни тикиб бўлса ҳам уни қутқазиб қолар эдим!

Тақдирни ўзгартиришга уринма, ўғлим. Ахир иккимиз ҳам қисматимиз интиҳосини биламиз-ку? Юлдузлар нималарни башорат қилганидан хабардорсан-ку?! Али!

(Қоронғилиқда Али Қушчининг юзи ёришади.)

Эсингдаму, Али, Бухорода кекса дарвеш айтган сўзлар? Ўшанда мен қачондир шаҳид кетажагимдан хабардор эдим. Аммо бу чол бундан беҳабар, унинг кўзлари сўқир – юлдузларни кўролмасди... Чол айтдики...

АЛИ ҚУШЧИ: Чол айтдики: «Сен шаҳид бўлажаксан!» Сиз сўрадингизки: «Мени ким ўлдирур?» Ул сўқир дарвеш айтдики: «Шеруя!»

УЛУҒБЕК: Ўшанда сен ҳали туғилмаган эдинг Абдуллатиф... Сендан олдин уч ўғил кўрдим. Иккиси эрта нобуд бўлди. Кейин Абдурахмон...

АБДУЛЛАТИФ: Шўрлик Абдурахмон ўн икки йил умр кўрди. Ўн икки йил шубҳа остида яшади. Кейин мен шубҳа остига қолдим...

УЛУҒБЕК: Йўқ, ўғлим, йўқ, бундай эмас!

АБДУЛЛАТИФ: Бечора Абдурахмон оламдан ўтганда, унинг бошида ўкириб-ўкириб йиғлагингиз. Сиз юлдузлар башорат қилган жиноят Абдурахмондан бўлмаслигига унинг ўлими туфайли ишонгач, жувонмарг болангиздан меҳру муҳаббатингизни аяганингиз учун йиғламадингизму, отажон?

УЛУҒБЕК: Йўқ, болам, йўқ, бундай эмас... Мен Абдурахмонни беҳад суярдим!

АБДУЛЛАТИФ: Ўшанда мен мурғак гўдак эдим. Кўп нарсга фаҳимим етмасди. Аммо сиз шўрлик иним жасади устида йиғлар экансиз, менга боққан кўзларингизда

вахима кўриб, мурғак юрагим даҳшат туйган эди... Кейин Абдуллазиз дунёга келди. Абдурахмоннинг ўлими сабаб бўлдики, сиз ундан меҳр-муруватингизни аямадингиз.

УЛУҒБЕК: Йўқ, ўғлим, ундай эмас... ундай эмас...

АБДУЛЛАТИФ: Тугилган онимдан қаро башорат лаънати остида яшадим. Болалигимдаёқ қисматимдан ўқиндим. Кейин мени онангизга топширдигиз, ҳузурингиздан узоққа – Хиротга жўнатдингиз. Тақдирнинг қаро ёзуғини қарангки, сизни туққан волидангиз, менинг бибим кечаю кундуз мени сизга қайради.

УЛУҒБЕК: Оҳ, малика онамиз Сурайё юлдузидек беомон эдилар!

АБДУЛЛАТИФ: Аммо мен сизни беҳад суярдим, бор вужудим ила сизга интилардим! Инимнинг бошини силаган кўлингиз билан мудом мани кўксимдан итардингиз!

УЛУҒБЕК: Мен ҳам сени суярдим, о бахтиқаро фарзандим!

АБДУЛЛАТИФ: Мунажжимларингиз тинмай қулогингизга шипшиди: «Сизнинг кушандангиз шу ўғлингиз!» «Зинҳор яқин йўлатманг!» деб шипшиди фолчиларингиз! Кечир кўфримни, эй Худойим, охир мен ўзим бу сўзларга ишона бошладим. Ўзимни ишонтира бошладим бу сўзларга, сиз мени ишонтирдигиз бу сўзларга!

УЛУҒБЕК: Ҳасратинг меникидан ҳам оғир экан-ку, болам!

АБДУЛЛАТИФ: Ихтиёриддин қалъасидаги хазинамни тортиб олган чоғингизда ўртанмадим, Тарноб жангида нусрат туғини менга эмас, Абдуллазизга берганингизда ўртанмадим, мудом шубҳа остида яшаганимдан ўртандим. Нишопурда хасталаниб тўшақда ётганимда, сиз Абдуллатиф айёрлик қиляпти, менга қарши фитна тайёрляпти, деб яна шубҳа қилдингиз. Зудлик билан ҳузурингизга келишимни талаб этдингиз. Мени хаста ҳолимда замбилда кўтариб борганларида ўртандим. Шунда мен дунё шубҳадан иборат эканлигига имон келтирдим, ҳамма нарсани шубҳа остига олдим!

УЛУҒБЕК: Шубҳа бор жойда такаббурилик бор. Такаббур бўлма, ўғлим. Дунёда адолат, меҳру шафқат, эзгулик борлигига ишон.

АБДУЛЛАТИФ: Шу нарсаларга ишониб оқибатингиз нима бўлди? Мен сизга ачинаман, падари бузруквор. Сиз умр бўйи ишонган илму урфон, сиз садоқат қилган адолат, қоида ожиз бўлиб чиқдилар. Улар менинг қиличим, амирларингиз хиёлати олдида ожиз қолдилар.

УЛУҒБЕК: Ўғлим, оёғинг остига қара, мингларча кўзлар термилди. Сен уларни топтаб ўтма, кўзларинг тожу тахт шууридан кўр бўлиб, уларни хор этма! Билиб қўйким, иккимизнинг борадиган жойимиз бир, насибамиз бир ҳовуч қаро тупроқ! Кун келиб, иккимиз ёнма-ён ётурмиз, ўшанда кўзларимга қандоқ қарайсан? Ўшанда менга нималар дейсан?

АБДУЛЛАТИФ: Ҳа, падари бузрук, борар жойимиз ҳам, қисматимиз ҳам бир. Аммо мен энди йўлимдан қайтмайман. Худо бир – аҳду паймон бир! Энди пешонамизга не битилган бўлса, ўша бўлади. Мен сизга қарши бош кўтарган эканман, не қилайким, қисматим шу экан. Мен ила жанг қиласизму, қонимни оқизасизму, бу сизнинг ихтиёрингиз! Мен дарёдан кечиб ўтдим, мен йўлдамен, ота!

(Абдуллатиф ғойиб бўлади.)

УЛУҒБЕК: Абдуллатиф! Ўғлим...

(Саҳна ёришиб яна олтинчи кўринишдаги манзара пайдо бўлади.)

САККИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Улуғбек, Шайхулислом, Қозикалон, Девонбеги, Али Қушчи, шаҳзода Абдуллазиз, Амир Бобо Ҳусайн Туркистоний, Амир Шоҳ Вали, Амир Султоншоҳ Барлос, Амир Мироншоҳ Қавчин.

ШОҲ ВАЛИ: Неча-неча авлодларнинг куч-ғайрати билан равнақ топиб, ўсиб келган салтанат буюклиги бир бебурд туфайли, бир ҳирс туфайли ҳалокатли қўюнлар гирдобада қулдай соврулажаку?! Танланг, подшоҳим, ё бизни жангга бошланг, ё бизнинг жавобимизни беринг!

УЛУҒБЕК: Нима сиз ҳам ҳозиргина ўзингиз хунини тилаб турган шаҳзода ҳузурига борасизму?

ШОҲ ВАЛИ: Йўқ, асло! Биз бошқа бирон даргоҳга бош ургаймиз... Агар шаҳзода до-руссалтанани илгига киритса, ёлғиз бизни эмас, фарзанду аёлимизни ҳам соғ қўймас. Бул ҳам шаръий ҳукмдорга садоқатимиз учундур! Шунини била туриб, қўл қовуштириб турмоқдан кўра, ўзгалар ҳузурига бориб бўлса-да, фарзандларимиз ҳаётини асраш бизнинг вазифамиз эмасму?!

УЛУҒБЕК: Бу нима ёзуғ?... Ҳазрати Соҳибқирон тузига хиёнат қилгайсизму?!

ШОҲ ВАЛИ: Ўзга чорамиз йўқ, давлатпаноя.

УЛУҒБЕК: Хиёнатдан ўзга чорангиз йўқму?... Ота-боболаримиз Соҳибқиронга, биз эса сизга садоқат била хизмат қилганмиз, тоабод шундай бўлуб қолгай деганларингиз қайда қолди?! Мунофиқлик қиласизму?

СУЛТОНШОҲ: Мунофиқлар ўғлингиз олдига қочдилар. Биз эса хануз даргоҳингизда бош эгиб турибмиз. Аммо сиз хизматимизни, садоқатимизни рад этмоқдасиз!

УЛУҒБЕК: Мен юзсизликни, адоватни рад этяпман, амир Султоншоҳ!... Сиз ҳам кетасизму, амир Бобо Ҳусайн?

БОБО ҲУСАЙН: Асло, шахриёр, асло! Ўзгалар эгри бўлсалар, биз уларга эргаш-майлик, амир Шоҳ Вали! Аразу адоватлардан баландроқ турайлик. Агар Абдуллатиф мирзога хусуматингиз бўлса, бунинг учун Ватан устига, эл-улус бошига бегоналарни бошлаб келмоқ керакму?

ШОҲ ВАЛИ: Агар шаҳзодага хусуматим бор бўлса, бу унинг ўз отасига, шаръий султони-мизга қарши ёвбошлик қилгани туфайлидур!

БОБО ҲУСАЙН: Бизнинг вазифамиз мамлакатни парчаламоқ орзусида бўлганларни аямай йўқотмоқ, подшоҳимизга садоқат билан хизмат қилмоқлик, аҳдимизни ҳалол, бир томчи қонимиз қолгунга қадар ўтамоқ!

ШОҲ ВАЛИ: Биз ҳали аҳдимиздан кечганимиз йўқ!

БОБО ҲУСАЙН: Алҳамдулulloҳ! Зулм тигини ушатмоққа бел боғлайлик. Бугун кудурат, ё машварат палласи эмас, бугун шижоат палласи. Бугун ким шижоатли бўлса, ўша подшоҳдур!

УЛУҒБЕК: Фарзанд билан жанг қилмоқ шижоат эмас!

БОБО ҲУСАЙН: Ватанни сақламак, уни парчаланнишдан ҳифз этмоқ шижоатдур!

(Сукут.)

УЛУҒБЕК: Нечун яна жим қолдингиз, Бобо Ҳусайн, гапиринг...

БОБО ҲУСАЙН: Мен омузгор эмас, содиқ бир қўлингизман! Бироқ, шу нарса муҳаққажим, шаҳзодага юртни бермаслик керак! Жанг қилмоқ керак!

УЛУҒБЕК: Сиз ҳам фарзандим қонини оқизмоқни тилайсизму?

БОБО ҲУСАЙН: Ишончим комил, агар сиз тожу тахтни ўз ихтиёрингиз билан топшириб, эвазига марҳамат кутсангиз, адашасиз. Шаҳзода баковуллари охир-оқибат жонингизга қасд қилмай қўймайдурлар.

УЛУҒБЕК: Неларни сўзламоқдасиз? Бунга минбаъд ишонмасман! Фарзандим айрим мунофиқлар иғвосига учиб ёвбошлик қилмоқдадур. Аммо у ҳеч қачон ўз падари жонига қасд қилишга журъат этмас! Бундай шубҳага йўл қўймангиз!

БОБО ҲУСАЙН: Бу шубҳа эмас, шахриёр, шубҳа эмас!

УЛУҒБЕК: Ўртадаги бу ғавғолар, тўс-тўполонлар боис бизнинг юракларимиз бири-бири учун тилсимотдек махфий қолгандур. Аммо биз бу гина-кудуратга хотима берур-миз. Керак бўлса, унга ўз аҳдимиз била тахтни ҳам топширурмиз! Ҳеч бўлмаса, қариган чоғимизда ҳаловатда бўлурмиз...

БОБО ҲУСАЙН: Сиздан жафо кўрдум деб юрганлар озми? Шаҳзода тахтга ўтириши билан улар сиздан хун талаб қилмасмилар?! Улардан яхшилик кутмак, ердан туриб юлдузларга қўл узатмак каби имконсиздур.

УЛУҒБЕК: Бу гапларингиз барчаси шубҳаю андишадан ўзга нарса эмас. Яна айта-мен: дунёда диёнат, виждон, шариат, оқибат деган нарсалар ҳам бор! Уларни ҳатлаб ўтиш осонмас!

БОБО ҲУСАЙН: Улар дарёдан ҳатлаб ўтгандек, сиз айтган нарсалар устидан ҳам ҳатлаб ўтурлар! Уларнинг ўз адолатлари, ўз диёнатлари бор! Уларнинг виждонлари

бўлганида эди, шаръий подшоҳга тиг кўтариб келармидилар? Улар шариатни ҳам, дини исломияни ҳам ўзларича талқин эттириб, манфаатларига хизмат қилдирурлар... Мана бу ерда ўтирган шайхулислом била қозикалон жанобларини ҳам ўлимингизга фатво беришга мажбур этарлар.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Бизга тўхмат қилманг, амир! Шаккокликнинг ҳам ҳадди бор!

ҚОЗИКАЛОН: Мен умрим бўйи адолатга хизмат қилдим. Бундан кейин ҳам, иншооллох, шундай бўлмай! Мажбур қилсалар ҳам, бўйинимга қилич урсалар ҳам, ноҳақ қон тўкилишига хизмат қиладиган ҳеч қандай қоғозга муҳримни босмасман!

БОБО ҲУСАЙН: Улар болаларингизни ўртага қўюрлар! Кўз олдингизда уларга азоб берурлар ва (Қозикалонга қараб) сиз... (Шайхулисломга қараб) сиз ҳам муҳрингизни босишга мажбур бўлгaysизлар!

ҚОЗИКАЛОН: Минбаъд! Теримни шилсалар ҳам мен дўзах азобига элтувчи йўлга кирмасмен! Камоҳува ҳаққуҳу!

БОБО ҲУСАЙН: Шайтон Одам Атомизни ҳам алдаб ўз йўруғига солган эди. Орада шайтонлар йўқму?!

УЛУҒБЕК: Бас, етар, Бобо Ҳусайн, ғазабимни қўзғаман! Ортиқ бундай гапларни айтишдан тийилинг!

БОБО ҲУСАЙН: Бош устига, шаҳриёр, бош устига! Аммо сўнгги бир гапим бор. Эшитсунлар, шаҳзоданинг бу ердаги қулоқлари ҳам эшитсунлар: агар у сизнинг жонингизга қасд қилса, Парвардигор ҳақи айтамен, мен уни соғ қўймасмен! Ул нобакор Низомий ҳазратлари айтган ҳикматни унутмасун:

*Шоҳ бўлмас отани ўлдирган одам,
Ошмас олти ойдан, агар бўлса ҳам...*

Онт ичаманким, шаҳзода агар қонингизни оқизса, анинг подшоҳлиги олти ойга ҳам етмас!.. Мен уни мана шу қўлларим билан ўлдирурман! Ва калласини сиз тиклаган мадраса пештоқиға илгайман!

УЛУҒБЕК: Жонингиздан қилча умидингиз бўлса, энди тийилинг! Тилингни кесинг, тамом гунг бўлинг!

(Орага сукунат чўқади.)

Бу машъум ҳодиса қаршисида яна машъум воқеаларни башорат қиласиз... Қонга-қон дейсиз, амир Туркистоний қонга-қоннинг жавоби ҳалокатдур!

Бадният кимсаларнинг мақсади равшандур... Агар менинг ўлигим юртимга хайру барака берса, жонимни беришга минг қатла розиман. Аммо кўрқаманки, менинг ўлигимни истаганлар салтанатга ўлим тиламоқдалар...

БОБО ҲУСАЙН: Давлатпаноҳ, биз бу ерга видолашмоқ учун келганимиз йўқ. Биз бу ерга сизга садоқат билан хизмат қилмоққа келдик. Агар ишонсангиз, агар садоқатимизни рад этмасангиз, дунёнинг қай нуқтасини орзу этсангиз, ўша ерга қадар итингиз бўлуб борурмиз...

УЛУҒБЕК: Фикран асрларнинг узоқ қаърига назар ташласангиз, тарихнинг ўзгармас мантиқини кўрасиз. Буюк, шижоатли қаҳрамонлар бир машъумлик туфайли хароб бўлганлар, улар тиклаган олий салтанатлар оддий бир хатодан ҳалокатга учраганлар, хато ё алданув боис тўкилган бир томчи қонга гарқ бўлганлар.

БОБО ҲУСАЙН: Аммо, шу он, шу лаҳза бир ҳақиқат аёнки, она юртнинг қисмати қора қувват чанғалида қолган экан, салтанатнинг, илму урфоннинг, эзгуликнинг қисмати сизнинг қўлингиздадир. Агар Ватан зулм, салтанат адоват, илму урфон жаҳолат чанғалида қолмасун десангиз, қора қувватни бўғовга солмоқ керак.

Агар сиз тарки амал қилсангиз, бу бўғовлар узилур, элу юрт, худо кўрсатмасун, не кунларга қолур!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Юртнинг фалокатли кунларида аламангиз хаёлларни ёддан чиқаринг, фалокат олдини олинг. Амир Бобо Ҳусайн ҳақ гапни айтганини фаҳмланг, аълоҳазрат!

БОБО ҲУСАЙН: Сиз бу ҳақда гапирмоқни ман этдингиз. Аммо қандоқ чидай, шаҳриёр, қандоқ жим ўтирай? Шаҳзоданинг асл нияти тожу тахтни олиши билан сизни ўлдирмоқ. Бунинг учун кўп одамлар ишга солинган.

ҲОЗИКАЛОН: Амир жаноблари, сиз бу гапларни худди ўз қулогингиз билан эшитгандек сўйлайсиз. Агар бирор гапдан хабарингиз бўлса, айтинг...

УЛУҒБЕК: Мен бу бўҳтонга минбаъд ишонмасман. Абдуллатиф нима ишга қодирлигини яхши биламан... Йўқ, амир Бобо Ҳусайн, сиз бундоқ сўзламанг, меҳру шафқатни лаънат билан таҳқирламанг!

БОБО ҲУСАЙН (қўйидан қогоз чиқараркан): Маана, сизга шаҳзода ниятининг далили!

УЛУҒБЕК: Нима бу?

БОБО ҲУСАЙН: Бугун тунда Кеш йўлида қўлга олинган чопар этигининг қўнжидан топилди. Минг афсуским, қўлга олинган чопар Кўксаройга етмай ўлдирилган... Шу боис мактуб кимга аталгани сирлигича қолди.

УЛУҒБЕК: Чопарни ким ўлдирди?

БОБО ҲУСАЙН: Номатлум. Боғи Шимол ёнидан ўтаётганда панадан туриб отилган ўқдан нобуд бўлмиш...

(Улуғбек Бобо Ҳусайн қўлидан мактубни олиб, диққат билан ўқий бошлайди. Ўқигани сайин ҳаяжонланади.)

УЛУҒБЕК: Ҳайҳот! Мактубда мабодо Султон Улуғбек шаҳардан ташқарига чиқса, қайтиб киришига йўл қўйилмасун, деб ёзилибди. Эвоҳ...

ДЕВОНБЕГИ: Мактуб қалбаки бўлмасун тагин?!

УЛУҒБЕК: Йўқ, асло, ўғлимнинг муҳри босилган.

СУЛТОНШОҲ: Бу мактуб тасодифан қўлга тушмаса, эҳтимол сиз ҳамон гапларимизга ишонмас эдингиз.

УЛУҒБЕК: Мен ҳозир ҳам ишонмасман.

ШОҲ ВАЛИ: Астафурulloҳ!

УЛУҒБЕК: Яна бир кўз ташлай... Ҳа, бу Абдуллатиф дастхати, муҳр ҳам уники! Аммо... аммо ўғлимнинг бундай ёзиши мумкин эмас. Наҳотки, у салтанатни таназзулга бошлаган ғавғоларга мени айбдор санаса?! Бу ўғлимнинг гаплари эмас!.. Амир Бобо Ҳусайн, нечун бу мактубни биздан пинҳон тутдингиз?

БОБО ҲУСАЙН: Шубҳаю гумон баттар ортмасун, дедим, давлатпаноҳ.

ДЕВОНБЕГИ: Мактуб доруссалтанадаги амирлардан бирига ёзилганига шак-шубҳа йўқ. Сиз, амир Мироншоҳ, бу ҳолга нима дейсиз? Шаҳар доруғасисиз, ким шаҳарга қиради, ким чиқади – барчасидан бохабарсиз.

МИРОНШОҲ: Ўлумдан хабарим бор, аммо бу гапдан хабарим йўқ! Мен подшоҳимга сидқидил хизмат қилганман, бундан кейин ҳам аҳдимни бузмасман!

УЛУҒБЕК: Мен амир Мироншоҳга инонурман!.. Афсус, чопар ўлдирилгани чатоқ бўлибди, хиёнаткор кимлигини билмаймиз.

ҲОЗИКАЛОН: Эси бор одам ҳеч вақт илонга ўз кўксидан жой бермас! Аммо мактуб шундоқ мунофиқлар орамизда ҳам борлигига ишоратдур.

ШАЙХУЛИСЛОМ: Ишорат эмас, аини ҳақиқатдур! Андишани қўйиб айтурман: жиноятнинг бош илдизи шу ерда, доруссалтанада ҳам бўлмоғи мумкин.

УЛУҒБЕК: Агар ўғлимга бўлган сўнгги ишончимни ҳам йўқотсам, ўша заҳотиёқ ҳаётим иплари узилажак!

БОБО ҲУСАЙН: Ҳаётингиз ипларини шаҳзоданинг ўзи кесмоққа қасд қилганига ҳалиям ишонмайсизму?!

УЛУҒБЕК: Йўқ, йўқ... Наҳотки, меҳру муҳаббатнинг жавоби риёкорлик бўлса? Оқибат, шафқат бўлмаган гапу ёлғизгина бераҳмлиғ дунёда ҳукмронму? Иссиқдан ловиллаган ернинг бағрига оби раҳмат бўлуб қўйилган ёмғирдан сўнг нечун тошдек қотган заминдан чечаклар унади? Нечун қуёш туфайли тиканли новдаларда атиргуллар очилади?

ШОҲ ВАЛИ: Олампаноҳ, энди барчаси аён: ё жанг қилмоқ, ё умр бўйи аттанг қилмоқ... Афсуским, аълоҳазратга сўз уқтириш имконсиз экан. Шунча шикоятларимиз елга учди.

БОБО ҲУСАЙН: Ундай деманг, амир Шоҳ Вали, асло ундай деманг. Адолатпарвар подшоҳимиз ғоятда тўғри тadbир топишларига ишонурман.

ШОҲ ВАЛИ: Шояд шундай бўлса!

ШАЙХУЛИСЛОМ: Шундай тўғри тadbир топишлари учун Аллоҳ таолодан мурувват тилайлик. Инчунин, ас-салотин зиллаллоху фил арз, деганлар Мустафо алайҳи васаллам ҳазратлари.

(Ҳамма дуога қўл очади. Шайхулислом дуо қилади)

УЛУҒБЕК: (дуодан сўнг) Ҳаммага рухсат! Тонгга қадар жавобимни олурсиз!

ШОҲ ВАЛИ: Тонгга қадар отдан тушмай амрингизга мунтазир тургаймиз!

Ҳамма чиқади. Шаҳзода Абдуллазиз пайдо бўлади, отасига қараб туриб, бир зум кетиш-кетмаслигини билмай тараддудда қолади. Улуғбек ҳам бир дам ўғлига сўзсиз тикилади.

УЛУҒБЕК: Бор, Соҳибқирон бобонг мазорини зиёрат қил! Тириклар сўзи сенга кўмак беролмаса, зора марҳумлар билагинга қувват, юрагинга шижоат бахш этса... Фақат йиғлама, мардона бор!

(Шаҳзода Абдуллазиз чиқади. Девонбеги киради.)

ДЕВОНБЕГИ: Давлатпаноҳ, нечун шундоқ қалтис вазиятда амирларни ранжитасиз, бир умр сизни қўллаб келган қозикалон билан тортишасиз, аларга номақбул сўзларни айтасиз, маломат қиласиз? Қисматингиз, салтанат омонлиги шул умарою уламо илкидадур!

УЛУҒБЕК: Хожа Низомиддин, улар сўйладилар, мен эрсам ўйладим. Жонимга ғалаён тушди! Қаршимда ниҳоясиз чоҳ пайдо бўлгандек туюлди. Чоҳнинг бир ёғида амирларим, бир томонида фарзандим турганини кўрдим. Ўзумни эса чоҳ ичида кўрдим, Хожа Низомиддин, чоҳ ичида!

ДЕВОНБЕГИ: Давлатпаноҳ, яна бир нохуш хабар етди.

УЛУҒБЕК: Айтинг, хожа, айтинг.

ДЕВОНБЕГИ: Кешдан чопар келди...

УЛУҒБЕК: Хўш?!

ДЕВОНБЕГИ: Кеш қалъаси шаҳзода илкига ўтибтур... Қалъа доруғаси Кеш калитларини қаршиликсиз топширибди!

УЛУҒБЕК: Биз кўмакка жўнатган кўшинчи?

ДЕВОНБЕГИ: Жангга кирмай доvon томон чекинибтур...

УЛУҒБЕК: Ҳа, лаънати Иблис кўзлари!

(Ўртага сукунат чўқади. Улуғбек ўйга ботиб, безовта юради.)

ДЕВОНБЕГИ: Онҳазратлари фармонларига мунтазирман!

УЛУҒБЕК: Нима?... Ҳа! Амирларга амримни етказинг: тонг отиши билан йўлга чиқурмиз... Жанг қилурмиз! Иблис била жанг қилурмиз!

ДЕВОНБЕГИ: Қарорингиз муборак бўлсун, султоним. Иншооллох, ғайратингиз самарасиз қолмас. Шу пайтгача дилингиз зим-зимистон тун эди. Энди узоқда умид шами ёнди...

(Девонбеги шошиб чиқади.)

УЛУҒБЕК: Йўқ, энди узоқда қон, қилич, ўлум шамчироғи ёнди... Ер ёрилиб, унинг қаъридан, Пири Туркистоний башорат қилган Қариш илон болалари чиққанга ўхшайди. Ер остидан судралиб чиққан ёвуз кучларнинг тантанаси бошлангандай – тўрт томонимда ёвузликнинг вишиллаши эшитилади...

Наҳотки, амир Шоҳ Вали айтганидек, бу оқсоч дунё қисмат дафтарига ўз ҳикояларини қон билан узлуксиз ёзиб турса?! Йўқ, йўқ, минг дафъа йўқ!

Менинг йўлим олис. Мен юлдузларни ҳамроҳ қилиб йўл босаман. Юлдузлар билан тонготар сарҳадигача – ҳаёт билан мамот туташган ергача йўл босаман. Аламларим, ҳаёлларим, шубҳаларим ўша ерда тарқалиб кетажаклар. Машаққатлардан иборат ҳаётимни қора тупроққа ҳадя қиламан. Ўзлимга қайтаман. Озми-кўпми кўрган шод-ликларимни, ниҳоясиз ҳасратларимни, қалбимнинг нажотсиз умидларини, тирикликка бўлган меҳру муҳаббатимни поёнсиз замонларга, ўлчовсиз абадиятга қайтараман...

(Али Қушчи пайдо бўлади.)

ТЎҚЗИНЧИ КЎРИНИШ

Улуғбек, Али Қушчи, Тўйжон

УЛУҒБЕК: Шу ердამисан, Али? Мен сени ранжитдим, кўнглинга озор бердим. Сен бўлсанг, саҳрода адашган йўлчи қалбадаги нурсизгина нажот орзусидай, мендан узоқ кетмай юрибсан...

Ҳақиқат билан ёлгон ўртасида қандай фарқ борлигини биласанми, Али? Ёлгонни биз юракларимизда меҳр била ардоқлаб юрамиз, уни сақлаб қолишдан ожизмиз, ҳақиқатни эса қанча нафрат била қувиб ҳайдамайлик, у яна қайтиб келаверади.

Кел, суюкли фарзандим, ёнимга ўтир. Кеча узоқ... Дарахтлар орқасида шикаста ой кўтарилмоқда. Бутун борлиқ уйкуга чўмган. Балки Абдуллатиф ҳам ухламаётгандир, балки у ҳам мана шу ойга боқиб тургандир.

АЛИ ҚУШЧИ: Бу ёғи нима бўлади, устоз?

УЛУҒБЕК: Бу ёғи ёлғиз Аллоҳга аён... Юлдузларга қара, Али, қандай чақнаб порлайдилар!.. Бадниятларнинг эзгулик йўлини тўсишга уринишлари юлдузларни ҳақиқатга уринишдек бир гап. Улар ўчган юлдуздан ном-нишон қолмайди, ўчган юлдуз нурини фалак қаъридан қидиришни қанчалик ихтиёр этма, бефойда, деб ўйлайдилар. Юлдуз ўчса, нури-шуури ҳам ўчади деб ҳаёл қиладилар.

Улар билмайдиларки, ҳатто юлдуз сўнган тақдирда ҳам, унинг шуури минг йиллар давомида то ерга сингиб кетмагунча, порлаб, чарақлаб тураверади. Балки кафтимни ёритиб турган мана шу шуур Батлимус, ё Беруний ҳазратлари замонидан етиб келгандир...

АЛИ ҚУШЧИ: Неча кундан буён Алғул кўринмайдур. Бу ҳол нимадан дарак беради, билмайман.

УЛУҒБЕК: Алғул... Алғул ўғлимнинг кўзидадур. Гоҳ нафрат, гоҳ ғазаб ўтини сочиб порлайдур...

Али, сенга айтадиган бир тилагим бор...

АЛИ ҚУШЧИ: Не тилак бўлса, бош устига, устоз!

УЛУҒБЕК: Тангри таоло шафоатидан умидим йўқ эмас, аммо... агар аччиқ гумонлар ҳақиқатга айланса, расаддаги китобларни асраб қолиш йўлини тутгил.

АЛИ ҚУШЧИ: Худо хоҳласа, бу сафар ҳам сиздан ўз иноятини дариг тутмас.

УЛУҒБЕК: Биз билмаймиз, фарзандим, Ҳақ таолонинг ихтиёрини билмоқдан бандаси бенасиб... Шундай экан, пешанамга шахдлик битилган бўлса, китобу қўлёзмаларни ишончли жойга яширишга ҳаракат қил.

АЛИ ҚУШЧИ: Мен аллақачонлар уларни энг ишончли жойга қўйганман, устоз. (Улуғбекнинг ҳайрон бўлиб қараб қолганини кўриб). Улар менинг хотирамга жо бўлганлар...

УЛУҒБЕК: Балле, Али, балле! Аммо инсон хотираси жони узилгунча устувордур. Китоблар эса инсониятнинг абадий хотирасидур. Улар бор экан, бу хотира абадий... Али, жигарим, мен сенга юклаган вазифа нечоғли хатарли эканини фаҳмлайсанму? Алқисса, бу ишда ўта эҳтиёт бўлишингни маслаҳат бераман.

АЛИ ҚУШЧИ: Камина амрингизни қайтаришдан кундага бош қўйишни афзал билурман.

УЛУҒБЕК: Йўқ, Али, йўқ, бу амрим эмас, тилагим... балки васиятимдур. Кундага бош қўйиш осон. Мен сенга бундан қийинроқ вазифани юклагайман. Агар биз шубҳа қилган воқеалар юзага чиқса, мендан воз кеч, номинини қоралашдан қайтма...

АЛИ ҚУШЧИ: Устоз... Устоз!

УЛУҒБЕК: Ҳа, Али, ҳа! Мендан воз кеч, номимни қорала, аммо... аммо китобларимни қутқар!.. Унутма, айтилган, ёзилган сўз ҳақиқатдур. Ҳатто бу сўзни айтган, уни қоғозга битган инсон ундан тонса ҳам, воз кечса ҳам, ҳақиқатни йўқотиб бўлмайди.

Мен ҳозир англадим, умр бўйи баттол замоннинг қонга бўялган қўлларини қон билад эмас, маърифату авф суви ила ювмакка уринибман. Абодият йўлини ёритган юлдузлар сирини биламан деб, ўғлимнинг зулм йўлига кирганидан беҳабар қолибман... Ҳамма мени ўлим билан кўрқитмоқ бўлади. Аммо мен ўлимдан кўрқмайман.

АЛИ ҚУШЧИ: Ўлим ҳақида ўйламанг, устоз.

УЛУҒБЕК: Али, ўлимни ўйламоқ, ундан кўрқмоқ эмас, ҳаётни севмоқдур. Инсон «Сегоҳ»ни яратган экан, ўлумни англаганидур...

Али, жанозам ўқиладиган пайт, мабодо бошимда бўлсанг, айт, «Сегоҳ»ни айтсинлар...

АЛИ ҚУШЧИ: Қазои-қадар ҳақида бугун кўп гапирдингиз... «Сегоҳ»ни эса ҳозир ҳам тинглашимиз мумкин. Тўйжон амрингизга мунтазир.

УЛУҒБЕК: Тўйжон шу ердами? Тезроқ ҳузуримизга даъват эт!

(Али Қушчи чиқиб, Тўйжонни бошлаб киради.)

ТЎЙЖОН: Подшоҳим, омон бўлсинлар!

УЛУҒБЕК: Келдингму, қизим Тўйжон? Ҳиротдан қайтганингдан буён хонишингни эшитишга орзумандман. Ёлғиз қолсам, ҳаёлан қўшиқларингни тинглайман. Аммо сени ёнимга чорлашга имкон йўқ эди. Мана, ниҳоят, ҳамма ором олган бир пайтда, сени уйқудан қолдириб, безовта қилдим. Мени авф эт, қизим.

ТЎЙЖОН: Уйқуни гапирманг, олампаҳо, агар жоним чиқар пайт чорласангиз ҳам етиб келган бўлардим.

УЛУҒБЕК: Тўйжон, сен Самарқандга аввал келганингда ҳиротлик бир ўғлон ҳақида сўзлаган эдинг. Ёдингдаму?

ТЎЙЖОН: Подшоҳим, ул ўғлоннинг исми Алишердур. Амир Фиёсиддиннинг фарзанди...

УЛУҒБЕК: Ҳа, эсладим, жуссаси кичкина бўлганидан уни Фиёсиддин Кичкина дерлар. Юз-қўзидан нур ёғилиб турган киши. Бу ҳақда не сабабдин сўраганим боисини билурмисан? Яқинда мадрасада ҳамсабоқ бўлган мавлоно Муҳаммад Олимдан келган мактубда ҳам бу ўғлон тилга олинмиш. Мавлоно бу ўғлон истеъдоди, ақл-идроки чароғонлигини таърифлаб, уни ўз паноҳимга олишимни сўрабди... Тўйжон, сен ул ўғлонни яхши танирмусен?

ТЎЙЖОН: Ҳа, подшоҳим, волидаси дугонамдур.

УЛУҒБЕК: Тўйжон, мен эртага урушга кетяпман... Агар қисматимда бор бўлса, мен амир Фиёсиддин оиласини албатта Самарқандга даъват қилурман. Агар қисматимда бўлмаса, агар бу ниятим имконсиз қолса, ёдингда тут, қизим. Ҳиротга қайтсанг, ул ўғлонга менинг сўзларимни, менинг омонатимни етказ. Айтгилким, дунёда икки ҳоким бор: бири қилич, бошқаси тафаккур. Улар ўзаро беомон, беаёв жанг қиладилар. Охири-оқибатда ҳар доим тафаккур қилич устидан ғалаба қозонажак. Яна билсинким, ғалабага қадар тафаккур неча марталаб хўрланади, неча марталаб маҳв этилади. Аммо у ҳеч қачон чўчимасин, чекинмасун. Юрагини кўрқувдан, ҳирсдан, хиёнатдан асрасин. Бу замона тошлари қаламини синдиришидан эҳтиёт бўлсун!

Энди «Сегоҳ»ни айт, Тўйжон! Шундай айтки, овозинг авжида ўша ўғлон сиймосини кўрай! Шундай айтки, бу дунёда зулм, ҳирс йўлига кирганлар даҳшатга тушсинлар!

Тўйжон «сегоҳ»ни куйлайди. Қўшиқ бошланиши билан кучли бўрон уйғонгани сезилади. Қўшиқ авжига чиққани сайин бўрон ҳам кучайиб боради, бутун дунёни унинг ваҳимаси тутади.

ТАМОМ

Шеърят

Рухимда ғалинган мусиқа

Достон*

1. Ташлаб кетилган уй,
Ташлаб кетилган вақт,
Мени ташлаб кетинг у ерга.

Шовқин аралаш шамол,
Нафасимда тирбанд ҳаволар,
Эҳтимол, кетармиз биз бирга.

Ташлаб кетилган вақт,
Тирбанд ёлғизлик,
Сигинаман муқаддас сирга.

2. Муқаддас кўринар ёлғиз ҳарфлар,
Муқаддас кўринар Ҳавосиз Одам,
Муқаддас сўздан ҳайдалганмиз биз.

* Журнал варианты.

Шаҳноза
НАЗАРХОН

1987 йилда
туғилган. ЎЗМУ
ўзбек филологияси
факультети бакалавр,
магистратура
босқичида таҳсил
олган.
Унинг “Мувозанат”
номли шеърлар
тўплами, “Оғаҳий
иждодиға янгича
бир назар” номли
монографияси чоп
этилган.

ЯНГИЛАНАЁТГАН БАДИЙ ТАФАККУР МЕВАСИ

Бадий тафаккурда оламшумул эврилишлар юз бергани ва ҳамон ушбу жараённинг давом этаётганини кейинги қатор йиллар мобайнида яратилаётган турли жанрлардаги асарлардан ҳам билса бўлади. Натижада, санъату адабиётимиз майдонларида аввалгиларга ўхшагану ўхшамаган асарлар пайдо бўла бошлади. Йўқ, мен уларнинг барчасини бирдек дурдона деб ҳисоблашдан тамомила йироқман. Улар ҳали вақтнинг, даврларнинг, шу даврлар тарбиялаб етиштирадиган ўқувчиларнинг синову эҳтиёжларига, янгиликка чанқоқ нигоҳларига бардош бериши керак. Дурдоналик мақоми шундагина насиб этиши мумкин. Ҳозир гап бунда эмас. Гап дунёни бади-

*Бироз кулиш керак, бироз хавотир,
Синиқ табассумлар шундай туғилар,
Синиқ қовурғалар кирар тушимга.*

*Тушимга киради тушуниксиз йўл,
Унда қовурғалар экиб юраман,
Шу тушини негадир яхши кўраман.*

*3. Шифтга урилади тасаввур,
Парвонага сизинар олам,
Сизмай кетар ҳаракатларга.*

*Кун ва тун туташган нуқтадан
Сизиб келар ранг ҳамда оҳанг,
Яралиш-чун мосини танла.*

*Мен Қобил бўламан, сен Ҳобил,
У иккиси бўлади қарга,
Парвона ва қаргага тақлид.*

Ҳаво сўзи:

*Тин олмадим мен Ҳаво,
Жисмимда Қобил,
Оғир, Оллоҳим.
Эртага намаълум ёшда бўламан.*

*Тинди танимда гулоб,
Нух ичар гулобни,*

ий-эстетик қабул килиш мезонларимизнинг жуда тез ўзгарганлиги ва худди шундай шитоб ила ўзгараётганлигида. Мен мана шунга урғу бермоқчиман, холос.

Шахноза Назархоннинг мазкур достони ҳам ўзининг кўпгина жиҳатларига кўра янгиланаётган бадий тафаккур маҳсули, десам, муболаға бўлмас. У гўё ҳамма нарса ёки ҳеч нарса ҳақида. Чунки унда гўё ҳамма нарса бор, аммо аниқ ҳеч нима йўқ. Ҳа, янги санъат ўзини шундай тутади, шундай тутмоқда ҳам. Янги санъат бугунга келиб, моҳиятини шундай ифода қилмоққа киришдики, натижада, бир қарашда, бадий завқи анъанавий йўллarda шаклланган ўқувчи билан унинг сираям иши йўқдек туюлади. Эҳтимол, ўқувчининг иши энди янги санъатга тушаётгандир... (Чиндан ҳам тушаётганмикан?... Бу ҳам бир жумбоқ...) Нима бўлгандаям, аён бўлиб бораётган хол шуки, энди Белинский таъбири билан айтганда, бадий асар чўққидан ўқувчи оёғи остига тушиб келмайди, аксинча, янги санъат ўқувчини чўққига кўтарилишга чорлайди.

Ёмғир, Оллоҳим.
Туққиз ойки, қурғоқ тоида бўламан.

Ҳеч тинмади бу шовқин,
Мулоқот тўхтади.
Хайр, Оллоҳим.
Эртага тамоман бошқа бўламан.

Ҳавога хайрихоҳлик

Илоҳнинг қўлларин қайирдим кўкка,
Исёнлар ичида ёнди кўзларим.
Мен эркни севгандим, интилдим эрка,
Яралди Илоҳсиз, жинсиз сўзларим.

Кўтириб кетди-ку, зўр туйғуларим,
“Сунбула” ториди чирпанди бир руҳ.
Озод қайғуларим, кўр қайғуларим
Эркнинг шаробидан топмади шукуҳ.

Кўзингни очсанг-чи, кўзиккан осмон,
Кўзингни очсанг-чи, мажруҳ қўлларим.
Кўзимга қулайди шаклсиз иймон,
Кўкдан узилганми бебурд йўлларим?

Тургунлик қайдадир, қайда муайян,
Туйғулар қайдадир, қайда ҳаяжон?
Менинг юксаклигим шу қадар тубан,
Менинг тубанлигим – ҳирқироқ осмон.

Ҳа, янгиланаётган бадий тафаккур маҳсуллари моҳиятининг очи-
лиши учун ўқувчи тайёргарлиги ва иштироки жудаям зарур бўлиб бо-
раётир. Энди ўқувчининг китобхонлик даражаси асарга айрича бир
мазмун бағишлайди. Ки, янги санъат намунаси ҳар бир ўқувчи билан
юзлашганда ўзгача товланади. Яъни ўқувчининг бадий-эстетик дара-
жасига қараб турланади у. Албатта, бу ўринда, муаллиф даражаси ҳам
муҳим. Ҳар бир мазмун шу даражадан ибтидо олади, аслида. Муаллиф
даражаси (асар оламида) парвозлар юксаклигини (пастлигини ҳам, де-
мак, умуман, парвозлар ҳадисини) белгилайди. (Аслида, ҳамма даврлар-
да, ҳамма санъатлар учун ҳол шундай эди, фақат янги санъат асарлари
мисолида ана шу жиҳатлар ғоят бўртиб кўрина бошлади. Мисол учун
илгари сифат бўлган асар кирраси бугунга келиб ўзак-моҳиятга айлана-
ётир ва ҳоказо).

“Руҳимда чалинган мусика” – дунёни рамзий идрок қилиш ҳо-
силаси. Уни ишоралар асари деса ҳам бўлади. (Ўрни келганда қайд

*Бум-бум-биш. Бум-бум-биш,
Тандир тиш, кўзда шиш,
Кўзларда тишган олма,
Илоҳдек шишган олма.*

*Ёнсин кафт, ёнсин иймон,
Мен бир Худони дейман.
Кўзикмайди осмон ҳам, тикилмайди олмалар,
Илоҳий олма ейман, Илоҳий олма ейман.*

Ҳаволаниб, эрқаланиб

*Бошимни ёргувчи бир меҳрибон қўл,
Мени уйғотгувчи зарра товуш йўқ.
Тошлар юмшоқ, товушлар шовқин.*

*Тасаввур чекланган, бир тирик сўз йўқ,
На қарғиш, на дуо топасан,
Кўзларингни зичлаб ёпасан.*

*Тушунчалар олис, кўзлардан йироқ,
Йироқларга сўнгсиз чопасан,
Имконларни итдек қопасан.*

*О, бунчалар сипо жилмаяр сўроқ,
Хоҳла, яшириб қўй, хоҳла, қўмиб қўй.
Ковлаган чоҳингдан мени топасан.*

Одам сўзи:

*Бир оғриқ беради менга бу сўзлар,
Оғриқсиз меники бўлмайди тамом,
Сўзла, Оллоҳ ва меники бўл!*

этиш керакка ўхшайди: бир-бирига унчалик боғланмаган маъниларга ишора қилиб ўтиш санъати адабиётда бир мунча енгил йўлни пайдо қилиши мумкин. Чунки янги санъат – модернизм, постмодернизм никоби ортига беркинаётганларнинг талай бир қисми, аслида, мутлақо истеъдодсиз одамлар эканлигига ҳаёт ва адабиёт сахналарида тез-тез дуч келинмоқда. Гап шундаки, улар ўз алжирашларини “янгича санъат намунаси” дея тақдим этишга ўрганиб боришмоқда!) У аниқ бир нарсая айтмайди, буни мақсад ҳам қилмайди, аксинча, фақат ишора қилади. Ўқувчи ана шу ишора қилинган томонга боради. Албатта, ўзи эмас, балки қалби ва тафаккури элчиларини юборади у ерга. Элчилар мулоқотидан сўнг англашилган (кўпинча, пайкалган, сезилган, фаҳмланган...) нарсая, агар у чиндан бор бўлса, ўқувчи ботинида аксланади. Мана шу аксининг салмоғи асар мазмун-киёфасини белгилайди.

*Етим қовурғалар соясида жим
Қўқарар тасаввур хокидан болам.
Кечир Ҳаво, кечир ёлғизлик!*

*Яратганга тақлид – не кечса кечар,
Мен инсон яратдим ва инсон
Гуноҳ ҳисобланмас, дастлабки гуноҳ.*

Одамни излаб

*Сувда Сулаймонни кўрдим,
Тогда талаймонни кўрдим,
Мен ўзимни кўрмадим.*

*Тузсиз тишган ошни кўрдим,
Юмалаб ётган бошни кўрдим,
Мен ўзимни кўрмадим¹.*

*Ясалдим, ясадим ёсуман гулни,
Бошимдан сочдим-а, хотира қулни,
Аршга ҳайдаб бордим ажнабий қулни,
Мен на мен, на менмен, Оллоҳим!*

*Жунуним қўзғади, жунуним нетди,
Бир таниш ифори туйди лабларим.
Менинг савдоларим нуқтага етди,
Кўзим косасида тинди обларим.*

¹ Сувда Сулаймонни кўрдим,
Тогда талаймонни кўрдим.
Тузсиз тишган ошни кўрдим,
Юмалаб ётган бошни кўрдим, топишмоғига пародия.

Муаллиф Шарку Фарб чегарасида туриб, одамийзод босиб ўтган тафаккур йўлини – ибтидодан кунимизгача – ҳаёлан босиб ўтади. Йўлда у “илоҳ”ларга, инсонларга, ходисаларга, ривояту қўшиқ айтаётган халқларга, ашёга дуч келади. Ниҳоят, кўрган-кечирганларининг исмлари ботинида узун бир чизикни ташкил этади. Бу чизикнинг бошқача номи ҳам бор – достон. Шу маънода, ҳар қандай бадиий асар ўзига хос йўл ҳисобланади. Яъни йўл (вокелик)дан йўл (асар)га келинаяпти. Ҳаракатланувчи куч – муаллиф. (Сўнгра, тескари акт, яъни асар (йўл)дан вокелик (йўл)га юриш бошланади. Бунда ҳаракатланувчи персонал – ўқувчи). Достон ўқувчиси гўё шу йўлдан (муаллиф йўлидан) юришга тақлиф этилади. Бу ўринда, гид – шоиранинг ўзи. У ўқувчига атрофни тамоша қилдиради. Аммо вақт тигиз бўлгани боис (бутун инсоният босиб ўтган йўл билан якка инсон босиб ўтган йўл ўртасида замоний ва маконий тафовут бор. Гўё уммон ва томчи ўртасидаги ҳажм фарқи янглиғ,

Гулоб ичгим келди, тўн бичгим келди,
 Гулоб сувларида сув кечгим келди,
 Жисм либосини тез ечгим келди,
 Мен на мен, на менмен, Оллоҳим!

Дунё сўзга тўлди, дунё семирди,
 Бошимда гувлади азалий шовқин.
 Томирларим тирнаб бир олов турди,
 Кўзим маъсумлигин ямлади ёлқин.

Қизгандим дунёни, ҳеч кимга дўндим,
 Мағлуб қўйбоқарлар, мағлуб бир кўзлар.
 Олманинг шохига ингралиб кўндим,
 Менинг ҳаққимга, деб, йўлланар сўзлар:
 Мен на мен, на менмен, Оллоҳим!

Қизиди кўзларим, кўзимда кўмир,
 Мен олов ичида дунёни кўрдим.
 Кўзим ёниб ўчди, узилди томир,
 Кўзим тафти билан дил тоблаб турдим.

Қандай соз, қандай соз, қўлда қаламим,
 Тавба, қайга кетди шунча аламим,
 Парчинлаганларим, парчинланганим,
 Мен на мен, на менмен, Оллоҳим!

Кўзимга қулади арабий само,
 Туркий кўзларимда алифлар пайдо.
 Синнинг тишларида синган ўйларим,
 Алифнинг ялангоч жисмига шайдо.

бас, томчи (муаллиф) яна бир томчига (ўқувчига) уммон (башар ахли) ҳақида, унинг узун йўли ҳақида нималарнидир уқтираркан, ана шу тафтовут тақозосига кўра ҳам мажозий фикрлашга маҳкум. Унинг бошқа иложи йўқ. Чунки рамз – қалаваланган муштдек ип. Уни ечиб чўзганингиз сари ер шарини кучоклаб оладиган имконлари очилади! Йўкса, у сирини ўз ичига қамаб, бир мушт, нари борса, битта коптокдек бўлиб ётаверади...) ҳамма нарсани батафсил тушунтириб беришнинг имкони ҳам, бунга алоҳида истак ҳам йўқ. (Умуман олганда, кузатишлар шуни кўрсатаётирки, “энига ва бўйига ўсиб” турланаётган, ахборотга кўмилиб кетган дунё мазмун-моҳиятини камраб олиш тобора қийинлашиб бораётганини ҳисобга олсак, бундан буён инсон бадий тафаккур тарзида ишоравий, яъни рамзий санъат ўрнининг беҳад ортишига шубҳа йўқ. Чунки рамз ва ташбеҳда шундай бир ички қудрат борки, ана ўша беҳудуд оламнинг ҳадсиз-ҳисобсиз товланишларини ўз бағрига сиғдира олади. Бошқача

Алифнинг ялангоч жисми йўқолди,
Оламинни тутди – ҳаё, нафосат.
Митра ортда қолди, Шамс ортда қолди,
Румий тушларимда менга ёзар хат.

Кезинмоқ он қадар кечарми, очун,
Кечинмоқ мумкинми вақт булогиди,
Булоқ сувларига тўйинмоқ учун,
Булғамоқ шарт эмас, тоат чоғиди.

Оёқларингни торт, Посейдон, кўкдан,
Кўкка сапчийверма, йиртилган бошмоқ.
Қўлларингни бир тут, Оллоҳим, кўкдан –
Ҳавонинг қўллари бунчалар юмшоқ?

Ҳаволар ҳаволар, борми ҳаволар,
Ҳирқангизни ечинг, сўқир гадолар.
Менинг сўзларимга борми даволар,
Сўзларим – гадолар, сўзлар¹ гадолар.

Сўзланг, сўзламоқлик касб эрур сизга,
Сўзланг, эй Шаҳноза, ўзга юмуш йўқ.
Фақат тингламоқлик азоби бизга,
Фақат тингламоқлик, бунда ўлиш йўқ.

**Ўлимдан аввалдир тинглаш азоби,
Ўз куйингни сўнгигигача туясан,
Сўнг куясан!**

¹ Энди сўзламоқ маъносиди.

айтганда, рамзий санъат Аловиддиннинг сеҳрли чироғига ўхшайди, керакли калит-дуосини топиб ишлатиб-ўқисангиз, бас, қаршингизда кўлингизга дунёларни олиб беришга қодир Жин жаноблари пайдо бўлади!) Натижада, шоира йўлда учраган муҳим “обида”ларга, яъни ўзига таъсир қилиб, руҳига инган сирларга ишора қилади. Мана шу ерда эса ўқувчи, Гассет айтмоқчи, нақ иккига бўлинади. Тушунганлар ва тушунмаганларга. Румий ҳазратлари айтадики, сирдан хабардор бўлган киши индаллосиданоқ гапнинг моҳиятини дарҳол англайди, ғофиллар эса йўқ. Уларга минг тушунтиргин, сўзларинг сувларга оқади-кетади. Худди шундай, башарият босиб ўтган йўлни ўз тафаккур кемасида қайтадан сузиб ўтган (яъни сирдан вокиф) ўқувчи Шаҳноза билан тезгина “тил топишади”. Қолганлар эса ҳаялламай дoston деб аталган бу “бегона” йўлни тарк этади ва минбаъд унга қайтмасликни афзал кўради.

Менинг қуйим

Мана бу ҳўракни, бу ё ҳўракми –
 Тилимни тортқилар балиқчи Худо.
 Ҳўракка илинай деган юракни
 Посейдон ўлимдан этади жудо.

Менинг Каъбам қани, қисматим қани,
 Оғриқлар ичида оғриндим, толдим?
 Синиққан энг сўнгги нурларин олиб,
 Кўзимни Иброҳим ошига солдим.

Солдим қўлларимни илоҳий сувга,
 Жисмимдан парланди жамики намлик.
 Жисмимда кашф этган янги оловга
 Маздани итқитиб, қараб турдим тик.

Зирқирар суяклар, остадонлар¹ тор,
 Рухимни ўғирлаб кетди Барчинлар.
 Аза маршин айтар Моцарт тузган хор,
 Самодан Румийни тортганлар, кимлар?

Ўйна, ўйна, ўйна, ўйна, “Суз хотин²”,
 Самога тушмайди, барибир, само.
 Ўйна, ўйна, ўйна, хотин бу – ўтин
 Тутунга яширди Одамни Худо.

Папирос тутайди, папирос ёнди,
 Қадимий битиклар ўчди хотирдан...
 Ҳайрият. Сукунат. Титроқлар ўлди.

¹ Зардуштийлик динида марҳумнинг суяклари сақланадиган махсус идиш.

² “Суз хотин” ёмғир қақирини маросимида ясаладиган қўғирчоқ.

Сир ҳақида гапирдик. Хўш, у нима?.. Гап шунда-да! Буни дoston билан танишган ўқувчининг ҳар бири ўзича, ўз имконлари ва нияти нисбатига тушунади, ҳис қилади. Одам қобирғасидан бунёд этилган Ҳаво, илоҳий олма, Қобил ва Ҳобил қисмати, Сулаймон, Посейдон ва Гермус, антик олам худолари билан боғлиқ мифлар, Иброҳим, Ёқуб, Довудшоҳ, Азозил ҳамда Каъба, Будда ва Зардушт, ўзбек халқ қўшиқлари катидаги маънолар, Румий, Шамс ва Моцарт... буларнинг бари муаллиф эътиборини тортган мавзулар. Демак, асарга беркитилган сир(лар) ҳам ана шу мавзулар катига яширинган. Умуман, кунимизнинг жиддий ижодкорлари тобора кўпроқ сирли бўлиб “туриш”га уринаётганлигини қайд этиш жоиз. Айни дамда, эътибор бермоқ керакки, бадият оламида чинакам сирли дурдона асар билан “бошқотирма”, яъни “кроссворд” адабиёт ўртасида ер билан осмонча фарк бор. Аммо улар худди муҳаббат ва нафрат (даҳолик ва телбалик) каби бир-бирларига жуда-жуда яқин жойлашганидан (бор-

*Тўхтанг. Тўхтамабди. Кимдир қулдимми?
Дупурлар туюқлар, Буроқ кетмоқда.
Дупурлар туюқлар, Гермус келдимми?*

*Оҳ, яна тавбани бошдан бошлаймиз,
Туёқлар тўлови – саждага бош қўй.
Бошладик: йиғлаймиз, қўзни ёшлаймиз,
Ёқубнинг қўлида хирхирар бир қўй.*

*Қўй, уни ўлдирма, унда гуноҳ йўқ,
Қурбон ҳам ўзимман, қурбонлик ҳам мен.
У, барибир, сезмас унинг қорни тўқ,
Ўлим лаззатига аталган бош мен.*

*Оҳ, яна тавбани бошдан бошлаймиз.
Оҳ, яна тавбани бошдан бошлаймиз.*

Энди менинг қўйим

*1.1. Адашган руҳимни самога отдим,
Икки қарра адаш, уч қарра адаш.
Абадий музликлар сингари қотдим,
Шу ҳолимда музман, эритсангиз ёш.*

*Одатий имлолар ботди руҳимга,
Танни тушунчалар ёқимсиз, сохта.
Ҳазин асотирлар чўқар оҳимга,
Жисмимга қоқарлар қўш, айри тахта.*

*Кафтингиз бунчалар иссиқ, Илоҳий,
Муздеқ музлигим-ла буни сезаман.*

йўғи бир қадам), ҳатто мутахассислар ҳам уларни қўпинча чалкаштириб юришади. Оқибатда, бор-йўғи ўртамиёна бир асарни бебаҳо дурдона, дея тақдим этишгача бориб етилади! Лекин вақт деб аталган ҳакам бор-ки, ҳали ҳаммасини жой-жойига қўяжак.

Гарчанд номлари тилга олинмаса-да, дostonда Гёте, Нитце, Жойс, Пруст каби даҳо санъаткорлар асарлари руҳига эш ўринлар учрайди. Чунончи, “Йўқотилган вақтни излаб” Прустда, “Ташлаб кетилган вақт” Назархонда. Ёки Нитценнинг “Зардушт таваллоси” асаридаги пафосни ёдга соладиган кайфият-рух... Йўқ, гап бу ерда тақлид ҳақида эмас, ижодий таъсирланиш ҳақида кетаяпти. Хуллас, дoston ўз мазмун-кайфиятига кўра – қурама. Шунинг учун ҳам уни ўқиган киши маъноларнинг тарикдек сочиб юборилганини кўради. Яхлитлик, бутунлик йўқдек туюлади. Бу – табиий. Чунки аслида ҳам кўз билан кўрса, қўл билан ушласа бўладиган бутунликка интилинмаган дostonда. Бу дегани, асар

Садақадек юзин тутади доҳий:

– Ўнақол, қулвачча! Ўзни эзаман!

Унутилар бир-бир асов ҳисларим,

Улар вазминликда кўчар туйғуга.

Улоқиб, адашиб кетди изларим,

Илоҳ кўмар, тамом, сабий қулуга.

Қулогимни ётинг, битсин овозлар,

Юрагимдан ёриб келар бир садо.

Довудшоҳ шаклида инграйди созлар,

Қай бирида сенсан, бир тин ол, Худо!

Тинган овозингдан топаман сени

Ва йиғлай бошлайман: гуноҳкорман, рост.

Кечирма, ҳайдаб сол, йўлатма мени,

Ахир, юзинг кўрдим мен гумроҳ, мен паст.

1.2. Адашган руҳимни самога отдим,

Қайтмоққа йўл излаб йўлин йўқотди.

Мен тунроқ ҳолида мануга қотдим,

Жисмимга мусиқа сўзлари ботди.

У мени алдади – садо алдади,

Мен – нур эдим, ахир, тунроқ – гил эмас.

Пешонамга нуқтаб ля, соль, деди:

– Энди, ўлмай десанг, исён қилма, бас!

Исёни бошладим. Кетаман юртга,

Фикр либосида бўғилдим, толдим.

бутунликдан йироқ, дегани эмас. Шартли маънодаги бутунлик бор. У – шоир шахсиятида. Яъни муаллифнинг тафаккур ва ҳаёлоти туташиб ҳосил қилган майдонда муайян бутунликини илғаш, ҳис қилиш мумкин. Бошқача айтганда, мозиканинг ҳар бир парчасида фикрловчи ўқувчини яна ва яна тафаккур қилишга, инсоният тарихига саёҳатга чорлаш орқали уни ўз ботинига сафар қилишга ундаш бор. Асарни бирлаштирувчи кучи шу ерда бўлса, ажабмас.

Достонда мутолаа қилганингиз ҳамон хотирангизга ханжардек санчилиб қоладиган мисралар мавжуд. Чунончи, ўқиганимга анча вақт бўлганига қарамай, ҳозир достонни варақламай ҳам айрим мисраларини ёддан ёза оламан: “Румий тушларимда менга ёзар хат”, “Одатий имлолар ботди руҳимга, Таниш тушунчалар ёқимсиз, сохта”, “Синнинг тишларида синди ўйларим” ва ҳоказо. “Синнинг тишлари...” Бу ташбех мумтоз шарқ адабиётининг анъанавий санъатларига оид. Ўз ҳолича унда

Фақат кўзларимни тан олдим дардга
Йўламай, йўлатмай ўсарди ҳолим.

Ранглар ёлгон экан, ранглар галати –
Мавҳум тасаввуру мавҳум акслар.
Мен рангсизман ва ё У руҳим тотти,
Рангдан сизиб чиқар авровчи саслар.

Ғамирлар гингиллаб айланар кўлка,
Бор-йўғи ранглару бор-йўғи шовқин.
Аришгача тутатиб боради йўлка.
Руҳим имлар, чорлар. Вужудим ҳоргин.

Ўзинг бирор сўз де, Ҳақ ёки ўл де,
Руҳимни қайтарма қайта бу ёққа..
Адашдим. Ким эдим?.. Хотирам ўлди..
Оқяпман. Оқяпти ажиб мусиқа.

**Сўнгигача ўлмоқ керак,
Сўнгигача қадар,
“Ўлим янгиланар”¹, эскирар бир дард...**

Хор (бирламчи ташқи мусиқа):

...Изтиробга тўлди дунёлар,
Дунёларга тўлди изтироб.
Ковушини ечди худолар,
Оёқлари шудрадек хароб.

1. Иброҳим Гафуровнинг “Ҳаё – ҳалоскор” китобидан иқтибос.

бугунги нигоҳларимиз учун оҳорли ҳеч нима қолмагандек. Аммо “эски” ташбеҳ мумтоз адабиёт сарҳадидан янги адабиёт (тафаккур) худудига олиб ўтилаяпти. Чегарада бугунги шоиранинг дардчил ўйлари кечаги “алифбо”нинг кесгир тишларига тегиб, синиб тушаяпти. Жозиба шу ерда. Майдонга санъатга хос сеҳр тушдими, бас, ўртада бегона қолмайди: ҳаммаси янгилиниб кетади – ташбеҳлар ҳам, назарлар ҳам...

Бетақрор адабиётшунос олим Талъат Солиҳов бадиий асар кўпинча битта мисра учун, шу мисрада акс этган фикр учун ёзилади, дегич эди. Мен “Руҳимни силкитиб қўяди, Худо” ёки “Туркий кўзларимда алифлар пайдо” деган мисралар учун ҳам мазкур дostonни қайта ўқиш мумкин, деб ҳисоблайман. Ижодкор қалбни энтиктириб юборадиган даражадаги гўзал ва баланд мисралар, ҳавасларинг келиб кетади, қаранг-а: “Румий тушларимда менга ёзар хат!..” Мен завқимни Шаҳнозанинг ўзига ҳам айтдим. Яна шуни айтдимки, бундай мисраларни ёзишни орзу қилганлар

Лой чапланган оёқлар билан,
Гермус мисол туюқлар билан,
Будда сепган бўёқлар билан,
Инсон энди кўринар сароб.

Хор (иккиламчи ташқи мусиқа):

О, ўлим ҳолида нақадар чиркин,
Нақадар афтода кўринар инсон.
Ўлдирма олмайсан ўлимнинг билан.

Хорга раддия

Алдадим, яқинда ўлмайман,
Ҳали кўп яшайман тинглаб руҳ зорин.
Майли, бўғизгача тўлиб-тўлмайман,
Ичиламан ҳар не юракда бори.

Алдадим, руҳимда хасталиклар йўқ,
Неки айтган бўлсам, билиб айтганман.
Соямда Илоҳдан қолиб кетган юқ,
Ҳақиқатдан қайтсам, ўзим қайтганман.

Алдадим, бошимда гувламас шовқин,
Аксинча, мен кўкка шовқин солганман.
Дарахтман, қўлларим бунчалар узун,
Самони пайпаслаб, бу кун ҳорганман!

Мен Уни кўрганман, дея, алдадим,
У мenden аввалроқ мени топганди.
Шуурумга жойлаб ягона кўзин,
Менинг кўзларимни мангу ёпганди.

кўп. Сўнгги икки мисрани эса тафаккури жунуни қадар кучли, аммо аёл қалбли ижодкоргина ёзиши мумкин эди. (Нима учун аёл қалбли? Буни энди сиз ўйланг, ўқувчи...) Сизга насиб этган экан, муборак бўлсин!

Достон “Рухимда чалинган мусиқа” деб номланади. Ўйлайманки, уни мутолаа қилган маънавияти бутун ўқувчи руҳида ҳам асрлар садоси янглиғ бир куй чалина бошлайди, бас, бадийий асардан бундан ортиқ яна нимани талаб қилиш мумкин?..

Улуғбек ҲАМДАМ

Беҳуда ёзгириш

1.1 Чорловлар синади руҳга урилиб,
Синиқлар оралаб юриб бораман.
Қўлларингни тутиб, туюлмай, тутиб,
Нуҳнинг кемасидек ҳориб бораман.

Хайр, лаънатланган кўр туйғуларим,
Хайр, сув остига чўккан ўйларим!

Муסיқани олиб кетади ҳаво,
Сўзлар сузилади қошлари қора.
Руҳимни силкитиб қўяди Худо –
Кўзимдаги бармоқ изига қара.

Хайр, ҳақиқатдек сохта куйларим,
Хайр, яқинларим – озод ўйларим!

Оз-оздан кўнаяр менда ғалаён,
Кўп-кўндан нурайди ибодатларим.
Менинг дардим аён, қисматим аён,
Мени ўлдиради итоатларим.

Хайр, ўлим қадар тор уйқуларим,
Хайр, хайриятга кўнган ўйларим.

1.2 Кўзимда қолмади заррача қора,
Эҳтимол, дунёмиз оқариб кетди.
Сен кўзларим қадар яхшисан, Худо,
Қўрмаялман.

Шунча гўзалмисан, шунча покмисан,
Аввалроқ айтмабсан буни кўзимга?
Байтуллоҳ тошидек оқмисан,
Сезмаялман?!

Қизганма, кўзларим ўзимдан,
Чимилаб кетади буйрагим.
Сув иси келадир сўзимдан,
Билмаялман.

1.3 Менга мерос барча касаллик,
Янги дард кашф этмай кавшанар умрим.
Томиримдан юриб келаётган ким?

Даволарим – ўтмиш, осмон, юксаклик
Хунук босинқирар қаршимда ўлим.
Ўзимни ўзимдек билаётганим...

“Вақт улуг ҳакам. Руҳинг уйгонсин”,
Уйғотмасин фақат менинг дардимни,
Кўзларидан қувсин нурдек гардимни.

Тиниқ кўзларини тикади осмон,
Соямга беркиниб ўйлаяпман жим,
Келиб, оёқларим сиқади йўлим.

* * *

Ташқарида қолди барча ҳақиқат,
Ташқарида қолди ҳаво ва бўшиқ,
Хонамни эгаллаб ётади йўқлик.

Ажиб мусиқани туя бошлайман
Ва ажиб ҳолатда куя бошлайман.
Ёзмоқ учун имкон, ёнмоқ учун вақт...

Наср

КАСАЛ ҚУШ

Ҳикоя

“Бугун ҳам кечгача сенинг кўнғироғингни кутдим.

Сихатгоҳга келганимга олти ой бўлди, шу вақт ичида деярли ҳар куни хабар кутаман, лекин сен жимсан.

Бу аҳволда ақлдан озиш ҳеч гапмас. Бўлди, энди кутмайман, дейман-у, қўл телефонимни отиб юбориб, ҳамшира Ойдинойнинг ҳай-ҳайлашига қарамай, ҳовлига чиқиб кетаман. “Ҳаво совуқ, ташқарига чиқишингиз мумкин эмас!” дейди Ойдиной ортимдан югуриб келиб. Мен ҳечқиси йўқ, дегандай кулиб қўйиб йўлимда давом этаман. “Дўхтир мени ўлдиради!” деб қолади у ваҳима ичида. Ойдиной тўладан келган, очиқ юз, жонсарак жувон. Унга ачинаман. Оғир хаста эканликларига қарамай бурчак-бурчакка биқиниб олиб гоҳ чекаётган, гоҳ шаробхўрлик қилаётган ёки уйларига қочиб кетишга уринаётган “қулоқсиз” беморларнинг кетидан югуриб юриш ҳамшираларга ҳам осонмас. Ахир улар... маошига қўшимча ҳақ тўлангани сабаб бу сихатгоҳда ишлашга рози бўлишган. Лекин бизниқилар жуда антиқа-да ўзи, касалхонага оҳ-воҳ қилиб келишди-да, аҳволлари сал ўнганса бас, дўхтирларнинг кўзини шамғалат қилиб, уйларига жўнаб қолиш пайида бўлишади. Оқибатини ўйлашмайди. Фақат қариқартанг беморларгина ташқарига чиқишмайди, хоналарига қамалиб олишган, уларга барибир энди, баъзилари уззукун қув-қув йўталишади, баъзилари иситмадан алаҳлаб ётишади, бундай ҳаётнинг бир лаҳзасига қараб, унинг давомини, эртасини тасаввур қилиш қийин эмас.

Қариялардан биргина Усмон чол дегани сал бардам. Ёки ўзини бардам кўрсатади. Юзи шунчалик озгинки, бир қўлнинг кафтига жо бўлгудек, вужуди гўё ўз гўштини еб жонини сақлаб тургандай юпқа, сарғимтир териси устихонига ёпишиб кетган рамақижон, нақ тирик арвоҳ дейсиз, лекин у ҳам менга ўхшаб ҳар куни сихатгоҳ ҳовлисига чиқмаса туролмайдиганлардан.

Чол унчалик қув эмас, аммо сергаплиги одамнинг тез жонига тегади.

– Биззи дардимиз дунёдаги дардлар ичида энг бе-зиёни аслида, – деб мақтанишни яхши кўради чол. – Мана, ўзингиз ўйланг, сариқ касал ҳам, сахарнийлар ҳам бир умр диета қилиб ўтишга мажбур. Спиртни-ку бир

Зулфия
ҚУРОЛБОЙ қизи

1966 йилда туғилган.

Жиззах педагогика институтининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган.

“Турмуш”, “Ёвузлик фариштаси”, “Ўлим ҳеч нарса эмас”

ҳикоялар тўпламлари ҳамда “Армон асираси”, “Машаққатлар гирдобини” романлари муаллифи.

Айни қушларда “Ўзбекфильм” киностудиясида ишлайди.

грамм ҳам оғизга олиш мумкинмас! Бу энг оғир жазо-да одам учун. Кўнглинг тусанган нарсанга олдинда турсаю сен ея олмасанг, ича олмасанг! – чол нурсиз, сарғайган кўзларини суҳбатдошига тикиб бир неча сония жим туриб қолади, кейин яна ўзининг дардини ардоқлай бошлайди: – Аммо бизники миравой касал! Истаган нарсангни ейсан-ичасан, парҳез-марҳез деган нарсани билмайсан!

Усмон чол сиҳатгоҳга мендан олдинроқ келган. Мана, ярим йилдан ошдики, бирорта қариндоши йўқлаганини кўрмадим. Ҳамшираларнинг гапига қараганда, унинг ўғил-қизлари бор эмиш, катта-катта жойларда ишлармиш. Ора-сира кўнгирак қилишиб, чолнинг аҳволини сўраб туришармиш. Ҳатто азбаройи оталарининг ҳурмати ва яна сиҳатгоҳ маъмуриятининг илтимосига кўра, гоҳ-гоҳида ўзларининг мурувватли кўлларини узатиб ҳам туришаркан. Шунинг учун ҳамшираю дўхтирлар олдида чолнинг ҳурмати баланд. Ёлғиз ўзига алоҳида хона берилган. Чол ўз уйида яшаётгандай яшайди. Аммо ўғиллари негадир уни кўргани келишмайди. Чол бўлса буни сездирмайди. Худди ҳеч кимни кўришга зор эмасдай тутади ўзини. Янглишмасам, икки ҳафта бўлиб қолди-ёв, бош дўхтир чолнинг ўғилларига кўнгирак қилиб, уни уйларига олиб кетишлари мумкинлигини айтибди. Ўғиллардан эса дарак бўлмабди. Бош дўхтир қув одам, ўйлаб кўриб, ҳийла ишлатибди: “Отангизни нари борса уч ҳафталик умри қолди, келиб олиб кетсангиз яхши бўларди, ҳар қалай сўнги дамда одам яқинлари қуршовида оёғини узатгани маъқул.” Эртаси куниёқ баҳайбат машиналарда чолнинг ўғиллари етиб келишди. Миннатдорчилик ифодаси бўлса керак, улар сиҳатгоҳ маъмурияти ва беморларга каттагина зиёфат беришди. Концерт уюштиришди. Шу куни, айниқса, беморларнинг роса бити тўкилди. Ҳатто хоналарига қамалиб олган қари-қартанглар ҳам зиёфатда кўр тўкиб ўтиришди. Ўйин-кулгига иштиёқ одамзоднинг қонида борлиги рост. Ўзлари ўлим остонасида туришибди-ю... Чолнинг олдида гапиришмаса-да, орқаворатдан унинг ўғилларини бемехрликда айблаб юрганлар энди уларга ҳурмат, айрича эҳтиром билан қарардилар. Зиёфат ва концертдан кейин ўғиллари олиб келган янги уст-бошларни чолга кийдиришиб, олиб кетишга тараддудланишди. Бироқ! Бироқ қайсар чол кетмайман, деб туриб олса де! Ўғиллари бир нималар деб ялиниб-ёлворишди, қаттикроқ гапиришди ҳам, аммо ўжар чол барибир кўнмади.

Шу куни кечаси юрагим сиқилиб, йўлакка чиқсам... дераза олдида Усмон чол ташқарига қараганча ўй суриб турибди. Мени пайқамадиям...

Эртаси куни чол анча ҳардамжаёл бўлиб юрди. Негадир мақтанмади ҳам. Аммо кечга яқин дўнглик устига чиқиб, ёнимга ўтираркан чуқур хўрсиниб қўйди-да:

– Бу дунё шунақа экан-да, – деди.

Чолнинг ҳасратлашгиси келганини тушундим.

– Бир умр пахта зовутда, чанг-тўзон ичида ишладим, – дея давом этди у бир пасдан кейин. – Яхши тўлашарди... Хотиним раҳматли неча марта айтди, ўпкангиз микробга тўлиб кетди-ку деб. Аммо парво қилмадим... – чол бир лаҳза жимиб қолди, кейин мақтангандай бўлиб яна давом этди: – Катта ўғлимни банкка ишга жойлаш учун ўн минг сарфлаганман вақтида. Кичигини корхона директорлигига ўтказиш учун ҳам шу атрофда харажат қилдим. Мен бу пулларни ўпкамга ўтирган чанг зарраларидай мисқоллаб йиққанман. Мана, ҳозир ўғилларимнинг пичоғи мой устида. Улар учун ўн минг ҳеч нарсамас! Аммо... мендан ирганишади уйда бўлсам. Болаларини яқинимга йўлатишмайди. Келинларим уйда ниқоб тутиб юришади...

Бирдан чол хўнграб юборди. Худди ёш боладай қоқсуяк елкалари силкиниб, хўнг-хўнг йиғларди.

Ўрнимдан туриб хонамга кириб кетдим. Чолга тассалли беролмадим. Шунча кўнглисизликлар ва кўргуликлардан кейин ҳам унинг шу оламда яшаб юргани ўзи катта гап.

Тунов куни эса... сиҳатгоҳдан қочиб чиққан ёш жувонни ярим йўлда тутволишиб, қайтариб келишди. Жувон эри билан тўрт йил яшаган, фарзанд кўришмаган, бу

камлик қилгандай эри автохалокатга учраб оламдан ўтган, аёл кўп ўтмай юқумли касалликка чалинган. Бу ерга келганидан кейин жувон ўзини анча яхши ҳис қилган, аммо қариндошлари уни уйга олиб кетишга шошилмаётганмиш, яна бир оз даволансин, деб ташлаб кетишганмиш. Дарвоқе, яна бир гап, аёл ҳомиладор экан. Шу ерда даволанаётган бемор йигитлардан бири билан учрашиб юргани ҳақида у-бу қулоғимга чалинганди. Дўхтирларни билмадим-у, аммо ҳамшираларнинг ҳам бу сирдан хабари бўлган, лекин қатъий чора кўришмаган, фақат... жувонга ҳомиладор бўлиб қолишдан сақланиши лозимлигини тайинлашган, холос.

Кечанинг ўзидаёқ жувонни аборт қилишди. Ҳомиладорлик аёлнинг касалини ривожлантириб юборармиш.

Албатта, аёлнинг бу қилиғи яхшимас. Ўзбекчиликка тўғри келмайди. Лекин аёлнинг икки йилдан буён шу ерда яшаши, яқинлари хабар олмай қўйгани ва энг даҳшатлиси, ўлимга маҳкумлигини ўйлаб, унинг бу дунёдан ном-нишонсиз кетмаслиги учун қилган ҳаракатини тушунса бўлади.

Операциядан кейин жувонни кўрмагандим, аммо эрталаб йўлақдан ўтаётиб ёпиқ эшик ортидан унинг йиғисини эшитдим. Бу сўнгги илинжидан ҳам айрилиб қисматга бош эгган аёлнинг таслимият йиғиси эди.

Ҳовлидаги ўриндикда юзи қордай оқарган йигит ўтирарди.

Мен ундан жувоннинг аҳволини сўрадим.

– Билмадим, хонасига ҳеч кимни киритмаяпти, – деди йигит ўйчан оҳангда. – Кейинги вақтда ундан бахтиёр одам йўқ эди. Энди нима бўлади?..

– Дўхтирлар учун унинг ҳаёти муҳим, – дедим бошқа бирор бир таскин берувчи сўз тополмаганимдан қийналиб.

– Ҳа, – деди йигит кимгадир жаҳл қилгандай бўлиб. – Кимдир яшаши учун кимдир ўз ўрнини бўшатиб бериши керак, шекилли. Ҳатто туғилмай туриб...

Начора... ҳаёт ҳамиша бечораҳол кишилар устидан ғалаба қозониб келган. Лекин барибир одамга алам қилади, қисматнинг нима ҳаққи бор одамни бунчалик азобларга солишга?..

Айтганча, бу ерда жуда ажойиб ёш жуфтлик бор. Қараб одамнинг ҳаваси келади, айтишларича, жувон дарди бедавонинг оғир формаси билан оғригани маълум бўлгач, турган гапки, бу ёққа юборилган. Орадан икки ҳафта ўтиб... унинг эри келган ва ўша кундан буён улар бирга эмишлар. Энг қизиги, йигит бу ерга келмасидан аввал мутлақо соғлом бўлган.

Йигитнинг қилиғи кўпчиликни ҳам ҳайрон қолдирди, ҳам ғашини келтирди. Айниқса Усмон чолнинг қаттиқ жаҳли чиқди.

– Ҳаётнинг қадрига етмаган тентак! – дерди у ҳар гал йигитни кўрганда.

Битта аёлни деб ўзидан кечиш... ҳақиқатан ҳам ажабланарли. Айниқса дўхтирларнинг жаҳллари чиққанини кўрсангиз эди! Улар бир неча марта йигитни ҳайдаб чиқаришди, ҳатто жувоннинг ўзи ҳам эрининг бу ерда бўлишини истамай, уни хонасига киритмасди; бечора йигит касалхона ташқарисида, темир панжаралар атрофини айланиб юриш билан кунни ўтказар, лекин кечки обходдан кейин врачларнинг ҳам, қоровулнинг ҳам кўзини шамғалат қилиб, панжарадан ошиб ўтиб ичкарига кириб келаверарди. Қизиқ, бу ерда соғлом одамнинг юқумли дардга чалиниб, яримжон бўлиб қолиши икки карра иккидай маълум-ку. Йигит кейинчалик афсусланмасмикин?

Тез орада қутилган нохушлик рўй берди: бебош йигит ҳам дардга чалинди.

– Иккаламиз ҳам етимхонада катта бўлганмиз. Тарбиячимнинг гапига қараганда, иккаламизни бир кунда етимхонага ташлаб кетишган экан. Бирга катта бўлдик, мушдай бошимиздан ҳаётнинг аччиқ-чучугини бирга тотдик. Лекин хасталик биринчи бўлиб уни танлади. Мен шундан хафа эдим. Мана, энди иккаламиз ҳам тенгмиз, – деди у бир куни кечки пайт ҳовлида дуч келиб қолганимизда менга. – Тўғриси айтсам, шу вақтгача хотиним олдида хижолатда эдим...

Йигит самимий сўзлади. Шубҳаларим тарқаб кетди. Ахир бундай одамлар ҳеч қачон афсусланмайдилар. Аммо Усмон чолнинг йигитга муносабати барибир ўзгармади:

— Олифта куруқ!

Фақат ҳамшира Ойдиной йигитга айрича ҳурмат билан қарарди.

— Менимча улар ҳеч қачон ўзларини ёлғиз ҳис қилмасалар керак. Ҳатто сўнги дақиқада ҳам, — дейди у эрталаблари боғда айланиб юрган эр-хотинга ҳавас билан боқиб. Кейин бирдан маҳзун тортиб қолади.

Ҳа, Ойдиной ҳақ. Тақдир тузалмас дард ҳамда ўлимни рўқач қилиб, инсонни маҳв этишга шай турганда ҳам ёшлик ва муҳаббатнинг кўзига ҳар қандай хавф-хатар ажабтовур саргузаштдай туюлаверади... Афсуски менинг ҳаётим унчалик ҳавас қилгудай эмас. Бунинг устига ёш ҳам, кекса ҳам эмасман, ичмайман, чекмайман, қарта ҳам ўйнамайман. Касалликка таслим ҳам бўлмоқчимасман. Тўғри, дастлабки кунлар сиқилиб кетганимдан ҳаммасига қўл силтаб, узоқ-узоқларга кетворишни ўйлаганман, ахир бегона жойда биринчи кунни ўтказиш ҳаммага ҳам оғир бўлади, афсуски, журъатим етмади. Ахир қаергаям борардим? Энди мен шунчаки касалга чалинган одам эмас, нақ касалликнинг ўзи эдим. Тасаввур қил-а, шаҳар-қишлоқлар бўйлаб уйма уй бош суқиб юрган тирик вирусни!

Энди менга соғлом одамлар орасида яшаш мумкин эмас!

Шунинг учун ҳам сиқилиб кетган вақтларимда қадам ташлашга ҳолим келса бас, ҳаво соғлиғимга тўғри келадими-йўқми, ташқарига чиқиб кетавераман. "Сиз сиҳатгоҳдаги энг беозор беморсиз", дейишади ҳамширалар. Беозор эмиш. Қартабозлару қочоқларга нисбатан бўлса керак-да!

Дарвоқе, қартабозлар...

Биласанми, хоҳ ишон, хоҳ ишонма, бу ерда қартабозлик шунақанги авжига чиққан! Уларни алоҳида бир гуруҳ деса ҳам бўлади. Бор-йўғи беш киши. Қолганлар шунчаки томошабин.

Кечки обходдан кейин дўхтиру ҳамширалар ўз катакларига даф бўлгач, Миркомил деганининг палатаси одамга тўлиб кетади.

Қартабозлар эса ўртадаги стол атрофида ўтиришади.

Аввалига ўйин шунчаки эрмақдай бошланади. Мақсад бойлик тўплаш ва фойда қўриш эмас, асло. Шунчаки вақт ўтказиш. Ахир бу ерда беморлар учун ҳамма нарса текин. Бироқ аста-секин ўйин кескинлаша бошлайди. Буни ўйинчиларнинг қиёфасидан билса ҳам бўлади. Ўйинчиларнинг сарғайган юзлари аввалига бўғриқади, қизаради, кейин қарашлари ўзгаради. Ўйин ўртасига етганида бир-бирларига шундай вазоҳат билан қарашадики, уларни совуққонлик билан кузатиб турган ҳар қандай одамнинг ҳам жазаваси кўзиб кетади.

— Миркомил, бос! Туз сенда, билиб турибмиз, туз сенда!

— Саидғани, ўлиб қолдингми, нима бало!

— Э, лапашанг...

Томошабинларнинг ҳаяжонли хитоблари ўйинчиларни қутуртириб юборади. Улар энди шунчаки вақт ўтказиш учун эмас, кўпроқ пул ютиб олиш ҳаракатига тушиб қолишади. Ўзларининг хаста эканликларини ҳам унутиб юборишади.

Азалдан бир-бирдан нималарнидир тортиб олиш истаги, одамзоднинг қонида бор деган гап тўғри-да, шекилли.

Билмадим, бу ўйиннинг ҳам ўзига яраша сир-асрори борми, қанчалик диққат билан тикилмайин тагига етолмадим, лекин ҳар гал Миркомил деганининг қўли баланд келиши рости.

— Бор, ҳамширадан спирт опке, — деб буюради Миркомил ўйин ниҳоясига етгач ёнидаги ҳамхоналаридан бирига. — Мени айтди десанг, тозасидан беради.

Томоғи тақиллаб турганлар секингина қийқириб юборишади.

Кейин майшат бошланади.

Миркомил ўзи жиккаккина, қуриб қолган тарашадай бир одам, аммо дами баланд. Айтишларича, ҳатто дўхтирлар ҳам унга қаттиқ гапиришга ботинишмас экан. Лекин тезда маст бўлиб қолади.

Ана шундан кейин унинг хўнг-хўнг йиғлашини кўрсанг.

– Туз ҳамиша менда бўлган... Мен ҳамиша ютиб келганман! Лекин бу пулларни нима қиламан? – дейди у йиғламсираганча стол устида сочилиб ётган пулларга қараб. – Нима қиламан? Бу пуллар аллақачон чириб бошлаган ўпкамни тузатиб юборармиди!.. Эҳ, онасини... бу дунёни. Қуй! – Миркомил шериклари тўлдирган қадаҳни бир кўтаришда бўшатгач, чуқур уҳ тортиб қўяди-да, энди йиғламасдан, аммо ажабланган қўйи гапини давом эттиради: – Ўпкам узилиб тушадигандай қаттикроқ йўталишгайм қўрқаман, лекин барибир ичавераман, шунча ичсам ҳам ҳайронман, нима учун худо мени асрапти! Энди менинг ҳеч кимга керагим йўқ-ку...

Эртасига унинг аҳволи оғирлашиб қолганини эшитаман, уч-тўрт кун кўринмай қолади, аммо ҳафта-ўн кундан кейин қарасам, яна унинг палатасига одам тўплана бошлайди...

Одатда, эрталабки уколдан кейин икки-уч соат тўшақда ётишим керак, лекин қанчалик "беозор" бўлишимга қарамай, бунга риоя қилмайман. Тўғри, аҳволим унчалик яхши эмас, дарди бедаво билан топишиб, қадрдонлашиб қолганимдан буён у мени сира ўз ҳолимга қўймайди. Печакдай ёпишиб олган. Ўтган йили аҳволим пича дуруст эди. Ҳар қалай ўзимизнинг туман касалхонасида бир-икки ой даволаниб чиқиб, яна ишлаб юргандим. Бироқ... ким ўйлабди, қадрдон "дўстим" мендан айрилишни истамай, бутун борлиғимни эгаллаб, болалаб-урчиб кетганини! Кейинги вақтларда вужудим гўё ўзини ўзи кемириб-еёётгандай этим устихонимга ёпишиб, озиб кетгандим, бунинг устига иситма, йўтал... Туман касалхонасида ётиб даволаниб бир оз ўзимга келгандай бўлдим, аммо дўхтирлардан соғлом одамлар орасида яшаши сира мумкин эмаслигини, акс ҳолда уларни ҳам хароб қилиб қўйишим мумкинлигини, иложи бўлса, бирорта сиҳатгоҳда узоқ вақт даволанишим (аслида, умримнинг қолган қисмини ўша ерда ўтказишим) лозимлигини эшитиб дунё кўзимга қоронғи бўлиб кетди. Мен ўзимни ташлаб юбормаслик учун базўр оёқда турардим. Рост, бу ёғи.. бунчалик тезлашиб кетади деб ўйламагандим. Аммо барибир дош беролмадим, совуқ хабар неча йиллардан буён дард билан олиша-олиша толиққан вужудим ва азоб чеккан қалбимни тўсатдан, кутилмаганда поралаб юбордики, натижада қаерда эканлигимни ҳам унутиб, бор-йўғидан айрилган одамдай ўтириб қолдим. "Узоққа бормай, шу атрофдаги бирорта сиҳатгоҳда даволансам бўлмайдими?" деб сўрадим бир оздан кейин ўзимни тутиб, аммо дўхтир дарҳол рад этди бу фикримни. Хотиним ҳам шоша-пиша уни қувватлади: "Харажатини ўйламанг, ҳаммасини ўзим тўғрилайман, сиз фақат рози бўлсангиз, бас!" Ялт этиб қарадим хотинимга. У лабини тишлаганча нари кетди. Майли, кетиш керак бўлса, кетамиз-да. Хотинимга ҳам осонмас, уни тушинишга ҳаракат қилдим, ахир қачонгача... кийимидан тортиб қўл артадиган сочиғишга бошқа-бошқа бўлган одам билан юрак ҳовучлаб яшайди. Ҳар кун идиш-товоғу хона полидан тортиб, эшик-деразаларгача ўн фоизлик хлорли сув билан артавериш унинг ҳам жонига теккандир. Мен хотинимнинг хлорли сувда обдон пишган, оқариб, пўст ташлай бошлаган қўллари шилиниб қонаб кетганидан ҳатто пиёгани ҳам ушлай олмаганини, шу ҳолида ҳам ўз бурчини сидқидилдан адо этганини, болаларидан ёрдам кутмаганини қадрлайман. Ахир юқумли дард болаларга ҳам ўтиб кетиши мумкин-ку. Хотиним болаларни ўйлаб мени тезроқ сиҳатгоҳга кетишимни истади чоғи. Ўйлаб кўргач, бу фикр ўзимга ҳам маъқул тушди. Ҳар қалай сиҳатгоҳда ўзингга ўхшаган одамлар билан бирга бўласан, ҳатто ҳамшираю дўхтирлар ҳам касалинг юқиб қолишидан чўчимайди, улар жуда боадаб ва хушмуомала бўлганларидан юз-кўзларидаги ҳадик аломатлари унчалик сезилмайди, сезилганда нима, улар хизматлари эвазига мўмайгина ҳақ олишади,

шунинг учун ҳам хавотир, андиша юрагингни эзмайди. Ниқоб ҳам тутмайсан ўз уйингдаги каби... Ёлғиз қолганда йиғлагинг ҳам келмайди...

Хуллас, келганимга ҳам олти ой бўлибди.

Олти ой ичида хотиним билан олти марта телефонда гаплашдим. "Санаторийга кетиб яхши қилдингиз, биз ҳар куни бугдой совуряпмиз, ҳамма ёқ чанг!" Кулиб қўйдим. Менимча санаторийга кетиб эмас, уйдан кетиб тўғри қилдим. "Бирор нарса керак бўлса, айтинг..." "Овора бўлма... Шароит зўр. Алоҳида палатада ётибман, ҳамма нарса етарли!" Рост-да, энди менга нимаям керак бўларди?... Хотиним мени кўргани (болаларни юбормаслигини ўзим қаттиқ тайинлаганман унга) бу ерга келади деб уйлагандим. Ҳеч бўлмаса болаларим... Келинларини қанчалик таъқиқлаган бўлмайин, мен уларни кутардим. Лекин... Йўқ, хотинимдан гина қилмаслигим керак, болаларга бош-қош бўлиш, — гарчи ҳаммаси аллақачон уйлик-жойлик бўлса-да, энди унинг гарданига тушди ва бу "юк"ни кўтариш унга осон бўлмайди.

Аммо сендан андак гинам бор. Наҳотки нотаниш манзилга бир умрлик бадарга қилинганимни эшитмаган бўлсанг? Кўнглинг ҳам ҳеч қандай нотинчликни сезмадимми? Илгарилари ора-чора кўнгиноқ қилиб турардинг. Уч-тўрт дақиқалик суҳбатдан кейин: "Сиз эсламасангиз ҳам ўзим кўнгиноқ қилдим, кўнглим ғаш бўлверди", дердинг. Мен бўлсам: "Шу одатингни яхши кўраман", дердим. "Ҳа, сурбетлик билан ҳар қандай қалъани забт этса бўлади", дердинг хижолатли кулиб. Мен бу гал жавоб бермасдим, аммо жон қулоғим билан кулгинг товушини эшитардим.

Кейин яна анча вақт жим бўлиб кетардинг.

Мен бўлсам хавотир олмасдим, узоқ вақт жим бўлиб кетишларингга ўрганиб қолгандим, бир кунмас бир кун яна кутилмаган вақтда кўнгиноқ қилишингга ишонардим-да, аммо ҳозир ана шу ишонч мени тарк этган. Назаримда ўзимни ўзим бошқаролмай қолаётгандайман. Куни кеча эса... тушимда нуруний бир қарияни кўрдим: қаттиқ йўтал тутиб, ихраб ётган эканман, тепамга келиб оғзимга беш томчи сув томизди. Эрталаб ҳеч қачон касал бўлмаган одамдай тетик, бардам уйғондим. Ахир сув — ҳаёт рамзи, насибам узилмаган шекилли, яна соғайиб кетаман, деган ишонч туғилди қалбимда, зеро дунёда муъжиза деган нарса ҳам бор, бироқ кечга яқин барибир яна кайфиятим бўзилди, ахир беш томчи сув — беш кунлик умр деган маънони бериши ҳам мумкин-ку!

Яна умидсизлик, яна дилгирлик...

Тунда чироқни ўчиришдан кўрқиб қолдим, назаримда зимистон қоронғиликка аста-секин сингиб, йўқ бўлиб кетадигандай бўлавераман. Аллақандай шарпа дераза ортида пусиб тургандай, кўзимни юмишим билан ташланиб қоладигандай... Бошвоқсиз оғир ўйлар бостириб келаверади, атрофимни қуршаган ҳамма нарсада, ҳатто кафтимда чуқур ботган чизиқларда ҳам ўлим аксини кўргандай бўлавераман ва... отилиб ташқарига чиқиб кетаман.

Сихатгоҳ катта майдонни эгаллаган. Кўринишидан касалхонага ўхшамайди-ю, аммо тартиб-қоидалари, озодлиги ва яна зилдай оғир кайфият ҳукмронлиги билан касалхонадан ҳечам фарқ қилмайди. Шунинг учун ҳам ҳаво қандай бўлишидан қатъий назар, кўп вақтимни сихатгоҳ ҳовлисидаги тепалик устида ўтказаман. Назаримда бу ерда мендан бошқа ҳамма тақдирга тан бериб, тинч, хотиржам яшаётгандай, гўё ҳамманинг ўлимга маҳкумлиги ҳаммага аллақандай ички таскин бераётгандай... Гўё ўлим ҳаётдаги бошқа воқеаларга ўхшаш жўн ҳодиса, ўлимдан кейин яна бошқа воқеа ўз навбати билан рўй бераверадигандай... беморлар ўзларини шу қадар хотиржам тутишардики, ҳеч қачон адолатсизлик юз бермаган, дунёдаги ҳамма нарса ўз мароми ва меъёрида ташкил топган, шунинг учун ҳам қисмат ҳукмига бўйсуниб керакдай!

Мени фақат табиат қисмат билан мурасага келтиргандай бўлади. Куз эмасми, бутун борлиқдан маҳзунлик ёғилиб тургандай, бир қарасанг, осмонни зил-замбил

булут қоллаб, ёмғир томчилайди, аччиқ изғиринли шамол эсади, дарахт шохларида дийдираб турган япроқлар шамол ҳар даққир ҳамла қилганида ҳаётга видо айтиб, битта-битта узилиб тушади, ҳаво совиб кетади; бир қарасанг, қуёш чарақлайди, ҳаво беназир бўлади.

Нима бўлганда ҳам ичкарида шифтга тикилиб, кун санаб ётгандан кўра, бу ер – дўнглик устида ўтириш анча яхши.

Сиҳаттоғ шахардан анча олисда, овлоқ бир масканда жойлашган. Соғлом одамлар яшайдиган манзилдан йироқ бўлгани ҳам тузук. Одамнинг сал-пал иззат-нафси азият чекади, лекин бу фикр кимдан чиққан бўлса ҳам жуда тўғри ўйлаган. Шарт-шароит зўр. Тирикчиликни ўйламайсан, ош-овқатни ўйламайсан, ҳамма нарса текин. Айниқса бу ернинг ошпазлари зўр, беморларни яхши боқишади. Сира эринчоқлик қилишмайди, истаган вақтда беморларнинг кўнгли тусаган овқатни пишириб бераверишади. Бир китобда ўқиганим, ўлимга ҳукм қилинган маҳбусни қатл олдидан тансиқ таом билан сийлашгандай... Ваҳоланки... бу ерда осон ўлим топиш учун бизни тайёрлашади, ҳар кун неча марталаб ниналар баданимизга кириб чиқади, ҳапдорилар ютамыз, аммо юборилган дорилар вужудимизга ин қуриб олган вирусларни қуритиб, йўқ қилиб юбормайди, энди кеч, фақат унинг "шижоати"ни секинлаштиради, холос. Шунинг учун ҳам ўзимизни соғаяётгандай ҳис қиламиз, аслида руҳ қувват йиғиш учун вужудимизни кемириб, танадан чиқиб кетишга тайёрланаётганини, ҳаёт эса аста-секин чекиниб бораётганини пайқамаймиз... Айтганча, яна бир гап, сиҳаттоғнинг атрофи баланд панжаралар билан ўраб қўйилгани ҳам одамга сал бошқача таъсир қиларкан: панжаранинг нариги томонида, бир неча чақирим нарида жўшқин ҳаёт қайнайди, одамлар ҳеч қачон касал бўлмайдигандай, ўлмайдигандек яшайдилар, ишлайдилар, севадилар; бу томонида эса... нафас олаётганингни ҳис қилишнинг ўзи улкан бахт!

Бу ерга келганлар сиҳаттоғ ҳовлисида истаганча сайр қилишлари мумкин, лекин панжаранинг нариги томонига ўтишлари таъқиқланган. Тушга яқин ҳаво бир оз илигач, юришга ҳоли етадиган беморлар ҳовлига чиқишиб, сув танқислиги боис ёздаёқ қурий бошлаган дарахтлар орасида кезиб юришади. Худди қамоқхона ҳовлисидаги маҳбуслар янглиғ. Лекин бу ер қамоқхона, айланиб юрувчилар эса маҳбуслар эмас! Шунчаки... тирик арвоҳлар, холос. Панжаранинг нариги ёғи – товарак-атроф тақир яланглик, гўё қаттол касаллик ўт-ўланлару дарахтларга ҳам ҳамла қилиб, еб-ютиб юборгандай, ҳатто саксовуллар ҳам қуриб ётипти. Сал нарида тўрт-бешта қабр дўппайиб турган ғарибгина, хилват ва сокин қабристон ҳам бор... Кичик бўлса-да қабристон-да, ундан мудом мангуликнинг маънос оҳанглари таралиб туради. Эгасиз мурдалар маҳтал бўлиб қолмайди, буям жуда тўғри ўйланган. Ҳаёт ва ўлимни ажратиб турувчи чизик – қабристондан нарида кўк тоқиға бош тираган қорли тоғлар бошланади. Эрталабки қуёш нурида чўққилар ял-ял ёнади. Шу тоғларни қоқ иккига бўлиб, йўл-йўлақай учраган тепаликларни оралаб, қумуш тасмадай гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай темир йўл ўтган. Ҳар ой, ҳафта-ўн кунда шу темир излардан елиб келадиган поезд сиҳаттоғ рўпарасига келганда бир дам тўхтайди, ана шунда вагонлардан ранглари сарғайган, беҳол, рамақижон беморлар ҳансираб тушадилар ва толхивичдай қўлларини пешонасига соябон қилганча қўққайиб турган сиҳаттоғ томонга қараб бир зум туриб қоладилар, афтидан: "Охир етиб келган манзилим шу ер бўлдимиз?" деган афсус-надоматли ўй ўтса керак хаёлларидан. Кейин ёнидаги меҳрибон шеригининг мададига суянганча сиҳаттоғ томон юрадилар. Ичкарига кириб, ташрифнинг барча расмий томонлари ҳал бўлгач, бемор истаб-истамай ўз кулбасини эгаллайди, меҳрибон шерик эса... бу ердан тезроқ даф бўлишга шошилади.

– Болаларга эҳтиёт бўл... – тайинлайди бемор. – Томорқани қаровсиз қолдирма... Томнинг шиферида дарз кетган ери бор, шуни бутлаб қўйиш эсингдан чиқмасин...

– Э, бўлди, ишни ўйламанг энди, – йўл-йўлакай жавоб беради меҳрибон шерик. – Сиз ўзингизни ўйланг. Соғлигингизни, тезроқ тузалиб кетишни ўйланг. Мен тез-тез келиб тураман!

Кейин ёв қувгандай шошиб темир йўл томон юради. "...тез-тез келиб турармиш!"

Поезд эса... ҳаёт абгор қилиб, яроқсиз ҳолга келтирган одамларни сўнгги манзилга ташлайди-ю, соғлом одамларни ёрқин келажак сари олиб кетади.

Назаримда аллақандай кўринмас зот масҳаромуз қаҳқаҳа урганча одамларнинг сарагини саракка, пучагини пучакка ажратаётгандай туюлади. Ёки ғўзани ягана қилаётган уста деҳқон каби ортиқча, кераксиз ўсимликни суғуриб олиб итқитиб ташлаётгандай...

Яхшиям худо битта, агар қадим замонлардагидай худолар кўп бўлганда шўрлик одамзоднинг ҳоли не кечарди, дейман ўзимга ўзим.

Бу ерга келувчиларнинг ҳаммаси ҳам бемор эмас албатта, баъзилари яқин қариндошини кўргани келаётган бўлади, ёки Ойдинойнинг эрига ўхшаб хотинининг маошини олиб кетиш учун йўлга чиққан... Нима бўлганда ҳам шу куни сиҳаттоҳ ҳар кунгидан гавжум, сершовқин ва бесаранжом бўлиб қолади. Қаёққа қараманг, одам.

Аммо Ойдинойнинг эри ичкарига кирмайди. Хотини билан панжара ортида туриб гаплашади.

Бир оз гангур-гунгур қилишганидан кейин Ойдиной дарҳол:

– Бу сафар маошим сал камроқ, – деганча эрига қўшқўллаб топганини тутди. – Йиғ-йиғ кўп бўлди. Болалар мени роса соғинишгандир? Транспорт қулайроқ бўлганида уйдан қатнаб ишласам ҳам бўларди.

Эрнинг икки кўзи пулда. Лекин:

– Майли, бориға барака, – дейди ўзини хокисор тутиб. У тўладан келган, биққи, икки юзи ялтираб кетган киши.

– Ҳа, ҳа, албатта... – дейди Ойдиной шоша-пиша.

– Менам иш топгандайман, худо хоҳласа, рўзғорға барака кириб қолади.

– Иш топдингизми?

– Ҳа, суҳбатдан ўтсам бас...

– Дадаси, – эрининг гапини кесади Ойдиной, – иложи бўлса тезроқ ишга кириш. Кейин мен бу ердан бўшайман!

– Ие, эсингни едингми? – эрнинг овози бирдан ўзгаради. – Даромадли ишдан бўшаволиб, кейин шаҳардаги ҳамкасбларингга ўхшаб мирқуруқ бўлиб юрмоқчимисан?

– Шаҳарда ҳар қалай бежавотир...

Эр уни гапиртиргани қўймайди:

– Шаҳарда иш топа олсанг ҳам катта гап! Биласанми, у ерда ҳозир ҳамширалар иш тополмай, кўча чангитиб юришганини! Эҳ, сен ишсизлик нималигини қаёқданам билардинг!.. – дея чуқур хўрсинади.

– Ҳар доим шу гап... Ҳар доим шу гап...

Ойдиной ҳиққиллайди.

Беихтиёр дилгир бўлиб қоламан. Одамзод тақдир қўлидан озгина маош олади-ю, аммо юз минглик иш қиладиган ишчига ўхшайди. Тақдир эса ўз манфаатларига нисбатан маънан қашшоқ бўлиб қолган кимсаларни топиб, ишлата биладиган моҳир ишбилармон!

Дарвоқе, сиҳаттоҳ ходимларининг бир одати менга унча ёқинқирамади: улар эскириб қолган, яроқсиз дориларни узоқларга эмас, шундоқ сиҳаттоҳ ҳовлиси этагидида чуқурга ташлар эканлар. Тўғри, бу ерда бола-бақра йўқ, аммо қушлар бор-ку. Ишонасанми, бир гала қушлар ҳар куни эски дорилар ташланадиган чуқурни титкилашгани-титкилашган. Мен уларни ҳар куни кўраман, ҳатто таниб ҳам қолганман. Ўтган куни шу қушларни кузатиб ўтиргандим, бир маҳал, улар "қушлар базми"ни бошлаб юборишди: ғалати оҳангда куйлашар, рақс тушишар,

ора-чора бир лаҳза тек қотиб, тумшукларини бир-бирларига тираганча туриб қолишар, кейин гўё қаттиқ уйқудан уйғонгандек, бирдан бутун оламини бошларига кўтарганча чуғурлашарди. Фақат озғин, патлари туллаган бир қуш шерикларига кўшилмас, чуқурча ёнидаги дарахт шоҳида ўтирганча узоқ-узоқларга тикиларди. Худди бировни кутаётгандай. Мен унга қараб хаёлан: "Оғайни, кутма, учратишни истаганингни ҳеч қачон учратолмайсан", дейман. Аммо қуш парво қилмайди, у менинг қараб турганимни ҳам, шерикларининг чуғур-чуғурини ҳам пайқамаягандай, қилт этмай тураверади. Ора-сира учишга аҳд қилгандай бир-икки қанотларини силкитиб қўяди-да, яна ҳурпайиб олади. Бир маҳал тўсатдан шовқин тиниб, қушлар гуриллаганча осмонга кўтарилишди ва зум ўтмай... уч-тўрттаси "тап-тап" этиб пастга қулади. Осмондаги қушлар шу заҳоти қайта ерга қўнишиб, чунонам фарёд кўтаришдики... Ичкарига қирарканман, йўлакда турган дўхтирдан қушлар ўлимининг сабабини сўрагандим, у кулиб бамайлихотир жавоб берди: "Бу қушлар ўзимизники. Улар ёз-қиш шу ерда. Ҳеч қаёққа кетишмайди. Қиш кунлари очликка чидолмай, эски дориларни пок-покиза туширишган, мана энди жаззаларини тортишяпти. Улар ҳам касал!"

Ғалати бўлиб кетдим. Наҳотки бу ернинг қушлари ҳам касал бўлса? Шунинг учун узоққа кетмай, шу атрофда айланиб юришаркан!

Қизиқ, қушларга ҳам ўзига хос ақл-идрок берилган экан-да. Ва улар одамлардан фарқли ўлароқ, ўз ҳаётлари тартибларига собитдирки, ўзларига ато этилган ақл-идрокни бу тартибни бузишга ишлатмайдилар.

Шу кунни мен ҳам охириги дамга довуз бу ердан кетмасликка қарор қилдим. Бемор одам учун қачон, қаерда ўлишнинг нима аҳамияти бор? Қолаверса, аросатда ўтган умрни яқунламоқ, қайта яшаш насиб қилмайдиган дунё билан хайрлашмоқ учун бу ягона ва сўнги имконият, тўғрими? Оилам учун оталик, эрлик бурчини бажарганман, ҳар қалай бу томондан ҳам кўнглим сал бўлса-да хотиржам, аммо... сен учун нима қилдим?

Сихатгоҳга келганимдан буён шу ҳақда кўп ўйлайман. Қўлимдан келгани... яроқсиз бир аҳволда қолганимдан кейингина сен ҳақингда тинимсиз ўйлай бошладим. Ўзимча қўнғироғингни кутаман яна. Бунга ҳақим бормикин? Бу саволга жавоб беролмайман.

Аммо мен барибир кутавераман. Эҳтимол, ўзимнинг бепарволигим ва ношудлигим туфайли шу тахлит жазо олаётгандирман, кейин изтироблардан – касалликдан эмас – фориғ бўларман. Соғлом одамлар орасида яшаб оғир дардга чалиндим, аммо энди дардмандлар билан яшаб соғаярман, тозарарман... Жилла курса ўлим олдидан!

Бу ерга келганимдан буён фақат Сен ҳақингдаги одам оёғи етмаган чўққилар учига ёққан қордек топ-тоза ўйларгина мени чалғитади, илиқ хотиралар қуруқшаган қалбимга дунёнинг шодлигини қайтадан жо қилгандай бўлади. Ер остидаги қимматбаҳо хазинадай қалбим қаърида пинҳон бўлган ҳиссиётларим юзга қалқийди...

Эҳтимол, ким учундир шунчаки бир одам, шафқатга муҳтож, ташландиқ бемордирсан, аммо ким учундир бутун дунё эканлигини ҳис қилиш...

Биламан, ич-ичингда мендан хафасан. Бир вақтлар, ҳали жуда ҳам ёш (ўн олти ёшли қизалоқ – менинг назаримда гўдак!) чоғингда бегубор муҳаббатингни англай олмаганим учун ҳали-ҳамон кечиролмайсан. Лекин унутмайсан... Мениям худди кечагидай кўз олдимда қаршимда бош эгиб турганинг: "Эртаю кеч фақат сиз ҳақингизда ўйлайман... Билмайман, менга нима бўлган..." "Бунақа гапларни гапиришга ҳали ёшлиқ қиласан!" "Энди бир умр тоқ ўтаман!" Кейин гўё ҳозиргина айтган гапларингдан хижолат бўлгандай, тескари қараганча йиғлаб юборганинг... "Аёл йиғиси дунёдаги энг ишончли, самимий иқро". Ўшанда сенга, йиғлаётган аёлга боқиб шундай ўйлаганим рост, бироқ... бағритошлиқ қилганим учун арши

аълода афу этилиш-этилмаслик ҳақида ўйламаганман, ким билсин, эҳтимол, ўша вақтларда сенинг бокира туйғуларингга бепарво қарагандирман... Йўқ! Энди ўзни оқлашдан, нималарнидир тан олмасликдан фойда йўқ, шундай экан, ҳозир ҳақиқатни баралла айтишим шарт: ўшанда ўзимни шундай тутмасам ҳам бўлмасди-да, ахир мен муаллимнинг эдим, яна оилали одам, унчалик ёш ҳам эмас, бунинг устига дардманд эдим, шунинг учун бир қарорга кела олмаганим рост. Бироқ аслида... Оҳ, у кунларнинг изтироблари! Неча марталаб хаёлан сенинг ортингдан борганларим, сен билан учрашганларим, неча марталаб сенга ҳаётимнинг мазмуни деб билган нарсани ҳимоя қилишга сўз берганларим... бироқ негадир ҳар гал ўз уйимдан, оиламдан узоқлашишим кўпга чўзилмасди, мени ҳамиша вақт ва касаллик қўрқувга соларди-ю орзуларим туманли масофалар ичра ғойиб бўларди. Кейин бўккунимча ичволиб, одамзод вақтни бўлақларга бўлиб, парчалаб ташламаганида ва вақт ҳамон зулумотдан отилиб чиқиб, зулумотга қўйиладиган учқур оқимдай яхлит ҳолида қолганида эди, бизнинг ёшимизда ҳеч қачон фарқ бўлмасди, эҳтимол шунда касаллик ҳам мени четлаб ўтарди, дея телбаларча ўйлаганларим, ёзгирганларим... Бурч, масъулият, тирикчилик ташвишлари сингари фақат инсонларгагина тегишли бўлган нарсалардан нафратланганларим... Номаялум хавотир, ҳадик ва иккиланишлар... Бироқ мана энди ўлим оstonасида турганимда ҳаммаси ойдинлашди, вақт ҳам, касаллик ҳам ўз аҳамиятини йўқотди, фақат бошимда ғужғон ўйнаётган хаёллар ва қалбимни ларзага солган ҳиссиётларгина қолди. Мен энди сенга ўзимнинг муносабатимни баралла айта оламан: мен ёлғиз сени севаман, ҳатто ҳеч қачон кўришмасак ҳам, сен дунёнинг у бошида, мен бу бошида бўлсак-да, барибир умримнинг охиригача сени севаман!

(Ниҳоят, мен ўзимни ўзим фош қилдим. Ўзим бекинган қалъадан ташқарига чиқдим. Бироқ, ҳайронман, буни аввалроқ тан олиш шунчалик қийинми? Нега бунчалик қўрқиб яшадим?! Иссиқ ўрнимни, ўрганиб қолган тўшагимни совутгим келмадими ёки ўзимга қўшиб сени ҳам хароб қилиб қўйишдан чўчидимми?)

Аммо сенинг муносабатинг, жимлигинг мени ташвишга соляпти. Қўрқялман. Нега жимсан?! Наҳотки мени унутган бўлсанг? Ёки сен ҳам касал қушдан ҳазар қиласанми? Тўғриси, кўнглингда борини очиқ айтиб, кўнгиноқ қилсанг-чи! Ахир шусиз ҳам умримизнинг кўп вақтини сукут қаслаб ўтказдик. Вақт намланган совун каби қўлдан сирғалиб тушиб кетмоқда. Менда ютқазадиган ҳеч нарса қолмади! Шошилман. Аммо сен барибир жимсан...

Бу аҳволда хотиржам кўз юма олмайман, ахир!

Менгача нима бўлган эдию мендан кейин нима бўлади, деган ўй тинчлик бермайди сира.

Кимсасиз, қоронғи хонада бокира муҳаббатидан ягона мерос қолган мактубни бағрига босганча, ўз ўйларини армонларига ғарқ бўлиб ўтирган ёлғиз ва мотамсаро аёлни кўз олдимга келтирганимда юрагим қанчалар ўртаниб кетади.

"Иқроф ва тазарру учун энди кеч эмасми?" дея кимдир таъна қилаётгандай туюлади. Дунё торайиб, тўрт девор орасида қолгандай бўламан. Ўзимни қанчалар ёмон кўриб кетаман. Агар мен бўлмаганимда, бу дунёда яшамаганимда ва бизлар учрашмаганимизда, Сен албатта бахтли бўлардинг! Ҳозиргидай қоронғи хонада ёлғиздан ёлғиз, умрингни кимнидир кутиш билан эмас, бир гала болаларинг қуршовида аёллик, оналик бахтидан маст бўлиб ўтказган бўлардинг.

Худбинлик ҳам шунчалик бўладими? Умр елдай ўтиб кетаётганини ўйлаб ўзимга ачинибман-у, сенга бирор марта: "Мени бундай жазолама, қачондир, кимнидир севган бўлсанг севгандирсан, энди ҳаммасини унут, ахир Сен ҳам бахтли бўлишга ҳаққисан, мени кутма, мени ўйлама энди", демабман. Вақт учқур от, шошилмасанг, ҳеч нарсага улгуролмайсан, десам бўларди-ку. Ана шунда... келажаги йўқ муҳаббат қурбони мен бўлардим. Азоблардан пора-пора бўлиш менга насиб айларди. Асло сенга эмас!

Аммо ҳозир фақат сени кўришни, олисдан бўлса ҳам кўришни истайман, жилла қурса, мактуб ёз, қўнғироқ қил, гаплаш, мени деб дунёдан тоқ ўтаётганинг учун таънаю маломатларга кўмиб ташла; шунда мен гўшақдан келаётган овозинг (қанчалар аламли бўлса-да) сеҳрига берилиб, ҳаяжон ичида ундаги ҳар бир сўзингга, кулгингга (ана, сен куляпсан, кулгинг товушини эшитдим, чунки... табассуминг шарпаси лабларимга қўнди) асир бўламан, сўзларинг ва кулгингни тинглайман, илиқ нафасингни, чиндан-да мавжудлигингни, ҳароратингни ҳис қиламан; йиллар тез ўтгани, кўп нарсани бой бериб қўйганимни, ажал эшик ортида пойлаб тургани, ҳаётнинг боқий эмаслиги ҳақидаги ваҳимали ўйлар ҳам нари кетади, охир-оқибат кўрқувдан халос бўламан.

Мана, қоронғи ҳам тушиди, — мен аллақачон хонамга қамалганман, чунки шудринг тушгач, дўнглик устида ўтириб бўлмади, — ичкарига кирдим-у, қўлtelefonимни кўздан кечирдим, йўқ, қўнғироқ қилмабсан. Энди орзиқиб эртани кутаман, кутавераман. Фурсат оз бўлса-да, энди кутиш менинг галим. Аммо ишон, ҳеч қачон сенинг бокира туйғуларингдан шубҳаланмайман, гарчи баъзан шундай таассурот пайдо бўлса-да — дарвоқе, у тез-тез пайдо бўлиб туради — бу хасталиқдан, лекин шундай бўлса-да, юрак ниманинг илинжида уриб турганини яхши билади. Шунинг учун ҳам барча-барчасига: айрилиққа-да, тушқунликка-да, хасталикка-да, Сенинг жимлигингга-да чидай оламан. Охир-оқибат, энг нурафшон, энг порлоқ, бошқа кунларга ўхшамайдиган, соғлом кушлар осмонда парвоз қилиб юрган ажойиб бир кунда сени ҳаётни қучгандай қучиб, кўзларингга термилиш насиб этишига ишонаман! Ана шунда, бор-йўғи бир неча кун ёки дақиқа ичида биз бутун бир умрни яшаб ўтамиз ва бахтиёр бўламиз. Ахир айтишади-ку, сўнгги лаҳза абадиятга дахлдор, деб. Сен албатта мени кўргани келасан, тўғрими? Сен энг дахшатли вирусдан ҳам кўркмайсан. Сен бокира муҳаббатига содиқ қолган ягона жасур аёлсан! Аммо бу мўъжиза қачон — эртага эрталлабми ёки кечкурун, балки бутунлай бошқа куни — рўй беришини билмайман. Шунинг учун олдиндан айтиб қўймоқчиман, кечга яқин йўлга тушсанг, биз кўришолмай қолишимиз мумкин. Чунки бу ерда оқшом тушганидан кейин беморлар билан учрашув таъқиқланган. Мабодо... сен келган кунинг қуёш ботиб, атрофни қоронғилик чуллаган бўлса, учрашувдан умидингни узиб, қайтиб кетиб қолма, илтимос. Хафа ҳам бўлма.

Қуёш ботса, нима бўпти? Ахир у эртага яна оламни мунаввар этиш учун уфқдан бош кўтаради!..

Сенинг муаллиминг".

Элфия Куроповой кизи, касал қуш Хикоя

Диллардан дилларга

**Рамиз
РАВШАН**

1946 йилда тугилган.
Озарбайжон Давлат
дорилфунунининг
филология
факультетида таҳсил
олган.

Рамиз Равшан “Бир
ёғишли кўшиқ”, “Кўк
юзи тош сақламас”,
“Капалак қанотлари”,
“Кетсак биз бўлмаган
ерга”, “Нафас” номли
бир қатор шеърӣй
китобларнинг муаллифи.

23 ёшимда мени севганлар...

Дунё ногоҳ ёруғланса

Бир офтоб чиқса бир кеча,
Дунё ногоҳ ёруғланса,
Шаҳар-шаҳар, кўча-кўча,
Ётоқ-ётоқ ёруғланса.
Кўрардик, кимларнинг қўли
кимларнинг қўйинидан чиқар.

Кимлар эгила-эгила
кимларнинг уйидан чиқар.

Ойдин кун бўлса бир кеча,
Минг-минг турли гуноҳ кўрсак.
Устини ёпа олмаса,
Дунёни ялангоч кўрсак.

Бошимизга нима келар,
ақлимиз шошар, эҳтимол.
Ҳамма бирдан бош кўтариб,
дунёдан қочар, эҳтимол.

ШОИР ҲАҚИДА СЎЗ

Рамиз Равшаннинг илк китоби 1970 йилда босилиб чиққанди. Илк китобга сўзбоши ёзган Акрам Айлисли шундай таъкидлаганди: “Рамиз Равшаннинг йигирма уч ёши бор. Бунӣ айтмасак ҳам бўларди. Аммо масала шундаки, Рамизнинг шеърлари ва унинг ёши орасида ажиб бир уйғунлик бор...”

Рамизнинг иккинчи китоби орадан ўн етти йил ўтгач, 1987 йилда дунё юзини кўрди. Унга сўзбоши ёзган Комил Вали шундай таъкидлади: “Энди Рамизнинг қирқ ёши бор... Аммо “Кўк юзи тош сақламас”даги шеърлар энди Рамизнинг ёшига айлӣ эмас. Улар ё жуда ёшдир, ё жуда қаридир... Мен Рамизнинг шеърини ўз сўзим каби бемалол онамга ўқиб бера оламан. Ўғлимга васият қиламан. Умримни бу шеърларда яшайман”.

Бирор марта
 на сочини силадим,
 на-да кўз ёшин артдим,
 Қорачигимга ботар энди
 сочининг ҳар толаси,
 Йиллар бўйи
 бу аёлга мен, ахир, дард етказдим.
 Нега энди чекар дардимни?!

Бу аёл қабр тошимни
 ўтиб силагунча,
 Мушти билан урса, урса яхши эди,
 Қабримнинг устида қон йиғлагунча,
 Қаргаб, қақшаб турса, яхши эди.

Кет, кетақол,
 қора кийган аёл,
 Йиғингни тўхтата қол, қора кийган аёл.
 Бу қабр ҳам минг қабрнинг биридир,
 етар, қабртошини босма бағрингга,
 Барча, мен деб, йиғлаганлар тинчиди,
 бас, зўр ичига томаётир, йиғлама...

Демаки, шоирнинг бор-йўғи тилдир

Демаки, шоирнинг бор-йўғи тилдир,
 Шапалоқ уришга қўлимиз ҳам бор.
 Бироз бошимизда ақлимиз бордир,
 Бироз киссамизда пулимиз ҳам бор.

кўрганларидан торика-торика онасига: “Мени қайтариб ичингга ол”,
 демоккача боради.

У “Кўзгу”га тикиларкан, кўзгу чатнаб парча-парча синади. У ўзини
 бундоқ кўргиси келмайди. Бир томондан, дунё уни каритди, иккинчи
 томондан, дили ёшдир. Орзулари кўкка тортади, оёғи эса ерга ботган:
 “На кадар сўзлар бор сўзимдан ёшроқ, Энди чакирмоққа нафасим
 келмас. Энди бу дунёда ўзимдан ёшроқ Шеърларни ёзмаққа ҳавасим
 келмас”. Аммо тириклик ва ўлим ёнма-ёндыр, унинг чегараси ёлғиз
 Оллоҳга аёндыр. Бироқ шоир шуни биладики, ўлимдан инсонни юлиб
 оладиган нарсаси илҳом тўлғоғида туғилган сўзлардир.

Рамизнинг шеърини шарҳлашга, тушунтиришга уриниш кулги-
 лидир. Уларни мутолаа қилиш керак. Улар ўзини-ўзи тушунтиради.

Абдулкарим БАҲРИДДИН

Кўп ботирлар йўққа чиқди ўртада,
Кимнинг бахти кимни йиқди ўртада,
На бўлсинки, бир иш йўқдир ўртада,
Ҳали соғимиз ҳам, сўлимиз ҳам бор.

Минг илдир тугилиб, ўлармиз, эй дўст,
Йигласак, бас қилиб билармиз, эй дўст.
Токи, қадам ташлай олармиз, эй дўст,
Қабристон томонга йўлимиз ҳам бор.

Қарилык

Ўзгизлик бошланар бундан буёғи,
қочиб қутулмассан, одам боласи.
Ойларни, йилларни тутсанг буйингга,
Соғларни, қўлларни тутсанг буйингга,
ўлаб етолмассан, одам боласи.

Энди кўплар билан орам совуган,
кўплар омадимга севинмас энди.
23 ёшимда мени севганлар
33 ёшимда севолмас энди.

Мен, ахир, на Чўлман,
на Йўл,
на Кўча,
Ахир, ҳамманики бўла олмайман.
Мени севганлар деб ўла-ўлгунча
23 ёшимда қола олмайман.

Қанчалик сузлар бор сўзимдан жасур,
энди чақирмоққа нафасим йўқдир.
Энди бу дунёда ўзимдан жасур
сўзларни ёзмоққа ҳавасим йўқдир.

Йигини бас қилди, тинди шеърим ҳам,
қариди мисралар, сўзлар мен билан.
Дўстлар ёнигича қолар шеъримда,
қаримоқ истамас дўстлар мен билан.

Илоҳим, қариллик шундай экан-да,
дўстлардан жимгина узилар одам.
Умр лойқаланган сувдай экан-да,
озайгани сари тозарар одам.

Ичиму ташимнинг занги ювилар,
сатрлар кўкарар бу оқ вароқда.

Узоқдир юрак-ла қўлнинг ораси,
хайрият, ўлмадим шу оралиқда.

Сўзлар юрагимдан қўлимга етди,
бироз саргайди ва сўлди, на илож?!
Бироз жасурлиги, шўхлиги йитди,
гина қилмасинлар, йўл-да, на илож?!

Энди болта кесмас ақлим кесгани,
тириклик тотини биламан энди.
Бу кўҳна дунёда ҳар нафасимни
дарахтдан мевадай тераман энди.

Сўнг нафас дунёда ҳар недан ширин,
шоир ҳам қарийди, ўлар, биламан.
Сўзидан қон ҳиди келган шоирнинг
огзидан сут ҳиди келар, биламан.

Бу дунё бир қайнар қозондир, илло,
сўндирмас ўтини на қор, на ёмғир.
Бу дунёдан кетиш осондир, аммо
дунё-ла чиқишиб яшамоқ оғир...

Кетсак биз бўлмаган ерга

Кел, қўл-қўлни тутиб кетсак,
Кетсак биз бўлмаган ерга.
Бор дардни унутиб кетсак,
Дардимиз бўлмаган ерга.

Бунда қўйсак ўзимизни,
Бу тиришган юзимизни,
Бу эскирган сўзимизни,
Кетсак биз бўлмаган ерга.

Бир кимса олмасин хабар,
Кел, чиқиб кетсак бир саҳар,
Бу уй, бу кўча, бу шаҳар,
Бу денгиз бўлмаган ерга.

Одам ўғли оз топилар,
Сен деган дўстинг сотилар,
Бу Рамизни ким оборар
Бу Рамиз бўлмаган ерга?!

Озар тилидан

Абдулкарим БАҲРИДДИН таржимаси

Жараён

ЯНГИ АВЛОД ОВОЗИ

Сухбат *

Ҳозирги шиддат билан тез ўзгараётган замоннинг ўзи ўртага қўяётган кескин ва долзарб муаммоларни англаш, таъбир жоиз бўлса, давримизнинг бадиий солнома-сини яратишга ёзувчиларимиз қодирми?

Ислом КАРИМОВ,

Ўзбекистон Республикаси Президенти

Саволлар:

1. Сир эмас, кейинги қарийб йигирма-йигирма беш йил мобайнида давр тубдан ўзгарди. Бу дегани шуки, янги даврга хос бўлган кайфият ҳам пайдо бўлди. Демак, истаймизми-йўқми, янгиланган кайфиятни ўз асарларида акс эттирувчи авлод ҳам воғга етган бўлиши керак. Агар шундай бўлса, қани улар? Нега “манаман” дея кўзга ташланмаяпти? Бу гапни яна шунинг учун айтаяпманки, давраларда, кўпинча, 70-йиллар авлодидан кейин бизда бошқа адабий авлод шаклланмади, деган иддаоларни тез-тез эшитиб қоламиз. Чиндан ҳам шундайми? Акси бўлса, бунинг исботи борми? Чунки ҳар бир янги авлоднинг ўз ижодий кредоси бўлади, дунёни бадиий-эстетик қабул қилишида ўзига хослик бўлади, хўш, шу хусусиятлар нималарда кўзга ташланади? XX аср ўзбек адабиёти тарихига назар ташласак, адабий авлодлар бир-бирларидан жуда кўп жиҳатларга кўра яққол ажралиб турганининг гувоҳи бўламиз. Чунончи, *маърифат*, *ислоҳот* ва *озодлик* ғоялари билан *сугорилган ижтимоий кайфият* жадидлар авлодининг; *инқилоб* ва *шўронинг* илк йилларидаги *ғалабали* (бунинг замиридаги қурбонлару йўқотишлардан қатъи назар) *юришлари* билан *боғлиқ ижтимоий кайфият* 20-йиллар авлодининг; *социализм* ғоясига ишончнинг *тирилтирилиши* билан *боғлиқ ижтимоий кайфият* 60-йиллар авлодининг; *ғояга ишончнинг барбод бўлиши* ва *туб ижтимоий ўзгаришлар* (жумладан, *истиқлол*) заруратининг *ҳис этилиши* билан *боғлиқ ижтимоий кайфият* 70-йиллар авлодининг *ғоявий-эстетик мавқеини белгиллаган*. Хўш, *бугун-чи?* *Бугунги адабий авлоднинг* (магар у бор бўлса) *ғоявий-бадиий-эстетик қарашлари* нималардан иборат?

2. Назаримда, бугунги кунда адабиётимизнинг энг катта хусусияти унинг ранг-баранглигидир. Ҳа, замонавий ўзбек адабиёти мавзу жиҳатидан ҳам, жанрий ўзгаришлар нуқтаи назаридан ҳам, услуб томонидан ҳам ғоят хилма-хил кўринишга эга бўлиб бораётир. Фикримча, шу хилма-хиллик ва унга доимо эга бўлиш имкони

* Саволлар Улугбек Ҳамдам томонидан тузилди. Сухбатга адабиётимизнинг барча жонкуярлари-ни таклиф этиб қоламиз. (Тахририят).

бизнинг асл, бебаҳо бойлигимиз бўлса, ажаб эмас. Демак, аввало, шу бойликнинг қадрига етмоқ, уни асраб-авайламоқ керак бўлади. Чунки ижод учун эркинлик дегани кўчат учун мўътадил тупроқ, сув ва ҳаводек гап. Модомики, шундай экан, ижод эркинлиги учун бизнинг ҳаммамиз, бутун жамият, унинг зиёли қатлами ва, айниқса, ижод аҳли масъулдир, тўғрими?

Бошқа томондан, ранг-баранглик деганимиз авлод деган тушунчани инкор этмайдими? Ахир, авлод бўлиш учун муҳитнинг бир хиллигию шунга яраша дунё-қарашдаги яқранглик ҳам керак бўлади-да. Ҳозир истеъмолда ҳамма "изм"лар мавжуд. Ким анъанада, ким мумтозда, ким модерн ва яна ким "супермодерн", яъни ҳамма йўналишларнинг кесишувида ижод қиляпти. (Буни оптимистлар "синтез", пессимистлар бўлса "бўтқа" дейди.) Шундай бир вазиятда, дунёни бадиий-эстетик қабул қилишдаги яқинликка таянадиган адабий авлод ҳақида гапириш қанчалик ўринли экан?

3. Адабиёт биз кўниккан тушунчадангина иборат эмас, албатта, унинг миссияси хийла теран, шунчаларки, инсоннинг аслий ва энг асосий ичкин эҳтиёжларига ажабтовур тарзда жавоб бера оладигандек туюлади менга. Чунончи, қадимдан: "Биз қайдан келдигу кетурмиз қаён?" (Умар Хайём) деган савол фикрловчи инсон учун **саволларнинг саволи** бўлиб келган. Бунга муқаддас китобларда жавоб айтилган. Одатда, ўлмас битикларнинг жавоби ғоят умумий тарзда бўлади. Фикр одами эса шу умумийликни ўзининг ва ўзгаларнинг ҳаёти мисолида конкретлаштиргиси, унга индивидуал либос кийдиргиси, яқиндан тушунгиси, ҳис қилгиси келади. Шу ерда адабиёт ўзининг образлар олами ва рамзий табиати билан унга ёрдамга бел боғлайди, назаримда. Румий ҳазратлари "Ичиндаги ичиндадир" асариди у дунёни, руҳлар оламини бу дунё орқалигина, бу дунёдан олинган мисоллар воситасидагина тушунтириш мумкин, дейди. Бу борада Карл Густав Юнгда ҳам ажойиб фикр бор экан. Унинг "Ҳотиралар, тушлар, мушоҳадалар" номли асариди ўлимдан кейинги ҳаётга ишора бор, булар туш, онг ости ҳаётимиз, деган фикр илгари сурилади. Аслида, адабиёт ўз табиатиға кўра, худди шундай жиҳатларни ҳам қамраб олади ва қамраб олмоғи керак эмасми? Фақат уч ўлчовли оламға, бу дунёнинг ақидаларигагина суяниб, унинг талабларигагина мўлжаллаб битилган адабиёт инсон кўнглининг яримигагина малҳам қўйиши мумкин, ҳа, шаксиз, у мавжуд ҳақиқатнинг бир палласигина бўла олади. **Ҳақиқий адабиётда ҳар икки оламга ишора бўлмоғи ва, энг муҳими, бундай адабиёт ҳар икки оламдан маънавий туртки олиб яратилмоғи керак**, деб ўйлайман. Чунки бу адабиёт бизнинг ўзимиз, кўнгил ҳолимиз, онг устию онг остидаги борлиқ "мен"имиз экан, унинг бирон-бир мафкураға хизмат қилибгина "кун кўриши" ҳар қандай жиддий адабиётнинг кечирилмас нуқсонидек туюлади менга. Бу борада, мисол излаб узоққа боришнинг ҳожати йўқ, масалан, совет адабиётининг аччиқ қисматини олиб кўринг... Шу хусусда ҳам фикрлашиб олсак.

4. Дунё дунё бўлибдики, эзгулик ва ёвузлик курашиб келади. Кеча адабиёт эзгулик, яхшилик, ёруғликнинг ёнида туриб "жанг" қилаётган эди. Бугун-чи?... Бугун адабиёт эзгулик учун курашишдан "уялмаяптими", "ор-номус" қилмаяптими? Айримларнинг назариди гўё кулгили аҳволға тушиб қолган эзгуликнинг ёнида, эзгулик учун "жон олиб, жон бериш" адабиётға ғалати, соғлом мантиқдан узоқ тутим, "романтика" бўлиб кўринмаяптими? Хуллас, адабиёт бугун кимнинг, ниманинг ёнида ва нима учун?..

5. Истаймизми-йўқми, бугун постмодернизм ҳақида тўхталмай ўтолмаймиз. У нима, бугун дунё олаётган ҳаво-нафасми? Унинг хусусиятлари XX аср ўзбек адабиёти мисолида қандай ва нималарда кўринади? У бизни қаерға бошлаб кетаяпти? Аслида, модомики, постмодернистик кайфият кўнглимизға ташриф буюрган экан, яхшиси, унинг қўлидан бизнинг етаклаганимиз беҳроқ эмасми? Ахир, унинг "манифести"да мутлақ эркинлик деган, бир қарашда хуш, мохиятан эса инсониятни нималарға гирифтор қилиши номаълум бўлган (аслида, тахмин қилиш қийин эмас) бош "модда" бор. Бу "модда" маддалаб кетмайдими?... Чунки Ҳаёт (Реализм) деб аталган "Шоҳкўча"ға нисбатан у (ва ҳар қандай бошқа "изм" ҳам) бор-йўғи бир "ёндозш кўча" бўлса-ю (ва у ўша "Шоҳкўча" туфайлигина қадриятға эга эса),

бу кўчага ихтиёрини, сўнг ўзини бутунлай топшириб, ичкарига оёқ босган инсон алал-оқибатда адашиб кетмайдими?.. (Бу борада, фикр билдираётганда, у ёки бу “изм”га бўлган муҳаббатимиз ва ёки нафратимиз қобигидан чиқиб олсак, ҳақиқатга яқинроқ келармиканмиз, дейман.)

6. Адабиётнинг табиатида ўйинлик хусусиятининг тобора тош босаётганлигини кўриб-сезиб турибмиз. Бу, албатта, янги гап эмас. Қадимдан адабиётда “фойда” (меҳнат) (utile) ва “ўйин” (ducle) деган икки қанот мавжуд бўлиб келган (негадир учинчи хусусият — сиғиниш, илтижо ҳисси ҳақида айтилмаган. Чунки бадиий асарнинг яратилиш асосида, меҳнат ва ўйин завқидан ташқари илтижо, сиғиниш ҳиссиёти ҳам иштирок этади.) Фақат кейинги вақтларда ўйиннинг ҳиссаси кучайиб кетди. Бу дегани шуки, **нимани айтишдан кўра, қандай айтиш, дард айтишдан кўра, “ниманидир” бўлсаям гўзал шакллар ёрдамида ўқувчига етказиш биринчи ўринга чиқиб бораётир.** Аслини олсангиз, модерн, постмодерн суянадиган асосий устунлардан бири ҳам шу: ҳамма нарсани ўйинга, санъатга айлантириш. Нима деб ўйлайсизлар. **“ўйин”га берилиб, инсоннинг катта ҳарфлар билан ёзиладиган ДАРДдан узоқлашиб кетмаимизми?** Бу кетишда адабиёт чиндан ҳам бошқотирма — кроссворднинг бошқачароқ хилига айланиб қолмайдими?..

7. Юқорида айтилган шунча мулоҳазалардан келиб чиқиб, битта гапни алоҳида урғу билан айтиш лозимга ўхшайди: **бугун жиддий, оқни-оқ, қорани- қора деб айтишга билим, тафаккур кучи ва жасорати етадиган адабий танқид ҳар қачонгидан-да зарурроқ экан.** Унинг тушунтирувчи, қарашларимизни тиниқлаштирувчи, адабий-маънавий ўзагимизга озуқа бергувчи, унга янги рух ҳада этгувчи кучига жамиятда катта эҳтиёж пайдо бўлганига ортиқ шубҳа йўқ. Шу маънода, кунимизда бадиий асар қайси мезонлардан туриб баҳоланаяпти: унинг сифати, янгилigi, илмийлигидан ташқари танқидчининг **ХОЛИСЛИК** даражаси қай аҳволда? деган ҳақли саволлар туғилади. Чунки, кўпинча, бадиий асарлар баҳоланган танқидий мақола, илмий тадқиқот ва ёки тақризни ўқиб, ўзингга ўзинг савол бериб қоласан киши: қайси бири паст, қайси бири ўртаю қайсиси баланд асар ва нима учун?.. Аксарият ҳолларда ҳаммаси бирдек дурдона ўлароқ тақдим этилади. (Ва ёки кўр-кўрона “уриб” ташланади.) Назаримда, бу ўринда, танқидчиларимиз ўқувчилик муҳаббати (ёки нафрати) изҳоридан олим-мутахассис муносабатини билдириш даражасига ўсиб боролмаяпти. Яъни, у ўзининг у ёки бу асарга ёки унинг муаллифига бўлган симпатия (ёки антипатия)сини олимнинг қараши деб ўйлаяпти. Шулардан битта ҳақли савол туғилади: **бугунги ўзбек адабий танқиди мавжуд ҳақиқатни қай даражада ўзида акс эттирмайди?**

8. Қанчалик гапни силлиқламайлик ва ёки индамайгина айланиб ўтишга ҳаракат қилмайлик, барибир, бугун ҳам ўша кўҳна муаммо ижодкор олдида кундаланг бўлиб турибди: эски билан янги ўртасидаги кураш!.. Бу кураш кўчада эмас, аввало, ижод аҳлининг ботинида кечаяпти. Хўш, бугун қандай ёзиш керак? Кечагидек ёзишни, ўзидан битта қўйлак кўп кийган авлоднинг бадиий тилию ёзиш манерасининг ўзига хослигини тан олган, уни “яхши” деб билгани ҳолда, **ҳозирги ўзбек адабиётини бугун яратаётган ижодкор нега, барибир, янгича ёзиш керак деб ўйлаяпти, шундай ёзишга уринаяпти ҳам?** Ахир, тап-тайёр, асфальтланган, текис, ҳатто айтиш жоиз, чорраҳаларига светафорлар ўрнатилган йўллардан юриш оппа-осон эди-ку! Нима учун бугунги ижодкор янги йўллар очиш тараддудида яшамоқда? Бу икки йўлдан қай бирини танламоқ керак? Саволдан савол туғилар экан: хўш, нима дегани ўзи иккитасидан бирини танлаш? Эскига суянган кўйи, унинг негизида янгисини яратиш мумкин эмасми? Эски билан янги ўртасида кўприк қуриш узоқни кўзлаб иш тутиш бўлмайдими ва ёки, барибир, давр руҳи, замон нафаси айтиб тургандек ёзиш лозимми? Қайси бири тўғри йўл? “Янги-яхши” ёзаман деб “эски-яхши”дан маҳрум бўлиб қолмаяпмизми? Унда орадаги фарқ нима? Чунки ҳар қандай янгиликнинг пойдеворида эскиликнинг тоши мустаҳкам туради. Биргина шу фактнинг ўзиёқ давомийлик, ворисийлик ҳақида бонг урмаяптими? Замоннинг бу шиддатида бугун бўлмаса, эртага бонгни эшитадиган қулоқларимизга “кўз” тегиб, том битиб қолмаслигига ким кафолат беради?..

9. Ижодкорнинг ижодкорлик ва фуқаролик бурчларини қандай изоҳлаган бўлардингиз? Ёки улар бир нарсами? Агар бир нарса бўлмаса, ижодкорнинг ижод-

**Ҳамидулла
БОЛТАБОВ**

1954 йилда туғилган.
Тошкент Давлат уни-
верситетининг фило-
логия факультетида
таҳсил олган. Ҳозирда
ЎзМУ профессори,
Ўзбек муштор адабиёт-
ти кафедраси мудири.
“Истеъдод ва услуб”,
“Ўз сўзини излаб...”,
“Наср ва услуб”,
“Қатагон қилинган
илм”, “Абдурауф
Фитрат – адабиёт-
шунос”, “Фитрат-
нинг илмий мероси”,
“Муштор сўз қадри”,
“Ислом тасаввуфи
манбалари”, “Шарқ
муштор поэтикаси”,
“Фитрат ва жа-
дидчилик” каби бир
қатор китоблар му-
аллифи.
Олим Ҳалқаро Эсте-
тика ва эркин санъат
иштинмой акаде-
мияси (Россия ФА)
аъзоси.

корлик бурчига садоқати унинг фуқаролик бурчини адо этишига монелик қилмайдими? Ва ёки фуқаролик бурчимни тўла-тўқис бажо келтираман, деган ижодкор кўнглига хиёнат қилиб қўймайдими? Масалан, жадид адабиёти вакилларини эсга олайлик. Улар давр тақозосига кўра яшаб ижод этдилар. Кўнгилларида бўлса ҳам анъанавий “гул ва булбул” ҳақида куйлай олмадилар. Худди шундай тақдирини 70-йиллар авлодида кўриш мумкин. Шоирларимиздан Шавкат Раҳмон “рубобий шеър”лар ёзишни орзулади-ю, “жангчи”ю “зобит” бўлиб қолганини алам билан шеърга солди... Битта ишни амалга ошира туриб, ҳар икки – ижод-корлик ва фуқаролик бурчларини адо этиш мумкинми ўзи? Агар мумкин эса, нега, унда, кўпинча, кўнгилнинг истаги бошқа бўлади-ю, қаламнинг юриши бошқа чиқади? Агар саволни шундай қўйиш мумкин бўлса, ижодкор учун қайси бурч муҳимроқдир?

10. Бугун, назаримда, “жиддий адабиёт” деган алоҳида бир терминни бот-бот ишлатишга тўғри келади. Чунки “омма” ва ёки “кўча адабиёти” деган нашрдан уни ҳимоя қилиш эҳтиёжи пайдо бўлди. “Жиддий” ва “омма адабиёти” ўртасидаги чегарани аниқлаштириб олмаганимиз туфайли ҳам эрта бир кун кейингиси аввалгисининг ҳуқуқларига даъвогарлик қилиб қолиши ҳеч гапмас. Натижада, “адабиёт” деганда, ўқувчи кўз олдига енгил-елпи, ур-сур, фаҳш ва олди-қочдидан иборат негатив матнлар йиғиндисининг келишини тасаввур қилиш қийин эмас. Мана шулардан келиб чиқиб, бугунги ўқувчи “жиддий адабиёт нимаю омма адабиёти нима?” деган саволнинг жавобини юзакироқ бўлса ҳам билиши керак, деб ўйлайман. Чунки мен назарда тутатган “жиддий адабиёт” инсонни инсон, миллатни миллат сифатида тикланишига маънавий далда бўлса, “омма адабиёти” кўринишидан беозор бир эрмакдек туюлса-да, алалоқибатда инсон ва миллатни буҳронга етакловчи кучга ўхшайди. Шунинг учун ҳам мўри-малахдек урчиб кетаётган “омма адабиёти” қаршисида маънавий та-наззул олдини олишга қаратилган “жиддий адабиёт”нинг бўлиши, бўлгандаям, бақувват устундек туриши жудаям зарур! Бунинг учун эса жамият миқёсида шундай адабиёт ҳақида қайғурмоғимиз шарт бўлади. Сиз-чи, сиз қандай ўйлайсиз?..

Ҳамидулла БОЛТАБОВ жавоблари:

1. Ижодкор халқи адабиётга авлод-авлод бўлиб киради, деган тушунча онгимизга сингиб қолган. Қолаверса, ўтган аср таомилияга кўра, ҳар ўн йилликларни маълум бир ижодкорлар авлоди билан боғлаб қабул қилиш русум бўлди. Масалан, сиз айтганчалик, 20-йилларда Фитрат, Чўлпон ва Қодирий; 30-йилларда Ғафур Ғуллом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон, Усмон Носир; 40-йилларда Шайхзода, Миртемир; 50-йилларда Асқад Мухтор, Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Пиримкул Қодиров; 60-йилларда Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Ўткир Ҳошимов, Шукур Холмирзаев ва 70-йилларда бу рўйхат бироз кенгайган (ўтган асрда адабиётга кириб келган энг кучли тўлқинлардан бири), энди бир-икки ном билан эмас,

ўнлаб истеъдодларни санаш мумкин. Бироқ гап рўйхатбозликда эмас, бу арифметик саноқлар истеъдодлар авлоди ҳақида тугал тасаввур бермайди. Замонлар ўтиб, авлодлар оша, "ким яшаб қолар экан, кимнинг иши аталар экан савоб" (Абдулла Орипов) дейилганда, мен кўпроқ ўша ўн йилликлар авлодлари қолдирган дурдона асарларни кўзда тутаман.

Сўнгги 20-25 йил ичида миллий адабиётимиз энг сара асарлар ҳисобига бойиди, мазмунан теранлашди, шакллар ва услублар хилма-хиллиги ҳар қайси даврга нисбатан аниқроқ кўзга ташланди, лекин авлодлар масаласида мен бир гуруҳ истеъдодларни кўрсатиб, уларни 90-йиллар ёки янги аср авлоди деб аташим қийин. Албатта, ёшига ёки адабий жараёндаги иштирокига кўра, номларни санаш мумкин, бироқ у схематик чизгилардан иборат бўлиб қолади. Америка адабиёти тажрибасида "йўқотилган авлод" тушунчаси бор, бу тушунча Биринчи жаҳон уруши билан боғлиқ. Бизда ўтган қатағонлар, урушлар, йўқотишлар адабиётга ўз таъсирини ўтказган, бироқ авлодлар йўқотилмаган деган тасаввур ва тасалли бор.

Кейинги даврларда ижод қилган алоҳида истеъдодлар номини тилга олиш мумкин, бироқ улар адабий авлод сифатида шаклланмаганга ўхшайди. Айни ҳодисага нисбатан рус адабиётшунослигида "время коллективных талантов" деган тушунча қўлланилмоқда. Эҳтимол, авлодлар тушунчасини биз адибларга нисбатан эмас, уларнинг асарларига, тўғрироғи, *адабий қаҳрамонларга* нисбатан қўлласак тўғрироқ бўлар. Чунки адабий қаҳрамон табиатида нафақат муаллифнинг ғоя ва идеаллари, балки замон нафаси ҳам ўз аксини топган бўлади.

2. Мен "янги авлод овози"ни бир муҳитда яшаб, бир истиқлол ғояларидан озиқланиб, боринги, асосан, бир хил нашрлар орқали чоп этилиб турган асарларнинг хилма-хил бўлиши кераклигини адабиётнинг асл талаби, деб биламан. Агар ҳар бир авлод миллий адабиётни бойитиш манбаларини излаб топар ва яратар экан, албатта, бу яратилар, кўпинча, шакл ва услуб янгиланиши ҳисобига эришилади. Биз кимнинг ижодини қайси "...изм"га олиб-бориб тақамайлик, у адабиётга янгилик олиб кириши керак, ҳеч бўлмаса, Абдулла Қаҳҳор айтганидай, адабиёт "домовой"ига ўз қаҳрамонларини ёздириб қўйиши керак. Биласизми, рецептив эстетика (асарни идрок этиш маданияти)да бир ҳодиса бор: йиллар, замонлар ўтиб, адиблар ёки асарлар номлари унутилиши мумкин экан, бироқ қаҳрамонлар унутилмайди. Асар муаллифи эса ўша янги қаҳрамони билан бирга адабиёт тарихига кириб қолади. Мен ўз даврида (ўша даврдаги мавжуд адабий тамойиллар асосида, албатта) XX асрнинг 70-йилларида ўзбек насридаги услубий тенденцияларни кузатиб, изчил реалистик, лиро-романтик ва шартли услубий йўналишда ижод қилувчи; айрим ижодкорларда эса икки, ҳатто уч услубий кўринишларнинг унсурларини кузатиш мумкинлиги ҳақида илмий тадқиқот ёзганман. Бироқ бугун, икки аср бўсағасида яратилган асарларни кузатиб, бундай юзаки хулосалар қилишдан тийилманам. Чунки қайси адабий қаҳрамонни тилга олмай, у сиз айтган даврнинг эмас, балки ўзидан аввалроқ яшаган адабий даврнинг ҳосиласи бўлиб кўринади. Адабий қаҳрамон ҳақидаги айтилган мулоҳазалар кўпроқ насрга тегишли, шеърятда эса шоир "мен"ининг ўзи бош қаҳрамон. Унинг табиати, руҳияти, боринги, адабий маданияти ҳам бизга сабоқ бўлиши, шоир биз аввал туймаган туйғуларни туйдириши, биз кўриб англамаган бадий ҳақиқатни англашга ёрдам бериши керак. Бу билан ижодкор ўзи истеъдодини тарбиялайди, балки миллатнинг бадий диди ва салоҳиятининг ўсишига ёрдам бериши мумкин.

3. Бир пайтлар – XIX асрнинг ўрталарида яшаган рус мунаққиди Белинский: "Биз Гоголнинг "Шинел"идан чиққанмиз" мазмунидagi англамини бутун юз йиллик давомида такрорланиб келишига сабабчи бўлган. Ҳақиқатан ҳам бадий илдизлари нари борса, XVIII асрга бориб тақаладиган адабиёт учун бу тан олинган ҳақиқат эди. Шукурки, бизнинг туркий адабиёт манбалари бир ёки икки асарнинг дунёга келиши билан боғланиб қолмаган. Агар биз мумтоз туркий адабиётнинг тамал тоши

масаласини Навоийдан изласак, Ҳазратнинг ўзи бизга Насимий ва Лутфийга ишора қилади, миллий ёзма адабиёт ибтидосини (нима сабабдандир) Навоийнинг нигоҳига тушмаган Юсуф Боласоғунийдан изласак, унинг замондоши улуғ Маҳмуд Кошғарий муаллифини кўрсатмаса ҳам юзлаб назм ва наср дурдоналарини берадики, уларни маънан ўзлаштирмаган ижодкорлар ўзини *миллий* деб аташи гумон деб ўйлайман. Ундан-да нарироқда муҳташам Ўрхун-Энасой обидалари бор. Дунё олимлари бирлашиб, мушаккал илк адабий манба сифатида ҳам, илк адабий қаҳрамон сифатида ҳам “Билгамиш”ни тан олаётганлари миллий адабиётимиз илдизлари нақадар чуқур ва бақувват эканини исботлайди. Хўш, биз бугун *Истиқлол авлоди* дея тилга олаётган адибларнинг асарларидан эртага қай бири яшаб қолиши ҳақида ким башорат қила олади? Даврни баҳона қилиб, бор адабий бисотимизни бозорга солаётган бир даврда, ўша яратилаётган “янги” асар ёки қаҳрамонда яшаб қолиш илинжи (қурсоқ ғамини айтмаганимда ҳам) йўқлигига ким қафолат беради? Айтилганидек, адабиёт кунлик юмушнинг хизматиға кирса, ғоянинг юғурдагига айлиб қолса, қандай оқибат келишини тажрибада кўрган бўлсак ҳам ҳали-ҳануз адабиётнинг атомдай қудратини ўтин ёришга сарф қилишдай енгил заҳматдан қутула олганимиз йўқ. Буюк адабиёт ваъда қилаётган ижодкор авлод бундай ўткинчи ташвишлар билан ўралашиб қолса, миллат адабиёти бора-бора парокандалашиб кетиши мумкин. Адабиётимизда, энг аввало, ўша хавфнинг олдини олиш лозим. Бизда йилига ўнлаб танловлар уюштирилади, юзлаб асарлар тақдирланади, шу муносабат билан минглаб асарлар ёзилади. Албатта, танловлар керак, тақдиранишлар лозим, бу адабиётга эътибор ҳар доимгидан ҳам яхши эканининг амалий тасдиғи ҳамдир. Бироқ ўша танловга тақдим этган асаримиз (боринг, тақдирланди ҳам дейлик) ўша танловдан кейин бу ўзгараётган дунёда неча ой яшаши мумкинлигини ўйлаб кўрдикми? Публицистик асарлар ўз йўлига, бироқ бадийят намуналари мангуликка хизмат қилишни ўз эътиқодига айлантира билмас экан, у тарихда миллий адабиёт хазинасида қолиши тугул, устоз айтмоқчи, Тўйтепадан нарига ўтолмайди.

4. *Бугун адабиёт кимнинг ёнида, нима учун?* Бу бугуннинг саволигина эмас, буюк ўтмишдошларимизни ўйлантириб келган масала, келажакка дахлдор муаммо. Наинки, адабиётнинг келажагига, балки миллатнинг келажагига ҳам дохил. Буюк донишманд Конфуций, кимни сўймоқчи бўлса: “Сен ҳам эврилишлар даврида яшагин!” дер экан. Бу фикрни келтиришдан боис, яқин ўтмишимизга айланган ўзгаришлар ошкоралик давридан бошланганини қайд этиш лозим. (Бу даврнинг барча баланд-пастликлари Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг сўнги асарида чуқур таҳлил этилган. Ўша ошкоралик йилларида давр тазйиқидан яшириб, келажак учун асраб қўйилган асарларни излаб, адабий жомадонимизни титкилаб қолдик (жадид адабиёти ва тасаввуфий асарларни англаш бошқа ҳодиса). Қўлга урунгани Абдулла Қаҳҳорнинг “Зилзила”си бўлди. Мана, энди, ошкоралик, эркинлик насими эсяпти. Ҳеч бўлмаса, мана шу ниятда ёзиб, ташлаб қўйилган асарлар ҳам кам эканки, бу – адабиёт ўша пайтда кимнинг ёнида бўлгани ва нимага хизмат қилганига жавоб. Ёки Истиқлол шарофати билан мақсадлар, эътиқодлар ўзгарди. Озод сўзга ташна қалблар адиблардан улуғ асарлар кута бошлади. Табиийки, энг яхши асарлар яратилиши учун муҳит юзага келди, давр-шароит етилди, энди айрим адиблар, аввалги, кун кўриш учун ёзилган асарларини қайта таҳрир қилиб, айрим жойларини ўчириб, исм ва ғояларни алмаштириб қайта наشرга шошилганлари сир эмас. Мана шу ҳол ҳам адабиёт ўша пайтда, *кимнинг ёнида ва нима учун* яшаб турганини кўрсатадиган факт. Албатта, бизда бу мангу саволга одатий жавоб бор: адабиёт халқнинг ёнида бўлиши керак, деган. Меҳнаткаш чарчаганда “ҳорма” дейишга, ҳаётда янгилик саналган воқеага ҳозиржавоб бўлишга яраса, биз уни *халқ адабиёти* деб атаймиз. Бироқ бадий адабиётнинг ўз мақсади, ифода йўли, санъат асарининг ўз эстетик функциялари бор. Тўғри, чарчаган заҳматкашга ҳордиқ бериш ҳам адабиётнинг маълум бир

жанрлари доирасида амалга оширилиши мумкин бўлар. Бироқ миллий адабиёт катта адабиётнинг бир бўлаги сифатида жаҳон ҳамжамиятида яшаб қолиши муҳим экан, унинг инсоният олдидаги вазифаси миллий вазифаси “ҳорма – бор бўл”дан иборат бўлиб қолмаслиги керак!

5. Инсоният сўнги юз йилликда модернистик дунёда яшади. “Постмодернизм” дегани луғавий маънода янгиланган адабий жараёндан кейинги ҳодисадир. XX аср бошларида ўзбек адабиётида насрнинг ифода йўсини ўзгарди, шеърят янги вазн ва ғоялар билан иш кўра бошлади, драматургия адабий тур сифатида шаклланди. Хўш, бу янгиланиш даври модернизм бўлса, ундан кейинги ҳодиса (“пост” – кейин) нима ўзи? Дунё адабиёти постмодернизмга кириб келганда, биз соцреализм тамойилларини ишлаб чиқиш ва бадиий бисотимизни унга мослаштириш билан банд эдик, энди мустақиллик даврида дунёни таржима ва талқинларсиз кўра бошлаганимизда, биз ўрганмаган ҳодисанинг тамойилларини излай бошладик. Чунки бизнинг тасаввуримизга кўра, ҳар қандай “...изм”нинг маълум концепцияси бўлади, постмодернизм эса бизга муайян ғояни илгари сурмайди, қатъий адабий манифестлар билан иш кўрмайди. Мана шундан ҳайрон қолган айрим “назариётчилар” билиб-билмай кўзига янги бўлиб кўринган ифодани, қўлига уринган образни постмодернизмга қараб тортқилаш пайида (бу ҳақдаги Раҳимжон Раҳмат билан Улуғбек Ҳамдам суҳбатида асосли безовталиқ бор). Бироқ модернизмнинг кўринишлари ва моҳияти билан постмодернизмнинг хусусияти (табiiйи, кўринишлари) ўртасида катта фарқ бор. Модернизмнинг сўнги кўринишларидан бири *неомодернизм* ҳам ҳали постмодернизм эмас. Улуғбек Ҳамдам қўйган савол туфайли, бунга аниқлик киритишга эҳтиёж бордай.

Неомодернизм даврида инсон оламнинг босимини кўтара олмай *янги одамга* айланади. Бу даврда кўпроқ қувончсиз ва тушкун руҳни берувчи санъат йўналишлари ривожланади. Чунки бу ҳодиса XX аср биринчи ўн йиллигидаги тушкун руҳ билан боғлиқ. Биринчи жаҳон уруши ўйламасдан “ўт”га (Анри Барбюс) қадам босгани учун инсонни бахтли ва тинч яшаш имкониятидан маҳрум қилиб, уни умидсизлантирди. Санъатда *homo sapiens* ҳодисаси юз берди, яъни ақлга нисбатан шубҳа уйғотиб, ундан кўнгли қолган янги даврга ўтилди. Орадан 21 йил ўтиб, яна ҳам даҳшатлироқ Иккинчи жаҳон уруши бошланди. Бу уруш умуминсонийликка талофат олиб келди. Энди фашизм туфайли дунё гўзалликларидан севиниш, эмин-эркин ўсувчи оптимистик ижодий руҳ ўрнини инсоният тақдири учун қайғурувчи ва хавотир олувчи бадиий онг вужудга келди, инсонлар орасида ижтимоий тушкунлик пайдо бўлди. Ҳатто файласуф Т.Адорно айтган эканки, “Освенцумдан кейин нафис адабиётнинг бўлиши мумкин эмас”. Ана шу вазиятда вужудга келган неомодернизм турли кўринишларга эга. Мен уларни қайта изоҳлашдан кўра, Ю.Борев “Эстетика”сидаги талқинларни келтириш билан чекланаман: “*дадаизм*: олам – маъносиз ақлсизликдир; *экспрессионизм*: адоватли оламда инсоннинг бегоналиги; *конструктивизм*: инсоннинг саноатлашган кучларга бой бегоналашган оламда қолиши; *сюрреализм*: англаб бўлмайдиган ва сирли оламда инсоннинг саросимада яшаши; *экзистенциализм*: беъмани дунёда одамнинг ёлғизлиги; *адабий “онг оқими”*: шахс руҳий оламининг реаллик билан боғланмаганлиги; *неоабстракционизм*: “рангда муҳрланган онг оқими” кабилар. Неомодернизмнинг энг таъсирчан кўринишлари булар.

Постмодернизм эса аввалгисидан фарқли ўлароқ, жамиятнинг ижтимоийлигини сезган, у билан муросага киришган санъатдир. У XX асрнинг 80-йиллари бошларида (баъзи жойларда 90-йилларда) – санъатда ўзгармас мувофиқлик ҳукмрон бўлган бир вақтда, шиддат билан ривожлана бошлади, бу мувофиқликнинг йўқолиши ва унинг инқирозига сабабчи бўлган ҳодиса ҳам постмодернизмдир.

Постмодернизм адабиёти XX аср охирларига келиб нореалистик бадиий йўналишларини ўз ичига олган адабий таълимотга айланди. Маълумки, модернизм

академик ва классик анъанавий санъатни инкор этганди, бироқ аср охирига келиб модернизмнинг ўзи анъанавийлашди. Модернизм анъаналарини инкор этиш бадий мазмун касб этди. Бу эса янги адабий даврнинг ривожланишига, яъни постмодернизмга олиб келди. Постмодернизм жамиятни инкор этгани йўқ, у мавжуд ижтимоий, иқтисодий, маданий тартибга бўйсунди. Бироқ постмодернизм даврида деструкция (мавжуд тузум тартибларидан бошқача фикрловчи қодлашган тизим) жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олди. Ю.Боревнинг “Эстетика” асарида таъкидланишича: “Постмодернизм даврида ҳам инсон дунё босимига дош бера олмай, постинсонга айланиб қолаётганлик тушунчасини мустақамловчи адабий парадигмани юзага келтирди. Бу даврнинг барча йўналишлари шу парадигма асосига қурилган бўлиб, бу парадигма дунё ҳамда шахс борасидаги қарашларнинг инвариантларини ўзича парчалади ва намоён қилди”. Постмодернизмнинг баъзи бир муҳим ва долзарб йўналишларини кўриб чиқиш зарурати туғилганда, яна Ю.Боревнинг “Эстетика” асарида мурожаат қилиб, ундаги мазкур таснифни эслатгим келади: “*Поп-арт*: оммавий истеъмолчилик жамиятида “демократ-истеъмолчи”; *сонористика*: муаллифнинг “мен”ини берувчи тембрлар ўйини; *алеаторика*: инсон – тасодифий ҳолатлар дунёсида ўйинчи; *музикий пуантилизм*: “баҳор ёмғири шивирламоқда: дунё синиқлардан иборат”; *гиперреализм*: шафқатсиз ва қаҳрли дунёда жонли тизимнинг ўз қиёфасини йўқотиши; *хепенинг*: бебош, анархик “эркин”, бошқариловчи шахс тасодифий ҳодисаларнинг тартибсиз дунёсида; *ўз-ўзини вайрон қилувчи санъат*: “ҳеч нима” дунёсида қиёфасиз шахс; *соц-арт*: посткоммунистик қадриятларни янги ўзанга буриб юбуровчи дунёда ижтимоий проблематика; *концептуализм*: интеллектуал фаолиятда, экзистенцияланган маҳсулотлар орасида маданий тафаккурдан бегоналашган шахс”. Кўряписизми, бир суҳбат доирасида ёки бир-икки мақолада постмодернизмни англаш ва англатиш мумкин эмас.

Бироқ дунё адабиёти постмодернизм шароитида яшаётган ва ривожланаётган экан, бизнинг дунёга чиқишни ваъда қилаётган адабиётимиз глобализм доирасига кириши, постмодернизмнинг юқорида эслатилган йўналишларидан, ҳеч бўлмаса, маълум қисмининг кечишини табиий жараён сифатида қабул қилиши лозим.

6. Санъат назариясида “игравое начало” деган тушунча бор. Санъат асари, аввало, завқ ва дилбозлик асосига қурилади. Санъат табиатидаги бу “ўйинлик” хусусияти катта ижтимоий дардни ифода қилишга тўсқинлик қилмайди, агар у ҳақиқий санъат асари бўлса. Чунки дардни дардмандларга етказиш ҳам санъаткорона бўлиши керакки, у дард китобхонга бориб юқсин, унда дардкашлик туйғусини уйғотсин. Санъат асарида мана шу юқтириш хусусияти, эзгу-ниятларни юқтириш орқали эффе́ктлар (руҳий нуқсонлар)дан покланиш – катарсис назариясининг кашф этилишига сабаб бўлган. (Арасту фикрича, бадий асар қаҳрамонларининг бошига тушган қайғу, кулфатларга ҳамдардлик билдириш орқали томошабин ва ўқувчилар руҳан покланадилар). Абдулла Қаҳҳор ўз ҳикоясида бир бемор дардига шифо беролмайди, лекин унинг дардини шундай тасвирлайдики, ёзувчи учун (китобхон учун ҳам) унинг дардига шифо топишдан кўра, дарднинг ўзини санъаткорона тасвирлаш муҳимроқдир. Шунинг учун ҳам менинг назаримда, “Бемор”даги ечим “Минг бир жон”га нисбатан ишончлироқ. Чунки “Бемор”дан мурод иложсизлик, “Минг бир жон”даги тугун эса ўз қаҳрамонига ачинган адибнинг унга ҳаёт инъом этиши билан ечилади. Энди бу – адабий қаҳрамон дарди. Миллатнинг, Ватанининг дарди ҳам шундай. Фақат моҳир санъаткор ўша дарднинг ифодасига муносиб шакл топа олади, унга жозоба бахш этади. Натижада, бу образли тасвир ачиниш уйғотиш учун эмас, балки санъаткорона завқ ва руҳ учун хизмат қилади.

7. Мунаққиднинг вазифаси оқни-оқ, қорани-қора дейишдан иборат эмас. Қозилик, ҳакамлик қилиш танқидчига ярашмайди, боринг, у ижодий жараёнда бўлсин. Айримлар танқидчилик вазифасини яхши асар ёзса, “маладес” деб елкасига қоқиб қўйиш, асари бундайроқ бўлса, унинг қулоғидан чўзиб қўйиш ёки

танқид қилиб, тартибга қақриш деб тушунишади ва шундай деб тушунтирадилар. Биз бир ҳодисани чуқурроқ англаб етмай, дарров унинг “анти...”си (зидди) билан қизиқамиз. Бизнинг аънавий тафаккур тарзимиз оқ рангни ўз гўзаллиги ва мукамаллиги (барча ранглarning мужассами)да кўришдан кўра, уни қоранинг зидди (антиподи) сифатида тушунишга мойилроқ. Маҳкам Маҳмудовнинг “Мангу куй излаб...” фантастик асарлар тўплами шундай сюжетли ҳикоя билан очилади. Жаҳоннинг энг сара файласуф ва ҳақимлари учун дарс берилади, биринчи дарс оқни-оқ дейиш дарси. Натижани қарангки, улуғ Арасту ҳақимдан тортиб, замонамиз олимларигача шундай дарс олишга эҳтиёжманд эканлар. Бу бир ҳаёлий фараз, холос. Лекин шундай улуғ мутафаккирлар еча олмаган муаммони бандаи ожиз мунаққид қандай ечсин. Унда адабий танқиднинг вазифаси нима бўлади? ХОЛИСЛИК деб атаганингиз нима у, ижодий эътиқодми? Иш усулими ёки меҳнатининг натижасими? У адабий асарни холис баҳолаши керак деймиз. Бироқ унинг атрофини нохолисликка тортувчи омиллар эгаллаб турибди: биринчидан, журнал ёки газета буюртмаси (мунаққид таҳлилга тортмоқчи бўлган асарни ўз истеъдоди табиатида кўра танлаб олгани йўқ); иккинчидан, муаллифни ранжитиб қўймаслик (ахир, пировард мақсад ёзувчидан янада яхшироқ асар кутиш); учинчидан, муаллифнинг адабий жараёндаги мавқеини ҳисобга олиш (ардоқли адиб ҳақидаги танқид матбуотга чиқмаслиги мумкин) ва ҳоказо. Эҳтимол, буларни субъектив омил дерсиз. Унда асар муаллифининг кўнғироғи, янги асар билан табриклаш тамойили, асарни эълон қилган нашр билан муомала сақлаш ва бошқа субъектив омиллар ҳам бор. Ана энди, мунаққид шундай омиллар исканжасида мана шу асар ҳақида янги гап айтиши, аввало, уни тушуниши, китобхонларга тушунтира билиши, ёзув малакаси, танқид маданияти каби салоҳият даражасидаги жиҳатлар билан иш кўриши керакки, бу юқоридаги “омил”ларни енгиб ўтсин. Қолаверса, мунаққиднинг бу тақризини (аввало, буюртмачи нашр) китобхонлар, муаллиф, ҳамкасблари – адабий жамоатчилик, бир сўз билан айтганда, *реципиент* – қандай қабул қилади деган масала бор. Буларнинг ҳаммаси мунаққид зиммасига истеъдод, жасорат билан бирга масъулият туйғусини юклайди. Бу адабий жамоатчилик олдидаги масъулият эмас, балки катта адабиёт олдидаги масъулият, санъат асарининг азалий талаблари олдидаги масъулият, гўзалликни англаш илми – эстетика олдидаги масъулият. Шундай хулоса қилиш керакки, *буеунги ўзбек адабий танқиди мавжуд ҳақиқатни қай даражада ўзида акс эттирмоқда?*

8. Бу ҳодисани адабиётшуносликда аъна ва янгилик (тўғрироғи, ўзига хослик) деб аталиши мутахассисларга аён. Ҳамма манбаларда бир аксиома такрорланади: ижодкор аънанани ўзлаштириши ва янгилик яратиши керак. Лекин қандай қилиб? Бу мангу саволга ҳар бир ижодкор ўз асарлари билан жавоб бериши керак. Маълумки, ҳар қандай янгилик уруғ ҳолида бўлсин, эскилик бағрида тугилади. Унинг ривожланиб, камол топиши учун муҳит, тарбия ва бошқа омиллар зарур. Бироқ, менимча, буни “эскилик ва янгилик ўртасидаги кураш” даражасида қабул қилмаслик керак. Чунки бизнинг руҳимизга ўтириб қолган қаршилантириш усулисиз ҳам мерос ва ворислик муносабатида янгилик шаклланиши мумкин. Мен, бу ўринда, жадид адабиёти тажрибасини маъқул деб биламан. Улар маънавий меросга жуда эҳтиётлик билан ёндашганлар ва ўз асарларида қанчалик янгиликка интилмасинлар, оёғини мумтоз манбалардан узмаганлар. Масалан, Беҳбудий ва Фитратнинг драматургияси, Қодирий насри ва Чўлпон шеърини адабиётимиз учун қанчалик янгилик бўлмасин, улар эскиликка кураш йўлидан эмас, балки унинг энг яхши аънаваларини ривожлантириш йўлидан борганлар. Ҳатто Чўлпоннинг: “Кўнгил янгилик ахтирадур” дастури ҳам маълум маънода, мумтоз адабий бойликларга янгича ёндашиш руҳида эди. Менимча, жадид адабиётининг янгиликка эришуви шу билан изоҳланадики, улар мумтоз адабиётнинг янги самарали аънаваларини ўзлаштириб улгурган эдилар. “*Ҳозирги ўзбек адабиётини буеун яратаётган*

ижодкор барибир янгича ёзиш керак деб ўйлаётгани ва унга уринаётгани” яхши, бироқ асрлар, йиллар давомида ўзлашган, тажрибада синалган усулларни билмай туриб, ўзича янгилик қиламан деганлар уринишларининг натижаси қайтадан “велосипед ихтиро қилиш” даражасида бўлади. Мен эскича усулда аввал қойиллатиб ёзсин, кейин янгилик қилсин демайман, бироқ Чўлпоннинг: “Ҳақ йўли бир ўтулгуси” сўзлари бадиий ижодда ҳам дастур бўлиши керак. Реалистик наср имкониятларини ўзлаштирмаган адибдан, модерн услубидаги минироманлар ёки “онг оқими”ни ўзида сингдирган қиссалар кутиш маҳол. Худди шу каби ҳозирги ўзбек модерн шеърини намояндалари пайдо бўлди, уларнинг сара асарлари тўплам ҳолида чоп этилди, улар ҳақида тадқиқот ва мақолалар ёзилди ва ёзиляпти. Бироқ айрим шу йўлдаги “ижодкорлар” модерн шеърини деганда, тиниш белгиларисиз шеър ёзишни тушунишар экан, ҳатто бу ҳақда ҳеч тортинмай мақолалар ёзишяпти ҳам. Ахир, тиниш белгиларисиз шеърини, мумтоз шеърини ҳам, ундан аввал ҳам мавжуд эди-ку! Ҳар қандай ёзувларимиз хоҳ у руний бўлсин, хоҳ арабий ва ҳоказо тиниш белгиларидан холи эди. Фақат XX аср бошларидагина ёзувларни ислоҳ қилиш натижасида, тиниш белгиларини қўллаш имло қоидаларига киритилди. Демак, мен янгилик яратаман деган яхши мақсадда қўлига қалам олганларни ҳам ўзигача мавжуд тафаккур тарзи, ифода усулларида бохабар бўлишлари керак, деб ўйлайман.

9. Мен бу саволни шундай тушунаман. Агар фуқаролик бурчи ижтимоийлик касб этиб, санъаткорлик бурчи касбий моҳият касб этиши мумкинми? Ҳа, албатта. Энди бир мисол қилайлик: бир шифокор қарши — душман томондаги шахсни даволаши мумкинми? Агар даволаса, ўз маслакдошларига хиёнат қилган бўлади, агар даволамаса, ўз касбига. (Буқрот-Гиппократ қасамига.) Бу ўринда, касбий бурч умуминсоний моҳиятга эга, ижтимоий бурч эса маълум бир қараш, гуруҳ, борингки, бир давлат манфаати доирасида. Ижодкор шундай бир дуализмни бериши лозим бўлса, менимча, улуғ санъаткор иккинчи йўлни танлаган бўлар эди. Моҳиятан фуқаролик бурчи касб бурчига нисбатан кичикроқ саналиши мумкин. Бироқ, бу ўринда, муайян масалага ёндашувда касбий бурч инсониятга асқотарлироқдир. Биз мафкуравий жамиятнинг ҳосиласи сифатида ижтимоий бурчни бирламчи деб қўйишимиз мумкин, бироқ ўша санъаткор ўз касбига садоқатли бўлса, унинг асаридан нафақат санъат аҳли, балки умуминсоният ҳам баҳра олиши мумкин-ку! Постмодернизм санъаткори ана шу иккинчи йўлни танласа-да, буни ўз фуқаролик бурчига зид деб билмайди. Унинг учун санъат равнақиға хизмат қилиш муҳим ва муқаддасдир.

10. Адабиёт ҳар доим жиддийликни талаб қилади. Ҳар қандай замонларда ҳам мангуликка дохил асарлар билан бир қаторда, бўш, ночор, китобхон дидини ўтмаслаштирадиган, олди-қочди гаплар, фаҳшдан иборат асарлар ҳам бўлиб келган. Лекин бундан кейин ҳам бўлаверади, дейиш нотўғри. Миллий адабиётнинг бадиийлик тажрибаси ривожланган сари, бу каби касалликлардан қутулиб бориш мумкин. Бироқ, ҳозирги кунда, турмушда жуда кўп жиҳоз ва ускуналар бир марта ишлатишга мўлжаллаб ишлаб чиқарилаётгани маълум. Сиз айтган енгил адабиёт ҳам ўша бир марта ўқишга зўрга ярайдиган адабиёт бўлади. Улар адабиёт сахнасида узоқ қолиб кетмайди. Бироқ, ўша юмшоқ қилиб айтганда, ножиддий “адабиёт”ни урчитувчиларга қарши жиддий ҳаракат қилмоқ керак бўлади. Бу ноширларнинг иши, танқидчилар шуғуллансин, деган қарашлар самара бермайди. Ҳамма баравар енгил адабиёт қаршисига, сиз айтмоқчи, жиддий сақланиб қоладиган асарларни қўйиш йўли билан курашмоғи керак бўлади.

Шуҳрат РИЗАЕВ жавоблари:

1. Дарҳақиқат, сўнги йигирма беш йиллар оралиғида ижтимоий ҳаётимизда ҳам, маиший турмушимизда ҳам тубдан ўзгаришлар юз берди. Бугун барчамиз глобал дунё ва жамиятнинг бир бўлаги сифатида нихоятда катта ин-формацион ҳудудда яшаётган одамлармиз. Бинобарин, бизга янги даврнинг ўзигина эмас, шу даврдаги бутун ин-соният ҳаёти билан боғлиқ ўзгариш ва янгиланишлар, рўй бераётган турли ҳодисалар таъсир ўтказаяпти, кайфияти-мизни белгилаяпти. Ҳозирги пайтда, ана шу кайфиятни ўз асарларида акс эттирувчи авлод вояга етди, деб даб-дурустандан айтиш жуда мушкул. Лекин ёши, қарашлари, ҳаётий тажрибаси, интилиш ва истакларида нисбатан бир-бирига яқин бўлган кишилар гуруҳлари мавжуд-ки, уларни таъбир жоиз бўлса, авлод ёки авлодошлар дейиш ҳам мумкиндир. Агар ўтган асрнинг 70-йиллари-да шакллланган авлод биздан кейин бошқа адабий ав-лод шаклланмади, деярли бўлса, бу қай бир маънода тўғри ҳамдир. Чунки, нафақат, янги адабий авлод шак-лланмади, айтиш чоғда, ўша мавжуд авлоднинг ўзи ҳам муайян маънода, деградацияга учради. Факт сифатида уларнинг ўтган аср 70-80-йиллар оралиғидаги умумий интилишларини айтмаганда, кейинги йигирма йилда у авлод вакиллари том маънодаги адабий-бадиий парокандаликни бошдан кечирдилар. Бугун на шеърятда, на насрда ва на бошқа жанрларда авлод сифатида умумий ижодий йўл, услуб, ғоявий-бадиий бирлик кузатилмаяпти. Ҳозирда ёш жиҳатидан маълум маънода тенгқурлик тамойилини айтмаганда, адабий қараш, услуб ҳамда ёндашувларнинг бир-биридан мутлақ фарқлиги кўзга ташланади. Масалан, шеърятда Сирожибдин Саййид-ни Абдували Қутбиддин билан ёки Эшқобил Шукурни Баҳром Рўзимуҳаммад билан бир қаторга қўйиб тасав-вур этиш мумкин эмас. Ёки насрда Исажон Султон-ни Қўчқор Норқобил билан, Зулфия Қуролбой қизини Тўхтамурод Рустамов билан умумиятини топиш – ақл бовар қилмайдиган иш. Аммо, улар ёш жиҳатидан бир-бирлари билан деярли тенгқурлар. Қолаверса, уларни бир-бирлари билан яқинлаштирадиган ижтимоий дард-нинг ўзи ҳам сезилмайди. Дейлик, ўз вақтида шеърят-да Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи ёки насрда Ўлмас Умарбеков, Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимов, Омон Мухторларнинг изланишлари турлича бўлгани ҳолда, уларни бирлаштирадиган ягона ижтимо-ий дард бор эди. Ана шу дард уларни авлод сифатида тасаввур этишга ҳам имкон берар эди. Ҳозирда эса ус-лублар, қарашлар рангинлиги яққол билингани ҳолда, инсоний ва ижодий дарднинг турфалиги, муштарак эмаслиги ва ҳатто гоҳи бор, гоҳи йўқ эканлиги ҳам сези-либ туради. Ижодий кредо деганда, ана шу дард билан йўрилган бадиий-эстетик ижодни назарда тутиладиган бўлса, ҳозирда бу нарсаси бор дейишдан ўзимизни бироз тийган бўлар эдик. Албатта, ҳозирги ўрта ва улардан ёшроқ ёшдаги ижодкорларнинг бир-бирларидан тамо-

Шуҳрат РИЗАЕВ

1958 йилда туғилган.

Тошкент Давлат
университети
филология
факультетини
тамомлаган.

Олимнинг ўзбек
адабиёти, театр

ва кино санъати
масалаларига доир

ўнга яқин монография,
рисола ва илмий,

адабий-танқидий

мақолалар тўпламлари,
шунингдек, икки юздан

орттиқ мақолалари chop
этилган. “Искандар”,

“Дискотека”, “Она”,

“Етачки” (иккинчи
номи “Эзулик йўли”,

Н.Аббосхон билан
ҳаммуаллифликда),

пьесаларининг
муаллифи.

мила фарқли жиҳатлари мавжуд ва бу кучайиб ҳам боряпти. Бадиий ижоддаги услубий ранг-баранглик нуқтаи назаридан бу ижобий ҳол, албатта. Лекин ана шу ранг-барангликдан адабиёт ва ўқувчи ютаяптими, йўқми, мана бу энди, бошқа масала. Мана шу фикр билан камина, назаримда, иккинчи саволнинг ҳам жавобини бериб кетаётгандекман.

2. Ижод эркинлиги адабиёт, санъат аҳлига сув билан ҳаводек зарур, албатта. Лекин эркинлик бу истаган номаъқулчиликни қилиш, ёзиш, суратга олиш, намоёйиш этиш дегани эмас эканлиги ҳам кундек равшан. Афсуски, ўша оптимистлар "синтез", пессимистлар "бўтқа" деб атаган ҳодисалар, аксарият, беўхшов ҳолатда, ҳозирги адабий манзарамизда мавжуд. Назаримда, ҳар қандай "изм" ва изланишларда адабий-бадиий ижод аҳли ибтидодан то ҳозирга қадар сиғиниб келган гўзаллик туйғуси бош мезон бўлиб қолавериши керак. Чунки адабиёт ва санъат, аввало, инсон ҳиссиётларини тарбиялайди. Ундан тафаккурга, фикрий теранликка, руҳият инкишофига ва яна аллақанча инсоний ҳолат ва ҳодисаларга ўтиб боради.

3. Ҳазрат Алишер Навоий улугъ "Хамса"сининг сўнги достонида баён этган бир фикр адабиётнинг, яъни бадиий ижоднинг асл моҳиятини англашдаги буюк бир кашфиётдек бўлиб туюлади менга. Яъники, буюк Навоий Искандар достонини ёзишга киришар экан, ўзигача бўлган салафларининг бу образга ёндашганда, гоҳо саргузашт, гоҳо панднома, гоҳо интеллектуал мубоҳасалар, нутқлар фонида қаҳрамонни акс эттириш усулларини қайд этади. Жумладан, устод Абдураҳмон Жомийнинг Искандар нутқларига асосий эътибор қаратганини айтади, яъни:

*Эшиттим, қилиб зеб дафтар сўзин,
Қилур назм гўё Скандар сўзин.*

*Вале қилмайин майл ҳолатиға,
Шуруъ айламиштур мақолотиға.*

Кўринадики, Навоий учун асосий ижодий мақсад Искандарнинг ҳолатларидир. Агар Ҳазратнинг "ҳолатлар" тарзидаги бошқа бир қатор асарлари борлигини ҳам назарда тутадиган бўлсак, Навоий учун инсон ботиний дунёсидаги турфа ва фавқуллодда рангин кўринишлар энг асосий ижодий кредо бўлганини англашимиз мумкин. Демак, Навоий учун адабиётдаги бош масала инсон ва унинг ҳолатларидир. Инсон эса вазият, давр, воқелик тақозоси билан турфа ҳолатда намоён бўлиши мумкин. У нафснинг малайига айланиши, муваққат мафкуралар қули бўлиб қолиши ҳам ва ёки, аксинча, руҳан коинот қадар юксалиши ҳам мумкин. Уни макон замондан ташқарида ажратиб олиб бўлмайди. Бинобарин, барча даврларда "жиддий" деб атаганимиз ҳақиқий адабиёт даврнинг ойнаси, бадиий инъикоси бўлишга маҳкум ёки йўналтирилгандир.

Биз муайян даврда ва жамиятда яшар эканмиз, дунёқарашимиз ва, умуман қарашларимиз ҳар қанча теран ёки саёзлигидан қатъи назар, ўша давр ва жамиятнинг маҳсули, самарасидир. Шундай экан, демак, биз ҳам ҳис-туйғуларимиз, маърифатимиз, билимларимиз даражасида ниманидир тасдиқ этиб, ниманидир инкор этамиз. Муайян даврнинг ҳосиласи ўлароқ, айнан шу даврнинг хусусиятлари ҳар биримизда акс этади. Демак, адабиёт ҳам ёзувчи ижодкорлар қарашлари, ижтимоий майллари орқали маълум бир мафкурага хизмат қилади. Уни "Беш кунлик дунё" илинжидаги таъма деб қараш ҳам мумкин ва, айтиш чоғда, ишонч, эътиқод сифатида ҳам талқин этиш мумкин. Масалан, шўро даври мафкурасидан недир илинжда, вазиятдан фойдаланиб асарлар ёзганлар бор ва, шу билан бирга, унинг акси ўлароқ, шўро ғояларига, унинг доҳийлари фикрларига эътиқод қилган ўнлаб талантили ижодкорлар бор. Масалан, Алексей Толстойнинг "Сарсон-саргардонликда", Садриддин Айнийнинг "Дохунда" асарлари тамомила ўзгача қарашлардаги истеъдодли ижодкорларнинг муайян ниятда яратилган битиклари бўлса, Михаил Шолоховнинг "Очилган кўрик", Александр Фадеевнинг "Ёш гвардия" романларини

катта талант соҳибларининг мавжуд тузум ва мафкурага юксак ишончи сифатида баҳолаш мумкин.

4. Ҳақиқатдан ҳам, адабий-бадий мезонлар тубдан ўзгариб кетди. Фоя, мафкуралар хилма-хиллашиб, гоҳо бир-бирини тамомила инкор этадиган кутблардаги бадий асарлар яратиларди. Аммо унутмаслик керакки, таъкидлаганимиздек, бадий ижоднинг ўзи эзгулик ва ёруғ туйғулар истагидида қалб ва тафаккур маҳсули ўлароқ юзага келган. Шунинг учун ҳам у пайдо бўлган даврдан бери гўзаллики улуғлаб, инсонлар қалбига эзгулик уруғларини сеппиб келади. Бу рутба адабиётда ҳануз устувор, инчунун, ўзбек адабиётида ҳам. Гоҳида адабиёт ҳар бир қалбнинг ўз иши, шунинг учун ундаги индивидуалистик қарашлар ифодасини мақсад, мезон, меъёр, деб билиш керак қабилдаги фикрлар ҳам айтилиб турилибди. Агар бундай фикрларга амал қилинадиган бўлса, адабиёт ва санъатдан ижтимоий юкни бутунлай соқит қилиб, уни том маънода хонақалаштириш лозим бўлиб қолади. Инсоннинг ўзики махлуқот теграидан чиқиб, ижтимоий муносабатлар ҳосиласи ўлароқ шаклланади экан, қандай қилиб уни фақат кўнгил ошуфтасига айлантириб қўйиш мумкин. Қолаверса, кўнгил ҳам воқелик, муносабатлар маҳсули, садоси-ку!

Романтика – бу орзу, интилиш, ишонч, умид. Ана шу ҳислатлардан маҳрум одамни тўлақонли соғлом одам, деб бўлмайди. Моддий дунёни реалистлар яратгани, тугиб тургани билан, уни романтиклар ўзгартиради, юксалтиради, бойитади, турфалаштиради. Бадий ижодни ҳам олға силжитган мафкуравий омиллардан энг салмоқлиси “романтика” бўлган. Шундай бўлиб қолмоғи керак.

5. Постмодернизм жаҳон адабиёти ва санъатида ўзининг анча жиддий изланиш ва тажрибаларини намоён қила олган сўнгги, янги оқимлардан бири. Аммо унутмаслигимиз керакки, у қарийб юз эллик йилдан бери давом этаётган “авангард” ёки “модерн” адабиётнинг такомиллашган кўриниши ўлароқ, асл илдишларига кўра, реализм бағридан туғилган. Реализмнинг энг улкан ҳаётбахш қудрати шундаки, у “очиқ система”, “беҳудудлик” жиҳатларини намоён этган. Шунга кўра, унинг шажара дарахтида ҳар томон тарвақайлаган катта-кичик бачки шохлари бўлади. Айрим истисно ҳолатлар борки, баъзан ўша бачки шохларда ҳосил бошқаларига нисбатан мўлроқ бўлади. Аммо у муваққат ва нимжон бўлиши ҳам табиий ҳол. Шунга кўра, маълум вақти келиб, бу бачки шохлар қирқиб ташланади. Тана бақувват, келгусидаги мевадлар йирик бўлиши учун каллакляниш деган жараён амалга оширилади. Яъни, бачки шохларга исроф бўладиган қувват тана ва унинг асосий шохларида сақланади. Агар бу ташбеҳни адабиётдаги ҳодисаларга нисбат бериб, “реализм”, “модернизм”, “постмодернизм” истилоҳлари доирасида оладиган бўлсак, тарихий тажриба шундан далолат берадики, ҳар қандай ижодий услуб ва йўналишлар реализм бағрида туғилиб, сўнг яна унга қайтиш бўлгани каби ҳозирги эстетик жараёнларни ҳам ўша чархпалакнинг табиий айланиши тарзида қабул қилиш лозим.

6. Адабиёт ўзининг ўйинлик моҳиятига қачонки, ундан ниҳоятда зериккиш кайфияти пайдо бўлганида қайтади. Ўйин асосида турли шаклбозликлар, ҳар хил эффектларга суянувчи экспериментлар бўлиши мумкин. Лекин фақат инсоний дард, ўз қалби ва атрофида юз бераётган турли ҳолат ҳамда ҳодисаларга бефарқ бўла билмаслик туйғуси адабиётнинг том маънодаги юксак миссиясини ҳамisha юзага чиқараверади. Ана шунда бот-бот ўзига хос тарзда реализмга мурожаат бўлаверади. Бобораҳим Машрабнинг “Дилда дардинг бўлмаса, сардафтаримни кавлама” каби шох сатрлари ҳамма замонларда ҳам юксак адабиётнинг инсоний дард туфайли туғилганига далолат. Инсонни бевосита қўлига қалам тутқазиб, унинг руҳий мувозанатини издан чиқарадиган ҳодиса дард бўлар экан, демак, ўзгалар қалбида акс-садо берадиган адабиёт ҳам, айнан шунинг ўзидир.

7. Адабий танқид масаласи алоҳида дардли масалалардан бири. Дарҳақиқат, бугун адабий танқид ҳар қачонгидан зарурроқ. Унинг Беҳбудий бобомиз ўтган аср тонгидаёқ кўрсатиб берган асос вазифаси “Танқид – сараламоқдир” ҳануз аҳамиятини йўқотмай, долзарблигини сақлаб турибди. Бугун чексиз миқдордаги адабиёт ва санъат ҳодисалари дея тақдим этилаётган “намуналар” орасидан

аслини саралаб олиш осон иш эмас. Мана шу вазифани яқин-яқингача адабий танқид, жумладан, ўзбек адабий танқидчилиги имкон қадар бажариб келаётган эди. Адабий танқидни тақдир деб қабул қилган ўнлаб мутахассислар бор эди. Уларнинг аксарияти ҳозир ҳам бор. Аммо нега адабий танқиднинг ижтимоий-адабий, бадиий-эстетик ҳаётимиздаги ўрни сезиларли эмас? Бунинг сабаби, менимча, бефарқликнинг эпидемия даражасига кўтарилаётганлигидир. Наҳотки, китоб жавонларидан нурсиз, сарлавҳасиданоқ ўта саёз бир нарсa эканлиги англашилиб турадиган, дидсиз битиклар жой олиб, кино экранлари, театр саҳналари, ойнаи жаҳондан профессионал ночор, ҳаётий туссиз, мантиқан бир-бирига боғланмаган лавҳа, ўйин, томошалар тинимсиз бериб борилади-ю, ҳеч ким унга малакали тахлилий, танқидий муносабат билдиролмайди?! Буни ўзига хос маънавий бир жиноят дейишдан киши ўзини тиёлмайди. Ҳозир, асосан, мақтов, алқаш, ақлли ёлғон гапириш, тилёғламалик, хушомад ва ҳоказо иллатлар адабий танқидимизнинг хос хусусиятлари бўлиб бормоқда. Гоҳо асоссиз бўлса ҳам, танқидий фикр айтилган бирон нарсани учратиб қолсангиз, худди фавқуллодда бир ҳодисага дуч келгандек ҳайратга тушасиз. Бу вазиятда адабий эстетик дид, бадиий тафаккурнинг тараққиёти ҳақида қанчалик сўз айтиш мумкин?! Тўғри фикр, “танқидчиларимиз ўқувчилик муҳаббати изҳоридан олим-мутахассис муносабатини билдириш даражасига ўсиб боролмаяпти”. Бу ҳам, аслида, профессионал тайёргарлик масаласига бориб тақалади. Танқидчиликка ким ўқитяпти, кимларни ўқитяпти? Афсуски, бу саволга ҳам сукут сақлаб жавоб берилади. Чунки яна андиша, сермулоҳазалилик, юзиссиқлиги деган тушунчалар қалқиб келаверади.

Озод Шарафиддинов домла етмишдан ошганларидан кейин ҳам мунаққид эҳтироси ва муносабатини сақлаб қола билдилар. Демокчимизки, танқидчига эҳтирос жуда зарур, чунки ана шу туйғу унинг қалби ва тафаккури уйғоқлигини англатади. Ўз навбатида, эҳтирос қалб орқали идрокка ўтиб, билим ва маърифат билан уйғунликда юзага чиқади. Бугунги кунда ана шундай эҳтироснинг сўнгани, лоқайдликнинг урчиётгани адабий танқид борасидаги ташвиш ва хавотирларимиздандир.

8. Эски билан янги нисбати азал-абаддан бўлган гап. Инсоният ақл билан яшаш босқичига ўтганидан бошлаб, у тараққий этар экан, “эски” ва “янги” деган тушунчалар пайдо бўлган ва у дунёни тутиб келган. Эски ва янги ўртасида кураш борлиги учун ҳам ҳаёт абадий давом этиб келмоқда. Тасаввур этайлик, “қадим”чилар бўлмаганида, “жадид”лар бўлармиди?! Ёки эскини инкор этувчи янги бўлмаса, ҳаёт, турмуш-кечмиш нақадар зерикарли бўлар эди?! Лекин, бу дегани тамомила қуруқ ерда ҳар сафар янгитдан бошлаш дегани эмас. Эскининг яшашга қодир жиҳати ҳамиша янгига қўшилиб, табиий ўзлашиб кетаверган. Бу, айниқса, адабиётда яққол кўринади. Масалан, ҳар қанча маҳлиё бўлмайлик, Абдулла Қодирий каби ёзиш бугун нурсиз машғулот бўлади. Лекин ундан миллий бўёқларга бой ниҳоятда фараҳли ташбеҳ, ибора ва абортларни, руҳий ҳолат илғамларини олиб, ўрни билан ишлатиш янги асарнинг жонлилигига хизмат қилса, ажабмас. Нега, масалан, “Қутлуг қон”даги ғоявий-мафкуравий қарашларни четга суриб, Ойбекона ифода лафзини ўзлаштириш мумкин эмас?! Ҳа, адабиёт кроссворд ечиш эмас, тилдаги модернистик, ҳатто футуристик майллар гўзаллик, руҳият, фикр тарбиясидек адабиётнинг муҳим миссиясини тез ва соз адо этишда тўсиқ бўлиши мумкин. Масалан, энг сўнгги пайтларда эълон қилинган асар – миллий ҳикоячилигимизнинг жаҳон миқёсида бўйлаша оладиган тажрибаси ўлароқ қабул қилиниши мумкин бўлган Абдуқайом Йўлдошевнинг “Пуанкаре” ҳикоясини олайлик. Ниҳоятда жиддий ҳаётий кузатиш, руҳий ҳолат, фалсафий умумлашмалар теранлиги билан ўқувчини ларзага соладиган асар – соф анъанавий реалистик ифода йўсинига қурилган. Ҳамонки, шундай экан, эскидан ниманинг эски эканлигини, янгининг эса нимаси янгилик эканлигини, аввало, аниқ тасаввур эта олишимиз керак.

9. Ижодкор ҳамиша фуқаролик бурчини бошқалардан кўра теранроқ тушуниб ва тушунтириб яшайдиган шахс бўлади. Унинг фуқаролик бурчи, аввало, албатта, ижодкорлигидир. Биз фуқаролик бурчи деганда, кўпинча, ижтимоий фаоллик, од-

дий маиший истагу хоҳишлардан анчагина юқори бўлган ҳодисани тушунамиз. Бу инсондаги масъулият туйғуси, юрти, халқи, миллати, оиласи, яқинлари ва ўз виждони олдидаги жавобгарлик туйғуси. Ана шу туйғуси нечоғлиқ ривожланганлигига қараб, унинг фуқаро сифатидаги ижтимоий-маънавий қиёфаси тасаввур этилади. Бу хусусиятлар, албатта, унинг амалга оширадиган ишлари, касбу қори, фаолиятида намоён бўлади. Касбу корини ҳалол, фидойилик билан бажариб, хунарини мукаммал эгаллаган шахснинг меҳнатидан жамият ва яқинларига наф етар экан, демак, шунинг ўзи биланоқ, у фуқаролик бурчини адо этаётган бўлади. Инчунун, ижодкор шахс. Ижодкорнинг бурч туйғуси бошқаларникидан кўра юксакроқ, ўткирроқ ва миқёслироқ бўлади, албатта. У ўзини одамлар учун қай бир даражада манфаат етказадиган улкан ишларга сафарбар этади. Унинг сафарбарлиги, дейлик, ўқувчиси ёки томошабинидаги пайдо этадиган туйғулари, кайфияти, таассуротлари билан белгиланади. Ана шу нарсанинг ўзи ҳам ижодкорда масъулиятнинг қанчалик жиддий эканлигини англатади. Фуқаролик бурчини ижодкорнинг кўнгли билан қарама-қарши қўйиш мутлақо нотўғри. Улуғ шоирнинг "Кўнгил орзулари фидо ўшанга" дея Ватанига адоқсиз муҳаббат билан айтилган сўзларини эслайлик. Демак, кўнгил фуқаролик туйғусини тарбиялаб, юксалтирувчи маънавий манба. Туйғулар сарчашмаси бўлган кўнгил ҳаракатга келгандагина, бурч деган туйғу ҳам туғилади. Шунинг учун уларни бир-бирига зид ҳодисалар сифатида кўрсатиб бўлмайди. Жадидларнинг бурч туйғуси, айнан кўнгил, ижтимоий озодлик, эрк, ҳуррият насимларига мойил бўлгани учун ҳам бор залвори билан юзага чиқди. Улар инсон маънан ва жисман тўлиқ эркин бўлмас экан, унинг на кўнгли, на бошқа орзу-умидлари гул очмаслигини жуда яхши билар эдилар. Менимча, Шавкат Раҳмоннинг ҳам "рубобий шеър"лар ўрнига ижтимоий ёниқ сатрлар битгани, бу уни ўраб турган муҳит, жамиятни ўзгартирмай туриб, кўнгил эркига эришиб бўлмаслигини англагани туфайлидан эди.

10. "Омма" ёки "кўча адабиёти" ёки "бозор адабиёти" деган тушунчаларнинг ҳозирда авжланиши табиий ҳол. Аслида, бу азал-абаддан ҳам бўлган. Эслайлик, Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам адабиёт хос табақа вакиллари учун алоҳида, авом учун эса алоҳида бўлган даврлар тарихан маълум. Худди шундай, Ҳазрат Алишер Навоий "Маҳбуб ул-қулуб"да айтганларидек: "Ишқи хос, ишқи авом" тарзида муҳаббат ҳам дифференсация қилинган. Афсуски, шўро замони ва мафкураси барча ижтимоий-иқтисодий асосларни бир қилиб юборганидек, адабиёт ва санъатни ҳам тенглаштириш сиёсатига бўйсундирмоқчи бўлди. Пировардида эса, XX аср рус адабиётининг ўзида бир пайта, табиий ҳолда, икки йўналиш пайдо бўлди. Соф шўро мафкурасини ташувчи адабиёт (Маяковский, Серафимович, Гладков, Шагинян, Фадеев, Тихонов, Сафронов каби) ҳамда "йўловчи", "майда буржуача" ёки яна "кибор – аристократ" дея (Булгаков, Ахматова, Пастернак, Цветаева каби) ёрликлар ёпиштирилган адабиёт яшади. Бизда бундай ҳолатга йўл қўйилмаган эса-да, аслида, Қодирийда икки Қодирий, Чўлпонда икки Чўлпон, Ойбекда икки Ойбек, Қаҳҳорда икки Қаҳҳор яшашга мажбур бўлди. Булар, гарчи, "кўча адабиёти" даражасига ҳеч қачон тушмаган бўлсалар-да, давр талаби билан ўта оммавий ва балки "жўнроқ" асарлар яратишга ҳам мажбур бўлишди. ("Обид кетмон", "Ўртоқ Қаршибоев", "Олтин водийдан шабадалар", "Кўшчинор чироқлари" ва ҳоказо). Назаримда, асли ўша ножиддий адабиётнинг урчишига ўшандай мафкура тазйиқида ҳаётнинг нотабиий, ҳатто карикатуранамо иллюзиясига мослашиб ясалган асарлар сабаб бўлгандек туюлади. Биз, аввалбошданоқ, фақат жиддий адабиёт билан озиқланган бўлганимизда, шунинг ўзи бизда маънавий иммунитетни пайдо қилган бўлар эди. Афсуски, асл ҳақиқат, манзара бошқачароқ. Эндиликда, "оммавий адабиёт", "оммавий маданият", аниқроғи, "оломон маданияти" дейдиган ҳодисалардан иҳоталаниш учун жиддий адабиёт ва жиддий санъат китоб жавонларидан, телевидение, кино экранларидан ва саҳнадан оммавий равишда жой олиши керак. Биз бутун жамиятни жиддий маънавий муҳитга, маданий аурага олиб кира олсак, шундагина, жиддий адабиёт ва санъат ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланади.

Назар ЭШОНҚУЛ жавоблари:

Назар
ЭШОНҚУЛ

1962 йилда туғилган. ТошДўнинг журналистика факультетини тамомлаган. “Уруш одамлари”, “Момо кўлиқ”, “Маймун етаклаган одам”, “Шамолни тутиб бўлмайди”, “Гўрғули” каби асарлари нашр этилган. Ф. К. Анитининг “Ҳикоялар ва қиссалар” ини, А. Камюнинг “Эсселар” ини, Чеховнинг “Болохонали уй” ҳикоясини ўзбек тилига таржима қилган.

1. Сиз айтган авлодлар бўлиниши кўпроқ поэзияга хос. Назм – дунёвий аънаналар, усуллар, синовлар ва шаклларни ўзида синаб кўрди, тараққиёт босқичига чиқиб олди. Наср ҳақида мен бундай деб айтолмайман. Назаримда, насрга нисбатан жараён бир мунча бошқачароқ кечгандай. Қодирий ва Чўлпон бошлаб берган насрий изланишлар, хусусан, миллий наср, уни дунё адабиёти билан бўйлаштириш ҳақидаги орзулар ўзини тўлақонли маънода сиз айтган “70-йиллар авлоди”га келибгина амалга ошди. Шу сабабли, Қодирийдан бошланган бу жараённи ёш нуқтаи назаридан бир авлодга мансуб деб ҳисобламаган бўлардим. Бу даврда, гарчи наср бизнинг адабиётда азалдан бўлган деган қараш тарафдори бўлсам ҳам, аммо профессионал наср, айнан ана шу 50 йилда шаклланди, профессионал миллий наср, миллий жанр тусини олди. Мавзулар, одамга муносабат, воқеликни акс эттириш, айтадиган гапи, танлаган шакллари, услубий ранг-баранглигига кўра, ўтган 50 йиллик насрни бир авлод насри деб баҳолаган бўлардим. Гарчи бу насрда сиз санган авлодларга хос тамойиллар бўлса ҳам. Аммо фундаментал наср жанрини ана шу 50 йиллик авлод биргаликда яратди, бу давр насрининг услублари, айтар гаплари, мақсадлари, концепциялари бир-бирига яқин. Чўлпоннинг насрдаги шаклий изланишлари, ҳатто миллий менталитетга хос бўлмаган (Мирёқуб характери, унинг аёлларга муносабати) воқеликни қамраб олишга, услубий кенгликка чиқишга уринишлари, ҳаммаси 70-йиллар насрига келиб, ўзини тўла оқлай бошлади. Аслида, авлодлар, менимча, адабий концепцияларига қараб фарқланиши муҳимроққа ўхшайди. Биз ана шу 50 йил ичида насрни елкасида кўтарган авлоддан (Қодирий, Чўлпон, Қаҳҳор, Ғафур Ғулом, Ойбек, Миркарим Осим, Асқад Мухтор, Шукур Холмирзаев, Мурод Муҳаммад Дўст, Аҳмад Аъзам, Эркин Аъзам, Хайриддин Султонов) миннатдор ҳолда, бугун “ўзбек насри” ҳақида бемалол фикр юритаяпмиз. Насримиз 50 йиллик изланишдан сўнг, 80-йиллар ва бугунги авлод олдида уни энди янги босқичга, янги поғонага кўтариш вази-фасини кўйди. Бу – шаклда, ифодада, метафораларда, образларда, тилда, услубда кўриниши керак. Тўғри айтдигиз, янги авлоднинг юзи кўринаяптими? Кўринаяпти. Мен “Фано ва бақо”, “Тўп ўйин”, “Озодлик”, “Ҳайкал”, “Дашту далаларда”, “Ўзим билан ўзим”, “Қоғоз гуллар”, “Жажман”, “Адашвой” ҳикоялари, “Бозор”, “Рўё”, “Озод”, “Боқий дарбадар” романлари каби асарларда (рўйхатни кенг қилиш мумкин) ана шу янги авлоднинг қиёфасини, услубини кўраман. Албатта, бу асарларнинг муаллифлари турли ёшда. Лекин улар асарларини услубига ва концепциясига кўра, янги авлод насрига тегишли деб баҳолаш мумкин. Шунинг учун ёшига қараб эмас, адабий авлодни асарларнинг мазмунини, услуби, концепциясига қараб белгилаш тарафдориман. Эҳтимол, шунда биз адабий жараёндаги авлод ўзгаришини маълум бир 10-20 йилга эмас,

авлод ўз миссиясини қай тариқа бажараолганига қараб баҳо беришимиз осонлашар! Шу маънода янги наср авлоди рўйхати Асқад Мухтор номи билан бирга, бугун Аҳмад Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, Исажон Султон, Улуғбек Ҳамдамдан кейин ёши ҳали ўттизга қирмаган ёшларимизга бориб тақалаётгани кишини хурсанд қилади. Яқинда Мурод Човушнинг “Ҳеч” деган қиссасини ўқиб қолдим. Мени хурсанд қилган нарса, Мурод Човуш айтадиган гапига ўзига хос янги шакл топа олган. Шу билан бирга, олмошлар ўртасидаги тўсиқни, бошқача айтганда, анъанавий баён усулини осонгина енгиб ўтади. Мен ҳам бир воқеликни “Мен”, “Сен”, “У” тилидан ва нуқтаи назаридан ҳикоя қилишга уринганман. Аммо, барибир, мени меъёрлар ушлаб турган. Мурод Човуш эса ҳеч иккиланмай, дадиллик билан бу меъёрни бузади. Бузганда ҳам осон, табиий бузиб ўтади, бунга изоҳ ҳам бермайди. “Мен” қолади, аммо қаҳрамонлар ўзгариб туради. Бу адабий приёмни табиийликка анча яқинлашдирган. “Поток сознания” – онг оқими усули бу қиссада яққол ўз ифодасини топган. Аммо қисса тили анча ҳафсаласиз, ишлов берилмаган, палатришликка мойил, поэтик унсурлардан кўра, шаклга берилиб кетилган. Лекин, барибир, адабий жараённинг бир намунаси сифатида таҳлил қилишга арзийди. Оз бўлса-да, ёшлар янги наср авлодга мансубликларини исботлашга уринишаяпти. Янги насрга хос ифода усуллари Баҳодир Абдураззоқ, Умид Ёқуб изланишларида ҳам батафсилроқ кўринаяпти.

2. Ижод эркинлиги мавзуси йигирма йил муқаддам долзарб эди. Бугун, назаримда, у кам эсланаёпти. Сабаби шундаки, бугун ким нимани хоҳласа ёзиб ётибди, ҳеч ким, ҳеч нарса тўсиқ бўлаётгани йўқ. Ҳатто шу даражада эркинлашиб кетдикки, адабиётга, эстетик нормаларга, этик тамойилларга зид бўлган, ота-боболаримиз бизни миллат, халқ қилиш учун мисқоллаб йиғган ва бизга шу йўллардан бошқасида юриш инсоният таназули эканини қатъий қилиб белгилаб кетган қоидалардан воз кечилган, инсоннинг ҳайвоний қиёфасини акс эттирадиган, ҳирс, эҳтирос жараёнлари батафсил тасвирланаётган, демак, тарғиб қилинаётган олди-қочди, тижорат, фишқ-фасод чўпчакларни ҳам газеталаримиз, ҳам нашриётларимиз янги адабий воқелик сифатида эътироф этишяпти, бунақа асар ёзаётганлардан янги давр Де Садини яратишяпти. Ҳатто шу даражага боришяптики, яқинда бир хусусий ношир бир машваратда уялмай-нетмай: “Фалончи ҳирсни бадийи воқелик даражасига кўтариб, адабий кашфиёт қилди” деган гап билан мақтанибди ҳам. Ношир назарда тутган “асарлар” ёзаётган “кашфиётчи” адибнинг китоблари бугун китоб савдосида бозори чаққон. Мен ўйлаб қоламан, шундай “ҳирсли кашфиёт” қилаётган ҳам, шундай китобни нашр этаётган ҳам шу асарларни ўз фарзандлари, ўз набиралари ўқисини, ана шу “батафсил тасвирланган”, “адабий воқеликка айлантирилган” “ҳирс” тасвирлари фарзандларининг одоб ва ахлоқига таъсир қилиши, ўзгартариши мумкинлигини ўйлармикин?! Ё фарзандлари билан ҳам бу мавзуда худди асарларидаги тасвирлар каби бемалол гаплашаварармикин?! Агар шундай бўлса, унда бу ҳолатни адабий танқидчилик эмас, тиббиёт ходимлари муҳокама қилиши керак. Менимча, қўлига қалам олувчи ҳар бир одам олдин ёзганларини фарзандларига ўқиб бераоладиган ва келажак олдида ахлоқий нуқтаи назардан уялмайдиган қилиб ёзиши керак. Мабодо, ўз асарларини фарзандларига ўқиб беришга уялса, унда нега уни бутун миллатга тақдим қилиши керак? Мақсад нима? Миллат ахлоқига путур етказишми? Биз ҳар ёзганимиз учун болаларимиз олдида жавоб берамиз. Уларнинг ахлоқи, инсонгарчилиги, дунёқараши олдида ёзган ҳар бир сўзимиз билан жавобгармиз. Адабиёт, қалам бизга ана шундай масъулият юклайди.

Қайсидир газетада ўқиб қолдим. Бир “ёзувчи” укамиз ҳар кунги бир босма тобоқдан икки босма тобоқча “асар” ёзар экан. Шунинг учун унинг ёзганлари газеталарда тинимсиз босилади, уни ҳатто “давримизнинг таниқли ва истеъдодли ёзувчиси” деб таништиришади. Лекин бу укамиз оддий адабий жумла тузишни билмайди. Эга-кесим ва уюшиқ бўлакларидан бошқа поэтик оҳордан дарак йўқ. Шундай пайтда, “истеъдод” деган сўздан ҳам, ёзувчиликдан ҳам одамнинг кўнгли қолиб кетади. Бошқа бир тоифа, бугунги эркинликдан фойдаланиб, адабиётимизга Де

Сад анъаналарини олиб кираяптики, бундай эркинлик ота-боболаримиз қарши курашиб келган иллатларнинг кенг илдиз отишига замин яратаяпти. Умуман, масалага қайтадиган бўлса, эркинлик ижодкорга сув билан ҳаводай зарур. Мустиқиллик бу эркинликни берди. Худога шукр. Балиқ сувсиз яшай олмагани каби, ижодкор эркинликсиз яшай олмайди. Бу исботланган. Аммо эркинликни ота-боболаримиз биз учун мисқоллаб йиғиб қолдирган гуманизм ва ахлоқдан воз кечиш, анъана ва қадриятларни менсимаслик, уни вайрон қилиш, фаҳш ва тубан манзараларни тавсифлаш деб тушуниш вулгаризм ва варваризмдан бошқа нарса эмас. Бундай эркинлик охир-оқибат миллатни ҳам, инсониятни ҳам таназзул ҳолатига олиб боради. Инсоният жуда кўплаб цивилизацияларни бошидан кечирган. Ана шулардан энг буюғи, ҳатто оловнинг кашф этилишидан ҳам аҳамиятлироғи – бу уятли жойини ёпиб юришни ўрганган, ўратган цивилизациядир. Иккинчи буюк ютуқ гуманизм, ана шу гуманизмга боғлиқ равишда шаклланган, инсонни улуғлашга, уни ахлоқий ва маънан гўзаллаштиришга хизмат қилувчи ахлоқдир. Бу икки ютуқсиз инсоннинг ҳайвондан ҳеч қандай фарқи қолмайди. Бугун Де Сад каби жинсий ва ахлоқий эркинликни адабиётга олиб кириш билан, бу буюк ютуқларга зарар келтираётганлар ўзлари билиб-билмай инсониятнинг, миллатнинг таназзулига хизмат қилишаётганини англашаётгани йўқ. Фарб адабиёти ахлоқсиз Де Сад ва унинг издошлари туфайли эмас, адабий истеъдодлар ва улуғ гуманизм ғояларини тараннум этгани ҳисобига тараққий этган. Адабиёт ҳамиша ҳур фикр, ҳур тараққиёт, ҳур иймон, виждон учун курашиб келган. У истибдоднинг, зулмнинг, зўравонликнинг, ёвузликнинг ҳар қандай куриниши билан келиша олмайди, уларга қарши курашади, уларга қарши курашиб туриб, эркинлик тарафиди туради, аммо инсоният мисқоллаб йиғган ахлоқ ва гуманистик фазилатлардан ҳеч қачон воз кечмайди, гарчи бу гуманизм ва ахлоқ кимларгадир ва қайсидир хатти-ҳаракатларга таъқиқ, эркинликни бўғиш бўлса ҳам, у булардан воз кечолмайди. Чунки айна шу нарсалар инсонни ҳайвондан ажратиб, уни санъат ва маданият сари бошлаб келган. Инсон авратини ёпган кунидан бошлаб санъатни ҳис қилиб, нафосат сари юксала бошлаган. Энди бу авратни очиб кўрсатиш одамни ҳайвон каби яланғоч юришга ундовдан бошқа нарса эмас. Ахлоқсиз ва инсонпарварликсиз санъат бўлмайди. Ҳирс ва жунбишни шавқ билан батафсил тасвирлаш – уни тарғиб қилишдан бошқа нарса эмас. Мабодо, тарғиб қилинаётган экан, унга соғлом ақл кўзи ва қонун кўзи билан қараш зарур бўлади. (Бу менинг шахсий фикрим: кимки ҳирс ва жунбишни ўқувчида рағбат ва ҳавас уйғотадиган, унинг онг ости туйғуларига таъсир қиладиган даражадаги тафсилот билан ёзаётган экан, бу ерда нимадир, хусусан, қандайдир миссионерлик ғояси бордай туюлади. Бугунги ғаразли дунёда оммавий маданиятнинг тазйиқига сабот билан дош бериб келаётган Шарқни моддий ва маънавий синдириш учун, аввал, унинг ахлоқ, қадриятлари, оила ва жамият ҳақидаги тушунчаларига путур етказишга, йўққа чиқаришга уриниб ётган кучлар мавжудлигидан кўз юмиб бўлмайди).

Иккинчи томондан, ижодкорнинг эркинлиги унинг матонати билан, иродаси билан, иймони билан чамбарчас боғлиқ. Ижодкорнинг балиғи сувсиз ҳам яшай олади. Агар у қуруқликда судралиб юришни ўрганса... Бу истеҳзо эмас. Балки ижодкорнинг тақдир эканини эслатиш учун келтирдим. Чунки ижодкор эркинлик бўлса ҳам, бўлмаса ҳам ёзишга маҳкум. У Худонинг одамлар орасидаги, бизнинг кўнглимиздаги, адашган манзилимиздаги нигоҳи. У ҳамиша ва ҳар қандай вазиятда ёзиши шарт. Дўзахий шароитда ҳам у ижод қилишга, инсонни матонатга ундашга, унинг кўнглидан дўзах куллари ичида ҳам бир чимдим чўғ топишга, ана шу чўғ орқали уни халос қилишга, етаклашга мажбур. У шуниси билан ижодкор. Шарт бўлса, зарур бўлса, сувдан чиқиб, судралиб, ўрмалаб, тирмалаб юриб ёзиши шарт. Чинакам истеъдодлар, чинакам ижодкорлар ана шундай қилишади. Ана шуни қисмат деб билганлар ҳақиқий ижодкорлардир.

"Ранг-баранглик", "авлод", "изм"лар бир-бирини инкор этадиган тушунчалар эмас. Авлод ранг-баранг, шунингдек, қайсидир "изм"га дахлдор бўлиши мумкин. Гап "изм"да эмас. Гап истеъдодда. Истеъдодсиз "измлар" сувсиз кўлга ўхшайди. "Изм"га дахлдорлик истеъдодларга ярашади. "Изм"лар истеъдодсизлигини яшириб турадиган кўрғон эмас. Афсуски, бугун баъзилар ўзларининг нўноқлигини, истеъдодсизлигини ана шу "изм"лар остига яшириб олишга уринишяпти. Ҳатто биттаси

ўзини “мен символизмда ижод қиламан” деб даъво қилди. Гаплашиб кўрсанг, ўзи символизмнинг “с” ҳарфини ҳам билмайди. “Символизмда ижод қиламан” деса, ёзган тутуриқсиз нарсаларига маъно киради, гўё. Бунақа ўзларига “изм”лардан уя, ин ясаб олаётганларнинг на авлодга, на ранг-барангликка, на “изм”ларга алоқаси йўқ. Улар шунчаки адабий олифталар. Бунақаларни вақт, барибир, бир кун адабий жараёндан суриб-чиқариб ташлайди. Авлод ҳам, адабий жараён ҳам истеъдодларга қараб баҳоланади, эътироф этилади.

3. Адабиёт инсон моҳиятини ўрганар экан, у бевосита фалсафа ва илоҳиёт билан бирлашиб кетади. Адабиётнинг дарди, изтирови, оғриги фалсафий оғриқ, илоҳий оғриқ. Чунки инсоннинг моҳиятини унинг кўнгли ва руҳиятини моддий тараққиётлар тўла қондира олмайди. Мана, XXI асрда инсоният ақл бовар қилмас тараққиётга эришди, унинг қулайликларидан, тараққиётнинг барча маҳсулларида фойдаланаяпмиз, космосга учаяпмиз, олис юлдузларнинг тити-питисини чиқариб, текшириб ётибмиз, нигоҳларимиз телескоплар орқали галактикаларнинг узоқ нуқталарига бориб етаяпти, аммо инсон муаммоси Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Навоий, Машраб давридагидан нари силжигани йўқ. Бу муаммо ҳали ҳам шундай турибди. Хусусан, сиз келтирган Румий ҳазратлари инсоншунослик масаласида нима деган бўлса, бугун ҳам ўша ҳикмат, ўша таҳлиллар долзарблигича турибди. Демак, инсон моҳиятини моддий жиҳат, моддий равнақ тўла очиб беролмайди. Инсон ҳали-ҳануз жумбоқлигича қолмоқда, ҳалигача у ўзи излаганини тополгани йўқ. Излагани четда эмас, унинг ўз ичида бўлса, не тонг?! Эҳтимол, одамзод бу дунёга ўз ичидагини ўзгалардан излаб, ўзи билан ўзи курашиб, ўзи тузаб, ўзи вайрон қилиб, ўзи таназзулга бориб, ўзи тиклаб умр кечиршига маҳкум этилгандир?! Эҳтимол, тириклик моҳияти мана шу кутблар орасидаги изланишда ва ўзини топишдадир. Эҳтимол, инсон қачонлардир ўз ичидагини топиб, ўзини-ўзи маҳкумликдан халос қилар. Лекин ҳозирча халос қилгани йўқ. Инсон ҳалигача ўзига-ўзи жумбоқ. Бу жумбоқнинг илдизини илоҳиётдан, руҳиятдан, коинотдан, ана шу оламни бирлаштирадиган ўздан излаш керак, чамамда. Ана шу нарсаларнинг ҳаммаси, Румий ҳазратлари айтгандай, инсоннинг ичидадир. Инсон ичи коинот каби кенг, илоҳият каби қувватли, руҳият каби сирлидир. Барча саволга жавоб унинг ичида, унинг ўзида, унинг моҳиятида. “Ҳар икки олам” таҳлили – бу инсоннинг ўзини таҳлил қилишдир.

4. Сиз биз гаплашаётган адабиёт Навоий даврида кимнинг ёнида турган бўлса, бугун ҳам ўшанинг ёнида турибди. Шакллар, манзаралар, чегаралар, мезонлар, жанрлар, ифода усуллари ўзгарди, аммо адабиётнинг азалий ва абадий мавзуси эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш тўхтагани йўқ. Инсоният ибтидосидаги Шайтон ва Раҳмон кураши ҳали ҳам давом етаяпти. Тўғри, бугунги воқеликда бирданига ёвузлик ва эзгуликни англаш жуда мушкул. Худди эртақлардаги каби уларни бирдан оқ-қорага ажаратиб олиш жуда қийин. Аммо кураш кетаяпти. Икки кутб ўзларининг шакллари ва усулларини ўзгартирди, қиёфаларини ҳам таниб бўлмаёпти. Чунки кураш энди ботиний тус олди. Бу кураш инсоннинг кўнглига кўчди. Бугун ҳар қачонги даврдан ҳам кўра, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги фарқни аниқлаш ўта мушкуллашган давр. Чунки Шайтон ва Раҳмон инсон ботинига яширинди. Бугун Шайтон ҳам, Раҳмон унинг ичида, Шайтон ва Раҳмон маркази инсоннинг ўзи бўлиб қолди. Жамики ёвуз кучлар худди эзгу кучлар каби инсон қалбини забт этишга киришдилар, уни ўзига бўйсундиришга ўтдилар. Шу сабабли Шайтон ҳам ўзининг қиёфасини эзгулик ниқоблари остига яшириб олмоқда. Инсон учун кураш бугун барча мафкураларнинг, шунингдек, санъатнинг бош вазифаси бўлиб қолди. Инсон бўлмаса, бу курашнинг моҳияти қолмайди. Шу сабабли, инсон қанчалик чуқур таҳлил қилинса, у ерда бу кураш шунча кўп юзга чиқиб, эзгулик ва ёвузликнинг қиёфаси аниқлаша боради. Инсон мураккаблашгани сабабли, эзгулик ва ёвузлик кураши ҳам мураккаблашди, адабиётнинг ифода этиш усули ҳам мураккаблашиб бормоқда. Бу мураккабликдан келиб чиқиб, санъат гуманизмдан чекинолмайди. Адабиёт инсоннинг ёнида, инсонпарварликнинг ёнида турмоғи шарт.

5. Аслида, “измлар” инсонни таҳлил қилишнинг турли усулларини тақлиф қилаётган ҳаракатлар, уринишлардир. Постмодернизм ҳам ана шундай уринишлардан бири. Менга адабиётнинг бош вазифасини, унинг асл миссиясини унутиб

қўйиб, шакл ва фикр изидан қувган оқимлар, унинг қандай номланишидан қатъий назар ёқмайди. Харуки Муракамини ўқий олмайман. Менга сунъий туюлади. Аммо Кавабата ёки модернистлар отаси Кафкани ёхуд Беккетни ҳамisha қайта-қайта ўқийман. Мураками адабиётдаги замонавий фокусга, жимжимага ўхшайди. Адабиётнинг пойдевори бўлган инсон ҳақидаги қайғудан кўра, ўзининг кийим-бошини, машинасини, компьютерини, мобилини, жаргонини муҳокама қилаётгандай туюлади. Мен бугун шов-шув бўлаётган постмодернистлар ҳақида фикр айтишдан тийилмаман. Кафка, Камю, Жойсда ва бошқа модернист даб аталган ёзувчиларда инсон изтироби ва поэзия, нафосат бор эди. Ҳозирги давр оқимлари ҳақида бундай дея олмайман. "Ҳаёт маънисиз, маънисизликка онгли муносабатда бўлиш керак" деган фикрни оҳорсиз шаклларга солиб бераётгандай. Бундай жимжимадор оқимларга чалғиш керак эмас.

6. Бу савол олдинги саволнинг бошқачароқ шакли. Аслида, санъат инсоннинг ҳис-туйғуларини қитиқлайди, тасаввурини ўйнайди, фикр қилишга, ўйланишга мажбур қилади. Бугун ўқувчининг тасаввур қила олиш даражасини синашга қаратилган асарлар анчагина... Шаклий, услубий изланишлар, бошқотирмалар, гарчи у адабиётнинг асосий талаби ва мезонига мос бўлса, ҳеч қандай хавфли жойи йўқ. Гессенинг "Игра в бисер", Кортасарнинг "Игра в классики", "62. Модель қурилмаси" ("62. Модель для сборки") романлари ҳам сиз айтгандай ўйинга, бошқотирмага қурилган. Аммо улар адабиётнинг барча талабларига мослаштирилган, бўйсундирилган. Нафосат ва эстетика мезонларидан четга чиққан ҳар қандай шакл ва мазмуннинг санъатга алоқаси йўқ. Санъат ана шу мезонларда ўйин қилиш учун яратилган. Бу мезонларда туриб ўйин қилган Бодлер, Пикассо, Жойс, Кафка, Пруст, Беккет, Вульф, Музил, Камю, Сартр, Салвадор Дали, Кортасар ва бошқалар бугунги оқимларнинг отаси эди. Улар санъатнинг ифода чегараларини қанчалик кенгайтиришмасин, ана шу мезонлар доирасидан чиққанлари йўқ, улар тасаввурни кенгайтирдилар, ҳис-туйғуларни қитиқлашди, фикрни кучайтиришди, аммо эстетикага зид ишлар қилишгани йўқ. Мен адабиётнинг, унинг тасвири, акс эттиришининг чегараси йўқ деган гапга қўшилмайман. "Изм"ларнинг ва изланишнинг ҳам чегараси бор, у тасаввур, эстетика, ахлоқ ва гуманизм чегараларидир. Ана шуларга ёт нарсаларни мен асар сифатида, санъат сифатида қабул қилолмайман.

7. Адабий танқид масаласи бугун ўта долзарб муаммага айлангани рост. Адабий танқид китобхондан бир қадам олдинда юриши керак. Илғор хориж мамлакатларида ўқувчилар дидини тарбиялайдиган махсус тўғараклар бор, газеталар бор, махсус адабий дид билан шуғулланадиган гуруҳлар бор. Бизда бу иш адабий танқиднинг ихтиёрига ташлаб қўйилган. Адабий танқид эса бугунги ўртача ўқувчи даражасидан ўсиб чиқолгани йўқ. Адабиётшуносларимиз хафа бўлишмасин. Адабий танқид дегани фақат адабиётшунослик эмас, ёзувчи, шоир, файласуф, социолог, умуман, зиёли қатламнинг ҳаммаси шу доирага киради. Бу дард ҳаммамизники. Масала шундаки, адабий дид кундан-кунга майдалашиб, хиралашиб бораёпти. Унинг хиралашишида оммавий маданият билан бирга, ёзувчиларнинг, танқидчиларнинг ўзлари ҳам хизмат қилишмоқда. Кўча чўпчакбозлигининг танқидчилари пайдо бўлди. Улар ана шу чўпчакбозликни бевосита адабиётга дахлдор қилишга тер тўкиб меҳнат қилишяпти. Туппа-тузук ёзувчилар кўча чўпчакбозлигига ўтиб кетишди. Ҳа, майли, тирикчилик-да (косибчилик қўлидан келмаганларнинг бунақа тирикчилик қилиши гуноҳ ҳам, айб ҳам эмас, аксинча, сўз оҳорини билмайдиган кўча ёзувчиларидан афзалроқ), деб юрган эдик, аммо улар энди бу чўпчакбозликни адабий асар сифатида даво қилишяптики, бу адабий жараёнимизда хавотирли ҳолат пайдо бўлганини билдиради. Йўлдош Солижоновнинг айнан шу масалада куйиниб ёзган мақоласига бошқа бир адабиётшунос эътироз билдирди, гўё бу билан адабиётшуносликда фикрлар хилма-хиллигини намойиш қилди. Аслида, бу эътироз моҳиятан олганда, чўпчакбозликни адабиётга тиқиштиришдан, адабиётда пайдо бўлаётган майда манфаатларнинг намойишидан бошқа нарсаси эмас эди. Яқинда бир туппа-тузук адабиётшуноснинг эстетика талабларига жавоб бермайдиган бир ҳикояни оғзидан бол томиб мақтаганини эшитгач, адабий дидимиз анча хатарли вазиятга

тушиб қолганини ҳис қилдим. Танқидчи ёзувчи, шоирлар билан бирга адабий дид учун масъуллардан бири. Унинг бу дидни туширишга, соя солишга ҳаққи йўқ. Бугунги адабий танқид ўзининг фаолиятсизлик даврини бошдан кечирапти. Уларнинг айримлари назарияпарастлик билан, айримлари чўпчакбозликни адабиётбозликка айлантириш билан машғул бўлишяптики, бундан хавотирланмай бўлмайди. Илгари ҳам ёзгандим. Миллий дид, жумладан, адабий дид ҳам худди давлат чегаралари каби қўриқланиши шарт. Фақат бу ерда “чегарачилар” ёзувчилар, танқидчилар, олимлар, зиёлилар бўлиши керак. Агар биз шу пайтгача шаклланган адабий дидни бой берсак, адабиёт яшаб қолиш имкониятини бой берган бўлади, ўрнини оммавий маданият намуналари бўлган тижорат асарларига бўшатиб беради. Тижорат адабиёти эса ҳеч қачон миллатни тарбия қилмайди, уни глобаллашув даврида пайт пойлаб турган бошқа мафкураларга ем бўлишга, ютиб юборишига замин тайёрлайди. Ана шунинг учун ҳам бу хавотирли ҳолат.

8. Санъат ижодкорнинг ўзини намоён этиш усулидир. “Ўзини” деганда, кўп нарса назарда тутилади. Бу ерда ўзлик, давр, замон, жамият, қарашлар, тушунчалар жамулжам бўлади. Ҳар бир ижодкор ўзини ўзига хос ифода этгиси, шунга мос услуб, шакл танлагиси келади. Худди бармоқларимиз каби ижодкорнинг дунёни қабул қилиш тарзи ҳам бир-бирига ўхшамайди. Тўғри, услубий яқинликлар бўлиши мумкин, лекин айнан такрори бўлмайди. Қодирий билан Чўлпоннинг маънавий қарашлари бир-бирларига яқин бўлса ҳам услублари бир-бирларига ўхшамайди. Бу воқеликни кўриш, ёндашиш ва акс эттиришнинг ўзига хослигидан драмак беради. Ҳа, бармоқ излари каби, агар ижодкор шахс бўлса, улар бир-бирларига ҳеч қачон ўхшамайди. Бир-бирига ўхшамагани учун ҳам биз адабиётнинг майдони, чегараси, усули кўп ва кенг деймиз. Адабий хилма-хиллик – шахслар хилма-хиллигидир. Шахс бўлмаган ижодкорнинг асарлари худди инкубаторнинг тухумлари каби бир-бирининг ё у жиҳати, ё бу жиҳатининг такрори бўлади, холос. Шахс бўлиб шаклланган ижодкорнинг асарларигина ранг-баранг бўлади, бундай ижодкорлар адабиёт учун воқеа бўлаолади. Қоғоз қоралаш, ёзув устида тер тўкиш, жилд-жилд китоблар чиқариш, тил қонуниятларига амал қилиб жумлалар тузиш, эга-кесимни жойига қўйиш, “ижодкор” деган номга сазовор бўлиш, кўпчиликнинг қўлидан келади, аммо камдан-кам ижодкорлар шахс бўлиб шаклланади. Шахс бўлиб шаклланмаган ижодкор эса адабиёт учун шунчаки ўткинчи ҳодиса. Бугун бор, эртага йўқ. Адабиётнинг шафқатсизлиги ҳам шу ерда. Минглаб одам асар ёзади, адабиёт эса фақат битта-иккитасини эртанги кунга етказди. Қолганлари шу замоннинг йилномалари каби ўз даврида қолиб кетаверади. Шунинг учун шахслар яратган услубларгина адабий жараёнга ҳам, адабиётга ҳам “қувват”, янгиланиш, тоза ҳаво беради. Ранг-баранглик – шахслар ранг-баранглигидир.

9. Ёзувчини миллат виждони дейишади. “Миллатга виждон” бўлиш масъулияти ва шарафли мақом. Ижодкорнинг бурчи ана шу мақомга содиқ қолиш ва ҳалол бўлишдир. Тўғри, барча замонларда ёзувчилар ўткинчи масалаларга, давр билан боғлиқ муаммоларга муносабат масаласида ҳар хил қарашларда бўлганлар. Ўткинчи курашларга боғланиб қолиб, адабиётнинг бош вазифаси унутилган ҳолатлар ҳам бўлган. Масалан, мен Солженицинга ҳурмат билдирган ҳолда, унинг рус адабиёти учун жуда кам асари эртанги кунга қолади, деб ўйлайман. Асосий асарлари шўро тузумини фош қилишга қаратилди. Бугун эса бу асарларнинг унчалик ҳам аҳамияти йўқ. Давр билан бирга Солженициннинг довруғи ҳам сўнди. Лекин мен, барибир, фаол фуқаролик тарафдориман. Ёзувчи учун ўткинчи муаммо йўқ. Агар у муаммо миллат, Ватан, инсон тақдирига дахл қилаётган бўлса, бу масалага ёзувчи аралашishi ва ҳал бўлишида ўз ҳиссасини қўйishi керак, деб биламан. Рус тафақури XIX асрда Белинский, Герцен, Добролюбов, Чернышевский, кейинчалик Толстойнинг фаол фуқаролик позицияси маҳсули бўлган фикрлар билан равнақ тоғанини ҳеч ким инкор қилолмайди. Абадий мавзулар билан бирга инсонга, унинг келажагига, гуманизм ва эркинликка дахл қилаётган масалаларга ўз муносабатини билдириш ижодкорнинг бурчи ва вазифасидир. “Санъат санъ-

ат учун" қараш тарафдори бўлган Томас Манн, Стефан Цвейглар фашизм билан келишмай, юртини ташлаб кетишди ва умрларининг охиригача антифашист (коммунист эмас) бўлиб қолишди. "Санъат санъат учун" деган қараш ижодкорни майда-чуйда масалаларга ўралашиб қолувчи публицист бўлиб қолишдан асраш учун айтилган... Ҳамма гап шундаки, ёзувчи Худо берган истеъдодини ўткинчи курашларга бағишламаслиги, "атомни ўтин ёриш учун" ишлатмаслиги керак. Унинг буюк миссияси инсон қалбини поклантириш, инсонни бани олам уйғунлиги йўлида руҳлантириш, унга матонат бағишлаш, инсонни олий ҳидоят сари ундаш, инсоннинг ҳаёли ва тафаккурига қудрат, куч ато этишдан иборат. Ана шу йўлда у ҳар сония, ҳар куни ва ҳар доим ёниб яшаши шарт бўлади.

10. Бу масала ҳақида кейинги йилларда кўп гапирилаяпти. Албатта, хавотир ўринли. Кўча чўпчаги билан, адабиёт бошқа-бошқа нарса. Адабиёт ва маданиятни теран тушунадиганлар ҳатто АҚШда ҳам Фолькнер, Хемингуэй, Вулф, Тортон Уайлдер қаторига ҳеч қачон Артур Хейли ёки бошқа бестселлер ёзувчиларнинг номини қўшиб санамайди. "Бестселлер" инглизча "best seller" сўзларидан олинган бўлиб, "энг кўп сотиладиган" деган маънони билдиради. Бу ерда китобнинг сифати, адабий қиммати эмас, унинг тижорат қиймати биринчи ўринда туради. Шу сабабли, кўча чўпчакларини "адабиёт" деб эмас, оддий "тижорий асарлар" ёки "бестселлер" деб аташ керак. Ана шунда адабиёт билан кўчанинг енгил олди-қочдилари ўқувчиларни чалғитмайди. Бироқ бу ерда ҳам, энг аввало, танқидчилар ва ёзувчиларнинг мурасасиз нигоҳи, кузатуви ҳамда муносабати керак бўлади. Адабий дид миллий бойлик ҳисобланади. У асрлар оша сайқалланиб, ривожланиб келади. Уни туширишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Бу дидни саёзлаштиришга қилинган ҳар қандай ҳаракатга қарши аёвсиз курашиш керак. Асарлар билан, муносабат билан, танқидшунослик ва адабиётшунослик билан. Бу – бизнинг адабиётшунослигимизнинг бурчи. Агар жиловни кўча асарларига бериб қўйган эканмиз, бу ерда адабиёт учун масъуллардан бошқа ҳеч кимни айблаб бўлмайди. Тасаввур қилайлик, уйимизга болаларимизнинг соғлиғига, ахлоқ ва ўлчамларга зарар берадиган одатми, вирусми, ҳашаротми кирса, дарров бу нарсалардан қутулишга ҳаракат қиламиз, уйни тозалаймиз, тарбия билан жиддий шуғулланамиз, ташвишга тушамиз, токи ана шу хатар йўқолмагунча тинчимаймиз, ҳаловат билмаймиз. Адабий дид бора-сида ҳам худди шундай бўлишимиз керак. Адабиёт ёзувчиларнинг "уйи", меҳроби, унга гард юқтирмаслик ҳаммамизнинг бурчимиз. Адабиёт "энг кўп сотилишга" эмас, энг юксак дидни, нафосатни ва инсонпарварликни тарбиялашга, уни ўстиришга хизмат қилади. Диди баланд миллат эса улугъ эврилишлар қилишга қодир миллатдир. Чунки дид – бу маданият, тафаккур тарзидир, ҳам иқтисодда, ҳам руҳониятда, ҳам фикрда, ҳам маданиятда эртанги кунга ёқилган маёқдир. Бугун биз қандай маёқ ёқсак, эртанги авлод ўша маёқ нури билан ҳаётга назар солади, ўша маёқ нури билан аجدодларимиз ва бани башар қолдирган меросга, қадриятларга муносабат билдиради, ўша маёқ нури билан баҳо беради, яшайди. Бугунги адабий жараён ана шу масъулиятни унутмаслиги керак, деб ҳисоблайман.

Бир дарахт новдалари

Ўзлик ~ қалбларда нурдир

Ўзлигимиз

Дунёда миллат кўп, дунёда халқ кўп,
Бари – одам ўзли, лекин фарқи кўп.
Ўзлик амали ёр, феълли, залворли,
Ўзлик келбати бор, номусли, орли.

Ҳар бир хонадоннинг тутими ўзга,
Либоси, безаги, ер, қуми ўзга.
Ён қўшининг – жон қўшининг, дейишар бизга,
Ҳар бирининг меҳмон қутуми ўзга.

Баримиз – илдизи бир туркий авлод,
Ҳар биримиз туздик бир макон обод.
Ота мерос гурур, шаънимиз бирдир,
Тўлиб-тошган ўзлик – қалбларда нурдир.

Қорақалтоқ қалпогидан бўйлашиб,
Кўҳна йўллар кечаётиб сўйлашиб,
Минг йилликлар ўтаёттир сийлашиб,
Қадим-қадим томирларни ийлашиб.

Оролбўйин ота макон айлаган,
Иссиқ қони юракларда қайнаган.
Ўз уйини қушлар танилаб кетмади,
Боболарим кўзим ёшлаб кетмади.

Бироқ, кетган қайтди тунроққа яна,
Аждодлар чорлаган қучоққа яна.
Ўзга юртда тополмади чин макон,
Тополмади бундай ҳаво, бу осмон.

Бу маконга тинчлик уругин сочиб,
Элбошилар элим, дея йўл очиб,
Шу йўл тортиб, етиб келдик ҳурликка,
Нима етсин бу жаҳонда бирликка?!

**Набийра
ТОРЕШОВА**

1953 йилда туғилган.
Қорақалпоғистон халқ
шоири. Нукус Давлат
педагогика инсти-
тутининг филология
факультетида ўқиган.
Шоиранинг “Ёшлигим
менинг”, “Уч овоз
қўшиғи”, “Паризод”,
“Азизим” сингари
шеърый тўпламлари
ҳамда пьеса ва
қиссалардан иборат
қатор китоблари чоп
этилган.

Набийра Торешо-
ва айни пайтда,
“Амударё” журна-
ли Бош муҳаррири
ўринбосари лавозими-
да ишламоқда.

Халқим, ёруғ, тўқис, тўлин ойларинг,
Сенинг билан эзгу ишга бойландим.
Тенглигимиз дунё турғунича, бил,
Қорақалтоқ отли олтин заркокил!

Устоз Зулфияга

Одамзод макони шу она ердан,
Гуллоласи каби яралдинг нурдан,
Қўнғилларга ёруғ ҳис солиб сирдан,
Юлдузли осмонда жавлон урган қиз.

Қўп экан дунёнинг галаёнлари,
Гоҳ огули, гоҳо ширин онлари,
Битаверса, қани, дил армонлари,
Бариси қалбида йиғлаб турган қиз.

Баҳор гуллаганда ишқ ёлқинида,
Ёрдан айро тушиб, қора тошиқинда,
Юраги ўртаниб, қун ила тунда
Олимжонни ёдлаб, қўшиқ ёзган қиз.

Икки қўлда, икки фарзанд етаклаб,
Яна халққа куйлар тўқдинг этаклаб,
Ёр ихлосин юрагингга мададлаб,
Садоқатнинг сувратини чизган қиз.

Неки оғир юклар ортингда энди,
Бахт – иқбол юлдузи ярқираб ёнди,
Ватанини суюб, ҳар дам суюнди,
Эл меҳрини ич-ичидан сезган қиз.

Барча оналарнинг онаси каби,
Муҳаббат гултожи, донаси каби,
Қўшиқ дунёсининг лоласи каби
Зулфия исмли давру даврон қиз.

* * *

Меҳрда ҳам ноз қалқир
Кўзининг қийиғида.
Юзларингда ёз қалқир
Нур ўйнаб мийиғингда.

Созга бердинг куч ва ҳис
Сўйлаттирмоқ ишқида.

*Юзга бердинг тоза тус
Сир олмоқлик машқида.*

*Сабрларинг ситарман
Кимлигимни билдириб.
Қармоғингга кетарман
Нақ тилингдан илдириб.*

Яхши сўз

*“Яхши сўз – жон озиғи”, –
Кўнгилларнинг ёзиғи.
Ҳеч кимсани кўздан қочирмай
Банд этарлик қозиғи.*

*“Яхши”, деса қизингни,
Юзинг яшнайди гул-гул.
Ардоқласа қўшинингни
Дилдан дард арир буткул.*

*“Яхши”, деса ўғлингни,
Бўлқиллайди бовуринг.
Елкангдаги юкларнинг
Билинмайди озиғи.*

*“Яхши”, деса ёрингни,
Бутун олам гуллайди.
Аямайсан борингни,
Севинчларинг селлайди.*

*“Яхши”, деса ишингни,
Яна тошиб кетасан.
Чарчоқ нима сезмасдан
Манзилингга етасан.*

*Яхши сўз – жон қуввати,
Юрагингни тоштирап.
Яхшилик – қўш қанотли,
Дунёга гул очдирар.*

**Қорақалпоқ тилидан
Ойгул СУЮНДИҚОВА таржимаси.**

Йиллар, воқеалар, тақдирлар

**Умарали
НОРМАТОВ**

1931 йилда туғилган. Ўзбекистон Республикаси Фан арбоби. Тошкент Давлат университетининг (ЎЗМУ) филология факультетида таълим олган. 1962 йилдан буён шу даргоҳда фаолият юритиб келмоқда. Олимнинг беш юздан ортиқ мақолалари, элликдан ортиқ адабий-танқидий асарлари, дарслик, ўқув қўлланмалари чоп этилган. Жўмладан, "Насримиз уфқлари", "Етуклик", "Қалб инқилоби", "Қодирий боғи", "Ўткан кунлар" ҳайратли китоблари замонавий ўзбек адабиётшунослигининг ютуғидир.

ҚОДИРИЙНИНГ СЎНГГИ ИЛТИЖОСИ

Адиб ҳаётининг ўқилмаган саҳифалари

Улкан сўз санъаткори Қодирий 1937 йил 31 декабрда ҳибсга олинганидан сўнг, то 1956 йилга қадар, салкам йигирма йил давомида, унинг табаррук номини тилга олиш имкони бўлмади, фақат адибнинг ўзи эмас, асарлари ҳам қатағон қаҳрига учраб, бу буюк зот ижодий мероси, қисмати ҳақидаги бор ҳақиқат сир сақланди. Мустабид ҳукмдор вафотидан сўнг, айниқса, эллик олтинчи йили, унинг мудҳиш кирдикорлари ошкор этилгач, кўплаб қатағон қурбонлари қатори Қодирий шаънини қайта тиклаш, ижодий меросини халққа қайтариш, адиб фожиавий қисматига оид бор ҳақиқатни юзага чиқариш ҳаракати бошланди. Бу қутлуг ишда ҳақиқатпарвар, қалби пок, фидойи давлат арбоблари, адиблар, журналист, адабиётшунос олимлар қатори ёзувчининг садоқатли фарзандлари — Ҳабибулла Қодирий билан Масъуд Абдуллаевнинг хизматлари беқиёсдир. Ҳар иккалови ҳам сўнгги нафасига қадар, ота шаънини ўрнига қўйиш фикри-ёди билан яшаб ўтдилар. Ҳабибулла Қодирийнинг ҳаётлигида икки бор чоп этилган "Отам ҳақида" деб номланган хотиралар китоби, умри сўнггида ёзилиб, вафотидан сўнг "Ёшлик" журналида эълон этилган "Қодирийнинг сўнгги кунлари" ҳужжатли хотира қиссаси, Масъуд Абдуллаевнинг бир қатор хотиралари қодирийшуносликнинг бебаҳо ҳужжатлари бўлиб қолди. Улар ёнига адабиётшунос олимлар, фидойи публицистлар, ёзувчиларимизнинг улуг адиб қисматига оид мақола, эссе, тадқиқот, рисолаларини ҳам қўшадиган бўлсак, бу борада, кўп хайрли ишлар амалга оширилганлигига гувоҳ бўламиз. Истиқлол йилларига келиб, қодирийшунослик кўлами янада кенгайди, теранлашди, адиб ҳақидаги бор ҳақиқатни айтиш учун кенг йўл очилди.

Шунга қарамай, афсус, ҳанузга қадар Қодирий ҳаёти, фаолияти, унинг фожиавий қисмати, хусусан, Москвада Валерий Брюсов номли Адабиёт институтида ўқиган даври, шоҳ асарлари — "Ўткан кунлар" ва "Меҳробдан чаён" романларининг дунёга келиш тарихи, адибнинг уларга материал йиғиш учун Қўқон ва Марғилонга қилган сафарлари, шунингдек, 1936 йилги Қозон сафари тафсилотлари етарлича ёритилган эмас. Айниқса, адиб умрининг поёни — унинг қаерда, қай тарзда қатл этилгани, табаррук жис-

ми – хоки-поки қаерда экани ҳанузгача аниқлангани йўқ. Тўғри, Давлат Хавфсизлик қўмитаси архивида сақланаётган “Абдулла Қодирий иши”да ўлимга маҳкум қилинганлиги тўғрисидаги суд ҳукми 1938 йил 4 октябрда ижро этилгани ҳақида аниқ ҳужжат-маълумот мавжуд. Аммо у қаерда, қай тарзда амалга оширилгани хусусида ишончли ҳужжат йўқ. Куюнчак адабиётшунос олимлар, жумладан, Собир Мирвалиев бу жумбоқни аниқлаш йўлида кўп саъйи ҳаракатлар қилди, олимнинг 2004 йили “Фан” нашриётида чоп этилган “Абдулла Қодирий” китобининг “Қатағон фожиалари” бобида ана шу саъйи ҳаракатлар жараёни батафсил ёритилган. Аммо уларни узил-кесил ҳақиқат деб қабул қилиш қийин. Камина ҳам бу борада, баъзи уриниш-суриштиришлар қилганман, Ҳабибулла ака, Масъуд акалар йиққан маълумотлар билан танишганман. Қайта-қайта ўйлаб, сарҳисоб қилиб қарасам, айни шу жумбоққа оид Масъуд ака сўзлаб берган воқеа, гарчи узил-кесил ҳукм дейиш учун асос бўла олмаса-да, мавжуд маълумотларга, муҳими, Собир Мирвалиев суриштирувлари натижаларига яқинлиги, уларни бир қатор янги тафсилотлар билан тўлдириши жиҳатидан қимматлидир. Хотирамда сақланиб келаётган бу нодир тафсилотларни Масъуд ака Абдулла Қодирий таваллудининг 95 йиллигига бағишланган анжумандаги чиқишида, жамоатчилик олдида мухтасар тарзда баён қилиб, шу соҳага дахлдор масъул ходимлардан ҳануз мавҳумлигича қолаётган жумбоқни ҳал этиб беришларини илтимос қилган эди... Эртаси куни Масъуд ака билан учрашувда, мазкур масалага оид ўзига маълум тафсилотларни қоғозга тушириб, матбуот орқали эълон этишни маслаҳат берган эдим. У бунга рози бўлган эди. Аммо натижасини кўрмадим. Улар қоғозга тушганми-йўқми номаълум. Эҳтимол, бу машъум ҳодисани қоғозга тушириш учун юраги дов бермагандир. Бу орада, Масъуд ака ҳам оламдан ўтди, ўша анжумандаги Масъуд ака нутқини тинглаганлар сафи ҳам тобора камайиб боряпти. Айни ўша нутқ, аниқроғи, Масъуд ака суриштириб билган 1938 йил 4 октябрь тунисидаги воқеага шохид бўлган Миролим Миркомиллов хотира-ҳикоясини сиз, азиз ўқувчиларга ҳавола қилишни лозим кўрдим.

Ўша ҳодиса шохиди Миролим Миркомиллов – бешикчи уста ҳамда миришкор боғбон Қодирийнинг ашаддий мухлисларидан саналган, бир неча бор адибнинг Самарқанд дарвозада жойлашган боғ ҳовлисидаги гурунларда иштирок этиб, унинг суҳбатларини тинглаган. Ўз навбатида, Қодирий ҳам бу одамнинг Бўзсув бўйидаги боғида меҳмон бўлган. Ёзувчи бошига тушган кўргиликларни эшитиб, ичидан ўртаниб юрган кезлари, қарангки, бу садоқатли зот адибнинг умри поёни воқеаларининг шохиди бўлган.

Миролим Миркомиллов, одатдагидек, ёз ойлари оиласи билан Бўзсув бўйидаги боғида, қиш кунларини эса шаҳар ҳовлисида ўтказарди. 1938 йилнинг эрта кузида оила аъзолари шаҳар ҳовлисига кўчиб ўтган, ҳали мева-чевалар охиригача йиғиб олинмаганлиги учун боғ ҳовлида танҳо ўзи қолган эди. Тунлар аёз. Бунинг устига бир ҳафтадирки, боғ ортидаги жарликда содир бўлаётган тунги нотинчликлар унга уйқу бермайдди. Ярим тундан бошлаб, дам-бадам янграган ўқ овозлари, ўлимга маҳкум этилган шўрликларнинг оҳ-фиғонлари, ингроқлари, гоҳо калимаи шаҳодат садолари қулоғига чалинади, боғбонни безовта қилади. Энг сўнгги тун дахшати ҳаммасидан ошиб тушади. Бора-бора боғ деворига яқинлашиб, ўн беш – йигирма одим нарида қоронғи тунда содир бўлаётган қотиллик жазаваси поёнида қутилмаган ҳодиса рўй беради. Бирин-кетин қисқа танаффуслар оша янграган ўқ овозлари, инграшлардан сўнг, девор ортидан боғбон қулоғига таниш овоз эшитилади: “Татармисан? Мусулмонмисан?” Боғбон бирдан хушёр тортади. “Бу ўзимизнинг Қодирий-ку!” дея, ичдан овозсиз ҳайқиради. (Эҳтимол, Қодирий командирнинг рус тилидаги татарчага хос оҳангдаги буйруқларидан унинг татар миллатига мансублигини сезиб, шундай савол бергандир?) Шу захоти, боғбон орани тўсиб турган пахса деворга яқинлашиб, девор тирқишидан мўралайди. Тунги ғира-ширада, бирига рўпара турган командир билан маҳбусга кўзи тушади. Бояги саволга жавоб бўлмайди. “Сукут аломати ризо” нақлига амал қилиб маҳбус сўзида давом этади: “Командир ўғлон! Фляганг борми?” Яна жимлик. Маҳбус энди ундан илтижо қилади:

“Худо ҳақи, умрим сўнггида, сендан биргина илтимосим – флягангни бериб тур. Таҳорат олиб, икки ракат намоз ўқий. Бор-йўғи беш минут муддат бер...” Сўнгги илтижо ҳар қандай тош юракни ҳам эритиб юборадиган оҳангда айтилганидан боғбон ўзини қўярга жой тополмай қолади. Қолаверса, маҳбуснинг татарча лафзи, айтган сўзлари командирнинг тош юрагини юмшатди, шекилли, маҳбус ўтинчини индамайгина бажо келтиради. Асрга тенг ўша фиғону изтиробларга тўла дақиқалар қандай ўтганини боғбон умрининг охирига қадар эслаб, эзилиб юради. Сўнг яна ўша таниш, аммо бу гал мардона овоз эшитилади: “Отанга раҳмат, командир ўғлон! Мен тайёрман! Буйруғингни беравер!” У ёғи нима бўлганини боғбон билмайдди. Бирдан янграган ўқ овози қулогини қар қилади, ўша сўнгги ўқ ўзига теккандай, эсидан оғиб, девор ёнига кулаб тушади. Бир пайт ўзига келиб, кўз очиб қараса, тонг ёришиб қолбди. Ҳам тонги аёздан, ҳам бояги кўргиликлар изтиробидан вужуди титраб, аранг ўрнидан туради. Таҳорат олиб, бомдод намози поёнида Қуръон тилловат қилиб, одатдагидек, бу кеча шаҳид кетганлар ҳақида бахшида этади.

Шундан сўнг Миролим Миркомиллов девор ошиб, тунги ўзи шоҳид бўлган ҳодиса жойига боради. Боягина тупроқ тортилган чоҳ чеккасида шаҳидлардан бирининг оёқ учи очиқ қолганига кўзи тушади. Бу эса, сўнгги шаҳид – Қодирийнинг оёғи экани аён. Қотиллар тонг ёришиб қолгани учун, охириги буйруқ ижросидан сўнг, ажал чоҳига апил-тапил тупроқ тортиб жуфтакни ростлаганлар. Уста – боғбон дарҳол ортга қайтиб, боғ ҳовлисида кетмон олиб чиқади, ялпи мазор – чоҳга тупроқ тортиб, уни шиббалайди. Сўнг якка ўзи жаноза ўқиб, шаҳид кетганлар, жумладан, қадрдони – буюк адиб Қодирий руҳи поки олдидаги бурчини адо этади.

Кейинчалик, архив ҳужжатларидан маълум бўлдики, ўша машъум 4 октябрь туни Қодирий қатори Чўлпон, Фитрат каби жами ўн саккизта зиёлилар қатл этилган. Эҳтимол, уларнинг барчаси, аини шу Қодирий жисми поки қулаган чоҳга дафн қилингандир, ўша машъум туннинг сўнгги қурбони балки Қодирий бўлгандир, Қодирийга ўқилган жаноза уларга ҳам бахшидадир...

Масъуд ака буларни ўша мудҳиш воқеа шоҳиди саксон ёшни қоралаб турган Миролим Миркомилловнинг оғзидан ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари охирида эшитган, камина эса, Масъуд академ эшитганларимни орадан ийгирма уч йил ўтиб, аини шу ҳодиса содир бўлган 4 октябрь куни изтироблар оловида ёниб қоғозга туширдим. Ҳодиса тафсилотлари оғиздан-оғизга ўтиш асносида, муайян таҳрир – ўзгаришларга учраши, табиий. Масъуд аканинг оламдан ўтганига ҳам ўн беш йилдан ошаяпти. Каминани ҳам боғлаб қўйгани йўқ. Кўзимнинг тиригида қадрдоним – Масъуд аканинг армон тўла арзи-қолини қоғозга тушириб, Қодирий мухлислари ҳукмига ҳавола қилишни бурчим, деб билдим. Мабоодо, Масъуд ака Миролим Миркомилловдан эшитган ўша машъум кеча ҳақидаги хотираларини вақтида ёзиб қолдирган бўлса-ю, у топилиб, эълон этилса, менинг ёзганларим, эҳтимол, ўз кучини йўқотар. Менинг битикларимда муайян сакталикларга йўл қўйилган бўлса, олдиндан узримни ҳам айтиб қўйишни лозим кўрдим.

Пировардида, ўқувчи эътиборини яна бир муҳим жиҳатга тортиб ўтсам: Миролим Миркомиллов ғувоҳлигида содир бўлган – ҳам унинг қалбини ўртаган, ҳам уни лол қолдирган Қодирийнинг бақо бўсағасида ўзини тутиши, имон-этиқод бобидаги қатъияти, лўнда, мардона сўзлаш тарзи, 1926 йилги унинг устидан уюштирилган жиноий иш жараёни, хусусан, “Суддаги нутқ” номи билан аталган машҳур ҳужжат руҳига тўла мос келади. Ўша нутқда шундай жумлалар бор: “Мен тўғрилиқ орқасида бош кетса “их” дейдиган йигит эмасман... Кўнглида шамси ғубороти, тескаричилик мақсади бўлмагон содда, гўл, виждонлик йигитга бу қадар хўрликдан ўлим танқисроқдир. Бир неча шахсларнинг орзусича маънавий ўлим билан ўлдирилдим. Энди, жисмоний ўлим менга кўрқинч эмасдир”.

Бу бекиёс жасур сиймонинг орадан ўн икки йил ўтиб, рақиблири қаршисида: “Мен – тайёрман. Буйруғингни беравер!” дея кўксини ўққа тутиб бериши, кишида заррача шубҳа туғдирмайдди, аксинча, адиб табиатига хос аини ҳақиқатни яна бир қарра тасдиқлайди.

Булоқ, кўз очди

Нигохимда туллар туйғулар иъсиъ

Кўнгил манзили

Тогларни соғиниб бузилди чиллам,
Тонгимдан адашдим, вақт – учар гилам,
Лаҳзам ибодатдир, манзилим – қиблам,
Йўлим жойнамоз, деб, чиқдим сафарга.

Ёмғирда маст қилди бўйлари гилнинг,
Энди камлик қилар тўрт фасли йилнинг,
Сўзлари беркиниб олади дилнинг,
Топмайман неларни ёзай дафтарга.

Ватан, тоғларингда гулхан ёқаман,
Соғиларингда жилға бўлиб оқаман,
Карвонлар қолдирган изга боқаман,
Шу йўлдан етгум бор бир кун зафарга.

Наргиза
ОДИНАЕВА

1988 йилда туғилган.
“Келажак овози” тан-
лови вилоят босқичи
ғолиби. “Дурмон”
ижодкор ёшлар се-
минари қатнашчиси.
“Йўлдаги мактублар”
китоби муаллифи.

КУВОНЧХАТ

Ёш ижодкорлар йиғинининг очилиш маросими тугаб, катта-кичик аралаш ташқарига чиқаётганимизда, бир киз ийманибгина салом берди. Сўрашиб ўтиб кетавердим. Ҳамроҳим, камгапгина Шодмонқул Салом: “Шу киз – зўр шоира!” деб қолди. Бир пасдан сўнг: “Ростданми?” дедим, жиддий тортиб. “Ҳа, энди!.. – Ўша шеърлар мазасини хали ҳам туйиб, бошини сарак-сарак қилди Шодмонқул Салом. – Шеърларини ўқиб, сесканиб кетдим!”. Унинг гапидан менинг эту суягим жимирлади! Тамом! Мен шу синглизмининг шеърларига ошику бекарор бўлдим-қолдим! Шунақа одатим бор! Бир жойда яхши китобнинг, шеърнинг дарагини эшитсам, бесабрлик билан излашга тушаман.

Синглизмининг шеърларини топиб беришни сўрадим.

Кейин ўша анжуман катнашувчиларидан бирини кўриб қолдим. “Наргиза деган бир кизнинг шеърлари

Савол

*Кўк ва замин аро ҳадсиз макон бор,
Бағрингда ардоқда гул бор, тикон бор,
Ҳаммага аталган йўл бор, аркон бор,
Бағрингда ким бўлиб яшайин дунё?*

*Ҳаққа талтинувчи юлдуз – япроқман,
Гоҳида тўламан, гоҳи озроқман,
Қисмат қозонида куйган бодроқман,
Бағрингда ким бўлиб яшайин дунё?*

*Билмайман, шомлардан ҳикмат олмоқни,
Мўминнинг кафтидай нурга тўлмоқни,
Мен элай олмадим одам бўлмоқни,
Бағрингда ким бўлиб яшайин дунё?*

*Кўкда овози бор ҳатто қушининг ҳам,
Тоғларда изи бор совуқ қишининг ҳам,
Кулдай жавоби бор бул ёнишининг ҳам,
Бағрингда ким бўлиб яшайин дунё?*

жуда яхши экан”, деди у. Мен эса, Шодмонкул Салом мақтаган эғачимизнинг шеърларини суриштирган бўлдим. Аммо, на ўзини, на отасининг исмини биламан.

У ёк-бу ёкка қўнғироқ қилиб, хушxabар олдим. Синглизмининг шеърлари жуда юкори баҳоланибди. Илк китобини чиқариб беришадиган бўлишибди... Исмо – Наргиза!.. Наргиза Одинаева!

Мана, бир неча кунки, унинг шеърларини мен ҳам лаззатини туйиб юрибман. Назаримда, бу кизимиз барча истеъдодли устозлари каби адабиётга катта шоира бўлиб кириб келаяпти. Шеърлари ҳис-ҳаяжонга тўла, юракни ҳапқиртирадиган даражада таъсирли – оғриқли дардлар, аллақандай соғинч, ўзига сиғмай тўлғанишлар, дашту дала янглиғ табиийлик...

Наргизанинг шеърларида олифтачилик йўқ. Шеърлари аллақачон ўзлаштирган йўлларда ёзилган. Аммо, улар ажиб бир қутилмаган чиройда балкийди. Демак, юрилавериш уладаси чиккан йўлларни истеъдод янгилар экан-да?!

Наргизанинг шеърларини уйдагиларга ўкиб бердим, шеърни кадрлайдиган дўстларга ҳам телефонда ўқидим.

Неча кунки, шундай қувониб юрибман.

Чунки, истеъдод билан учрашув бахт янглиғ юракни қанотлантиради.

Яна нима дей!

Наргизага шоирлик муборак бўлсин!

Усмон АЗИМ,
Ўзбекистон халқ шоири

Барига

Йўллар мени қутиб, из тахлайверар,
Шамол юрагимни варақлайверар,
Кўнглим эшиклари тарақлайверар,
Кўникиб қолганман бари-барига.

Қуш бўлсанг – бургут бўл, бўлмагин гажир,
Йўқса, бошинг томон илонлар сапчир,
Нега тўрт фаслда гулламас анжир?
Кўникиб қолганман бари-барига.

Тўхтамай югуриб ўтавер, анҳор,
Куздан кейинга бош қоронғи баҳор,
Кўнглим нима экан, дунё – ўзи тор,
Кўникиб қолганман бари-барига.

...Борманми, йўқманми, хоксор итингча,
Мени ранжитавер истаганингча,
Борар ерим, холос, қалдирғоч инча...
Кўникиб қолганман бари-барига.

Ёмғир

Йўлларимда тақдирнинг қулаб кетган боғи бор,
Елкамда бир қуёшнинг музлаб ётган тоғи бор,
Қушларга ин кўнглимда мингта ойнинг доғи бор,
Мени ёмон демагин, мени ёмон демагин.

Бағримдаги қушларим ёнган қўшиқ истайди,
Сенинг меҳрингсиз дилда бир бешиқ ҳувиллайди,
Жонингга озор берган янтоқлар ҳам гуллайди,
Мени ёмон демагин, мени ёмон демагин.

Фаслларга кўнмайди дилда унган чечаклар,
Дунёга тўйлар тилаб менинг сўзим қуртаклар,
Ўзимга олиб қайтмас, ўзим айтган эртақлар,
Мени ёмон демагин, мени ёмон демагин.

Бунда бошим хазону кетган баҳор билмаса,
Қаҳратондек қисматим қошу кўзлик қилмаса,
Йиғлаялман, йиғимдан айтсам кўнглинг тўлмаса,
Мени ёмон демагин, мени ёмон демагин.

Йўлларимда тақдирнинг кузлаб кетган боғи бор,
 Елкамда бир қуёшнинг музлаб ётган тоғи бор,
 Мен-ку ерда юрибман, ҳатто ойнинг доғи бор,
 Мени ёмон демагин, мени ёмон демагин.

Бир куним

Юзимни онамдек силаса сабо,
 Райҳон таралади кокилларимдан.
 Тоиларига қўшиб оқизди дарё,
 Мени чақириб ол, соҳилларидан.

Байроғи бўлдим мен қизил шафақнинг,
 Шом лангар ташлади лаҳзаларимга.
 Поёларини ўтиб, қучдим тупроқнинг,
 Энди не ёзилгай саҳфаларимга?

Нигоҳимда гуллар туйғулар изсиз,
 Томиримга сизмай йиғлайди қоним.
 Ўрмак югураман ёзсиз ва кузсиз,
 Сен мени кечиргин, қил бўлган жоним.

Кузойнагин тақиб улгурмай қуёш
 Нималарни кўрар уфқдан-уфққача?
 Кўксимга бош қўйиб, йиғлаётган тош
 Нени жойлаяпсан ичдан-ичгача?

Қизил шамларини ёққанда само,
 Қора ташвишлари ортди ҳавонинг.
 Тунни елкалаган эй, бедил дунё,
 Менинг юрагимга ботди товонинг.

Болалар дунёси

ХАЛОСКОР

Эртақ

Пешин пайти.

Саратон қуёши қоқ тепада туриб қолган. Бутун борлиқ унинг ҳукмига бош эггандай беҳол сукутга чўмган.

Қишлоқ чеккасидаги ҳовлида ҳам жимлик. Дов-дарахтлар япроқлари қилт этмайди. Тонг азонда бошланган қушлар чуғури аллақачон тинган, тиқ этган сас эшитилмайди. Кимсасиз ҳовлидаги бу оғир жимлик тагида аллақандай кўрқув, хавотир яширингандай эди гўё.

Бир маҳал... Пешайвонда чумчуқлар ваҳимали чирқиллаб ҳовли сукунати бузишди. Бўғотларда мудраб ўтирган бир жуфт мусича сесканиб кетиб, ҳовлига учиб тушишди ва яна ҳавога кўтарилиб, том бошига кўнишди.

Пешайвон остида бир неча чумчуқ чирқираганча шифт кунжагидаги уялари атрофида чарх уриб учишар, тўсинлар оралаб эса қоп-қора илон уларнинг уяси томон сирғалиб борар, онда-сонда бошини кўтариб узун тилини кўрсатиб ғалати сас чиқарар, бўғзини шиширганча вишилларди. Илон яқинлашгани сари чумчуқларнинг ҳам важоҳати ортди. Ини бузилган арилардай уялари атрофида парвона бўлиб, ҳовлини бошларига кўтарганча шовқин сола бошлашди. Шунда, нима бўлдию, чумчуқлардан бири айвон остидан учиб чиқиб, кўздан йўқолди. Қолганлар эса бир уя олдига кўниб, бир учиб яқинлашиб келаётган юҳони даф этишга, полапонларини ҳимоя қилишга уринишарди. Фалокат сония сари яқинлашиб келар, вазият таҳликали эди.

Шу пайт тўдадан айрилиб қаёққадир учиб кетган ҳалиги чумчуқ айвонга ўқдай отилиб кирди-да, тўғри бориб уяси олдига кўнди. Бошқа чумчуқлар ҳам негадир тинчиб, шифтнинг у ер, бу ерига кўниб олишди. Жимлик чўкди. Сабаби, илон қаршисида митти паҳлавон – бузоқбоши пайдо бўлганди. Саккиз оёқли, боши гавдасига нисбатан каттароқ бу жонивор илонга юзма-юз қад ростлади. Олд оёқларига тиралганча гавдасини у ёқ-бу ёққа тебратди. Илон жиддий рақибга дуч келганини ҳис этиб, ҳушёр тортиди. Хотиржамлигини йўқотди. Совуқ тусга кириб, тилини чиқарди. Чумчуқчалар юрак ютганча бошланажак ҳаёт-мамонт жангини кутиб туришарди. Шу пайт бузоқбоши мағрур керишди-да, бир сакраб илоннинг бошига кўнди

Жаббор ХАЛИЛ

1937 йилда туғилган.
Йигирмадан ортиқ
насрий асарлар,
жумладан,
“Довул”, “Тақдир
бекатлари” номли
романлар, болаларга
бағишланган
“Сирли сўқмоқлар”,
“Қисмат” каби
кўплаб қиссалар
муаллифи.

ва аррасимон панжаларини ботирди. Илон ноилож қолиб, жон талвасасида бошини тебрата бошлади. Аммо митти жангининг панжаларидан қутилишнинг иложини қила олмас, бузоқбоши эса ўзини хотиржам тутганча гўё рақибини эрмак қилаётгандай миқ этмай ўтираверарди. Илоннинг ҳаракати сусая бошлаши билан бузоқбоши ваҳимали бир чинқирди-да, олдинги узун оёғи билан илоннинг ўнг кўзини ситиб юборди. Ва шу лаҳзанинг ўзида чўяндек бақувват қийшиқ тумшугини омбурдай катта очиб-ёпиб кўрсатди-да, бир чўқишда илоннинг чап кўзини ҳам ўйиб ташлади. Кейин бир сакраб, ёғоч тўсинга ўтиб олди. Икки кўздан ажраган илон калтакесак каби совуқ тупроқ тусига кирди ва ҳолсизгина букчайганча пастга қулади. Уя олдида ёнма-ён турган икки чумчуқ қанотларини хушхол ўйнатишиб, бир-бирига теккизиб олишди. Айни чоғда яна бир ҳодиса рўй берди. Ҳовли чеккасидаги якка терак учида атрофни зийрак кузатиб турган қора қарға пастга шўнғиди ва ерда тўлғаниб ётган мағлуб илонни чангалига олиб ҳавога кўтарилди.

Бузоқбоши мағрур чириллади. Чумчуқлар унинг ёнига келиб кўнишди. Митти паҳлавон “Хўш, қалай”, дегандай уларга қараш қилди. Чумчуқлар “Раҳмат сенга, раҳмат сенга”, дегандай бараварига чуғурлашди. “Ҳа, буни ҳамкорлик дейдилар, ҳамкорликда гап кўп” деган каби бузоқбоши файласуфона бош иради. Шундан сўнг миннатдор чумчуқларнинг бири бузоқбошини панжаларида авайлаб тутганча қанот қоқди ва ҳовли оша кенгликлар бағрига сингиб кетди.

Ёшлар дафтаридан

Ўйлимиз ёритар кўкдаги ҳилол

Юр, бизни боғларга чорлар муҳаббат,
Биз юрган йўлларга райҳонлар экиб.
Ҳижрон азобида қийнама фақат,
Чинордай қаддимни қўймагин букиб.

Юр, бизни тоғларга чорлар муҳаббат,
Дасталаб тутати қизгалдоқларин.
Келмасанг, дилимда дардим қатма-қат,
Армонлар чалмасин қўнғироқларин.

Юр, ўтли чоғларга чорлар муҳаббат,
Ўйлимиз ёритар кўкдаги ҳилол.
Юрак ҳисларимиз боғлар муҳаббат,
Омаду бахтимиз кулар, эҳтимол?!

Юр, бизни соҳилга чорлар муҳаббат,
Анҳорнинг бўйида ҳаёл сурайлик.
Юракда яшасин севги тоабод,
Ерда ҳам, кўкда ҳам бирга бўлайлик.

Бу тун кирмоқчиман тушингизга, мен,
Йўқ деманг, ўтинчим қилманг эътироз.
Ҳеч йўқса, бўлайин бўйингизда менг,
Илтимос ҳайдаманг,
Уйгонманг биров.

Бу кун юрмоқчиман ҳушингизда мен,
Олиб ақлингизни, девона айлаб.
Наҳот, ҳаёлингиз бўлса шунча кенг,
Келинг, ҳаёлингиз қиргоғи бўйлаб?!

Мудом қолмоқчиман қўнғингизда мен,
Муҳаббат қасри ҳам нурга тўлади.
Қабул қиюлсангиз дунёдаги энг
Бахтиёр бўлардим,
Бахтли бўлардим!

**Раҳматжон
ҚҶРҒОН**

1990 йилда туғилган.
Сирдарё вилоятида-
ги Гулистон санъат
коллежини тугатган.
Шеърлари матбуотда
эълон қилинган. "Қим-
гадир яхшиман" кито-
би муаллифи.

Сирдарё

Соҳир тун

Кеч тушиди...

*Қайдадир қурбақа сайраб,
Атрофга таратар ажиб овозин.
Қайсидир бурчакда чигиртка яйраб,
Чертиб-чертиб қўяр қадимий созин.*

*Қайдадир сарин ел кўзи илгинган
Дарахтлар баргини шовиллатади.
Тўлин ой – дирижёр, юраги тўлган
Итларни қайдадир увиллатади.*

*Қайдадир мушуклар оёқ учиди
Томнинг қовургасин қитиғлаб ўтар.
Қайсидир жўмракдан оққан томчилар
Чинни ёстиқларга сингишиб кетар.*

*Бу жозиб, бу турфа, фусункор саслар –
Соҳир тун қизининг тақинчоғидир.
Ё кўкка син солиб ётган йиғитнинг
Субҳи содиққача овуноғидир.*

*Ажаб! Тун – шовқинли сукунатмикин
Ва ё сукунатли шовқин, биоллам?*

Сен

*Ҳар бўёқда сенинг рангинг бор,
Ҳар товушдан келади сасинг.
Ҳар учқунда ялтирайдурсан,
Ҳар томчида, оҳ, сенинг аксинг.*

*Мўҳринг бордир ҳар бир заррада,
Ҳар қаричда намоёндирсан.
Сен – ҳар недан кўҳнасан буткул
Ва ҳар недан навқирондирсан.*

*Қаён боқмай, дуч келдим сенга,
Борлиқ сендан иборатми ё?
Бу дунё ҳам сенинг гиштингдан
Бино бўлган иморатми ё?*

*Сендан қочиб, қайга кетаман,
Қочган сари – сенга етаман.*

Тошкент

**Рустам
МИРВОҲИД**

1987 йилда туғилган.
Тошкент Давлат
шарқишунослик инсти-
тутининг 2-босқич
магистранти. "Ке-
лажасак овози" тан-
ловининг Тошкент
шаҳар босқичи золиби.
"Дил қуши", "Бу –
ошиқ сўзим" шеърй
тўпламлари муаллифи.

* * *

Менинг кўзларимда жўш урар севинч,
Бошимга бахт қуши қўнди, биродар.
Яшамоқ, гулламоқ келди имкони,
Бизнинг давронимиз осмонга қадар.

Шу улуг заминда энг буюк неъмат,
Эркинлик демакдир, осуда яшаи.
Ором топар бунда боболар руҳи,
Ватан меҳринг худди қуёшга ўхшаи.

* * *

Ким бўлибман, сизни севишига,
Сизни севсин: Фарҳод, Мажнунлар.
Ҳаққим йўқдир, ёрим дейишига,
Сочингизни эркалар тунлар.

Мен – бир оддий, содда боламан,
Сиз – самода порлаган юлдуз.
Сиз – бутун борлиқнинг маликасисиз,
Мен эса яшадим, тунларда ёлғиз.

Охири йўқ соғинчман балки,
Тўфондайин учади дардлар.
Сизга бориб – етмай, қайтади,
Ой нуридан битилган хатлар...

Жиззах

Хусан РАВШАН

1987 йилда туғилган.
“Келажак овози”
қўрик-танловининг
вилоят босқичи ғолиби
бўлган. Шеърлари ва
хикоялари даврий мат-
буотда мунтазам чоп
этилмоқда.

Меросимизни ўрганамиз

**Хафиза
АСЛАНОВА**

1985 йилда туғилган. Самарқанд Давлат университети филология факультетини тамомлаган. Ҳозирда СамДҲТИ академик лицейида катта ўқитувчи. “Қайдасан, меҳр?”, “Менинг Урганчим – менинг Урганчим” ва “Сизга айтар сўзим бор...” номли шеърӣ, насрий тўпламлари чоп этилган.

Айни кунда, XV аср шеърятини поэтикаси, хусусан, Гадоийнинг лирик маҳорати устида илмий изланишлар олиб бормоқда.

ГАДОЙНИНГ ФОРСИЙ ҲАЗАЛИ

Ўзбек мумтоз адабиётида зуллисонайнлик аъъанаси XV аср бадиият майдонида ўзига хос ўринга эга. Ўша даврда яшаган ўзбек мумтоз адабиётининг ёрқин намоёндаларидан бири Гадоийнинг ғазал жанри тараққиётига қўшган ҳиссаси ҳам салмоқлидир. Маълумки, Гадоий ҳақидаги маълумотлар фақат Навоийнинг “Маҷолис ун-нафойис” тазкирасидагина учрайди: “Мавлоно Гадоий – туркигўйдир, балки машоҳириндур. Бобур Мирзо замонида шеърӣ шуҳрат тутти. Бир навъи айтур ва анинг машҳур матлаларидан бири бадурким:

*Оҳким, девона кўнглум мубтало бўлди яна,
Бу кўнгулнинг илкидин жонға бало бўлди яна.*

Мавлононинг ёши тўксондин ўтубдур. Бу матлаъ анинг-дурким:

*Дилрабо, сенсиз тириклик балойи жон эмиш,
Ким анинг дарди қошида юз ўлум ҳайрон эмиш”.*

Навоийнинг “Маҷолис ун-нафойис” тазкираси туркий адабиётимизнинг гавҳарларидандир. Ушбу асарнинг таржималари Навоий вафотидан “20-22 йилдан сўнг амалга ошди. “Маҷолис ун-нафойис”ни форс-тожик тилига ўгириш масъулиятини бир вақтнинг ўзида икки маданий марказда икки таржимон ўз зиммасига олади. Ҳиротда 1521-1522 йиллар орасида шоир ва фозил Султон Муҳаммад Фаҳрий Ҳиротий ва 1522-1523 йилларда Қазвинда Муҳаммад Ҳақимшоҳ Қазвиний бу ишни амалга оширдилар”, деб таъкидлайди навоийшунос олим Раҳимжон Воҳидов. Мутаржимлар ишини фақат таржима деб эмас, балки асарнинг форс-тожик тилидаги янги тўлдирилган варианты дейиш мумкин. Чунки Навоий қайд этган ижодкорлар сони таржима асарларда бойитилган ҳолатда эканлиги яққол кўзга ташланади. Фаҳрий Ҳиротийнинг “Латойифнома” ва “Радойиф ул-ашъор” асарларига муружаат қилганимизда, шу нарса маълум бўлдики, “Фаҳрий қаламига мансуб “Латойифнома”нинг Британия музейида сақланаётган 7669 рақамли нусхаси”нинг 83 саҳифасида Гадоий ҳақида маълумотлар мавжуд. Унга кўра, 239 тартиб рақамида Гадоий тўғрисида шундай фикрни учратдик: “Мавлоно Гадоий аз шуъаройи машоҳир туркигўй аст, дар замоне Бобур Мирзо шеърӣ ў шуҳрат гирифт. Ин матлаи турки аз ў аст:

*Оҳим, девона кўнглум мубтало бўлди яна,
Бу кўнгулнинг илкидин жонга бало бўлди яна.*

Ин матла аз ӯ аст:

*Дилрабо, сенсиз тириклик балойи жон эмиш,
Ким анинг дарди қошида юз ўлум ҳайрон эмиш”.*

Кўриниб турибдики, ушбу фикр “Мажалис ун-нафойис”нинг форсий тўлиқ таржимасидир. Лекин, Фаҳрий Ҳиротий “Радойиф ул-ашъор” (“Радифдош шеърлар”) баёзида XV аср форс-тожик тилида ҳам шеърлар ёзиб, маълум эътиборга эга бўлган ижодкорлар рўйхатини тузиб, ғазалларидан намуналар келтирган. Ушбу асар ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти кўлэзмалар фондида 7695 инвентарь билан сақланмоқда. Асарнинг 4-б саҳифасидаги мундарижа қисмида “Мавлоно Ғадоий қуддисия сирруху” тарзида номи келтирилган ва 46-б саҳифада эса, Ғадоийнинг беш байтли ушбу ғазали ёзилган:

*Чашмони ман з ашк дамодам чу лолаҳо,
Доранд аз фироқ ту пурхун пиёлаҳо.*

*Набвад ғизоларо чу ба чашми ту нисбатә,
Айни хатост нисбати ўро ғазолаҳо.*

*Килки қазо ба сафҳайи он руйи дилкушо,
Аз мушки тар навишта ба ҳўби рисолаҳо*

*Эй най ағар з дарду жудойи з ман нафас,
Як дам биёки бо ту барорем нолаҳо.*

*Бо лаъли ёр ҳамчу Ғадоий бабазми хеш,
Дорам з хуни дийда лаболаб пиёлаҳо.*

Мазмуни: Кўз ёши билан тўлган менинг кўзларим дам-бадам лолага ўхшаб кетади, улар худди ҳажр қони билан тўлдирилган пиёлага ўхшайди. Кийикнинг кўзлари ҳам ҳатто сенинг кўзларингга тенг келолмайди, қиёслаб бўлмайди. Айни шундай ўхшатиш Ғадоийнинг туркий ғазалиётида ҳам учрайди:

*Сайрон қилан хиромлаб ушўл полазор аро,
Сайд-и Хўтан ва ёҳуд Эрамнинг ғазолидур.*

Мазмуни:

*Полазорларда сайр этиб ноз юришлар,
Эрам кийик кўзли ёки Хўтан оҳуси кўзли ёр.*

Қазо килки (тақдир қалами) оқ саҳифага мушқдан нақш туширганки, сенинг юзингдаги қошу кўзлар нақшлар каби жилогга эга. Бундай байт яна Ғадоийнинг туркий шеърлятида ҳам бор:

*Ул зулфи ҳалқаки, пурпечу тоб эзур,
Сунбулдур аргувон уза ё мушк-и ноб эзур.*

Мазмуни:

*Сенинг сочинг бетакрор гўзалликка эга,
Асли тақдир қалами шундай чироили яратган.*

Эй най менинг жудолик дарди билан чиқарган нафасларимга сенинг ёрдамингда нолалар чиқарайлик. Ёр лаъли (лаби) хаёлида Гадоий қизнинг қон ёшларига тўла пиёлага айланди.

Ҳазал ҳақида Эркин Аҳмадхўжаев ҳам ўз монографиясида шундай ёзади: “Фахрий Хиротийнинг “Радойиф ул-ашъор” номли тазкирасининг кейинги асрларда қўчирилган мукамалроқ нусхаси(да)... XV асрнинг иккинчи ярми XVI асрнинг бошларида яшган ўзбек шоирларидан Мавлоно Лутфий, Амирий, Яқиний, Убайдий, Ҳусайний, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Муҳаммад Солиҳ кабиларнинг форсий ғазаллари билан бир қаторда, Гадоийнинг ҳам форсий ғазали киритилганлиги маълум бўлди. Тўпламнинг 140-141 варағида Мавлоно Гадоийнинг форсий ғазали мавжуд.

*Чашмони ман з ашк дамодам чу лолаҳо,
Доранд аз фироқ ту пурхун пиёлаҳо.*

*Набад ғизоларо чу ба чашми ту нисбате,
Айни хатост нисбати ўро ғазолаҳо.*

*Килки қазо ба сафҳайи он руйи дилкушо,
Аз мушки тар навишта ба ҳўби рисолаҳо...*

Мазмуни:

*Кўзёши билан тўлган менинг кўзларим дам-бадам лолага ўхшаб кетади,
Сенинг фироқингда бу лолаларнинг пиёлалари қон билан тўлатилган.*

*Кийик кўзларининг сенинг кўзларингга нима алоқаси бор?
Кимки сенинг кўзларинг уникига ўхшайди деса, жуда катта хато қилади.*

*У гўзалнинг юзи саҳифасига тақдир қалами
Унинг гўзаллиги рисоласини ҳўл мушк билан ёзиб қўйган”.*

Ҳазал Шарқ адабиётига хос анъанавий ошиқона руҳда ёзилган. Унда ошиқнинг маъшўқасига таърифи турли истиора ва ташбиҳ санъатлари асосида ифодаланади. Маълумки, ташбиҳ тўртта жузв асосида ташкил топади. Гадоийнинг мазкур ғазали ҳар бир байти қуйидагича ташхиснинг таркибий қисмига эга:

1. Мушаббих – нима ўхшатирилган бўлса, ўша нарса ё тушунча – чашмон (кўз);
2. Мушаббихун биҳ – нимага ўхшатирилган бўлса, ўша нарса ё тушунча- ашк (ёш);
3. Важҳи шабиҳ – мушаббих билан мушаббихун биҳ орасидаги муносабат – пурхун пиёлаҳо (қон тўлдирилган пиёла);
4. Воситаи ташбиҳ – ўхшатириш белгиси – дамодам чу лолаҳо (лолага худди қуйиладую).

Биринчи байт таҳлилига кўра, “ҳақиқий ташхис” санъати қўлланилган. Чунки, ташбиҳ унсурларининг барчаси иштирок этган ва шунинг учун ҳам у “ташбиҳи муфассал” деб юритилади. Гадоийнинг поэтик маҳорати шунда кўринадики, байтда бекиёс ўхшатиш санъатидан фойдаланган. Яъни, кўз ёшларнинг лолага қуйилиб тўлиши, қон тўлдирилган пиёлага менгзалган.

Иккинчи байт таҳлили эса қуйидагича:

1. Мушаббих – нима ўхшатирилган бўлса, ўша нарса ё тушунча – ғазоперо (кийик кўз);
2. Мушаббихун биҳ – нимага ўхшатирилган бўлса, ўша нарса ё тушунча – бачашми (кўзларингга);
3. Важҳи шабиҳ – мушаббих билан мушаббихун биҳ орасидаги муносабат;
4. Воситаи ташбиҳ – ўхшатириш белгиси – нисбати (ўхшашлиги.)

Ушбу байтда ташбиҳнинг учинчи жузви йўқ. Шунинг учун ҳам у “ташбиҳи мужмал” типига ёритилган. Шунини таъкидлаш лозимки, шоир анъанавий ўхшатиш санъ-

ати бўлган — кўзнинг охуникига қиёсини келтирмасдан, маъшуқасининг кўзлари кийикникидан-да ғўзал ва унга тенглаша олмаслигини моҳирлик билан яратади.

Учинчи байтда эса, Гадоий “ташбиҳи измор” (яширин) ўхшатишдан фойдаланган. Чунки, “килки қазо” (тақдир) ва унинг фаолияти натижасини — оқ саҳифадаги қора чизгилар, инсон юзининг қошу кўз каби нақшлари яширин тарзда нозик ҳислар билан ифодаланган. Кейинги байтнинг мазмунига эътибор қаратадиган бўлсак, иғроқ санъати қўлланганлигини англашимиз мумкин. Бунда ақлан ишониш мумкин бўлган “най агар з дарду жудойи з ман нафас” (най билан ҳижрон навосининг дард-ли нафасини чиқаришлик) келтирилади. Аммо, мазмунан ҳаёт ҳақиқатига тўғри келмайдиган “як дам биёки бо ту барорем нолаҳо” (бир бора келки (найга ишора) сен билан нола қилайлик) каби фикр юзага чиқади. Мақтаъ байтда шоир анъанавий услубда тахаллусини қўллаган. Байт “ташбиҳи киноя”да ифодаланган. Айни “лаъли” (мушаббих) туширилиб қолдирилган бўлса-да, ўхшатиш нарса (мушаббихун биҳ) номигина, яъни “лаб”га ишора сақлаганди. Аммо мушаббихни осонгина англаш мумкин. Чунки мумтоз шеърятда лаб — қизил ёқутга қиёслаш санъати анъанавий тус олган шарқона поэтикага асосланган. Гадоий ҳам, айнан шу услубдан фойдаланган, қолаверса, “лаб” сўзининг тушириб қолдирилиши байт маъносига халал бермаган, аксинча, уни янада кучайтирган.

Ҳазал арузнинг ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи аштар вазнида ёзилган ва у қуйидаги тақтиъ кўринишига эга:

Чашмони /ман зи ашк/ дамодам чу/ лолаҳо,

- - V - V - V V - - V - V -

Доранд/ аз фироқ/ ту пур хун пиёлаҳо.

- V - V - V V - - V - V -

(Мафъувлу мафъъийлу мафъъийлу фоилун.)

Қолаверса, Гадоийнинг туркий шериятида ҳам 46 та ғазали арузнинг ҳазаж баҳрида ёзилган.

Кўриниб турибдики, қофияланишда “о” унлиси чўзиқ ҳижони ташкил қилиб, аруз баҳри ритмининг аштар — шартли рукнида ёзилган. Айни ўринда, қофия лолаҳо-пиёлаҳо, ғазолаҳо, дилқушо-рисолаҳо, нолаҳо, пиёлаҳо сўзларида ифодаланиб, равий ҳам “о” унлисидир. Қофия а-а, б-а, а-а, в-а, г-а тизимига эга. Ҳазал тузилиши-га кўра энг кичик шакл бирлигига эга. Аммо, Гадоийнинг туркий ғазаллари сингари ташбиҳ санъати бетакорор сўз қўлланилишида акс этади.

Ғазал бўстони

**Икромжон
АСЛИЙ**

1984 йилда туғилган. Андижон Давлат университети филология факультетини тамомлаган. “Андижон ёшлари” газетасида муҳаррир ўринбосари лавозимида хизмат қилади. Шоирнинг “Тонги сабо”, “Андижон чашмаси” шеърӣ тўпламлари нашр этилган. У Зомин семинари, “Келажак овози” Республика кўрик-танлови ғолиби.

Муҳаббатим муқаддас

*Сизни кутган тонглари́м ойдин, мусаффо бўлдилар,
Учрашиб кундузларим ҳам нурга ошно бўлдилар.*

*Кўкда ой, офтоб, саноқсиз юлдузу сайёралар,
Бошингизда чарх уриб, бир сизга шайдо бўлдилар.*

*Лайлининг шайдоси танҳо Қайс эди олам аро,
Сизга-чи, мингларча ошиқ йўлда пайдо бўлдилар.*

*Кўнглингиз топмоқ муаммосин қаламга олмишам,
Тахмису фарду рубоӣи ҳам муаммо бўлдилар.*

*Бу замин зеболари пардозу одоб ўрганиб,
Олдию андозани гулчеҳра зебо бўлдилар.*

*Сиз араз қилдингизу ўзга нигор топмоқ бўлиб,
Манзилим Фарғонаю Шошу Бухоро бўлдилар.*

*Топмадим, қайтдим қошингизга мен Икромжонингиз,
Ҳисларим, дилрозларим бир турфа ишио бўлдилар.*

Йўллардаман

*Чорламинидирсиз ишито́б, йўллардаман,
Сиз кутинг, эй моҳито́б, йўллардаман.*

*Йўлларим унгай, бу марқа́блар қатор,
Чусту, Тошкенту Китоб – йўллардаман.*

*Йўл азоби гўр азоби бўлмагай,
Менда тоқат, менда тоб, йўллардаман.*

*Бу ҳаёт йўлдир бақога бошлаган,
Дўсту душманлар сероб йўллардаман.*

Ким юрар – манзилга етгай, дейди эл,
Орзулар бўлмас сароб, йўллардаман.

Ошиқ Икромжонни гулмоҳи, кутинг,
Чорламишдирсиз, иштоб йўллардаман.

Эй дилим, дунё гамин қўй, дилрабони эслагил,
Хуш калому хуш салом, хуш муддаони эслагил.

Кетдилар олисга сендан баъзи бир ошноларинг,
Жон ила жисмингга дўст – чин ошнони эслагил.

Ишқ эли маъшуқасин доно дея фахр айлагай,
Шул замоннинг зийнати – ақли расони эслагил.

Не сабаб, ҳолинг паришон, боқишинг беморга хос,
Бир нигоҳи беадаб дардга давони эслагил.

Қўй букун Лайлою Шириннинг ширин афсонасин,
Барининг устози бўлмиш маҳлиқони эслагил.

Соқиб, қуйил тиниқ майким, кўнгил тинсин яна,
Базми жамшид ичра ёр чалган навони эслагил.

Бас қил, Икромжон, у гулруҳ мадҳи мадҳингдан баланд,
Не қилиб қўйдинг, ўзинг қилган хатони эслагил?!

Атоийга тазмин

“Жамолинг васфини қилдим чаманда,
Қизорди гул уяттин анжуманда”.

Сенинг васлинг ҳамшиша дилда матлаб,
Ёқарсан не учун минглаб гумонда?

Биров борми чиройда сенга монанд,
Балиқчи ё Наманган, Маргилонда?

Очарман сирларимни бирма-бир мен,
Ажабким, дилда асроринг ниҳон-да.

Сўроқ-согинчларим саф-саф, санамжон,
Фақат нозу фироқ бор сен томонда.

*Синаб, қийнаб, санаб сонсиз сабабни,
Зерикмассан, сенга ишиқим аён-да.*

*Севилган шоҳу севган қул эрур, воҳ,
Қулин ташлаб кетиш шоҳга осон-да.*

*Чин ошиқлар чидар, дер аҳли мўмин,
Менинг бахтимга, майли, бўл омонда.*

*Бўлибдир элга афсона бу севгим,
Дегай қизлар: илнжси – Зухрахонда.*

*Бу Икромжонни қадрин англамай, сен,
Ҳамиша ноз-фироқ қилсанг ёмон-да.*

Гап қилманг

*Муҳаббатим муқаддас, майда-чуйда гап қилманг,
Миш-мишларга зўр бериб, ўнглариمنى чап қилманг.*

*Лайло эмас у, ахир, мустақил юрт дилбари,
Мендан ҳам сиз Мажнуннинг феълини талаб қилманг.*

*Ошиқларнинг оҳлари юрагида тинҳона,
Ҳижрон билан висолни тарафма-тарарф қилманг.*

*Бир алдайсиз, гўзаллар иккинчи бор ишонмас,
Ёлгон-яшиқ ваъдани бўйнига садаф қилманг.*

*Йўлга чиқсам висол деб, усиз омад завол деб,
Севгисизлар даф бўлинг, мени ҳаргиз даф қилманг.*

*Икромжоннинг қалбида дона холли бир қиз бор,
Муҳаббатим муқаддас, майда-чуйда гап қилманг.*

Адабиётшунослик

ЎЗБЕК ПОЭМАЧИЛИГИДА
МОДЕРНИСТИК ИЗЛАНИШЛАР

Жаҳон модерн адабиётининг бадий-эстетик тажрибалари асосида ўтган асрнинг тўқсонинчи йилларидан бошлаб, ўзбек модерн поэмаларининг ўзига хос тизими вужудга келди. Уларда жаҳон модерн адабиётининг кўпгина белгилари мавжудлиги кўзга ташланади. Зеро, XX аср бошларида Европада юзага келган модерн адабиёт ўзбек поэмалари табиатида ҳам таъсир кўрсатмай қолмади. Унинг таъсирида ўзбек поэмалари мазмунан ва шаклан янгилана бошлади. Ўзбек поэмачилигидаги модернистик янгиланишлар кўпроқ шоирларнинг янгича, ноанъанавий изланишлари мисолида намоён бўлаётир. Буни, асосан, қуйидагиларда ўз аксини топган дейиш мумкин:

1) Қаҳрамон талқинида ва асарнинг гоявий-услубий йўналишида;

2) Асар композициясида;

3) Асарнинг поэтик синтаксисиди.

Қўринадик, жаҳон поэмачилиги бадий-эстетик тажрибалари икки йўналишда: жаҳон поэмачилиги намуналарининг ўзбек тилига ўгирилиши ва жаҳон модерн адабиёти ютуқларидан ўрганиш натижасида намоён бўлганлиги кузатилади.

Давр поэмачилигида модерн поэмаларнинг ўзига хос намуналари яратилди. Уларда шоирлар жамият, турмуш тўғрисида кўра кўпроқ инсон ички оламининг руҳий тўғнамаларини, кўнгил сирларини ифодалашга берила бошладилар. (Масалан, Икром Отамуроднинг "Ичкари, ташқари" поэмасида шоир ўз нигоҳини ташқаридаги муаммолардан олиб, ичкарига – ботинга қаратади). Айниқса, XX асрнинг иккинчи ярми ҳамда XXI аср бошларида яратилган поэмаларда аста-секин субъективизм – кўнгил рози ошиб бораётганлиги кўзга ташланади. Таниқли адабиётшунос Умарали Норматов бунинг сабабини: "Бизда модерн адабиётнинг оқим тусини олиш жараёни миллий ўзликни англаш, миллий-диний қадриятларни тиклаш, жумладан, тасаввуф фалсафаси, адабиётига қизиқиш гоят кучайган бир даврга тўғри келди", дея изоҳлайди. Бундай поэмаларда, кўпинча, "адашган, алданган, беҳуда, самарасиз меҳнат-фаолиятга, маънисиз қисматга мубтало этилган шахснинг фожиасини очиб бериш, қутилмаган томонлардан ўзига хос тарзда бадий таҳлил этишга интилиш кузатилади. Натижада, поэмаларда ҳам абсурд гояси ва абсурд қаҳрамонни

Дилрабо
КУВБАТОВА

1968 йилда туғилган.
Бухоро Давлат
педагогика институти
ўзбек филологияси
факультетида таҳсил
олган. XX аср ўзбек
адабиётшунослиги
йўналишида "Сирли
олам мусаввири", "XX
аср иккинчи ярми ўзбек
поэмачилигида жанр ва
услуб ранг-баранглиги"
монографиялари chop
этилган.
Филология фанлари
номзоди, доцент.

эслатадиган персонажлар" пайдо бўла бошлади. Жумладан, Икром Отамуроднинг "Ёбондаги ёлғиз дарахт" поэмасида дарахтга эрмак учун бесабаб ўт қўйиб ўтган Йўловчи, Наби Жалолиддиннинг "Чиптасиз одамлар" асарида кун бўйи оғир меҳнат қилиб топган қойчақасига фақат гул сотиб оладиган Фаррош образлари бунга мисол бўла олади. Қолаверса, бу асарларда ёлғизликка, жамиятдан, одамлардан қочишга интилиш гоёси ифода этилиши янгича бир тарзда давом эттирилган.

Модерн поэмаларда адабиётнинг оғзаки, мумтоз, жаҳон тажрибаларидан янгича услубий шаклларда фойдаланила бошланди. Масалан, Салим Ашурнинг "Атиргул" поэмасида анъанавий, халқона руҳ — оҳангга йўғрилган сатрларда қад ростлаб турган лирик қаҳрамон гавдаланади. Бироқ унинг табиат ҳодисаларини кўриш, кузатиш ва идрок этиш тарзи ўзига хос янгича эканлиги кузатилади. Жумладан:

*Хазон-яфроқлардан ўчоқ ясадим,
Шеърларим ёзилган дафтардан ўтин...*

"Сунбула" халқ қўшиғидаги мажозга кўра, лирик қаҳрамон "қоғоздан ўчоқ ясаб, гулдан ўтин қилишга" чоғланган бўлса, Салим Ашурнинг "Атиргул" поэмаси қаҳрамони "хазон-яфроқлардан ўчоқ ясаб, унга шеър ёзилган дафтарини ўтин қилишга" чоғланаётир. Ҳар иккала шеърый асарни бирлаштириб турган жиҳат эса, улардаги мазмуний яқинликдир. Чунки иккала шеърый асарда ҳам ўз ёрига етолмаган ошиқ дарди куйланмоқда.

Салим Ашурнинг "Атиргул" поэмасида, айниқса, ноанъанавий ташбеҳлар кўп учрайди:

*Тишларингдан ўқ яса,
Холларингдан тош-тош.*

Маълумки, мумтоз шеърятда киприкни ўққа, холни эса "қора қуш" ёки "қора ҳинду бачча"га менгаш муайян анъана сифатида кўзга ташланиб келган. Салим Ашур шу анъана руҳини сақлаган ҳолда, уни янгича (модерн) идрок билан ифода этишга уринган. У асарида киприкни эмас, балки тишни ўққа, холни тошга ўхшатаётир. Бу билан унинг янада чуқурроқ ва кенгроқ фикр юритаётганлигини англаш мумкин. Чунки у бу орқали ёрнинг ўзига ярашиб турган қадрли қора холини муқаддас қора тош каби суюкли ва ардоқли дейишга чоғланганлигига шубҳа йўқ.

Мумтоз шеърятда ёрнинг лаби, асосан, ёқут ва инжуга ўхшатиш билан бўлса, Салим Ашурнинг "Атиргул" достонида унинг тўлқинга ўхшатиш билан кузатилади:

*Кўзлари оҳуники,
Лаблари — икки тўлқин.
Шу қиз насиб бўлмаса,
Жон нимта-нимта бўлсин.*

Салим Ашур ушбу поэмасида анъанавий образларни баъзан ана шундай ўзгаришлар билан, баъзан эса айнан сақлашга ҳаракат қилади:

*Симлар қоқишимни тақиқлаб қўйдинг,
Хатлар ёзишимни ман этдинг мутлоқ.
Мен эса ит каби атрофингдаман,
Яқин боролмайман, кетолмай узоқ.*

Ошиқ ўз ҳолатини итга менгашта мумтоз шеърят учун анъанавий эди. Кўринияптики, бу анъана ҳозиргача сақланиб келаётир.

Хуллас, шоирнинг анъана доирасида, анъана заминида туриб, модернистик ташбеҳларга интилаётганлигини кузатиш мумкин.

Маълумки, мумтоз шеърятда инсон қалби кўпинча кўза рамзида берилади. Икром Отамуроднинг “Сопол синиқлари” поэмасида шу рамзнинг ўз мантиқий параллели билан ёнма-ён келтирилганлигини кўриш мумкин:

*Синиқ кўза...
Синиқ кўнғил...
Дўппайган қабр...
Нимжон ниҳол...*

Бу мисраларда мантиқан параллел образлар қаршилантириш асосида ёнма-ён келтирилмоқда. Чунки модерн поэмаларнинг муҳим белгиси шуки, уларда шоир дунёни янгича нигоҳ билан тафтиш қилади. Уни бутун мураккабликларини фожиалари, яхши ва ёмон томонлари билан тасвирлашга интилади. Шунинг учун уларда қаршилантириш санъати кўпинча композицион асос бўлиб кўринади. Шу майл билан шоир ўз асов туйғуларини шеърини нутққа жойлаштирмоқчи бўлади.

“Сопол синиқлари”да кўп таркибли, мураккаб, уюшган ҳамда янгича мазмундаги сифатлашлар учрайди:

*Ўртаб кетди суйғули,
бир гули,
юз гули,
минг гули,
азиз гули,
эрка гули,
чин гули*

Бу каби мазмунан оддийдан мураккабга, пастдан юқорига ривожланиб борган уюшиқ эпитетлар орқали ижодкор тасвирийликни орттиришга уринади.

Модерн поэмаларда бир ҳодиса бошқа бир ҳодиса номи билан (метафора, истиора, метонимия, рамз кабилар воситасида) ифода этилади. Уларда шоир кўпинча ўз фикр-туйғусини рамзлар воситасида баён этади. Шунинг учун бундай поэмалар, одатда, мураккаб баён услубига эга бўлади. Улардаги рамзлар туфайли, асар тилини бирдан тушуниш қийинчилик туғдиради. Уни тушуниш учун баъзида ўқувчи ақлий зўриқишга дуч келади. Шундай ҳолатда поэмаларда ички нутқ (монолог)нинг икки хил кўриниши кўлланади:

1) Ўз-ўзига қаратилган нутқ: сўзловчининг ўзига, бошқа кишига, ҳар хил ҳодисаларга қаратилган ички нутқи ёки нутқий муносабати.

2) Ўқувчига қаратилган очиқ нутқ. Бундай нутқ кўринишлари ифода этилган синтактик қурилмалар кўпинча мурожаат қилиш, маслаҳат бериш, даъватлантириш, ундаш, оғохлантириш, лаънатлаш ва ҳоказо сингари мазмунда келиши билан эътиборни тортади.

Ички нутқда илм излаш, хулоса чиқаришга интилиш характерлидир:

Билдим, аъзои баданим ҳаёт ширасидан.

Ҳамширам – турна,

Қондошим – жайрон,

Жигарим – аргуvon.

Хоку тюробданман, иним – кумурсқа, оғам – от,

Билдим – одамийзодман,

Одамийзод.

Абдували Қутбиддиннинг “Изоҳсиз лугат” достонидан олинган бу мисралар орқали инсоннинг ҳамиша ўз-ўзини англаш учун илм излашга интилганлиги очиб берилаётир.

Модерн поэмаларда лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолати тасвирига кенг ўрин ажратилиши сабаб, уларнинг бадиий қурилмасида ички монолог, ички руҳий таҳлил, руҳ билан ёки сурат билан суҳбат каби усуллардан кўпроқ фойдаланилади. Уларда муаллифнинг ўз-ўзи, бошқа киши ёки ташки олам, табиат ҳодисалари билан суҳбатида фикрнинг иккинчи шахсга қаратилган бўлиши, мурожаат, ишонтириш, даъват, савол-жавоб мазмуни етакчилик қилади. Бунда ўз-ўзига мурожаатнинг баъзан иккинчи шахсга ёки, аксинча, иккинчи шахсдан бирданига учинчи шахсга ё учинчи шахсдан иккинчи шахсга кўчирилиши мумкин. Бунга “Сопол синиқлари” поэмасидаги мисралар мисол бўла олади:

Мен – муайян шакл...

Сен – кутувчи....

Мен – кутувчи...

Сен – кутилувчи...

3Мазкур поэманинг кейинги мисраларида бирданига “у” ҳақда фикр юритила бошланади, яъни нутқ қаратилган шахс ўзгаради. Энди бу нутқ ўзга(лар)га қаратилганлиги сезилади:

Сен унга интил, йўлида илҳақ,

у – фурсат,

у – лаҳза,

у – бир он.

Сўзловчининг ҳис-ҳаяжони, хоҳиш-истаги, воқеликка баҳоси, ижобий ёки салбий муносабати талқин этилади. Шунга кўра, бу ҳолатни ифода этувчи синтактик қурилмалар таркибида бош ва иккинчи даражали гап бўлаклари билан грамматик жиҳатдан боғлана олмаса-да, гапнинг мазмунини кучайтиришга хизмат қилувчи ҳис-ҳаяжон ундовлари, ижобий ёки салбий оттенкага эга услубий бирликлар учраши табиий ҳол саналади.

Модерн поэмаларда кўпинча кўрсатиш олмоши ва ўрин ёки пайт ҳолларининг анафора қилиб келтирилиши кузатилади. Албатта, бу ҳам тасодифий эмас. Бу билан, аслида, талқин қилинаётган ёки тасвирланаётган воқеликнинг ҳақиқат эканлигига ўқувчини ишонтириш, уни таъкидлаш мақсадига эришиш кўзда тутилади:

шунчаки ўтқинчи ҳодислар,

шунчаки югурик гаплар,

шунчаки кун ўтиши,

шунчаки машаат, хушлик...

“Сопол синиқлари” поэмасидан олинган бу мисраларда “шунчаки” кўрсатиш олмоши анафора вазифасида майдонга чиқиб, матннинг тугал поэтик нутқ сифатида бирлашиб туришини таъминловчи муҳим воситага айланган. Шу билан бирга, у шоирнинг кузатувчанлик позициясини, воқеликка эмоционал муносабатини билиб олишда ҳам восита вазифасини ўтаётир.

Наби Жалолиддиннинг “Чиптасиз одамлар” поэмасидан келтирилган қуйидаги парчани тез тушуниш учун ўқувчи, аввало, адабиётда асрлардан буён рамзий моҳият касб этиб келаётган “ой”, “шоҳ”, “ҳой”, “оҳ”, “ошиқ”, “ўқлов”, “ишқ”, “ов” рамзларини билиши зарур. Акс ҳолда, у мисралар моҳиятини тўлиқ англай олмайди. Натижада, поэма мазмуни ҳам унга тўла-тўқис тушунарли бўлмайди.

Шарқнинг пешонасида ойи бор,

Ғарбнинг бошида шоҳи.

Ғарбнинг бир буюк ҳойи бор,

Шарқнинг бўғизига оҳи.

Ҳойи ойига ошиқ,

Шоҳи оҳига ўқлов.

Бу буюк ишқ,

Ёвуз ишқ,

Мудом тугамаган ов.

Агар ўқувчи шоир қўллаган рамзларнинг моҳиятини тўлиқ англаб етса, ҳатто у шоир айтмоқчи бўлган фикрдан кўра ҳам кўпроқ фикрни идрок этади. Эътиборли жиҳати шундаки, ушбу асарда аллитерациянинг янгича кўринишидан фойдаланилган:

*Яна ким билади?..
Биладир..
Бир чимдим умрга ишонган.*

Ёки яна:

*Кўзларинг йўқ,
Йўқ эди сенинг,
Йигирманчи аср.*

Кўриняптики, бу шеърӣй парчаларда аллитерацияни ҳосил қилаётган “б” ҳамда “й” ҳарфлари биринчи мисрани якунловчи ва иккинчию учинчи мисрани бошловчи сўзларнинг илк ҳарфи сифатида келяпти.

Модерн поэмаларда нафақат қофия ва вазндан, балки тиниш белгиларидан ҳам воз кечишга уриниш пайдо бўлди. Тиниш белгиларидан воз кечилган шеърӣй сатрларда асов руҳ ҳукмронлиги сезилади. Масалан, Асқар Маҳкамнинг “Ишқ” поэмасида учрайдиган қуйидаги сатрлар бу жиҳатдан эътиборни тортади:

*(Эй дил менга оғир қилдинг диллик қилдинг
Эй дил мени сағир қиб бедиллик қилдинг
Эй дил нима сўрдинг бердим бердим тамом
Эй дил охир кимга бандачилик қилдинг
Эй дил мен “тан тахтаси”дан кечай дёвдим
Эй дил танни тахта бирла тилик қилдинг)*

Бунда “Эй дил” такрори бир пайтнинг ўзида ҳам риторик мурожаат, ҳам анафора вазифасини адо этмоқда. Бироқ шоир деярли зарур тиниш белгиларини қўлламаган. Шунга қарамай, ундан мурожаат мазмунини англаш мумкин. Қолаверса, юқоридаги сатрлар қавс ичида берилган. Демак, шоир асосий поэтик фикрга изоҳ сифатида киритмадан, аниқроғи, кириш гапдан фойдаланган.

Модерн поэмаларда бир сўзни такрор келтириш (кўпинча уч марта) қўп кўзга ташланади. Маълумки, сўзлар такрори ўзига хос ритмни, оҳангни пайдо қилади. Улар кўмагида эса шеърни вужудга келтирган кечинмани чуқурроқ ҳис қилиш, унинг мазмунини етарлича тушуниш имкони туғилади. Бу ҳолат, айниқса, Икром Отамуроднинг “Сопол синиқлари” поэмасида ёрқин акс этган:

*...макондан-маконга кўчиш..
ондан-онга кўчиш..
руҳдан-руҳга кўчиш..
кўчиш..
кўчиш..
кўчиш..*

Шоир ўз танасига сиғмаган кучли руҳ соҳиби. Шунинг учун унинг поэмаларида руҳий исён, руҳий ҳўрсиниқ ички чизги ва ранг ўзаро мужассамлашиб, туйғулар драматизмини вужудга келтирган.

Хуллас, модернизм воқеликни бадиий акс эттиришнинг ўзига хос усули бўлиб, унга мувофиқ муҳим жиҳатлар XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошларида яратилган поэмаларда қаҳрамонларни, фикрни маълум бир белгилар орқали ифода этишда ёрқин кузатилади. Айни жараён миллий поэмаларимизнинг мазмунан ва шаклан ҳамда услубий жиҳатдан янгиланишига хизмат қилган.

**Илҳом
ГАНИЕВ**

1964 йилда туғилган. Филология фанлари доктори. Бухоро Давлат университети ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. "Халқаро Яссавий" мукофоти соҳиби. Йигирмадан ортиқ китоб, юздан ортиқ илмий мақолалар муаллифи. Ҳозирда Бухоро Давлат университети ўзбек филологияси кафедраси мудири.

ИҚРОР ВА ИСЁН

Ўзбек романчилиги йигирманчи аср бошларида Шарқ мумтоз ва Ғарб адабиёти анъаналарининг муваффақиятли синтезлашуви заминида юзага келди.

Улуғ адиб Абдулла Қодирий бунини жуда назик илғаб, "Ўткан кунлар"га ёзган сўзбошисида: «Модомики, биз янги даврга оёқ қўйдиқ, бас, биз ҳар йўсинда ҳам шу янги даврнинг янгиликлари кетидан эргашамиз ва шунга ўхшаш дostonчилик, рўмончилик ва ҳикоячиликларда ҳам янгаришга, халқимизни шу замоннинг «Тоҳир-Зухра»лари, «Чор дарвеш»лари, «Фарҳод-Ширин» ва «Баҳромгўр»лари билан таниндиришга ўзимизда мажбурият ҳис этамиз», деган эди. Бундай синтезлашув ўзбек насрининг типик хусусияти бўлиб, кейинги йилларда яратилган миллий романларда эса Ғарб адабиётининг таъсири кучли бўлиб қолди. Омон Мухтор, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонқул, Олим Отахон, Шодиқул Ҳамроев, Исажон Султон, Тўхтамурод Рустамов асарлари ҳақида шундай дейиш мумкин.

Истеъдодли ёзувчи Эркин Аъзам услубида Шарқ Ғарб синтези ўзига хос тарзда, бадиий матннинг ички қаватларида туради. Бу хусусият ижодкорнинг «Шовқин» романида янаям яққол намоён бўлган.

«Шовқин» романи воқеалари Тошкентдан Москвага учиш муддатига тенг вақт ичида бўлиб ўтади. Бош қаҳрамон — кинодраматург Фарҳод Рамазон кутилмаган мактуб тусфайли Москвага йўл оладию шу хат сабаб, уч-тўрт соатда бутун ҳаётини сарҳисоб қилиб чиқади. Бундай сюжет — ҳаёт ва характер мантигига мос топилма. Сарҳисобнинг самолётда — осмонда рўй бериши рамзий маънода қаҳрамоннинг заминий ташвишлардан юксакроқ кўтарилганлигини, ўтган умрини руҳий иқлимларда туриб баҳолаганлигини англатади. Сюжет ва композицияни ретроспекция асосида шакллантиришдан иборат бундай усул жаҳон адабиётида муваффақиятли қўлланган бўлиб, Габриэль Гарсиа Маркеснинг «Ошкора қотиллик қиссаси»га, Чингиз Айтматовнинг «Асрга татиғулик кун» ҳамда «Алвидо, Гулсари»сига, Пауло Коэльонинг «Портобелло жодугари»сига хосдир.

Маълумки, роман жанридаги асарларда катта ижтимоий воқелик қаламга олинади, тарихий даврнинг бадиий манзаралари яратилади; романик тафаккур ижтимоий воқеликни баҳолаш ва уни қизиқарли сюжетда, юксак бадиий образларда гавдалантиришни талаб қилади. «Шовқин»да ёзувчи Фарҳод Рамазон ҳаёти мисолида яқин кечмиш — шуро даври воқелигини истиқлол даври нуқтаи назаридан бадиий талқин қилади. Албатта, турли ёзувчи-

ларни воқеликнинг турли жиҳатлари қизиқтиради. Эркин Аъзам эса роман марказига маънавият масаласини – шўро даврининг қаҳрамон болалиги кечган зафарли йилларидан тортиб, қайта қуриш деб номланган жонҳалак босқичигача бўлган даврда аста-секин емирила бориб, чалажон этилган маънавият, оёқ ости қилинган миллий қадриятлар, сиёсий дийдиёлар гирдобига ғарқ этилган шахс эрки, инсон ҳуқуқи масаласини қўйган. Шунинг учун ҳам асарга маънавият тарғиботчилари бўлмиш зиёлилар – киночилар ҳаёти воқеалари асос қилиб олинган. Асрлардан олиб ўтилган шарқона менталитетнинг, исломий-миллий муносабатларнинг «экспорт» қилинган маданият билан чатишувидан пайдо бўлган маънавиятсизлик, қиёфасизлик, модиюнчилик излари кўнгли кетган аёл билан кўнглихушлик қилиб кетаверадиган бош қаҳрамон – Фарҳод Рамазондан тортиб, қизи тенги жувонга отаси учун совчилик қилишдан ийманмаса-да, ўзини ўзбек санайдиган Гуля Лагутинагача; гулгунчадек ёш номаҳрам «Сабо»лар олдида уялмай-нетмай қип-яланғоч чўмиладиган Устоздан тортиб, шон-шухрат учун хоҳлаган қўйинга кириб кетаверадиган Мунира-Иркагача; оғзидан боди кириб, шоди чиқадиган олиймақом Ақобировдан тортиб, худонинг ягоналигини Худояков деган хотини ўлган ўрисни эр қилиш билан тан олган коммунист Барфина Ақобировагача, тикка туриб бир стакан ароқни отадиган қаримсоқ рус аёлининг эри Тоша-Тошпўлатдан тортиб, ўйнашини келиним деб таништирган табиб Абушароф акагача – барча-барча қаҳрамонлар ички ва ташқи сиймосида қайсидир даражаларда акс этади. Бу маънавиятсизликларнинг бари ягона совет халқи ташкил топиши, миллатларнинг қўшилиб кетишидан иборат муҳташ сиёсий назариянинг натижалари ўлароқ идрок қилинади. Миллий руҳнинг, қоннинг айниши Тамара Салмонованинг ўғли Самир, Люба, Наташа, Гугушидзе, Валерка каби эпизодик қаҳрамонлар сийратида ҳам намоён бўлади.

Асарни ўқир экансиз, воқеалар кечаётган муҳитнинг ҳар бир нуқтасини манфаатпарастлик, сохтакорлик, фаҳшино, юзсизлик, наҳс босиб кетгандай туюлади. Тасвирда устуворлик қилган Михаил Булгаков, Чўлпон услубига хос ўткир ирония бу тасаввурни кучайтиради. Ёзувчи ўз қаҳрамонини худди Толстойнинг Нехлюдови каби қулоқдаги шовқин баҳона жамиятнинг турли соҳаларига олиб киради. Нехлюдов ўзи бош суққан нуқталарда адолатсизлик ва инсон ҳуқуқи поймолининг гувоҳи бўлса, Фарҳод Рамазон маънавиятсизлик ва асрий қадриятларнинг путурдан кетганлигини кўради. У ўзи мансуб бўлган киночилик оламида ҳам, тиббиёт соҳасида ҳам, халқ табobati даъвоси билан чиққан Абушароф акаю Зузилар муҳитида ҳам, хитойликлар очган даволаш марказида ҳам, ҳатто оилавий муҳитларда ҳам фақат ва фақат маънавий қадриятларнинг манфаат ҳамда нафс қўллариди бўғилиб-битаёзганига гувоҳ бўлади. Мана шу ирганч туман ичида Фарҳод Рамазон ва Виканинг бир тутам шуъладай порлаган муҳаббати ҳам, инсо-

Нодира АҒОҚОВА

1966 йилда туғилган.

Филология фанлари
доктори. Бухоро
Давлат университети
ўзбек филологияси
факультетини
тамомлаган. Ўн
бешдан ортқ адабий,
илмий китоблар
муаллифи.

нийликнинг қадрини баланд кўтарган «қишлоқдош – қулоқдош» сиймоси ҳам ўша туман билан кирлангандай нигоҳингизни ёрита олмайди. Бу ҳам бадиий ижоддаги бир усул. Эркин Аъзам ҳам, худди Гоголнинг «Ревизори»да бўлгани каби, китобхон диққатини ижтимоий ҳаёт қўғонининг нураётган жойларига, жамият аъзоларининг ноинсоний хатти-ҳаракатларига қаратади. Инкор орқали шуларнинг зидди бўлган ҳолат-ҳодисаларни тасдиқлайди, маънавият ва инсонийликни улугʻлайди. Замон ҳаволарида қисмати оиласидан айри тушган Барфина Ақобирова, шуҳрат қозониш учун шарму ҳаёни унутган Мунира-Ирка, невараси тенги Зебога «ошиқ» бўлиб қолган Илҳом Собирович, ошкораликни шаллақилик деб биладиган Платон Соқратович, умри беҳаловатликка маҳкум ўлароқ, бир зумда кичрайиб қолган Равшан Ақобиров – буларнинг бари ўқувчини ўзидан итаради ва, айтиш вақтида, ачиниш туйғуларини уйғотади. Кўз олдимизда худди Саидий сингари муҳит туфайли асл инсоний сифатларини бир-бир бой бераётганлар тимсоли жонланади.

Романни бир ўқишда тушуниш қийин. Бунинг сабаби шуки, Ўзбекистоннинг овлоқ қишлоқларидан бирида кечган боғалигини, «бепоён юрт»нинг муаззам пойтахтида ўтган йигитлик чоғларини хотиридан ўтказаётган Фарҳод Рамазон бир воқеани ҳаёлидан кечириб, шу воқеа ичидаги бирор шахс ёки ҳолат билан боғлиқ иккинчи воқеага ўтиб кетаверади. Бундай усулни, бизнингча, «бадиий гиперҳавола» деган тушунча аниқ ифода эта олади. Шунга боғлиқ равишда макон ҳам, замон ҳам тез-тез ўзгариб, орқага қайтиб-олдинга кетиб, кенгайиб-торайиб туради. Ўқувчи воқеани яхлит ҳолда, ҳаётини кетма-кетликда идрок этиш учун олдинги саҳифаларга қайтишга эҳтиёж сезади. «Бадиий гиперҳавола» инсон ҳаёлотининг йўналишини жуда-жуда табиий ифода этган. Чунки инсон ҳаёллари ҳаммаша тарқоқ, ҳаракатчан, тартибсиз бўлади; унга орқа-олдинга сакраш, ичма-ичлик ҳосилдир. Ёзувчи танлаган «бадиий гиперҳавола» инсон ҳаёлотининг ана шу йўсинига мос. Бошқа тарафдан эса, ёзувчи шўро даври муҳитидаги хаосни, ошкоралик йилларидаги алғов-далғовларни роман воқеаларидаги тартибсизлик орқали ҳам ифода этгандай. Асарни ўқир экан, китобхон ўзини йўлдан адашганлиги туфайли саросима бошланган манзилсиз кемада сузиб кетаётгандай ҳис қилади. Бу кемадаги одамлар жон ҳовида сиполигини унутиб, қандайдир самарасиз югур-югурларга ғарқ бўлгандай. Китобхон эса романда тасвирланган воқеликни – бу югур-югурларни замон нуқтаи назаридан анча илгаридан туриб қайта идрок этаётган Фарҳод Рамазон нигоҳи билан баҳолаш имконига эга.

«Шовқин»да китобхонни яна баён услуби ҳам шошириб қўяди. Воқеалар кимнинг тилидан ҳикоя қилиняпти? Романни ўқий бошлаганингизда, бу ҳикоячи воқеаларни четдан туриб баён қилаётган одатдаги ровий деб тушунасиз. Бир ўринда келган: «Кунинг курсин, Асрорқул!» деган жумла бу қарашни қувватлайди: демак, воқеаларни киночилик соҳасининг асар воқеаларида иштирок этмаётган бир вакили ҳикоя қилаяпти. Аммо зум ўтмай бу ровий ҳеч қандай изохсиз Фарҳод Рамазонга айланиб қолади. Асарнинг биргина фасли эса исми айтилмаган ёзувчи тилидан берилади. Шу тариқа романда турли-туман овозларни уйғунлаштириш ҳаракати сезилса-да, шовқин диққат қилинганда, бутун воқеалар Фарҳод Рамазон нуқтаи назаридан баҳолангани, ҳикоя унинг тилидан олиб борилганини англаш мумкин. Асарда бошдан-оёқ устуворлик қилган кинояли тасвир, деярли барча воқеаларнинг Фарҳод Рамазон иштирокида кечиши, атрофидагиларга муносабат ана шундан далолат беради. Роман воқелигининг қиссага ҳос тарзда яқка қаҳрамон нуқтаи назарича тасвирланиши ҳам романнавислик тажрибасида кўп учрамайди.

Романнинг номланиши рамзий характерга эга. Ёзувчи, умуман, инсонлик жамиятидаги ҳаёт шовқиндан иборат, демоқчи. Бу хасталикнинг иккита қаҳрамон – Фарҳод Рамазон ва унинг қишлоқдоши бўлмиш ёзувчида пайдо бўлгани ҳам маълум маънога эга. Чунки, руҳияти айниб, миллий-маънавий қиёфасини йўқотиб бораётган оломон ичида фақат мана шу икки қаҳрамонгина инсоний сифатларни сақлаб

қолишга уринадилар. Баъзан йўлдан адашсалар-да, уларнинг ичидаги тўғри чизиқ тўғрилигича қолаверади. Айнан байроқ кўтариб, шовқин турғизиб, ҳавойи шиорлардан оғиз кўпиртириб юрганлар маънавий қадриятларни оёқ ости қиладилар. Айнан шулар дунёни шовқинга кўмиб, шу шовқин ичида асл қиёфаларини яширишга ҳаракат қиладилар. Бундай ҳаёт эса қаҳрамонимиз қулоғига нотабиий ҳолат – шовқин бўлиб киради.

Асар бошида Фарҳод Рамазон собиқ севгилиси Вика ва уни тортиб олган Равшан Ақобировдан кинодраматург сифатида унга истиқбол ваъда қилиб турган иккита хат олади. Аммо бутун роман сюжети, юзаки қараганда, бу воқеанинг иккинчи йўсинда қолиб, Фарҳод Рамазоннинг ўз ўтмишини сарҳисоб қилишидан иборатдай, роман охирида Фарҳод Рамазоннинг самолётдан тушиб, Вика билан учрашиши шунчаки – воқеани якунлаш эҳтиёжидан келиб чиққандай туюлади. Аммо, айнан мана шу иккита хат, мана шу сюжет қолипи Фарҳод Рамазоннинг ижодий кучини жиловлаб турган муҳит-мансаб кишанларини дангал узиб, бошқача ҳаёт сари, бошқа мақсадлар сари юз буришига, ўзини ички имкониятлар асосида янгилашига, тўғрироғи, ўзлигига қайтишига сабаб бўлади.

Асар бутун бошлича Фарҳод Рамазон ҳаётномаси бўлганидан, айрим қаҳрамонлар билан боғлиқ воқеалар марказий сюжетга боғланмай муаллақ қолиб кетган. Дейлик, Абушароф ака, Мунира-Ирка, Платон Сократович, Зузи, Адҳам Делон каби образлар ва улар билан боғлиқ воқеалар бош ғояни кучайтириш учунгина асарга киритилгандай. Баъзи ўринларда эса эпик асар воқеаларида тирикликни таъмин этишга хизмат қиладиган аниқлик етишмайди. Жумладан, «Четдан келган раис. Хотинларнинг азроили» деб номланган ўн олтинчи фаслда киночиларнинг анжумани тасвирланган. Бунда баҳслашаётган икки тараф, муҳолифлар, қалтис масала ҳақида сўз борадию лекин: Бу муҳолифлик нимада? Қалтис масаланинг моҳияти нимадан иборат? Баҳс ниманинг устида? Булар ўқувчига мубҳам бўлиб қолаверади. Зеро, эпик асар бадиий асар сифатида баённи эмас, тасвири талаб қилади.

Роман тилида бошдан-оёқ устуворлик қилган ўткир ирония баъзан китобхонни толиқтириб ҳам қўяди.

Романни Фарҳод Рамазоннинг ўзига хос иқдорномаси дейиш мумкин. Ҳаётнинг кутилмаган бурилиш нуқтаси унга ўз кечмиш ҳаётини бурчақдан туриб яққол кўриш имконини беради. Кутилмаган икки мактуб туфайли: янгиланган хотиралар, болаликнинг зиддиятли тасаввурлари, ёшликнинг беқарор ҳамда ёлқинли туйғулари, йигитлик кўчаларидаги адашиш ва йўқотишлар, юракда аламли из қолдирган кечмишлар Фарҳод Рамазоннинг ичидаги асл Фарҳод Рамазонни уйғотиб юборади. Умр чорбоғининг уюм-уюм хазонларини титкиларкан, у ўз хато ва гуноҳларини ичида иқдор қилади. Мана шу иқдорнома ҳаётга бошқача кўз билан қарашга, манфаат ва таъма кишанларини узиб, руҳий янгилианиш сари юз буришга даъват этади. Мана шу иқдор дафъатан «ишқ исёни» муаллифи кўксига исён туғдиради. Рухсатсиз юролмайдиган арбоб – Фарҳод Рамазон дафъатан фақат ўз-ўзига ҳисоб берарак – расмий равишда ҳеч кимга ҳисоб бермай олис кечмишлар шаҳрига қараб учади. Ёзувчи ўз қаҳрамонини тўхтовсиз ҳаракат давом этаётган мана шу чорраҳада ёлғиз қолдиради. Бу чорраҳада у қайси йўлни танлайди? Гуноҳларга ботган шаҳарда у яна гуноҳларга ботадими ёки оиласини, бола-чақасини ташлаб келишга мажбур қилган хотиралар, исёнкор ишқ ҳаққи бошқа йўл танлайдими? Ёзувчи буни айтмайди. Аммо бир нарсани аниқ: «Энди орқага қайтиб бўлмайди».

**Зокиржон
МАМАЖОНОВ**

1972 йилда туғилган. Андижон Давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. Ҳозирда шу университетда катта ўқитувчи сифатида фаолият юритмоқда. Олим “Ўхшатиш асосидаги шеърий санъатлар” мавзuida шмий тадқиқот олиб бормоқда. Унинг “Адабиётшунослик лугати” (ҳаммуаллифликда) китоби нашр этилган.

ИФОДА УСУЛЛАРИДА ЎХШАТИШ САНЪАТИ

Поэтик ижоднинг, хусусан, бадий мазмуннинг оригиналликка интилиш тамойили янгича айтиш, янгича ифода туфайлигина амалга ошади. Айни шу ижодий-руҳий эҳтиёж туфайли турфа ифода усуллари кашф этилади ва шеъриятнинг ифода имкониятлари ривожланиб боради. Шу боис ҳам “ифода усуллари асосидаги санъатлар” анча салмоқлидир.

Аввало, шуни айтиш керакки, “ифода усули” (“ифода тарзи”, “ифода йўсини”) тушунчаси кўпроқ поэтик ифоданинг шаклий томони билан боғлиқ. Шунга кўра, ифода усули асосидаги санъатлар ҳамиша маънавий санъатлар билан уйғунликда воқеланади ва шу уйғунлик туфайли, бадий-эстетик қиммат касб этади. Ифода усулларининг айнан санъат ҳодисасига айланишида, ўхшатишнинг ўрни ва аҳамияти муҳим. Мумтоз шеърий санъатларни ўрганиш ва ўргатишда қийинчилик туғдирадиган асосий жиҳатлардан бири – уларнинг бир-бирига ўхшашлиги ҳамда, асосан, қоришқ ҳолда номён бўлишидир. Бу нарсa шеър санъатларига бағишланган асарлардаги турлича қарашлар, айрим чалкашликларнинг юзага келишига сабаб бўлади. Жумладан, профессор Анвар Ҳожиахмедов “Ҳусни таълил санъати” номли китобида: “Алишер Навоийнинг ҳусни таълил санъати ривожига қўшган яна муҳим ҳиссаси жамият ҳаёти, ижтимоий адолатсизликларни акс эттиришда ушбу тасвир усулидан мохирона фойдаланишда ўз ифодасини топди. Масалан, шоир қаламига мансуб:

Бевафолик тонг эмас элдинки, деҳқони азал,

Экмади асло вафо нахли жаҳон бўстонида, – байтига диққат қилсак, одамларнинг бевафолигини таъкидлаётган шоир ўз фикрини бу олам бўстонида вафо кўчатлари экилмагани билан ғайритабiiй тарзда ифодалаётганини кўрамиз”, деб ёзади. Дарҳақиқат, бу байтда одамлардаги бевафоликнинг сабаби изоҳланмоқда, лекин бунн хусни таълил санъати, деб бўлмаиди. Чунки, бу ерда ғайритабiiй сабаб кўрсатилаётгани йўқ, аксинча, Навоий учун бу айни ҳақиқий сабабдир. Шоир одамзоднинг яралиш ҳамрида, унинг фитратиди бевафолик илдизлари бор, деб билади, шуни ўзгачароқ тарзда ифодалайди, холос. Иккинчи томондан, ифоданинг структураси бу байтда тафсир санъати сифатида қўлланган, дейишга тўла асос беради. Негаки, шоир аввалига, “элдин бевафолик кўриш ҳеч ажабланарли эмас”, деган ҳукмни изҳор этмоқда, сўнг шу фикрни изоҳлаш заруратини сезиб, уни тафсир қилмоқ (тушунтириб бермоқда).

Шунга ўхшаш, олим Навоийнинг:

Хатинг ичинда лабингнинг икки холи не ажаб?

Икидур нуқта, ёзилур эса хат ичинда жон, – байтида “китобат санъати асосидаги ҳусни таълил” санъати

қўлланган, деб ҳисоблайди. Ҳолбуки, бу ерда ёрнинг “хати ичида икки ҳол” борлигига чиройли далил келтирилаётгани йўқ, балки шоирнинг “не ажаб” ибораси билан изоҳталаб бўлиб қолган фикр тушунтириб берилмоқда, яъни тафсир санъати қўлланган. Анвар Ҳожиаҳмедов байтни шарҳлаб: “Юзакироқ ёндашсак, ушбу мисраларда: “Хатинг ичидан иккита холинг жой олганига ажабланмоқ зарурияти йўқ. Ахир, хат ёзилганда, жоннинг иккита нуқтаси бўлади-ку!” деган маъно англашилади”, деб ёзади. Бизнингча, байтга юзакироқ қараганда эмас, балки ҳақиқатда ҳам шу маъно англашиладики, қуйида буни бошқа жиҳатдан асослашга ҳаракат қиламиз.

Модомики, тафсир ифода усулларидан бири экан, у кўпроқ фикрни ифодалаш тарзи, синтактик конструкцияси билан боғлиқдир. Араб ёзувида битилган мумтоз шеърятимиз намуналари ҳозирги ёзувга ўгирилганда, сир эмаски, айти шу конструкциялар ҳар доим ҳам адекват ифодаланмайди. Бунинг сабабларидан бири, араб ёзувида қўлланмаган тиниш белгиларининг ҳозирги ёзувда муҳим аҳамиятга эгалигидир. Зеро, бугунги кун ўқувчиси жумла мазмуни, оҳангини идрок этишда тиниш белгиларининг ёрдамига ўрганиб қолган. Юқорида келтирилган байт Навоий асарлари йигирма жилдligининг учинчи жилдида қуйидагича шаклда берилган:

*Хатинг ичинда лабингнинг икки холи не ажаб
Икидур нуқта, ёзилур эса хат ичинда жон.*

Кўриб турганимиздек, бу ерда байтни ҳозирги ёзувга мослаштириш сираси охирига етказилган эмас. Эҳтимол, шу сабабли, Анвар Ҳожиаҳмедов китобига байтни, биринчи мисра охирига савол аломати қўйган ҳолда киритгандир. Бизнингча, байтдаги жумла қурилиши эътиборга олинса, унинг ҳозирги ёзувга мослаштирилган шакли қуйидаги кўринишда бўлиши лозим:

Хатинг ичинда лабингнинг икки холи – не ажаб:

Икидур нуқта, ёзилур эса хат ичинда жон.

Бу ҳолда, биринчи мисрада иккита предикат, иккинчи мисрада битта, байт жами учта жумладан таркиб топган бўлади. Буни қуйидагича жумлаларга ёйиб қуриш мумкин:

1) хатинг ичинда лабингнинг икки холи (бор);

2) не ажаб (бу ажабланарли эмас);

3) чунки жон сўзи ёзилганда иккита (жим ва нун ҳарфларида) нуқта бўлади.

Байтдаги жумлалар ўзаро боғловчисиз қўшма гап қолипида боғланган бўлиб, тире биринчи иккита гап орасидаги мазмунан зидлики кўрсатса, икки нуқта учинчи гапни изоҳлашга хизмат қилаётганини билдиради. Бундан аён бўлаяптики, мумтоз шеърят намуналарини ҳозирги ёзувда нашр этишда жумла мазмунига мос тиниш белгиларининг қўлланиши, нафақат, уларнинг мазмуни, балки бадиий жозибасини тўғри ва тўла етказишда ҳам муҳим аҳамиятга эга экан. Иккинчи томондан, агар тиниш белгилари шу тарзда қўйилса, бизнингча, байтда айнан тафсир санъати етакчилик қилаётгани, бошқа санъатлар шу санъатни юзага чиқариш воситаси эканига шубҳа қолмайди.

Эътибор берилса, “ифода усули асосидаги санъатлар”га хос бир хусусиятни, у ҳам бўлса, ифода усули деганимиз, шунчаки бир қолип – скелет, унга жон ва қон бахш этаётган нарса ўзга эканини англаш қийин эмас. Яъни, масалан, шунчаки билиб-билмасликка олиш, риторик сўроқлар бериш ё ажабланишнинг ўзи ҳали санъат эмас, буларга эстетик қиммат бераётган нарса ўхшатиш экан. Бошқача айтсак, мазкур гуруҳга мансуб санъатлар қўлланган байтларда ифоданинг образлилиги ўхшатиш туфайли таъмин этилади, ўхшатиш асосида яратилаётган образ ифода конструкциясига эстетик жозиба бағишлайди.

Худди шундай ҳолни, масалан, тафрий санъати мисолида ҳам кўриш мумкин. Атоуллох Ҳусайнийнинг “Бадойиъ ус санойиъ” китобида ушбу санъатга берилган турли таърифлар зикрдан сўнг, Қайс Розийдан “тафрий улдурким, шоир нафй сийғаси била бошлаб, эрмас фалонким, андоғу мундоғдур, фалондин яхшироқ ёки фалондин ортиқроқ дер”, деган таъриф келтирилади. Яъни, бунда бирон нарса

ҳақида аввал “бу – бу эмас” дейилади, сўнг эса, ўша нарса ҳақида, “бу – аслида мана бу” тарзидаги фикр ифодаланади. Демак, тафрий санъати шеърда жумланинг муайян синтактик схема асосида қурилишини тақозо этади. Масалан, Навоийнинг қуйидаги байтини олайлик:

*Лола эрмас, урди ўт гулшанга бир гул ҳажридин
Ўртаниб ҳар дам Навоий нола қилмоғи била.*

Яъни, шоир кўриб турганинг лола (лолазор) эмас, балки гул ҳажрида Навоий чеккан нолалардан гулшанга ўт кетди, дейди. Ифода усулига қаралса, бу байтда тафрий санъати борлиги кўриниб турибди. Лекин уни санъат ҳодисасига айлантириб, ўқувчини завқлантиришига сабаб бўлаётган нарса, “бу эмас – мана бу” тарзидаги қолипнинг ўзи эмас, балки ўхшатиш асосида юзага чиқаётган муболағадир. Биринчидан, “лола эмас – ўт кетган гулшан”, деганда, инкор асосидаги ўхшатиш бор, яъни қил-қизил лолазор аланга-оташга ўхшатишмоқда. Иккинчидан, матнда мавжуд бўлмаган, лекин мумтоз шеърят контекстидан англанувчи “ишқ – олов” ўхшатиши, шунингдек, қалбдаги ишқ оловининг “оҳ-фигон” билан чиқиши ҳам ўхшатиш асосида идрок этилади. Шу ўхшатишларнинг мавжудлиги байтда, “бу эмас – мана бу” қолипи орқали муболағали фикрни образли ифодалашга имкон беради.

Қайд этиш жоизки, юқорида зикр этилган китобида Анвар Ҳоҷиаҳмедов биз таҳлил қилган байтни ҳусни таълил намунаси сифатида талқин этади. Китоб билан танишганда, олим ҳусни таълил санъати қўлланган деб таҳлил қилган бир қатор байтларда, аслида, тафрий санъати қўлланганини кўриш мумкин. Масалан:

*Анжум дема, гўёки малойикка туташти
Оҳим ўқи учқунлариким, кўкка етурдим.*

Ёки:

*Анжум эрмаским, фалак миръоти ичра тушти акс,
Баски, дур сочилди ер узра кўзим уммонидан.*

Агар биринчи байтда шоир юлдузлар гужумини ошиқ оҳларининг учқунларига ўхшатса, иккинчи байтда кўзидан сочилган дур (кўзёш)ларнинг фалак миръоти (кўзгуси)даги аксига ўхшатмоқда. Бироқ ҳар икки байтда ҳам ўхшатиш сираси “бу эмас – мана бу” қолипида амалга ошмоқда. Иккала ҳолда ҳам ўхшатиш объекти муболағали бўлгани учун байтларда ўхшатиш ва муболаға санъатлари қўлланган, дейиш мумкин. Айни пайтда, бу санъатлар тафрий қолипида яхлитлик, тугаллик касб этади, яъни байтдаги етакчи санъат тафрийдир.

Шу ўринда қайд этиш керакки, замондош муаллифларнинг шеърӣ санъатларга бағишланган асарларида тафсир ва тафрий санъатлари эътибордан четда қолдирилган бўлиб, фақат Ваҳоб Раҳмонов китобида тафрига таъриф берилган. Ҳусусан, Анвар Ҳоҷиаҳмедов китобларида бу санъатларга ўрин ажратилмагани, юқоридагича ҳоллар келиб чиқишининг сабабларидан, деб, кўрсатилиши мумкин. Иккинчи томондан, ушбу санъатларнинг Атоуллоҳ Ҳусайнийнинг “Бадойиъ ус санойиъ” китобидаги каби маънавий санъатлар қаторида санаш ҳам, бизнингча, ҳақиқатга тўғри келмайди. Чунки, юқорида кўрганимиздек, ифода усуллари, аслида, бир қолип бўлиб, улар ҳар вақт ўхшатиш (ва шу асосдаги муболаға, ҳусни таълил каби санъатлар) билан қўшилибгина мазмун касб этади. Демак, мумтоз адабиётшунослар қайд этган санъатларни қайтадан назарий тавсифлаш бу жиҳатдан ҳам муҳимлик касб этади. Зеро, юқоридаги мулоҳазаларимизнинг ўзиёқ анъанавӣ таснифлашдаги лафзий ва маънавий санъатлар ичидан ифода усуллари алоҳида ажратиб гуруҳлаш кераклигини кўрсатиб турибди.

Гулқайчи

ЯНГИ БОЙ

Ҳажвий ҳикоя

— Янги бойлардан бири тиш қўйиш мутахассисига учрабди. Тепа жағ тишларига жавоҳир қоплатибди, пастки жағларига платина қўйдирибди.

— Энди нима қилай? — сўрабди шифокор.

— Сигнализация қўясан-да, — дебди янги бой.

Метинбекнинг бу латифасига дўстлари ичаклари узилгудай бўлиб кулишди.

Кечагина мана шунақа янги бойлар устидан кулиб, латифа айтиб юрган Метинбек бугун ўзи ҳам ўшаларнинг кепатасига тушиб ўтирибди. Чакана савдо-сотиқ билан шуғулланиб юрган Метинбек Братан билан танишдию ҳаловатини йўқотди. Унинг кўнглини олиш, ишончига кириш йўллари кидира бошлади. Уйига қақириб зиёфат бермоқчи бўлди. Аммо Братаннинг дангиллама ҳовлисини кўрган Метинбек ўзининг ғарибгина ҳовлисига бунақа нуфузли меҳмонни қақира олмасди.

Уч-тўрт танга жамғармасини харжлаб ҳовлини таъмирлатишга тушди. Хоналар евротажмирдан чиқарилди. Ҳовлига гиштпол ётқизилди. Бироқ ҳафта ўтмай Метинбекнинг фикри ўзгарди, уни кўпортириб, ўрнига брусчатка ётқизди. Кундан кунга «диди» ўсиб бораётган Метинбек уни ҳам кўпортириб, ранглисига алмаштирди. Девордан кўчган бир парча сувоқни ҳам ямаб қўйишга ярамайдиган ўғлидаги бу ўзгаришдан ота ҳайрон. Ҳовлига тузуккина ярашиб турган рангли брусчатка ҳам бузиб ташлангач, Яшнар отанинг чинакамига жаҳли қўзиди.

— Ҳой, сен нима қиляпсан? Ярим йил ўтмай уч марта алмаштирдинг-а! Нима бало, бошқа ишинг йўқми? — деди.

— Эй, бобой...

— Бобой дема, кўрнамак, отангман.

— Энди бобой, бу дада, ота деган атамалар эскирди. Энди замонавий талаффузларга ўтишимиз керак. Мана Братан ҳам отасини бобой дейди.

— Ҳа, ўзингга ўхшаган устоз топибсан-да.

— Ҳа, энди, бобой... Ҳа, нима деяётгандим. Ҳа-я, янги брусчатка чиқибди, тўрт бурчиди тўрт хил рангда чирок ёниб тураркан.

— Ўҳ-ҳў, шунча брусчаткага етарли токни қаердан топасан?

Восит
АҲМАД

1956 йилда туғилган. 1983 йили Андижон пахтачилик институти, 1995 йил Тошкент Давлат университетини тамомлаган.

“Бошлиқнинг шолчаси”, “Дум”, “Қизикчининг ўлими”, “Директор учун бомба” каби ҳикоялар тўпламлари чоп этилган.

Ҳозирда “Холис” газетасида бош муҳаррир ўринбосари вазифасида ишлайди.

– Бир гап бўлар, ота... бобой. Шунақа, замон ўзгарди, модалар ўзгаряпти. Қотиб қопсиз-да. Эски ўқитувчилар ҳаммаси шунақа, – дея овқатини хўриллатиб ичаркан, чап кўлидаги телефон антеннасида бурнини кавлади. «Бурун кавлашини ҳеч йўқота олмагандим. Энди янгича кавлашга ўтдимиз?», дея ижирғаниб четга қаради ота.

– Ундан кўра, онангининг қабрини тузат.

– Эй, бобой, намуноча эскичасиз-а?! Яқинда Братанга зиёфат берамиз. Муҳим шартномани имзолаймиз. Ана шундан кейин сиз ишларни айтаверасиз, биз дўндираверамиз.

– Анови қўшимиз, тул хотин Раҳима аянгни девори ағанаб ётибди. Шуни ўнглаб бер, ана савоб.

– Эй бобой, ҳозир ҳамма ўз аравасини ўзи тортадиган замон, – деди Метинбек энди телефон антеннасини оғзига тикар экан.

Кўнгли алағда бўлган чол бир ўқрайдию, ўрнидан туриб нари кетди.

Шу пайт Метинбекнинг ўғли ота ёнига келиб хархаша қила бошлади.

– Дада, қачонгача бузуқ ноутбук билан мактабга бораман. Ўртоқларим билиб қолишса...

– Билдирмагин-да, азамат. Ҳали шунақасини олиб берайки...

– Бужитерияларингиз ҳам жонга тегди. Дугоналарим сохталигини билиб қолишсами?! Ўламан, шарманда... – дея энди хотини зорлана бошлаганди, Метинбек гапиртирмади.

– Сир берма, хотин, сир берма. Яқинда Братан келади. Барча ўша бужа, бужа, эҳ, ўшаларингни такиб ҳовлида соллана-соллана юрасан. Братан бой эканлигимизга амин бўлиши керак. Қани, бир юриб кўр-чи.

Хотини ўрнидан туриб, товус юриш қилиб кўрсатди. «Ўхшатмагунча учратмас», дея ғудранди, гулларни парвариш қилиб юрган ота.

Эртасига Метинбек машинада алланималар келтирди.

– Бу яна нимаси? – отанинг янада ҳайрати ошди.

– Барабалический антенна, – деди мингирлаб Метинбек.

– Парабалический дег, – тўғирлади ўғли.

– Барибир эмасми? Қани, ёрдам бериб юбор.

– Уни нима қиласан? – сўради отаси.

– Вой, бобо-ей! Жа-а, тупойсиз-да. Томга қўямиз-да, энди дунё телевидениеси уйимизда деяверинг.

Ота бир нохушликни сезгандай сесканди. Бу бежиз эмас экан. Тушдан кейин ўғли икки барзанги мардикор билан кириб келди. Улар э-йўқ, бе-йўқ кўча эшиги олдида савлат тўкиб турган катта олма дарахтини кеса бошлади.

– Ҳой, тўхта, нима қилаяпсан? – улар томон интилди ота.

– Ота, ота! – Метин энди бобой дейишдан тийилиб, отасининг қўлтиғидан олдию кўча томон бошлади.

– Қаранг, анаву томда бара, пара, эҳ, ўша антеннани кўряпсизми? Ана, кўрмаяпсиз. Ўтган-кетганлар қандай кўришади? Олма тўсиб қоляпти.

– Кўринмаса нима қипти? Олмада нима айб?

– Вой, бобо... ота-ей, жуда дидсизсиз-да. Ахир, бунақа антенна маҳаллада ягона-ку. Одамлар кўриб, сал кўзи қувнаб турсин-да.

– Эй, диди ҳакалак отган, бу олма бола-чақанинг ризқи-ку. Кўни-қўшни нафланиб турувди.

– Ана, именно шунинг учун ҳам кестиряпман. Шундай олмани сотмай, талон-тарож қилиб ётибсиз.

Ота ўглининг кўлидан аранг чиқдию ичкарига шошилди. Аммо, улгурмади... Дарахт ағанаганда чолнинг ҳам ичида бир нима узилгандай бўлди. Бу ҳолваси экан. Энди ҳовли ўртасидаги чолнинг сеvimли дарахти – беҳига ҳужум бошланди.

– Мени ҳам кесиб юбор, – деди хўрлиги келган чол.
 – Ота, қўйсангиз-чи... Мен бу ерда шунақа бассейн бунёд этайки, иссиқ кунларда салқинлаб ўтирасиз. Атрофлари мрамор бўлади.
 – Мрамар дегин, – деди ота ижирғаниб.
 – Эй бобой, маданиятли одамлар мрамор дейишади. Мана, масалан, бизни Братан ҳам шундай дейди...

Эртасига усталар ҳовуз қилишга киришдилар. Метинбек эса юк машинасида катта китоб жавони, енгил машинасида эса бир дунё китоб келтирди.

«Ие, умрида китоб ўқимаган ўғлимни нима жин урди?» – деди ота ҳайратга тушиб.

– Ҳа, ўғлим, ақлинг кириб қоптими? Китоб ўқисанг, энди одам бўлиб кетасан, – деди кейин ўғлига.

– Э, қаёқда, китоб ўқисам бошим оғрийди. Модаси шунақа бўляпти. Бой одамнинг уида, ўқиса-ўқимаса, китоб жавони, чиройли муқовали китоблари бўлиши керак.

– Ие, ҳали бу ҳам хўжакўрсинга, де.

– Вой, бобо-ей, ахир, китоб ўқиш планини ҳаммамиз учун бажариб қўйгансиз-у, – дея Метинбек хохолаганча кўчага чиқиб кетди.

Метинбекнинг уи гўё қурилиш майдонига айланди. Братанни қабул қилишга мўлжалланган зал таъмирланиб, элита пардалар, бежирим стол-стуллар билан жиҳозланди. Ҳовли ва уйларни кузатар экан, Метинбек ўйга толди.

«Бассейн атрофига зўр оромкурсилардан топиш керак. Ҳа, Эшқобилда кўргандай бўлувдим».

У кўчага ошиқиб чиқиб, машинасини Эшқобилнинг фирмаси томон учирди.

– Дўстим, устахонанга чиройли стуллар кўргандим. Шунини донасини берсанг, – деди саломни ҳам насия қилиб.

– Бемалол. Лекин ярми битмаган-да.

– Ўтирса бўладими?

– Билмадим, кашшақлари қўйилмаган-да. Оғирроқ одам ўтирса... Метинбекнинг кўз олдига Братани келдию бир қалқиб кетди. Лекин ниманидир чамалади-да, деди:

– Ке, олиб кета қолай. Вақт тиғиз.

– Лекин...

– Битмаганларини четроққа қўярмиз.

Ҳовуз битди. Зиёфат белгиланган куни дастурхон тузаётган хотинига йўл-йўлакай стулларни жойлаштириш тўғрисида уқтирди. Нобопини ҳовуз ёнига қўймасликни тайинлади. Хотини ўз ишларидан ортмай, бу топшириқни болаларга айтди.

– Энди энг чиройли, бежирим қўйлақларингизни кийиб олинг, – дея хотинига яна бир эслатди-да, “Эҳ, бобойни бирор ёққа жўнатвормадим-да. Ишқилиб қовун туширмасин-да», дея ўйлаб қолди ва отасига ҳам уқтирди.

– Энди, бобой, яхшироқ кийиниб, мулозамат қилиб турасиз-да. Аммо-лекин тилни сақлайсиз. Бизнесменларнинг майда гапларга тоқати йўқ.

– Балки эшикни бўшатиб қўярман, – заҳарханда қилди ота.

– Нималар деяпсиз, бобой? Бу сизнинг ҳам эшигингиз, – сохта табассум қилди Метинбек.

Қоқ тушда евротажмирдан чиқарилган ҳовли ёнига иккита хориж машинаси келиб тўхтади. Биттасидан икки нафар озғингина кишилар тушиб, нариги машинанинг эшигини очишди. Ундан ўрта бўйли, қорни оқиб кетар даражада селкиллаган киши тушди.

– Ўша бизнинг Братан бўлади, – деди Метинбек отасига ғурур билан.

– Жа-а, беўхшов эканми? Анаву ёнидагилар мунча арвоқ?

– Бу Братанни янада салобатли кўрсатади-да, ҳалиги гап бор-у, хунук қизлар чиройли кўриниш учун ўзидан хунуқроқ қизга дугона бўлиб оларкан. Қалай? – деди у бу ўхшатишдан ҳузур қилиб. Сўнгра Братаннинг истиқболига ошиқди.

Меҳмонлар залга олиб кирилгач, кетма-кет таомлар тортила бошланди. Қиттак-қиттак ҳам авжига чиқди. Ҳайдалиш куйи – ошдан олдин меҳмонлар очик ҳавога чиқишди. Лазиз таомлари ичкилик таъсиридан Братан янада бўғриқиб, семириб кетгандек эди. У аранг нафас оларкан, пишиллаб деди:

– Бу, менимча, бўладиган бола.

– Ҳа, кўриниб турибди, – дейишди шериклари бир овоздан.

– Шартномани олиб келдингларми?

– Ҳа, – дейишди гумашталар бир овоздан.

Шу пайт Метинбекнинг хотини кўзни куйдирар даражадаги либосда, қўлида музқаймоқлар тўла патнис билан меҳмонлар томон юрди. Сархуш Братан аёл томон сузилиб қарадию хаёлидан «Жа, сулув эканми?», деган фикр ўтди.

«Даяс хотинини номахрамлардан қизганмайди-я. Ишқилиб, бирор қор-қол юз бермасин-да», гудранди ота ғазабга миниб.

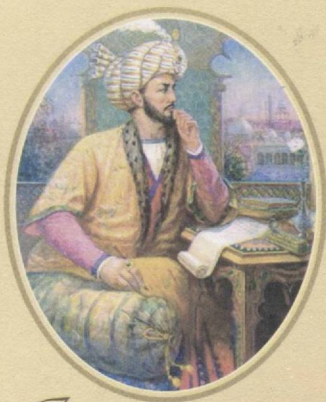
– Бугуноқ, шу ердаёқ имзолаймиз. Бу бола подводит қилмайди, – дея Братан ҳовуз томон юрди.

Нарироқда қўл қовуштириб, ийманибгина Братан томон силжиётган Метинбекнинг кўзлари туйқусдан ҳовуз ёнидаги битмаган стулларга тушди. «Вой, ярамаслар», дедию ўша томон шошилди. Аммо бу пайтда Братан стулларнинг бирига ўтираётган эди. Метинбек аранг «Шеф, Братан, тўхтанг!», дедию дами ичига тушди.

Залворли юкдан стул ажиб гичирлади, оёқлари икки томонга керилиб, орқага – ҳовуз томон оға бошлади. Братан туришга уриндию оғир юкни дабдурустан кўтара олмади. Шотирлар у томон отилиб унинг узатилган қўлларига ёпишишди. Бироқ, оғир юк у иккисини ҳам қўшиб ҳовузга ғарқ қилди. Метинбекнинг эси оғиб қолай деди. Ним табассум билан Братан томон йўлга чиққан хотини етган жойида ранги ўчиб, тек қотди.

Братан ва унинг гумашталари сувдан бош кўтаришганда Метинбек ёрдамга шошилди. Братаннинг бир қулоғида тилла балиқча типирчилар, иккинчи қулоғида нилуфар гули осилиб турарди. У аввал балиқчани Метинбекнинг юзига олдимми ё шартномани йиртиб ташладими, бу унинг эсида йўқ. Аммо чолнинг кўнглидаги ҳадик юз бергани аниқ эди.

Баҳириддин Муҳаммад Бобур

* * *

Қаро зулфинг фироқида паришон рўзгорим бор,
Юзунгинг иштиёқида не сабру не қарорим бор.

Лабинг бағримни қон қилди, кўзумдин қон равон қилди,
Нечун ҳолим ямон қилди, ман ондин бир сўрорим бор.

Жаҳондин манга ғам бўлса, улусдин ғар алам бўлса,
Не ғам юз мунча ҳам бўлса, сенингдек ғамгусорим бор.

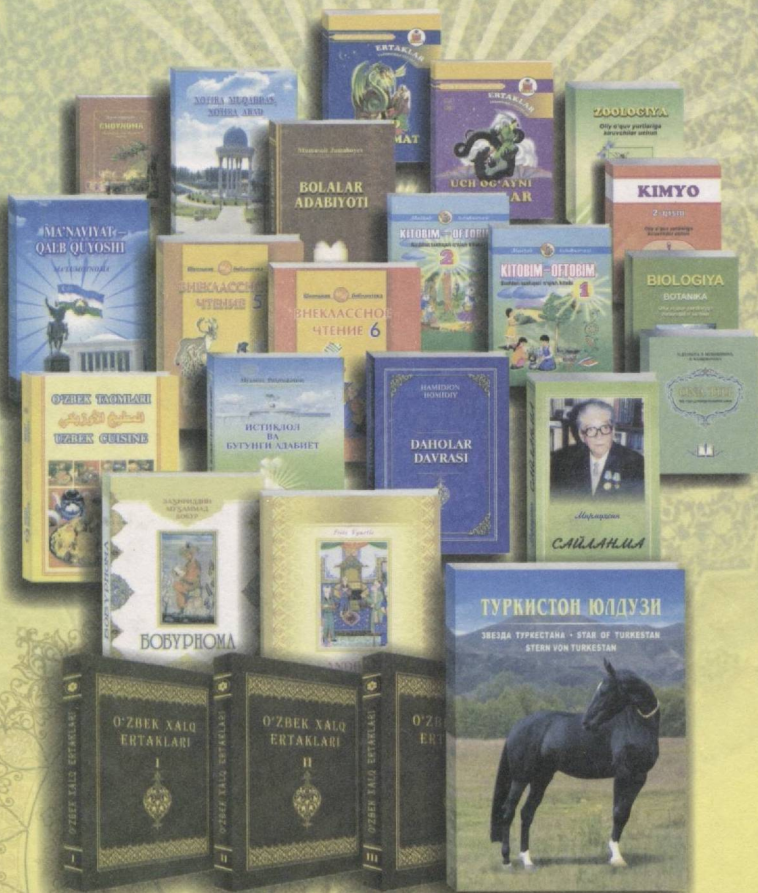
Агар муслиҳмен, ар муфсид ва ғар ошиқмен, ар обид,
Не ишинг бор сенинг, зоҳид, манинги ихтиёрим бор.

Фигоним ошти булбулдин, ғами йўқ зарра бу қулдин,
Басе, Бобур, ўшал гулдин кўнгулда хорхорим бор.

25200

«O'QITUVCHI»

НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИ

Manzilimiz: 100206, O'zbekiston,
Toshkent sh., Yangishahar ko'chasi, 1.

Tel.: (+99871) 224-04-12

E-mail: info@oqituvchi.uz

Web-site: www.oqituvchi.uz